

Республіка ШКІД

Леонід Пантелєєв

Г. Бєлих, Л. Пантелєєв

РЕСПУБЛІКА ШКІД

Присвячуємо цю книгу товаришам по школі імені Достоевського.

Автори

З російської переклав В. БЕВЗА

ПЕРШІ ДНІ

Засновники республіки Шкід. — Горобчик у ролі вбивці. — Сламники. — Перші дні.

На Старо-петергофському проспекті в Ленінграді серед сотень інших кам'яних будівель загубився облуплений триповерховий будинок, якому після революції судилося перетворитися на республіку Шкід.

До революції тут містилося комерційне училище. Потім воно зникло разом з учнями і педагогами.

Вітер і дощ поперемінно лизали кам'яні стіни опустілого училища, пофарбовані в сухотний сірувато-жовтий колір. Холод проникав у будинок і разом з вогкістю та цвіллю розповзався по тихих класах, осідаючи на партах краплями застиглої води.

Так і стояв той посірілий будинок із сльозавими вікнами. Вулиця з чергами, з одягненими в шкірянки людьми, що кудись квапилися, бігли, ніби не помічала його порожнечі, та й ніколи було помічати. Життя вирувало в інших місцях: у раді, в райкомі, в кооперативі.

Але ось одного разу тишу будинку порушив гуркіт кроків. Люди в шкірянках, з портфелями прийшли, щось там оглянули, записали й пішли собі. Потім приїхали підводи з дровами.

Відгрівали будинок, лагодили труби, і нарешті прибула перша партія галасливих шкетів-безпритульних, зібраних не знати звідки.

Багато підлітків під час революції, голоду й громадянської війни розгубили своїх батьків і перемінили сім'ю на вулицю, а школу — на злодійство, готуючись у майбутньому стати справжніми грабіжниками.

Треба було негайно взятися до них, і ось сотні й тисячі порожніх, напівзруйнованих будинків знову приводили до ладу, щоб дати маленьким бандитам притулок, їжу, щоб вони могли вчитися.

Підлітків збирали звідусіль. Їх брали з "нормальних" дитбудинків, з тюрем, з розподільних пунктів, від змучених батьків і з відділення міліції, куди приводили розмаїту безпритульщину просто з облави по кишлах. Комісія при губвно сортувала цих "дефективних", або "важковиховуваних", як називали тоді зіпсованих вулицею дітей, і звідти цю строкату публіку розподіляли по нових будинках.

Так виникла особлива мережа дитячих будинків-шкіл, в шеренгу яких стала і новоспечена "Школа соціально-індивідуального виховання імені Достоевського", пізніше скорочена її дефективними мешканцями в звучне "Шкід".

Фактично життя Шкіди й почалося з прибуття цієї маленької партії невгамовних шкетів. Перші дні новонародженої школи минали в неймовірному безладі. Чотирнадцяти— і тринадцятирічні дітлахи, зібрані з вулиці, скоро згуртувалися й почали бешкетувати, не звертаючи ніякої уваги на вихователів.

Верховодити одразу ж почав Воробйов, якого з першого ж дня прозвали Горобчиком — почасти через прізвище, почасти через його зовнішність. Він був маленький, незважаючи на свої чотирнадцять років, і за все перебування в школі не виріс ні на півдюйма. Прийшов Горобець разом з хлопцем на прізвище Косоров з нормального дитячого будинку, де він збирався вбити завідуючого школою.

Одного літнього вечора Воробйова за наказом заводитбудинком не пустили гуляти, і він поклявся жорстоко помститися за таке звірство. На другий день Косоров — його вірний товариш — дістав йому револьвер, і Воробйов пішов до кабінету завідуючого. Косоров стояв біля дверей і ждав єдиного пострілу — другого не могло бути, бо в револьвері був тільки один патрон.

Що сталося в кабінеті, лишилося невідомим. Пострілу Косоров так і не почув, а бачив тільки, як розчинилися двері і розлютований завідуючий швидко протягнув за комір блілого Горобця.

Згодом Воробйов розповідав, що, коли він скомандував "руки вгору", завідуючий упав навколішки, і тільки осічка зіпсувала все діло.

За цей невдалий замах і за цілий ряд інших "подвигів" Горобця перевели в Шкіду. Разом з ним перевели і його вірного товариша — Косорова.

Косар, на противагу Горобцеві, був дебелий здоровань, але завжди ходив похмурий. Таким чином, об'єднавшись у "сламу", вони доповнювали один одного.

Жити "на сламу" означало жити в довгій і міцній дружбі. Сламники повинні були всім ділитися між собою, кожен мусив допомагати своєму другові.

Прийшовши в Шкіду, сламники зразу поставили все так, що решта шість шкетів боялися й дихнути без їхнього дозволу, а заїка Гога почав догідливо прислужувати новим верховодам.

Склад педагогів ще не підібрали. Вихованцям жилося вільно й весело.

День починався десь об одинадцятій годині ранку, коли розпатлана куховарка заносила в спальню вчорашній обід і чай.

Не встаючи з ліжка, бралися до їжі.

Горобець, потягуючись на ліжку, грізно покрикував тоненьким голосом на Гогу:

— Подай суп! Принести кашу!

Гога беззаперечно виконував накази, бігаючи по спальні, за що одержував милостиву нагороду — цигарку.

Їжі було багато, хоча в місті, за стінами школи, сиділи ще на картках з "восьмушками". Виходило так через те, що в дитбудинку було п'ятнадцять чоловік, а

пайків одержували на сорок. Ось чому перші мешканці Шкіді могли жити сито і навіть розкішно.

Уроків у перші дні не було, тому вставали ліниво, годині о дванадцятій, потім зразу одягались і йшли з школи на вулицю.

Частина хлопців під проводом Гоги йшла "скнарити", збирати недокурки, друга частина просто гуляла по навколишніх вулицях, мимохідь заглядаючи й на базар, де, між іншим, тягнула з лотків, тільки-но загавиться торговець, дрібні речі, як от ножі, ложки, книги, пиріжки, яблука тощо.

На обід Шкіді в повному складі збиралась у спальні і ждала, коли принесуть казани з супом та кашею. Їдальні ще не було, обідали там же, де й спали, зручно вмощуючись на ліжках.

Наситившись, вихованці ставали мляво-спокійні. Наче підсвинки, перекочувались вони на ліжках і вели ліниві розмови.

"Скнари" розбирали мерзлі "чинаші", ретельно відриваючи напір од тютюну й розподіляючи за сортами. Махорку клали до махорки, тютюн до тютюну. Потім цю сиру, промерзлу масу розкладали на папері й починали сушити.

Сушили після вечірнього чаю, коли наставали зимові сутінки, приходила прибиральниця і, грюкаючи кочергою та заслінками, затоплювала грубу.

Сіренький, тьмянний день минав нудно, і тому груба, яка раз у раз бризкала червоними іскрами і в якій стрибали веселі язички полум'я, завжди збирала круг себе всю школу. Посідавши в коло, дітлахи розповідали одне одному свої пригоди, і тут же на краєчку груби сушився тютюн — найдорожча валюта школи.

Сутінки, тепло, поліна, що догоряли в грубі, збуджували у дітей нові думки. Затихали. Кожен думав про своє. Тоді Горобець діставав свою балалайку і тоскним голосом затягував улюблену пісню:

Я в приютах з дитинства скитався,

Там життя моє бідне мине.

Ах, нащо я на світ появився,

Нащо мати родила мене...

Пісні ніхто не знав, але з чемності підспівували, поки Гога, хвацько труснувши чорною головою, не починав грати "Яблучко" на "зубарях".

"Зубарі", або "зубарики", були улюбленою музикою в Шкіді, і кожен новачок насамперед старанно й довго вивчав це складне мистецтво, щоб мати право брати участь у спільних концертах.

Для зубарів важливо було мати слух і добрі зуби, все інше приходило само собою. Техніка цього мистецтва була така. Грали на верхніх зубах, вистукуючи мотив нігтями чотирьох пальців, а іноді й восьми, коли зубарили зразу двома руками. Рот при цьому то відкривали широко, то майже зовсім закривали. Від того виходили звуки потрібної висоти. Специ в галузі зубарів сягали такої віртуозності, що могли без запинки заграти будь-який, навіть найскладніший мотив.

Таким віртуозом був Гога. Сам заїка, він не міг співати й цілком віддався

зубарикам. Він був одночасно й диригентом, і солістом шкідського оркестру зубарів. Вишкіривши великі білі зуби, Гога мрійливо закидав голову і швидкими дрібними ударами починав вистукувати мелодію. Потім підхоплював увесь оркестр, усі стихали, було чути тільки відчайдушне тріскотіння зубариків.

Обличчя втрачали людський вираз, ставали якісь тупі й зосереджені, очі затуманювались і світилися натхненням, властивим кожному музикантові. Грали, звісно, без нот, але з почуттям, запускаючи найкарколомніші варіації, і в творчому пориві не помічали, коли входив завідувачий. Це означало, що вже пора спати.

У перші дні штат Шкіди був страшенно великий. На вісім вихованців — вісім службовців, хоча між ними не було нікого зайвого. Один двірник, куховарка, прибиральниця, завшколою, помічниця зава і три вихователі.

Завшколою — сувора постать. Грізні брови, пенсне на довгому носі й волосся йоржиком. Початок педагогічної діяльності Віктора Миколайовича губився далеко в глибині часу. Про дні своєї молодості він завжди згадував і розповідав з любов'ю. Вихованці боялися його, але скоро вивчили й слабкі сторони. Він любив співати й слухати пісні. Часто, замкнувшись на другому поверсі в залі, він сідав до рояля й починав співати на всю школу "Стеньку Разіна" або "Дні нашого життя".

Тоді біля дверей збиралися купкою слухачі і єхидно глузували з нього:

— Ого, жеребець наш заіржав!

— Голосина — мов у диякона.

— Шаляпін невизнаний!..

Завшколою переїхав до інтернату з першого дня його заснування і оселився на другому поверсі.

Від інтернату квартиру завідуючого відокремлював тільки зал, який в урочисті хвилини називали "Білим залом". На стінах Білого залу скрізь висіли погані репродукції з картин і портрети російських письменників, серед яких почесне місце займав портрет Ф. М. Достоевського.

На посаді помічниці завідуючого працювала його дружина, білява німкеня Елла Андріївна Люмберг, або просто Еллочка, яка на перший час узяла на себе роль кастелянші, але згодом почала викладати німецьку мову.

От вони й були засновниками школи.

Вихователів було небагато.

Один — студент, викладач гімнастики, якого прозвали Батьком. Другий — крихкотілий природознавець, закоханий в книжки Кайгородова про квіти, людина м'яка й простодушна, нащадок петербурзьких німців-аптекарів. "Ненормальний" будинок одразу ж не прийняв його імені, яке важко було вимовляти. Герберта Людвіговича спершу переробили в Герб Людовича, потім скоротили до Герб Людича, потім любовно й просто почали звати Верблюдичем і нарешті остаточно закріпили за ним ім'я Верблюд.

Однаке Верблюда любили, за м'якість, хоч і сміялися з деяких його химер. А їх у нього було багато. То підглянуть хлопці, як Верблюдич перед сном витанцьовує в

підштаниках, наспівуючи фальшивим голосом мазурку, то раптом він починає мучити шкідців, наполегливо розучуючи гаму на розбитому піаніно, яке не в добрий час опинилось у нього в кімнаті.

Музика у Верблюдича була другою пристрастю після квітів. Одначе грати він ні на чому не вмів і за все своє перебування в школі не здивував шкідців жодним новим номером, окрім гами.

Третій педагог був ні те ні се. Він скоро зник із шкідського горизонту, невдоволений маленьким пайком і занадто важкою службою у "дефективних". Згодом він був спортінструктором всеобучу, а звідти перейшов у м'ясну крамницю на посаду "давальця".

ЦИГАН З ОЛЕКСАНДРО-НЕВСЬКОЇ ЛАВРИ

Здрастуйте, сволото! — Вікмиксор. — Бальзам від нудьги. — Перший поет республіки. — Однокашник Блока. — Циган в ореолі слави.

Медові дні байдикування тривали недовго. Комплект вихованців поступово поповнився, з'явилися прихожі учні, такі, яких після уроків відпускали додому. Відкрилися три класи, завшколою чомусь назвав їх відділеннями.

Почалося навчання. Менше стало вільного часу для прогулянок. До того ж ударили морози, і хлопці більше й більше відсиджувались у спальні, мирно коротаючи зимові вечори.

В один такий вечір, коли всі вихованці, скупчившись, грілися біля груби, у спальню ввійшов Віктор Миколайович, а за ним показалася постать хлопця в обшарпаному казенному пальті.

"Новачок", — подумки визначили шкідці, критично оглядаючи нову людину.

Завшколою кашлянув, узяв хлопця за руку і, виштовхнувши вперед, мовив:

— Ось вам ще один товариш. Звати його Микола Громоносцев. Хлопець розумний, добрий математик, і ви, сподіваюся, скоро подружите з ним.

І Віктор Миколайович вийшов з кімнати, залишивши хлопців знайомитись.

Микола Громоносцев досить нахабно оглянув усіх і, певний, що серед присутніх нікого дужчого за нього немає, незалежно поздоровкався:

— Здрастуйте, сволото!

— Здрастуй, — недружелюбно процідив за всіх Воробйов. Він одразу зрозумів, що цей новачок незабаром буде заводієм у класі. З появою Громоносцева Горобець втрачав свою владу і, з першого погляду відчувши це, незлюбив Миколку.

Тим часом Миколка спокійнісінько підступив до груби і, розштовхавши хлопців, сів біля вогню.

Хлопці відійшли вбік і мовчки оглядали новачка. Зухвала поведінка і вся його зовнішність їм не сподобались.

У Миколки був зловісний вигляд. Скуйовджене волосся лізло на прямий лоб. Очі хитро й нахабно виглядали з-під темних брів, а худя мускуляста постать красномовно стверджувала, що в нього неабияка сила.

Шлях, яким ішов Громоносцев до Шкіді, був довгий шлях безпритульного. У п'ять

років він втратив батька, а пізніше й матір. Без догляду, мешкаючи у далеких родичів, схуліганився, і родичі надумали якнайскоріше позбутися хлопчиська, здавши його в Миколо-Гатчинський інститут.

Родичі дістали полегкість, але інститут не вельми зрадив такому надбанню. Маленький шкетик Миколка розвернувся з усіх сил: бився, лаявся, крав і невідомо чим закінчив би свої "подвиги", якби в цей час інститут не розформували.

Але Миколка — сирота, і його переводять у другий заклад, потім у третій. Миколка змінив так багато цих казенних притулків, що й сам не міг їх перелічити, поки нарешті злодійство не привело його в Олександрів-Невську лавру.

Колись лавра кишіла чорними чернецькими скуфіями й клобуками, але на той час, коли сюди прибув Миколка, свята обитель значно змінила свою фізіономію. Зникли ченці, а в колишніх келіях оселились нові люди.

Тихі келії перетворилися в спільні і одиночні камери, в яких тепер сиділи неповнолітні злочинці.

Лавра була останнім ступенем виправної системи. Звідси було тільки дві дороги: або в тюрму, або назад у нормальний дитбудинок.

Попасти в лавру — це в ті роки вважали за найбільше лихо, найстрашніше, що могло ждати молодого правопорушника. Школярів і дитбудинківців, які чимось прощпетились, лякали Шкідою, та коли вже мова заходила про лавру — значить, діло було швах, значить, хлопець, вважалось, пропав.

І ось Миколка Громоносцев докотився-таки до лаври. Три місяці тинявся він по камерах, спостерігаючи, як його товариші по ув'язненню ріжуться саморобними картами в "буру", слухав розповіді бувалих, перестукувався з сусідами, навіть пробував тікати. В темпу зимову ніч він і два його товариші виламали ґрати камери й спустилися на рушниках у двір. Піймали їх на огорожі, через яку вони хотіли перелізти. Відсидівши тридцять діб у карцері, Миколка несподівано взявся за розум. Одного разу він прийшов до завідуючого і твердо заявив:

— Люблю математику. Хочу бути професором.

Категорична заява Миколки вплинула. Громоносцева перевели в Шкіду.

Того ж дня, розглянувши швачка ближче, шкідці радилися:

— Як його прозвати?

— Сажотрусом назвемо. Диви, який чорний!

— Жуком давайте.

— Ні.

— Ну, то хай буде — Циган.

— О! Правильно!

— Циган і є.

Миколка зневажливо слухав, а коли вирок було винесено, всміхнувся і недбало сказав:

— Мені однаково. Циган то Циган.

— А чому ви школу називаєте Шкід? — питав Миколка на уроці, зацікавившись

дивною назвою.

Горобчик відповів:

— Тому що це, брат, по-радянськи. Скорочено. Школа імені Достоевського. Перші літери візьмеш, складеш разом — Шкід вийде. От як, брат, — закінчив він гордо й багатозначно додав: — І все це я вигадав.

Миколка помовчав, а потім раптом знову спитав:

— А як звати завідуючого?

— Віктор Миколайович.

— Та ні... Як ви його звете?

— Ми? Ми його Вітею земо.

— А чому ж ви його не скоротили? Якщо вже скорочувати, то скорочувати. Як його прізвище?

— Сорокін, — кліпаючи очима, відповів Горобчик.

— Ну, от: Вік. Мик. Сор. Звучно й гарно.

— А таки непогано вийшло.

— Ну й Циган!

— І справді, треба буде Вікмиксором величати. Спробували скорочувати й інших, але скоротили тільки одну німку. Вийшло м'яке — Еланлюм.

Обидва прізвиська прийняли одноставно.

Одного разу Вікмиксор, колишній Віктор Миколайович Сорокін, любитель усього нового й оригінального, зайшов до хлопців і, сівши на підвіконня, м'яко, побатьківському почав:

— Нудьгуєте, хлопці?

— Нудьгуємо, — сумно відповіли хлопці.

— Треба, хлопці, розважатися.

— Треба, — підтакнули знову шкідці.

— Ну, якщо так, то в мене є ідея. Школа паша розширяється, і пора нам видавати газету.

Хлопці погмикали, але нічого не відповіли, і Вікмиксору довелося повторити пропозицію:

— Давайте видавати газету.

— Давайте, Вікторе Миколайовичу. Тільки... — зам'явся Косар, — ми цього не вміємо. Може, ви зробите?..

Пропозиція була смілива, але Вікмиксор погодився:

— Добре, хлопці, я вам допоможу. Для початку треба, щоб було керівництво. Так що — гаразд, зробимо.

Скоро про цю розмову забули.

Але завшколою, захоплений своєю ідеєю, не охолонув.

Кожного вечора в маленькій канцелярії дрібно стукотіла друкарська машинка. Вікмиксор сам готував перший номер шкідської газети.

В той же час у дитбудинку почали помічати, як зростає популярність Цигана.

Миколка вже не був мокрою куркою, новачком, він просто, по-товариському розмовляв з завшколою і коротав з ним довгі вечори за шахівницею.

— Бач, стерво, підлизується до Вікмиксора, — злісно скиглили хлопці, поглядаючи на спритного фаворита, але тому хоч би що, він, як і раніше, крутився біля зава.

— Не інакше кляузником буде, — розпалював маси Горобець.

Хлопці слухали й лютували, але Циган не зважав на те, що товариші хмурилися, хоч було й прикро, що досі з ним ніхто не хотів дружити, а тим більше коритися йому так, як корилися Горобчику.

Річ у тому, що Шкіда тільки тоді поважала свого товариша, коли знаходила в ньому щось особливе — таке, чого не було в інших.

У Горобця воно було. Він мав балалайку, поганеньку, розстроєну в ладах балалайку, і вмів сяк-так бринькати на ній. Більш ніхто з вихованців тієї науки не подужав, і тому єдиного музиканта поважали.

У Цигана ще не було пагоди завоювати прихильність товаришів, але він довго, наполегливо шукав її і нарешті знайшов.

Одного разу, сидючи в кабінеті завшколою за партією в шахи, Миколка, перемігши тричі підряд, четверту гру навмисно провалив.

Зажурений Вікмиксор повеселішав. Незважаючи на свої п'ятнадцять років, Миколка добре грав у шахи, і завшколою рідко вигравав. Тому він дуже зрадів, коли загнаний і зашахований його король раптом дістав можливість дихати, а через шість ходів Миколка не помітив важливого пересування і дістав мат.

— Гарний матик. Здорово ви мені вліпили, — удавано захоплювався Циган, розвалюючись у шкіряному кріслі. — Дуже гарний мат, Вікторе Миколайовичу.

Вікмиксор розцвів усмішкою.

— Що? Схопив? То ж бо то, брат. Знай наших.

Циган хвилинку почекав, тактовно промовчавши, і дав Вікмиксору можливість натішитися перемогою. Потім, змінивши тон, недбало спитав:

— Вікторе Миколайовичу, а як же газета? Випускатимете чи ні?

— Аякже, якже. Вона вже майже готова, — оживився Вікмиксор. — От тільки матеріалу, брат, малувато. Хлопці не несуть. Доводиться самому писати.

— Так, це погано, — поспівчував Миколка, але Вікмиксор уже захопився:

— Ти знаєш, я й назву придумав, і навіть пробував сам заголовок намалювати, але нічого не вийшло, погано малюю. Зате весь номер уже передруковано, тільки один куточок заповнити лишилось. Я пробував і вірші написати, та щось невдало виходить. А колись, ще як гімназистом був, я писав, і писав непогано. Пам'ятаю, що, бувало, Блок мені заздри. Ти знаєш Блока — знаменитого поета?

— Знаю, Вікторе Миколайовичу. Він "Дванадцять" написав. Читав.

— Ну от. Я з ним у гімназії на одній парті сидів, і ось, бувало, сидимо й пишемо вірші, все своїм дамам серця присвячували. Так от, уяви собі, бувало, у мене так складно виходило, що Блок заздри.

— Невже заздри? — дивувався Миколка.

— Авжеж. А ось тепер зовсім не можу писати — розучився.

— А я з вами, Вікторе Миколайовичу, саме про це й хотів поговорити, — делікатно вставив Циган.

Завшколою здивовано глянув на нього.

— Ну-ну, кажи.

Миколка пом'явся.

— Та я теж, знаєте, спробував віршики написати, приніс показати вам.

— Віршики? Молодець. Давай, давай сюди.

— Це, Вікторе Миколайовичу, так, перші мої вірші. Я їх про випуск стінгазети написав.

— Ну, от і добре.

Тон завідуючого був такий підбадьорливий і лагідний, що Миколка вже зовсім спокійно витягнув свої вірші і, поклавши на стіл, відійшов убік.

Завшколою взяв аркушик і почав голосно читати:

Ура, хлоп'ята! В нашій школі

Здійснилось чудо в одну мить.

І ось тепер висить на стінці

Своя газета — просто шик.

Прочитавши перший куплет, Вікмиксор помовчав, подумав і сказав:

— Гм. Нічого.

Миколка, мало не стрибаючи від радості, вискочив з кабінету.

У спальню він увійшов спокійний.

Хлопці, як і раніше, сиділи біля грубки. Коли він увійшов, ніхто навіть не обернувся, і Миколку це ще більше розсердило.

— Ну гаразд, чорти, узнаете, — бурмотів він, лягаючи спати.

◆

За кілька днів Шкіда справді узнала Громоносцева.

— Ти бачив, га?

— Що?

— От чупераadlo. Що! Піди-но до канцелярії. Позексай, газету шкільну випустили. "Учень" називається.

— Ну?

— Ти подивись, а тоді нукай. Громоносцев, виявляється, у нас...

— Що Громоносцев?

— Подивись — побачиш!

Ішли гуртом і дивилися на два маленьких аркушики.

Четверту частину всієї газети займав заголовок, розмальований олівцями.

Читали надруковані блідим шрифтом статейки без підпису про методи виховання в школі, потім шмигали очима по другому аркушику і здивовано гоготали:

— Ну й Циган! Ловко врізав.

— Просто поет.

Микола й сам не повірив, коли побачив свої вірші поруч з великою статтею Вікмиксора, але під віршами стояло: "Мик. Громоносцев". Залишалося вірити й торжествувати.

Вірші були трошечки підправлені, і перший чотиривірш звучав так:

Ура, хлоп'ята! В нашій школі

Здійснилось чудо в одну мить.

І на стіні у коридорі

Газета "Учень" вже висить.

Газета справила велике враження. Читали її кілька разів. Викликав деякий подив заголовок, що являв собою справді щось чудернацьке. По білому полю півколом була написана назва "Учень", а під нею містився загадковий малюнок — соняшник з оранжевими пелюстками, в середині якого красувався чорний круг з двома білими літерами "Ш. Д.", вписаними одна в одну — монограмою.

Що це означало, ніхто не міг зрозуміти, доки одного разу за обідом непосидючий Воронін не спитав при всіх завідуючого:

— Вікторе Миколайовичу, а що означає цей сонях?

— Соняшник? Справді... Я, хлопці, забув вам про це сказати. Це, хлопці, наш герб. Тепер ми скрізь будемо використовувати цей герб. А значення його я зараз вам поясню. Кожна держава, чи то республіка, чи спадкова монархія, має свій державний герб. Що це таке? Це — зображення, яке, так би мовити, алегорично виражає характер даної країни, її історичне й політичне обличчя, її мету і напрям. Наша школа — це теж своєрідна маленька республіка, тому я й вирішив, що в нас теж має бути свій герб. Чому я обрав соняшник? А тому, що він дуже точно виражає нашу мету й завдання. Школа наша складається з вас, вихованців, як соняшник складається з тисячі насінин. Ви тягнетесь до світла, бо ви навчаєтесь, а навчання — світло. Соняшник теж тягнеться до світла, до сонця, — і цим ви схожі на нього.

Хтось ехидно хихикнув. Вікмиксор скривився, оглянув усіх, хто сидів, і, знайшовши винного, мовчки показав на двері.

Це означало — вийти з-за столу і обідати після всіх. Під співчутливими поглядами вихованців покараний вийшов. А хтось уїдливо прошепотів:

— Ми соняшники, а Вітя нас лузає!

Настрій Вікмиксора зіпсувався, і продовжувати пояснення йому, певно, не хотілося, тому він коротко закінчив:

— Соняшник — наш герб. А тепер, черговий, давай дзвоник у класи.

Таким чином, в один день республіка Шкід зробила два цінних надбання: герб і національного поета Миколу Громоносцева.

Популярність одразу перейшла до нього. Горобчиків корабель почав тонути, і першим щуром з нього був Гога, який рішуче послав під три чорти балалаєчника і перейшов на сторону поета.

Горобчик сатанів, але продовжувати боротьбу він уже не міг.

Марно перепробував він усі засоби: писав вірші, які й сам не міг читати без огиди,

пробував малювати, — Шкіда холодно поставилась до його спроб, і Горобець здався.

Циган торжествував, а слава поета міцно закріпилася за ним, незважаючи на те, що газета після першого номера перестала існувати, а сам Громоносцев надовго покинув свої поетичні спроби.

ЯНКЕЛЬ ПРИЙШОВ

Кладовищенський рай. — Нат Пінкертон діє. — Гришко достукався. — Богородицині гроші. — "Радянський коник". — Гришко на додачу до штанів. — Янкель прийшов.

Ще маленьким, шмаркатим шкетом Гришко любив волю і самостійність. Страшенно обурювався, коли мати карала його за те, що, побрюхавшись у весняних дощових калюжах, він приходив додому брудний і мокрий.

Не міг терпіти покарань і, надувши губи, йшов із дому. А надворі підмовляв дітей і, зібравши ватагу, вирушав далеко за місто, через велике кладовище з похиленими хрестами та напівзаваленими гробницями, до маленької сіренької річки. І тут втішався.

Воля заспокоювала Гришкові нерви. Він роздягався і, заливаючись голосним реготом, бігав берегом і бовтався в каламутній, брудній річечці.

Пізно приходив додому і, закутавшись, одразу падав на свою скриню спати.

Гришко виріс на вулиці. Батька він не пам'ятає. Іноді щось невиразно промайне в його мозку. Ось він бачить себе на білому катафалку, посеред вулиці. Він сидить на труні високо над усіма, а за ним ідуть мати, бабуся і хтось іще, кого він не знає. Катафалк тягнуть двоє лінивих коней, і Гришко підстрибує на дерев'яній труні, і Гришкові весело. Це все, що лишилось у нього в пам'яті від батька. Більше він нічого згадати не міг.

Кузня з палаючим горном, яка була у дворі, стала йому за батька. Мати працювала, прала "у панів", їй ніколи було займатися сипом. Гришко полюбив кузню. Особливо приємно було дивитися ввечері на палаюче криваве горно і нюхати їдкий, але смачний дим або спостерігати, як майстер, вихопивши з жару розпечену штабу, клав на ковадло, а два молотобійці сильними ударами молотів м'яли її, наче віск. Важкі молоти глухо бухали по м'якому залізу, і маленький ручник видзвонював такт. Виходило гарно — як музика.

Гришко так зжився з кузнею, що навіть ночував разом з підмайстрами. Влітку заберуться в карету, яку треба було лагодити, посідають. Затишно, гарно, потім підмайстри розповідають страшні казки — про чортів, мертвяків, про дзвіницю з дванадцятьма відьмами.

Слухає Гришко — мороз по шкірі дере, а не йде — шкода так залишити історію, не дізнавшись, чим кінчиться.

Так минало дитинство.

Потім мати новела його в школу, пора було взятися до діла, та Гришко й не ухилявся, пішов з радістю.

Вчитися йому хотілося з різних причин, а головною з них були братові книжки з красивими обкладинками, на яких видніли люті обличчя, мелькали кинджали, револьвери, тигри і текла червона хромолітографська кров.

Гришко, виявилося, був здібний. Те, що його товариші засвоювали за два-три уроки, він схоплював на льоту, і вчителька не могла нахвалитися ним за його ретельність.

Проте Гришкові успіхи на першому ж році скінчилися. Читати він навчився, писати теж. Він раптом вирішив, що цього цілком достатньо, і гаряче узявся до "Пінкертонів". Ніякі покарання і нотації не помагали.

Гришко в самозабутті, затамувавши подих, носився з прославленим американським сищиком по слідах невловних убивць, зломщиків і викрадачів дітей або з помічником геніального слідопита Бобом Руландом вирушав на пошуки самого Ната Пінкертонна, який попав у лапи кровожерливих злочинців.

Так два роки мандрував він по американських штатах, а потім мати сумно сказала йому:

— Достукався, скотина. З школи вигнали дурня. Що мені з тобою робити?

Гришко був щиро засмучений, але матері нічого не радив і взагалі утримався від дальшого обговорення цього складного питання.

З гріхом пополам мати влаштувала хлопчака, який "відбився від рук", в іншу школу, але Гришко вже вважав, що навчання — річ зайва; вийшовши з дому, ховав сумку з книжками в підвалі, а сам ішов на вулицю, до улюбленого виступу коло ювелірного магазину, де стояла вулична капличка. Тут він сідав біля карпавки з пожертвуваннями і двома пальцями почипав обробляти все, що там було.

Допомагала цій операції паличка. Заробіток був надійний. За день виходило копійок по двадцять, а то й більше.

Потім прийшла війна, брата забрали на фронт. Гришка знову витурили з школи за невідвідування. Деякий час він сидів дома, але мати вперто наполягала на своєму, і ось класна дошка — вже третя — почала маячити у Гришка перед очима.

Коли вибухнула революція, Гришко й у себе зробив переворот. На очах у матері він твердо відмовився вчитись і поклав перед нею пошарпаний, бувалий у бувальцях ранець.

Даремно мати лаялася, даремно грозила побити — він стояв на своєму і вперто відмовлявся.

Тоді мати махнула на нього рукою, і Гришко знову став вільний.

Тинявся по вулицях, торгував цигарками, потім навіть придбав сапки й зробився "радянським коником". Годинами стояв він біля вокзалів, ждав, коли приїдуть спекулянти-мішечники, яким за хліб або за гроші відвозив багаж, куди йому казали. Але робота зірвалася: слабуватий був "коник".

Одного тьмяного зимового вечора, накинувши на плечі подерту братову шинель і спорядивши свої сапки, Гришко вирушив до Варшавського зустрічати дальній поїзд. Вулиці вже опустіли. Тихо посвистуючи, Гришко під'їхав до вокзалу і став на своє постійне місце, біля виходу. "Коників" уже зібралося чимало. Гришко поздоровкався зі своїми сусідами і, зручніше вмовстившись на сапки, чекав.

З усіх боків безперервно прибували нові саночники, які ждали "хлібного" поїзда.

На розі біля сходів купка хлопців-"коників" люто нападала на новачків, які теж

приїхали з саночками, шукаючи заробітку.

— Чого ви до чужого вокзалу приперли? Геть відси!

Новачки несміливо тупцювали на місці й скиглили:

— Не пхайся! Місця багато. Вокзал не куплений. Де хочемо, там і стоїмо!

Поїзд прийшов. Почалася тиснява. Саночники наперли, шалено виривали з рук приголомшених пасажирів мішки.

— Накажете відвезти, земляче?

— Закордонні санки, закордонні!

— За півтора фунта на Петроградську сторону!

Гришко, тягнучи за собою санки, теж учепився було за сундук якоїсь баби й несміливо запропонував:

— Куди накажете, громадянко?

Але громадянка, не зрозумівши Гришка, жалібно заголосила:

— Ах, паскуда! Караул! Сундук тягнуть!

Збентежений Гришко випустив сундук. За мить він побачив, як тим же сундуком заволодів якийсь здоровань, звичайно умовляючи перелякану стару:

— Ви не хвилюйтеся, громадяночко. Відвеземо в найкращому виді, прямо як на лихачах!

Стало тихше. "Коники" вже роз'їхалися в усіх напрямках, а Гришко все стояв і чекав. Лишилися тільки він та дві бабусі з дитячими саночками. На заробіток уже не було ніякої надії, але додому їхати з порожніми руками не хотілось.

Раптом з вокзалу вийшов дядько, глянув навколо і гаркнув:

— Гей, совєцькі!

— Прошу вас, громадянине, — тихо мовив Гришко.

Дядько подивився на трьох саночників і з сумнівом пробурмотів:

— Та хіба ви довезете?

Потім вибрав Гришка й почав виносити мішки, набиті картоплею. Гришко злякався. Його сани аж покректували від ваги. Вже нікуди було класти, а дядько все носив. Гришко хотів було відмовитись, а тоді відчайдушно вирішив:

— Ех, чи пан, чи пропав, вивезу!

І повіз. Везти треба було далеко, за заставу. Гришко весь був мокрий від поту, руки його німіли, мотузка різала груди, а він усе віз. Увечері він, розбитий, прийшов додому і приніс із собою цілих три фунти чорного, підсмаженого, змішаного з вівсом хліба. Заробіток був великий як на ті часи, але зате й останній, Гришко підірвався.

Справа обернулася зовсім кепсько. Вдома не було навіть хліба, а Гришкові потрібні були гроші. Він курих і любив ласувати коржами з салом на товчку. Потихеньку почав красти з дому речі: то бабину золоту монету, то кофейник.

Потім якось одразу все відкрилося. Терпець увірвався, і мати, побігавши тиждень, відвезла Гришка за місто в дитячу трудову колонію.

Колонія містилася в монастирі. Тут же в монастирі було й кладовище.

Голодно було, але весело. Полюбив Гришко товаришів, полюбив могилки й зовсім

було забув домівку, як раптом сталося нове лихо.

До міста підступили білі.

Йшли війська, тягнулися обози, артилерія. Колонія розсипалась по городах, вихованці, користуючись нагодою, запасалися картоплею, капустою, редькою та іншою зеленню.

Тут Гришко під напливом почуттів несподівано згадав рідних і заходився постачати їх краденим продовольством.

Тривожно було в місті. Гупали зовсім близько гармати, і шибки дзенькали у вікнах. Вулиці обкуталися дротом і мішками з піском.

Настрій в усіх піднесений. У Гришка теж. Він прийшов в улюблений монастир, востаннє подивився на різьблені вікна та білі хрести на могилах і, поцупивши дві пари валянок з комори, пішов, щоб більше не повертатися.

Потім ще приют, ще крадіжки.

Розподільчий пункт насилу позбувся хлопчика, перевівши його до Шкіді. Але взяли Гришка тільки тоді, коли разом з ним у придане послали дві пари штанів, постільну білизну, матрац і ліжко.

На той час у Гришка виробилися свої погляди на життя. Він став якийсь холодний до всього, ніщо не дивувало його, ніщо не бентежило. Міркував він, незважаючи на свої чотирнадцять років, як дорослий, а правилом собі поставив: "Живи так, щоб тобі було добре".

Таким прийшов Гришко до Шкіді[1].

Прийшов він уранці. Його провели до завідуючого в кабінет. Вигляд школи Гришкові сподобався, але при вході в кабінет зава він трохи злякався.

Увійшов тихо і, причинивши двері, почав оглядати приміщення.

"Буржуєм живе", — подумав він, побачивши м'які дивани й крісла, а на стінах фотографії у строгих чорних рамках.

Вікмиксор сидів за столом. Побачивши новачка, він показав йому рукою на крісло.

— Сідай.

Гришко сів і принішк.

— Мати є?

— Є.

— Чим займається?

— Праля вона.

— Так, так. — Вікмиксор задумливо барабанив пальцями по столу. — Ну, а вчитися ти любиш чи ні?

Гришко хотів сказати "ні", але передумав і, вирішивши, що це не вигідно, сказав:

— Дуже люблю. Вчитися і малювати.

— І малювати? — здивувався завідуючий. — Ну? Ти що ж, учився десь малювати?

Гришко напружив мозок, марно силкуючись виплутатися з кепського становища, але заліз ще глибше.

— Так, я вчився в студії. І мене хвалили.

— О, це добре. Художники нам потрібні, — заохочувально і вже м'якіше протягнув Вікмиксор. — Будеш у нас малювати і вчитися.

Вікмиксор погортав папери і, діставши звідти аркуш, переглянув його, уважно вчитуючись:

— Ага. Твоє прізвище Черних. Ну гаразд, ходімо, Черних. Я поведу тебе до товаришів.

Вікмиксор, широко ступаючи, пройшов уперед. Гришко йшов позаду й критично оглядав зава. Одразу визначив, що завідувачому не по плечу картатий піджак, і помітив обвислу халяву чобота. Мимоволі здивувався: "Ти ба! Квартира буржуйська, а носити нічого".

Пройшли їдальню, і Вікмиксор смикнув двері в клас. Гришка спершу оглушив неймовірний шум, а потім тиша настала майже одразу. Він побачив ряди парт і десятка півтора застиглих як по команді учнів.

Тим часом Вікмиксор, забувши про новачка, хвилину оглядав клас, потім спокійно, не підвищуючи голосу, і навіть якось байдуже процідив:

— Громоносцев, ти без обіду! Вороній, здай чоботи, сьогодні без прогулянки! Воробйов, вийди геть із класу!

— За що, Вікторе Миколайовичу?! Ми нічого не робили! Чого ви чіпляєтесь! — хором заскімлили покарані, але Вікмиксор, почухавши за вухом, відрізав тоном, який не допускав заперечень:

— Ви бешкетували в класі, отже, нарікайте на себе! А тепер ось вам ще новачок. Звати його Григорій Черних. Це здібний і обдарований хлопець, до того ж художник. Він буде навчатися у вашому відділенні, бо за рівнем знань підходить до вас.

Клас мовчав і оглядав новачка. Зовні Гришко, незважаючи на своє світле волосся, скидався на єврея. І особливо впадав у очі його ніс, довгий, обвислий, загнутий на кінці.

Якусь хвилину вони стояли навпроти — клас і Гришко з Вікмиксором. Потім завшколою, ще раз почухавши за вухом і нічого не сказавши, вийшов з класу.

Циган підійшов ближче до настороженого новачка, хвилину мовчки оглядав його, потім раптом відійшов убік і, давлячись від сміху, показуючи пальцем на Гришка, хихикнув:

— Янкель прийшов! Дивіться-но, сволото. Єврей! Типовий блондинистий єврей!

Гришко образився й огризнувся:

— А чого ти смієшся? Ну, скажімо, єврей... А сам ти на кого схожий? Типовий циган чорномазій!..

Такої вихватки ніхто не сподівався, і клас схвально загоготав:

— Оце Янкель! Одразу Цигана вгадав.

— Колю, чуєш? Цигана здалеку видно.

Миколка сам був добряче ошелешений відповіддю і вже збирався провчити новачка, як раптом виступив Горобчик:

— Чого пристаєте до хлопця? Зануди грішні! Огледіться не дадуть. — Потім він, уже

звертаючись до Гришка, додав: — Іди сюди, Янкель, сідай зі мною.

— Та я зовсім не Янкель, — протестував Гришко, але Горобець тільки махнув рукою.

— Це вже, брат, забудь і думати! Якщо прозвали Янкелем, значить — ша! Тепер Янкель навіки!

Гришко хвилинку постояв під злісним поглядом Миколки, зважуючи — кинутися на нього чи ні, потім вирішив, що це не вигідно, і пішов за Горобцем.

— Ти Цигана не бійся. Він таки сволота, це правда, але ми йому намилимо шию, даремно турбуєшся. А тебе він тепер не зачепить, — тихо промовив Горобець, сидячи поруч з Гришком.

Гришко мовчав і тільки зрідка вловлював краєм вуха зловісний шепіт чорнопикого супротивника:

— Янкель прийшов. Янкель воює.

Але клас не підтримав Миколку. Янкель уже завоював співчуття хлопців, до того ж у шкідців не було звички цькувати новачків.

Деся за стіною задзвенів дзвоник.

— Уроки починаються, — пояснив Горобець і додав: — Тепер, Янкель, ми з тобою весь час сидітимемо на цій парті. Добре?

— Добре, — задоволено кивнув Янкель і вперше відчув, що нарешті знайдено берег, знайдено тиху пристань, од якої він тепер довго не відчалить.

За стіною дзвенів дзвоник.

ТЮТЮН ЯПОНСЬКИЙ

Янкель черговий. — Паломництво в комору. — Тютюн японський. — Спальня бенкетує. — Фатальний обід. — Скидай пальто. — Янкель-шкуродер. — Око за око. — Аудієнція у Вікмиксора. — Гога-Азеф. — Смерть Янкелю! — Мокра ідилія.

Як показав час, Вікмиксор не помилився, відрекомендувавши нового вихованця як обдарованого, здібного хлопчика.

Оскільки здібний Янкель уже майже тиждень жив у Шкіді, то вирішили, що пора випробувати його хист на громадській роботі.

Особливо великої громадської роботи в той час у Шкіді не було, але серед небагатьох посад була одна особливо почесна й важлива — чергування на кухні.

Черговий, якого призначали з вихованців, насамперед повинен був ходити по хліб та інші продукти в комору, де сивенький старенький економ розпоряджався шлунками своїх годованців.

Черговий одержував продукти на день і відносив їх на кухню до могутньої куховарки, яка спритно, ніби фокусник, розподіляла мізерні пайки крупів і оселедців так, що не тільки виходив обід з двох страв, але ще й лишалося на вечерю дещо.

Янкеля призначили черговим, але це поле діяльності йому було невідоме, — отож до нього приставили за помічника і наставника ще одного вихованця — Косаря.

Коли промені зимового сонця несміливо застрибали по стінах спальні, гладенький і

меланхолійний Косар похмуро підвівся з ліжка і, натягуючи чоботи, прохрипів:

— Янкель, вставай. Ти черговий.

Вставати не хотілося: навколо, скрутившись калачиком, розкинувшись на спині або уткнувшись носом у подушку, хропіли вісім молодих чурбачків, і так хотілось закутатися з головою в теплу ковдру й похропіти ще півгодини разом з ними.

За стіною деренчав рояль. Це Верблюдич, прокинувшись із першим сонячним променем, розучував свою гаму. Верблюдич сидів за роялем, — це означало, що вже восьма година.

Янкель ліниво позіхнув і звернувся до Косаря:

— Закурити немає?

— Нема.

Потім обидва с'як-так одяглися і рушили в комору.

Комора була на горищі, а площадкою нижче, в однокімнатній квартирі, жив економ. Від сходів цю квартиру відокремлював досить довгий коридор, двері до нього були весь час замкнені, і треба було довго стукати, щоб економ почув.

Янкель і Косар спинилися перед дверима в коридор. Косар, ліниво потягуючись, стукав кулаком по дверях, викликаючи економа, і раптом широко розплющив заспані очі.

Двері від удару відчинилися.

— От тетеря. Забув замкнути, — похитав головою Косар і, знаком покликавши Янкеля, пішов у темряву.

Дісталися навпомацки до других дверей, відчинили і увійшли в передпокій, залитий сонячним світлом.

У передпокої було так тепло й затишно, що заспані громадські працівники мимоволі барилися, не поспішали заходити в кімнату економа, насолоджуючись хвилинами спокою і самотності.

В цю мить і сталася та проста, але пам'ятна подія, в якій Янкель уперше показав свої незвичайні здібності.

Косар стояв і намагався подолати страшенну сонливість, уперто спрямовуючи всі думки до одного: треба увійти до економа. У якусь мить, коли, здавалося, сила волі поборолася в ньому лінощі і коли він хотів уже натиснути ручку дверей, раптом почувся, чудно змінившись до шепоту, голос Янкеля:

— Курити хочеш?

Чи хотів Косар курити? Ще б пак не хотіти! І вся енергія, зібрана на те, щоб відчинити двері, раптом відразу вирвалася у тому, як він обернувся до Янкеля і енергійно вигукнув:

— Хочу!

— Ну, то, прошу, кури. Ось тютюн.

Косар простежив за поглядом Янкеля і завмер, втупивши очі в стіл.

Там правильними рядками лежали акуратненькі коричневі чвертки тютюну. По обгортці при звичаєне око курця визначило: вищий сорт Б.

Пачок сорок — так у думці визначили практичні математики.

Подивились один на одного і, не змовляючись, вирішили: $40-2 = 38$. А може, не помітять нестачі.

Так само мовчки підійшли до столу і, поклавши по пачці в кишеню, вийшли навшпиньках з кімнати.

Сонну тишу спальні порушив тріск дверей, і два збуджених шпаргонці ввірвались до кімнати.

— Хлопці, тютюн!

Вісім голів миттю виринули з-під ковдр, вісім пар очей заблищали масляним блиском, побачивши в піднятих руках Косаря та Янкеля апетитні пачки.

Першим отямився Циган. Швидко стрибнув з ліжка і, оглянувши зблизька милі чвертки, він жадібно спитав:

— Де?

Чергові мовчки кивнули головами в напрямку до кімнати економа. Циган зірвався з місця і зник за дверима. Спальня притихла в томливому чеканні.

— Ура, сволото! Є!

Громоносцев влетів переможно, розмахуючи двома пачками тютюну.

Приклад заразив усіх інших, і вже ніякі сили не могли стримати їх.

Геть усім кортіло мати по чвертці тютюну, і, вже забувши про обережність, спальня схопилась і, як на змаганнях, помчала до завітної кімнати...

За п'ять хвилин Шкіда тріумфувала.

Кожен обмацував, м'яв і стискував нещасні пакетики, що так несподівано попали до них.

Чорний, мов жук, заїка Гога, запеклий курець, що найдужче терпів від нестачі курива і збирав на вулиці "чиновників", був задоволений найбільше. Він сидів у кутку і, міцно стискаючи коричневу чвертку, без угаву повторював:

— Тют-тюнець є. Тют-тюнець є.

Янкель, забравшись на ліжку, по-дурному всміхався і співав:

Шинель англійський,

Тютюн японський,

Ах, шарабан мій...

На radoщах навіть не помітили, що на підвіконні притулилася зайва пачка, поки Циган не звернув увагу.

— Сволото! Чий тютюн на підвіконні? У всіх є?

— У всіх.

— Виходить, зайва?..

— Зайва.

— Ого, здорово, навіть зайва!

— Тоді зайву поділимо. А по цілій пачці значимо.

— Давай!

— Діли. Згода.

Зайву чвертку розтерзали на десять частин. Коли поділили, Циган грізно попередив:

— Тютюн значуйте скоріше. І не патякати. Приходимо ні слова про це. Зрозуміли, сволото? А якщо кого схоплять, сам і викручуйся, інших не видавай.

— Гарзд. Котися. Знаємо...

Цього ранку вихователь Батько, увійшовши в спальню, надзвичайно зрадів, що нікого не треба було будити. Все гніздо було на ногах. Батько задоволено всміхнувся і захопливо сказав:

— Здорові були, хлопці! Як гарно, дружно ви сьогодні встали!

Циган, ехидно підморгнувши, загоготав:

— Ого, дядьку Сергій, ми ще раніше можемо вставати.

— Молодці, хлопці. Молодці.

— Ого, дядьку Сергій, ми ще не такими молодцями будемо.

Тим часом Янкель і Косар знову пішли в комору.

Економ ще нічого не підозрював. Як завжди, лагідно усміхаючись, він неквапливо розважував продукти і побіжно розпитував про новини в школі, говорив про гарну погоду, про морози, які вже настали, і навіть дав обом шкідцям по невеличкій скибці хліба з маслом.

Янкель мовчав, а Косар похмуро підтакував, але обидва зітхнули вільно тільки тоді, коли вийшли з комори.

Зупинившись біля дверей, багатозначно презирнулися. Потім Янкель скрушно похитав головою і процідив:

— Попаде.

— Попаде, — підтвердив Косар.

День тягнувся за усталеним порядком. Ранковий час змінився уроками, уроки — перервами, все було як завжди, тільки приходячі учні дивувалися: сьогодні приютські не канючили у них за звичкою докурити "зоставочки", а врочисто й недбало закурювали свої пахучі самокрутки.

На четвертій перерві, перед обідом, Янкель занепокоївся: пропажу могли незабаром помітити, а у нього досі під подушкою лежав тютюн. Підганяло його й те, що інші вже встигли сховати свою здобич.

Не переводячи духу, вибіг він по сходах нагору в спальню, витягнув тютюн і спинився, вагаючись.

Куди ж заховати? Закинути на грубу? Не можна — прибиратимуть і знайдуть. У грубу — згорить. В душник — провалиться.

Янкель вискочив у коридор, пробіг до ванної і влетів туди. Сунувся, зрадівши, під ванну й вилаявся: хтось випередив його — рука намацала чужу пачку.

В паніці він помчав у порожній нижній зал, перетворений на сарай і геть завалений партами. З відчайдушною рішучістю сунув тютюн під поламану кафедру і тільки тоді

заспокоївся.

Спускаючись униз, Янкель почув, як задеренчав дзвоник, що кликав на обід. Згадав, що він черговий, і стрімголов помчав на кухню.

Треба було нарізати десять восьмушок — порцій хліба для інтернатських, — це ж був обов'язок чергового.

Шкідський обід був свого роду релігійним обрядом, і кожен новий вихованець мав твердо вивчити обідні правила.

Спершу до їдальні входили вихованці приютські і мовчки сідали за стіл. До другого столу сідали "прихожі".

Хвилинку сиділи мовчки, заклавши руки за спину, і зиркали голодними очима на вхідні двері, що вели в кухню.

Потім з'являвся завшколою з маленьким зошитом у руках, і починався другий акт — перекличка.

Щодня вранці і ввечері, під час обіду й вечері, викликали весь склад вихованців, і кожен повинен був відповісти: "Тут". Тільки тоді він діставав право їсти, коли перед його прізвищем виростала "галочка", яка означала, що він справді тут, у їдальні, і що пайок не пропаде марно. Потім черговий вносив на дерев'яному щиті восьмушки і клав перед кожним на стіл. Після цього з'являлася вилицювата, рябувата Марта і розливала незмінний пшоняний суп на оселедцевому відварі і незмінну пшоняну кашу, бо, крім пшона та оселедців, у коморі ніколи нічого не було. Олію, якою засмачували кашу, іноді заміняв тюленьчий жир.

За сигналом Вікмиксора починалося загальне сопіння, пихтіння і плямкання, яке, правда, тривало дуже недовго, бо порції супу й каші не відповідали апетиту шкідців. Наприкінці, на солодке, Вікмиксор виголошував промову. Він говорив або про останні події за стінами школи, або про якісь свої нові плани та заходи чи просто повідомляв, на радість вихованцям, що йому вдалося вибити для школи кілька кубів дров.

Точнісінько те саме повторилось і в день чергування Янкеля, тільки цього разу промова Вікмиксора була присвячена питанням етичним. З гнівом і зневагою завшколою громив ту частину несвідомих учнів, яка віддається огидному пороку обжерливості, намагаючись одержати свою порцію якнайшвидше й поза чергою.

Промова скінчилася. Чи задоволена була аудиторія, лишилося невідомим, але завшколою був задоволений і вже збирався піти й собі прийняти належну йому порцію оселедцевого бульйону та пшоняної каші, як раптом усю цю добре проведену програму порушив економ.

Він старечою, тремтячою ходою випурхнув із дверей, підскутильгав до зава й почав тихо йому щось говорити. Шкідці нюхом відчули недобре, їхні фізіономії витяглися, і пшоняна каша, їжа солдатів і дитбудинківців періоду громадянської війни та розрухи, звичайно слизенька, невідчутна й гладенька, раптом одразу застряла в десяти глотках і втратила свій смак.

У повітрі запахло порохом.

Економ говорив довго, — мабуть, довше, ніж хотілося шкідцям.

Десять пар очей стежили, як поступово змінювалося обличчя Вікмиксора: спершу брови здивовано стрибнули вгору й кінчик носа опустився, потім тонкі губи склалися в гримасу обурення, пенсне скорботно затріпотіло на горбочку, а кінчик носа почервонів. Вікмиксор підвівся і сказав:

— Хлопці, у нас сталося велике неподобство!

Екстерни безтурботно втупились у гнівне обличчя зава, сподіваючись почути додаткову промову на другий десерт, але в приютських серця злякано тьохнули і враз спинилися.

— В нашій школі вчинено крадіжку. Якісь каналії вкрали з передпокою нашого економа одинадцять пачок тютюну, присланого для вихователів. Хлопці, я повторюю: це неподобство. Якщо за півгодини винних не буде знайдено, я вживу заходів. Так що пам'ятайте, хлопці!..

Це була найкоротша і найзмістовніша промова з усіх промов, виголошених Вікмиксором з дня заснування ІПкіді, і вона ж стала першою, яка викликала небувалу бурю.

Після слів Вікмиксора виникло загальне обурення. Особливо обурювались екстерни, для яких усе це було несподіванкою, а інтернатським нічого не лишалося робити, як підтримувати й поділяти це обурення.

Буря з їдальні перелилася в класи, але півгодини минуло, а злодіїв не знайшли. Таким чином, автоматично набрали чинності "заходи" завшколою, що дуже скоро показали себе.

Після уроків у інтернатських забрали пальта. Це означало, що їх позбавлено вільної прогулянки. То був тяжкий удар.

Сам по собі прийшов сумний настрій, і хоч активне ядро — Циган, Горобець, Янкель і Косар — намагалися підтримати дух і закликати боротися до кінця, великого успіху їхні промови вже не мали.

Даремно Циган, люто водячи чорними очима і скреготучи зубами, казав страшним голосом:

— Дивіться, сполото, стояти до останнього. Не признаватися!..

Його погано слухали.

Довгий зимовий вечір тягнувся повільно і нудно.

За вікном, покритим сірими крижаними візерунками, жваво видзвонювали трамваї і чути було окрики візників. А тут, у напівтемній спальні, томилися без ніякого діла десять вихованців. Янкель забився в куток і, піймавши кота, запекло тягнув його за хвіст. Кіт відчайдушно намагався вирватись, потім, після марних спроб, жалісно занявчав.

— Перестань, Янкель. Нащо твар мучиш? — ліниво пробував захистити "твар" Горобець, але Янкель продовжував своє.

— Янкель, не муч кота. Йому теж, мабуть, боляче, — підтримав Горобця Косар.

Котом зацікавилися й інші. Спочатку дивилися байдуже, але, побачивши, що бідному котові несила терпіти, почали заступатись.

- І чого прив'язався, справді!
- Коту ж боляче, пусти...
- Потягав би себе за хвіст, тоді знав би.

До спальні ввійшов вихователь.

— Ого, Батько прийшов! Дядю Сергій, дядю Сергій, розкажіть нам що-небудь, — спробував загравати Циган, але осікся.

Батько суворо подивився на нього й відрубав:

— Громонощев, не забувайтесь. Я вам не батько і не дядя Сергій і прошу лягати спати без балачок.

Двері рвучко зачинилися.

Довго вертілися неспокійні шкідці на скрипучих ліжках, і кожен по-своєму обдумував те, що сталося, доки міцний владний сон не здолав їхні тривоги й під звуки розучуваного Верблюдичем мотиву не поніс їх далеко від душної спальні.

Рано-вранці Янкель прокинувся від неспокійної думки: чи цілий тютюн?

Він спробував відмахнутись од цієї думки, але тривожне передчуття не залишало його. Сяк-так одягнувшись, він встав і прокрався в зал.

Ось і кафедра. Янкель, піднатужившись, трошки підняв її, насилу тримаючи важку споруду, зазирнув під низ, але тютюну не побачив.

Тоді, потіючи від хвилювання, він розшукав товсту дерев'яну палицю, підклав її під край кафедри, а сам ліг на живіт і почав шарити. Тютюну не було. Янкель зайшов з другого боку, знову пошукав: як і раніше, рука його їздила по гладенькій і запиленій поверхні паркету.

Він похолов і, намагаючись заспокоїти себе, сказав уголос:

— Певно, під другою кафедрою.

Знову зусилля, повзання і знову розчарування. Під третьою кафедрою тютюну теж не було.

— Поцупили тютюн, чорти! — люто викрикнув Янкель, забувши про обережність. — Тягнути у товаришів! Ну добре!

Злісно погрозивши кулаком у напрямку до спальні, він тихо вийшов із залу і зайшов до ванної.

Коли він знову показався в дверях, на обличчі його вже грала усмішка. В руці він тримав щільно запечатану чвертку тютюну.

— Елло Андріївно! А як правильно: "ді фенстер" чи "дас фенстер"?

— Дас. Дас.

Еланлюм до самозабуття любила свою німецьку мову і всіляко намагалася прищепити цю любов своїм вихованцям, тому їй було дуже неприємно чути набридливе гудіння класу, який зубрив нове оповідання про садівників.

— Воронін, про що задумався? Вчи урок.

— Воробйов, перестань читати сторонні книжки. Зараз же дай книжку сюди.

— Елло Андріївно, я не читаю.

— Зараз же дай сюди книжку.

Книжка Горобця лягла на стіл, і Еланлюм знову заспокоїлася.

Коли минув час, достатній для зазубрювання, голос німки сповістив:

— Тепер перейдемо до переказу. Громоносцев, читай перший рядок.

Громоносцев легко відрубав по-німецьки першу фразу:

— Біля річки був берег, і на землі стояв будинок.

— Черних, продовжуй.

— Біля будинку стояла яблуня, на яблуні росли яблука.

Раптом посередині уроку увійшов Верблюди́ч і гідким, деренчливим голосом промовив, звертаючись до Еланлюм:

— Дуже вибачаюсь, Елло Андріївно. Віктор Миколайович просив прислати до нього учнів Чорний, Громоносцев унд Воробйов. Дозвольте, е, Елло Андріївно, їх відводити.

— Не Чорний, а Черних! Навчись говорити, Верблю́д! — пробурмотів ображений Янкель, який потай пишався своїм оригінальним прізвищем, і згорнув книжку.

Дорогою хлопці зосереджено мовчали, а звичайно лагідний і м'який Верблюди́ч похмуро смикав прищуватий ніс і поправляв пенсне.

Перед дверима кабінету завшколою шкідці мимоволі уповільнили ходу й презирнулися. В очах у них застигло одне й те саме запитання: "Чого викликає? Невже?"

Вікмиксор сидів за столом і гортав якісь папірці. Шпаргонці зупинилися, ждали, переступаючи з ноги на ногу, і нерішуче поглядали на зава.

Настала томлива тиша, яку несміливо перервав Янкель.

— Вікторе Миколайовичу, ми прийшли.

Завідуючий обернувся, потім підвівся й співуче сказав:

— Дуже добре, що прийшли. А тепер потрудіться принести тютюн!

Якби завшколою виліз на стіл і виконав перед ними "танець живота", і тоді трійця не була б так здивована.

— Вікторе Миколайовичу! Ми нічого не знаємо. Ви нас ображаєте! — пролунав одностайний вигук, але завшколою, не підвищуючи голосу, повторив:

— Несіть тютюн!

— Та ми не брали.

— Несіть тютюн!

— Вікторе Миколайовичу, їй-бо, не брали, — побожився Янкель, і так щиро, що навіть сам здивувався і злякався.

— Ви не брали? Так? — єхидно спитав зав. — Отже, не брали?

Хлопці сторопіли, але ще трималися.

— Ні-і. Не брали.

— Он як? А чого ж ваші товариші признались і назвали вас?

— Які товариші?

— Усі ваші товариші.

— Не знаємо.

— Не знаєте? А тютюн впізнаєте? — Вікмиксор показав на стіл. У хлопців пропали останні надії. На столі лежали надірвані, пом'яті, пошматовані сім пачок украденого тютюну.

— Ну, то як, не брали тютюну? Га?

— Брали, Вікторе Миколайовичу!

— Живо принесіть сюди! — скомандував завідуючий.

За дверима трійця зупинилася.

Янкель, плюнувши, ехидно пробурмотів:

— Ну, от і вскочили. Тепер тютюнець принесемо, а потім візьмуться за нас. А на чорта, питається, ми брали цей тютюн!

— Але хто сипонув, сволота? — щиро обурився Циган.

— Хто сипонув?

Це злощасне запитання повисло в повітрі, і, не знайшовши на нього відповіді, трійця поповзла по свої заначки.

Першим повернувся Янкель. Поклав, сопучи носом, пачку на стіл зава і відійшов убік. Потім прийшов Горобець.

Громоносцева не було.

Минула хвилина, п'ять, десять хвилин — Миколка не приходив.

Вікмиксор уже втрачав терпіння, як раптом Циган увірвався в кімнату і, зніжковівши, зупинився.

— Ну? — буркнув зав. — Де тютюн?

Циган мовчав.

— Де тютюн, я тебе питаю?

— Вікторе Миколайовичу, у мене немає... тютюну... У мене... поцупили, вкрали тютюн, — почулася тиха відповідь Цигана.

Янкеля пересмикнуло. Так он чий тютюн він по злобі взяв, а тепер бідоласі Миколці доведеться відповідати.

Лютий Вікмиксор підскочив до Цигана, схопив його за комір і почав несамовито трясти, тихо примовляючи:

— Брехати, каналія? Брехати, каналія? Неси тютюн! Неси тютюн!

Янкелю здавалося, що трясуть його, але признатися не вистачало сили. Раптом він знайшов вихід.

— Вікторе Миколайовичу! У Громоносцева немає тютюну, це правда.

Вікмиксор перестав трясти, гнівно витріщився на захисника. Янкель завмер, але вирішив довести справу до кінця.

— Бачите, Вікторе Миколайовичу. Одну пачку ми скурили разом. Одна була зайва, а одну... а одну ви, мабуть, знайшли самі. Так? Ото й була Громоносцева пачка.

— Так, правильно. Мені вихователь приніс, — задумливо пробурмотів завідуючий.

— З ванної? — спитав Громоносцев.

— Ні, здається, це з ванної.

Серце у Янкеля знову тьохнуло.

— Ну, добре, — не розтуляючи губ, промовив Вікмиксор. — Зараз можете йти. Питання про ваш мерзенний вчинок обговоримо пізніше.

Кінчилися уроки; з шумом і сміхом, гучно стукаючи дверима, розходились додому екстерни.

Янкель тужливо подивився, як зачинилися за останнім двері і як черговий, замкнувши їх на ланцюжок, клацнув ключем.

"Гуляти пішли, задриги. Додому", — тоскно подумав він і знехотя поплентав у спальню.

При вході його приголомшив неймовірний шум. Спальня шаленіла.

Тільки-но він показався в дверях, до нього зразу підскочив Циган:

— Гришко! Знаєш, хто нас видав, га?

— Хто?

— Гога — сволота!

Гога стояв у кутку, притиснутий до стіни неспокійним натовпом, і, зляканий, м'яко відводив кулаки від носа. Янкель зірвався з місця і підлетів до Гоги.

— Ах ти падлюка! Як же ти міг це зробити, га?

— Т-т-та я, їй-бо, не навмисно, братки. Не навмисно, — почав він, благально дивлячись коричневими очима і силкуючись усе пояснити. — В-ві-ві-тя п-п-п-окликав мене до себе й каже: "Ти вкрав тютюн, мені сказали". А я д-ду-мав, ви сказали, й п-признався. А п-потім він питає, я-як ми вк-крали. А я й ск-казав: "Спершу Ч-черних і Косоров п-пішли, а п-потім Громоносцев, а потім і всі".

— А-а п-потім і в-всі, зануда! — передражнив Гогу Янкель, але бити його було шкода — і тому, що він так по-дурному влип, і тому, що взагалі він викликав жалість до себе.

Плюнувши, Янкель відійшов у бік і ліг на ліжко. Розійшлися й інші. Тільки заїка, як і раніше, стояв у кутку, ніби покараний.

— Що тепер буде? — зітхнув хтось.

Янкель розізлився і, схопившись, люто крикнув:

— Чого занили, охмуряли? "Що тепер буде! Що тепер буде!" Що буде, те й буде, а скиглити нема чого! Нічого тоді було й тютюн тискати, щоб потім хникати!

— А хто тискав?

— Усі тискали.

— Ні, ти!

Янкель остовпів.

— А чому це я? Я тискав для себе, і вам до того не було діла. Чого лізли?

— Ти підначив!

Замовкли.

Найбільше гнітило передчуття кари, яка висіла над головою. Наростала злоба до когось, і здавалося, дай найменший привід — вони накинуться і поб'ють кого завгодно,

тільки-щоб зірвати цю ненависть, що зібралася, не знаходячи виходу.

Коли б вони вже знали, яке покарання жде їх, було б легше, — невідомість давила дужче, аніж чекання.

Раз у раз хтось сумним зітханням порушував тишу і знову завмирав, задумувався.

Янкель лежав, безтямно дивлячись у стелю. Думати ні про що не хотілося, та й не йшли в голову думки. Його дратували ці ойкання і зітхання.

— Чого ми пішли за цим паскудним Янкелем? — порушив тишу Горобець, і голос його прозвучав так відчайдушно, що Гришко більше не витримав. Йому захотілося сказати щось таке дошкульне і зле, щоб Горобець заплакав. Але він обмежився тільки насмішкою.

— Піди, Горобчику, сядь до Віті на коліна і попроси вибачення.

— І пішов би, коли б не ти.

— Дурень!

— Сам дурень. Підбив усіх, а тепер лежить собі.

Янкель оскаженів.

— Ах ти наволоч коротконога! Я тебе підбивав?

— Усіх підбив!

— Факт, підбив, — почувися голоси з ліжок.

— Сволота ви, а не друзі, — кинув Янкель, не знаючи, що сказати.

— Ну, ти легше. За сволоту морду наб'ю.

— Ану набийте.

— І наб'ємо. Ще котів мучить!

— Ось зараз розмахнись та як дам! — почув Янкель над собою голос Горобця і скочив з ліжка.

— Дай йому, Горобчику! Дай, не бійся. Ми поможемо!

Становище ставало загрозливим, і невідомо, що зробила б з Янкелем оскаженіла Шкіда, коли б у цю мить до спальні не ввійшов завідуючий. Хлопці скочили з ліжок і сіли, похнюпивши голови: запала гробова мовчанка.

Вікмиксор пройшовся по кімнаті, подивився у вікно, потім дійшов до середини і зупинився, допитливо оглядаючи вихованців. Усі мовчали.

— Хлопці, — дуже гучно пролунав його голос. — Хлопці, на педагогічній раді ми щойно розібрали ваш вчинок. Вчинок поганий, негідний, мерзенний. Це — вчинок, за який треба вигнати вас усіх до одного, перевести в лавру, в реформаторіум. У лавру, в реформаторіум! — повторив Вікмиксор, і голови шкідців опустилися ще нижче. — Але ми не стали розв'язувати це питання так просто й легко. Ми довго обговорювали його і розбирали, довго зважували вашу провину і вже після всього вирішили. Ми вирішили...

У шкідців перехопило дух. Настала така важка тиша, що, здавалося, впали на підлогу сірник, він зчинив би гуркіт. Томлива пауза тягнулася нестерпно довго, поки голос завідуючого не обірвав її:

— І ми вирішили, ми вирішили... не карати вас зовсім...

Хвилину висіла страшенна тиша. Потім прорвалася.

- Вікторе Миколайовичу! Спасибі!..
- Невже, Вікторе Миколайовичу?
- Спасибі. Більше ніколи цього не буде.
- Не буде. Спасибі.

Хлопці обступили завідуючого, який відразу став таким хорошим, схожим на батька. А він стояв, усміхався, гладив рукою похилені голови.

Хтось схлипнув під напливом почуттів, хтось повторив це хлипання, і враз усі заплакали.

Янкель кріпився, але зненацька відчув, як сльози мимоволі побігли з очей, і дивно — зовсім не було соромно за ці сльози, а навпаки, стало легко, ніби разом з ними зникав десь увесь тягар покарання.

Вікмиксор мовчав.

Гришкові раптом захотілося показати своє обличчя завідуючому, показати, що воно в сльозах і що сльози ці справжні, як справжнє каяття.

У пориві він задер голову і ще більше розчулився.

Вікмиксор — гроза шкідців, Вікмиксор — суворий завідуючий школою — теж плакав, як і він, Янкель, шкідець...

Так просто й несподівано закінчилася справа про тютюн японський — перша серйозна справа в історії республіки Шкід...

МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА З-ПІД СМОЛЬНОГО

Маленька людина. — На Канонерський острів. — Шкіда купається. — Гутен таг, камераден. — Бісквіт із Гамбурга. — Ідея Вікмиксора. — Гімн республіки Шкід.

У дефективної республіки Шкід з'явився шеф — портові робітники.

Торгпорт спочатку допоміг грошима, на які купили підручники і деякі продукти, потім портовики привезли дров, а коли настало літо, дали дитбудинкові Канонерський острів і територію порту для екскурсій та прогулянок.

Прогулянки туди для Шкіди були святом. Збиралися зранку і проводили в порту цілий день, і тільки пізно ввечері, задоволені, але стомлені, поверталися під склепіння старого будинку на Петергофському проспекті.

Звичайно, підготовка до подорожі на острів поглинала всю увагу шкідців. Вони бігали, метушилися, одні забирали з гардеробної пальто, другі впаковували кошики з їством, треті метушилися просто так, бо на місці не сиділося.

Тож не дивно, що одної неділі, коли Шкіда рихтувалася до чергового походу в порт, хлопці зовсім не помітили, як хтозна-звідки несподівано появилася маленька дитяча постать у сірому, досить потертому пальтечку і шапочці, схожій на млинець.

Він — цей маленький, непомітний чоловічок — здивовано поглядав на метушню і шморгав носом. Потім, щоб не заштовхали, прихилився до груби та й завмер у куточку, придивляючись до тих, що метушилися навколо.

Тим часом хлопці вишикувалися по двоє і ждали команди виходити на вулицю.

Вікмиксор востаннє обійшов ряди і тільки тоді помітив маленьку постать, що притулилася в куточку.

— Ага, Єонін, іди-но сюди. Стань у задні ряди. Хлопці, це новий вихованець, — звернувся він до вишикуваної Шкідки, показуючи на новачка.

Хлопці подивилися на нього й одразу забули про його існування.

Школа рушила.

Вийшли на вулицю, по-недільному веселу, пожвавлену. З усіх боків, як горобці, цвірінькали торгівки насінням, блищали нагріті сонцем панелі. До порту було далеченько, але бадьоро настроєні шкідці йшли швидко, і незабаром перед ними заскрипіли й розчинилися високі сипі ворота Торгового порту.

Одразу повіяло прохолодою і простором. Попереду блищала вода Морського каналу, якась особлива, бурхливіша, вкрита більшими хвилями, ніж вода Обводного або Фонтанки.

Незважаючи на неділю, порт працював. Біля присадкуватих, широких, мов кити, пакгаузів метушилися вантажники, звальюючи мішки з зерном. Від руху вітру тонкий шар пороху безупинно сріблится в повітрі.

Далі, впритул до берега, стояв німецький пароплав, який прибув з паровозами.

Шкідці спробували прочитати назву, але вона була довга, насилу розібрали — "Гамбургер Обербюргермейстер".

— Ну й слівце. Язик поламаєш, — здивувався Мамочка, учень, який нещодавно прийшов до Шкідки.

Мамочка — це було його прізвисько, а прозвали його так за постійну приповідку: "Ой мамочки мої".

"Ой мамочки" поступово перетворилося на Мамочку і так залишилося за ним.

Мамочка був одноокий. Друге око йому вибили в бійці, тому він завжди носив на обличчі чорну пов'язку.

Незважаючи на свою ваду, Мамочка, виявилось, був дуже задирливий і моторний хлопець, і його скоро полюбили:

Ось і тепер Мамочка не стерпів, щоб не показати язика німецькому матросові, який стояв на палубі.

Той, проте, не образився і, добродушно всміхнувшись, крикнув йому.

— Драсте, комсомол!

— Ого! Холера! По-нашому розмовляє, — здивувалися хлопці, але зупинятися було ніколи. Всі поспішали на острів, сонце вже нагріло повітря, хотілося купатись.

Швидко пройшли під величезним краном, який скрипів і гудів від натуги, і, вже здалеку оглянувшись, побачили, як гігантська стальна лапа повільно схилилась, ухопила за хребет новенький німецький паровоз і безшумно підняла його в повітря.

У човнах переїхали через канал і заглибились у зелень, — як звичайно, йшли в самий кінець Канонерського, туди, де острів перетворюється на довгу вузьку дамбу.

Спека давалася взнаки. Обличчя хлопців уже блищали від поту, коли нарешті Вікмиксор дозволив зробити привал.

— Ура-а-а! Купатися!

— Купа-а-атися!

Кам'янистий схил одразу вкрився голими тілами. Море, здавалося, ледь дихало, вітру не було, але вода біля берега тривожно хвилювалася.

Звідкілясь накочувалися вали і з шумом обрушувались на каміння.

У воду залазити було важко, бо хвиля швидко викидала купальників на каміння. Та хлопці вже приловчилися.

— Ану, хто розпалює! Починай! — вигукнув Янкель, ляпаючи себе по голих стегнах.

— Розпалюй!

— Дай я. Я розпалю, — вискочив уперед Циган. Став скраю, почекав, поки підійшов крутий вал, і пірнув просто у водяний горб.

За хвилину він уже плив на хвилях, які підкидали його.

Одне за одним зникали у хвилях тіла, щоб через хвилину-дві виринути десь далеко від берега, на міліні.

Янкель залишився останній і вже хотів пірнути, коли це раптом помітив новачка.

— А ти чого не купаєшся?

— Не хочу. Та й не вмію.

— Купатися не вмієш?

— Авжеж.

— Ну й ну, — щиро здивувався Черних. Потім подумав і сказав: — Усе одно роздягайся і лізь, а то хлопці засміють. Та ти не бійся, тут мілко.

Єонін неохоче роздягнувся і поліз у воду. Незважаючи на свої чотирнадцять років, він був худенький, слабенький, і рухи в нього були якісь незграбні та вайлуваті.

Двічі Єоніна викидало на берег, але Янкель, що плавав поблизу, підбадьорював:

— Нічого. Це з незвички. Коли найде хвиля, ти вчепися міцніше за каміння.

Потім стало йому нудно возитися з новачком, і він поплив за іншими.

На міліні хлопці відпочивали, валялися на піску й знущалися з Вікмиксора, який плавав, за шкідським визначенням, "по-бабському".

Час летів швидко. Якимось непомітно берег знову вкрили тіла.

Хлопці накупалися вдосталь і тепер просили їсти. Роздали хліб і по шматку масла.

Тоді Янкель знову згадав про новачка і, надумавши поговорити з ним, став шукати хлопця, але Єоніна ніде не було.

— Вікторе Миколайовичу, а новачку дали хліб? — спитав він швидко.

Вікмиксор зазирнув у зошит і відповів заперечно.

Тоді Янкель, узявши порцію хліба, подався розшукувати Єоніна.

І дуже здивувався, побачивши перед очима таку картину. За кущами на протилежному боці дамби сидів новачок, а з ним двоє німецьких моряків.

Найдивовижніше, що всі троє жваво розмовляли по-німецьки. Причому новачок шкварив чужою мовою так само вільно, як і російською.

"Ого!" — з мимовільним захопленням подумав Янкель і вискочив із-за куща.

Німці здивовано оглянули нового пришельця, потім привітно почали всміхатися, закивали головами й запросили Янкеля сісти, пояснюючи запрошення жестами.

Янкель, щоб не осоромитися, напружив усю свою пам'ять і нарешті, зібравши кілька підхожих слів, які він чув на уроках німецької мови, галантно вклонився їй мовив:

— Гутен таг, дейтчлянд камераден.

— Гутен таг, гутен таг, — знову всміхнулися німці, але Янкель уже більш нічого не міг сказати, бо, передавши хліб новачкові, помчав назад. Там він, скорчивши невинну міну, підійшов до завідуючого.

— Вікторе Миколайовичу, а як по-німецьки буде... Ну, скажімо: "Товаришу, дай мені цигарку?"

Вікмиксор добродушно всміхнувся:

— Знаєш, не пам'ятаю. Спитай у Елли Андріївни. Вона в будці.

Янкель одійшов.

Еланлюм справді сиділа в маленькій напіврозваленій альтанці на протилежному березі острова. Вона прийшла пізніше за дітей і, викупавшись осторонь, тепер відпочивала.

Янкель повторив запитання, але Еланлюм зиркнула на нього:

— Навіщо це тобі?

— Так. Хочу попрактикуватися в розмовній німецькій мові.

Еллочка хвилину подумала, потім сказала:

— Камераден, бітте, гебен зі мір айне цигаретте.

— Спасибі, Елло Андріївно! — вигукнув Янкель і помчав до німців, намагаючись не розгубити по дорозі німецькі слова.

Там він ще раз вклонився і повторив фразу. Німці засміялись — виїняли по сигареті. Янкель узяв обидві і пішов, цілком задоволений своїми практичними заняттями.

На березі він витягнув сигарету й закурив. Запашний тютюн лоскотав горло. Відчувши незвичний запах, хлопці оточили його.

— Де взяв?

— Сигарети курить!

Але Черних промовчав і тільки розповів про новачка й про те, як здорово той розмовляє по-німецьки.

Проте хлопці вже розшукали німців. Поодинці вся Шкіда незабаром зібралася навколо моряків.

Єонін виступав у ролі перекладача.

Він перекладав і запитання хлопців, і відповіді німців.

А запитань у хлопців було багато, і найрізноманітніші. Чому провалилася в Німеччині революція? Чи є в Німеччині дитячі будинки? Чи є там безпритульні? Чи вивчають в німецьких школах російську мову? Чи траплялося морякам бувати в Африці? Чи бачили вони крокодилів? Чому вони курять не цигарки, а сигарети? Чому німці терплять у себе капіталістів?

Моряки пихтіли, сопіли, але відповідали на всі запитання.

Хлопці так захопилися розмовою, що навіть не помітили, як підійшли завідуючий і

німка.

— Ого! Та тут гості, — почувся голос Вікмиксора.

Еланлюм відразу заторохтіла по-німецьки, широко всміхаючись. Хлопці нічого не розуміли, але сиділи і задоволено роздивлялись іноземців, а старші вважали за свій обов'язок ближче познайомитися з новачком, який виявив таку незвичайну обізнаність з німецькою мовою.

— Де це ти навчився так здорово розмовляти? — спитав його Циган.

Сонін усміхнувся.

— А там, в Очаківському. Люблю німецьку мову, ну й вчився. І сам учив — за самовчителем.

— А що це за "Очаківський"?

— Інтернат. Раніше, до революції, він так називався. Він міститься під Смольним. Звідти мене й перевели до вас.

— За бузу? — серйозно спитав Горобець.

Новачок помовчав. Усміхнувся. Потім загадково відповів:

— За все... І за бузу теж.

Поступово розговорилися. Новачок розповів про себе, про те, що жив він у малолітці круглим сиротою, що десь у нього є дядько, але де — він і сам не знає, що мати померла після батькової смерті, а батька вбили в чотирнадцятому році на фронті. За розмовою час плине швидко, тільки оклик Вікмиксора повернув хлопців до дійсності.

Сонце вже сідало за водну гладь Фінської затоки, коли Вікмиксор дав наказ зніматися з якоря. Назад ішли з морями.

Коли переправилися через канал і вийшли на територію порту, німці подякували хлопцям за дружню розмову і, попросивши хвилинку почекати, зникли на кораблі. За хвилину вони повернулися з пакетом і, щось сказавши, передали його Еланлюм.

Німка засяяла.

— Діти, німецькі матроси частують вас печивом і просять не забувати їх. У них у обох є діти вашого віку.

Шкіда радісно загоготала й, махаючи шапками на прощання, рушила до воріт.

Тільки Окраєць лишився незадоволений тим, що німці, на його думку, дуже мало дали.

Він усю дорогу тихо бубонів, доводячи своєму сусідові в парі, Косарю, що німці поскупилися.

— Теж дали! Щоб їм на тому світі чорти водички стільки дали. Це ж не подарунок, а сама пакость!

— Чому ж? — несміливо допитувався Косар.

— Та тому, що коли поділити це печиво, то тільки по одній штучці дістанеться, — похмуро мовив Окраєць, а потім, трошки подумавши, додав: — Хіба, може, ще одна зайва буде, для мене.

— Ну гаразд, не скигли! — крикнули на Окрайця старші.

А Циган, не задовольнившись словами, ще ляснув долонею Окрайця по потилиці і

тим примусив його нарешті вгамуватися.

Окраєць дістав прізвисько завдяки незвичній формі своєї голови. Черепна коробка його була стиснута і сиділа гострим хребтом угору, справді схожа на хлібний окраєць.

Хоч Окраєць був і новачок, він уже вславився як вічний буркотун, тому на його скімлення звичайно ніхто не звертав уваги, а якщо довге буркотіння набридало хлопцям, то вони робили так, як зробив Циган.

Тепле почуття до моряків збереглося у шкідців, і особливо у Янкеля, у якого, крім приємних спогадів, лишалася ще від цієї зустрічі закордонна сигарета з вузьким золотим обідком.

Після цієї прогулянки хлопці пройнялися повагою до новачка.

Випадок з німцями якось одразу висунув Єоніна, і та обставина, що старші йшли з ним поруч, свідчила, що новачок потрапляє у "верхівку" Шкіди.

Так і сталося. Єоніна перевели в четверте, старше відділення. Розумний, розвинений і водночас великий бешкетник, він припав до смаку старшокласникам. Незабаром у нього появилось і прізвисько — Японець, — він дістав його за свою "субтильну", як казав Мамочка, постать, за трохи розкосі очі і взагалі досить велику схожість із синами країни Вранішнього Сонця.

Ще більше прославився Японець, коли став творцем шкідського гімну.

Було це так.

Одного вечора вихователі зганяли вихованців у спальні, і класи вже спорожніли. Тільки в четвертому відділенні сиділи за своїми партами Янкель і Япончик.

Янкель малював, а Японець робив виписки з якоїсь німецької книги.

Несподівано до класу ввійшов Вікмиксор. Певно, він був у доброму настрої, бо весь час мугикав під ніс якийсь бойовий мотив.

Він походив по класу, оглянув стіни й зігнуті постаті вихованців і раптом, спинившись перед партою, промовив:

— А знаєте, хлопці, нам треба було б мати свій шкільний гімн.

Янкель і Японець здивовано підвели на завідуючого очі і делікатно промовчали, а той вів далі:

— Адже наша школа — це свого роду республіка. Свій герб у нас уже є, має бути і свій гімн. Як ви думаєте?

— Ясно, — непевно промимрив Янкель, переглядаючись із Японцем.

— Ну, то в чому ж річ? — пожвавішав Вікмиксор. — Давайте зараз сядемо втрьох і створимо гімн! У мене є навіть ідея. Мотив візьмемо студентської пісні "Гаудеамус". Буде дуже добре.

— Давайте, — не дуже охоче погодилися майбутні творці гімну.

Вікмиксор, цілком захоплений новою ідеєю, сів і пояснив розмір, двічі проспівавши "Гаудеамус".

Янкель дістав аркуш і почав творити.

Забувши про гідність і неприступність зава, Вікмиксор разом з хлопцями старанно

добирав рядки й рими.

Вже два рази у двері зазиравав черговий вихователь, здивувався, побачивши незвичайну картину, і не насмівся тривожити вихованців і вести їх спати, бо обидва вони були з Вікмиксором.

Нарешті години через півтори, після посиленого обдумування і довгих творчих суперечок, гімн був готовий.

Трійця творців пішла в Білий зал, де Вікмиксор, сівши до рояля, узяв перші акорди.

Обидва шкідці, поклавши аркуш на пюпітр, приготувалися співати.

Нарешті гримнув акомпанемент і два голоси вихованців, змішавшись із низьким басом завшколою, одностайно виконали новий гімн республіки Шкід:

Ми із різних шкіл прийшли

Разом тут учитись.

Браття, дружно як один

Будемо ж трудитись.

Геть минулеє життя,

Уперед без вороття –

До життя но-о-о-вого!

До життя но-о-о-вого!

Час для співу був не зовсім підходящий. Нагорі, в спальнях, уже засинали хлопці, а тут, унизу, в напівмороці величезного залу, три горлянки немилосердно рвали голосові зв'язки, ніби намагаючись перекричати одна одну.

Школа Достоевського –

Кращої не знаєм.

Навчи нас, як треба жить

Для рідного краю.

Ревів бас Вікмиксора, зливаючись з могутніми акордами беккерівського рояля, а два тоненькі і слабкі голоски, фальшивлячи, підхоплювали:

Хоч нелегко буде йти –

Ми досягнемо мети;

Хочем ви-и-й-ти в лю-у-ди.

Хочем ви-и-й-тн в лю-у-ди.

Коли спів закінчився, Вікмиксор підвівся й, віддихавшись, сказав:

— Молодці! Завтра ж треба буде проспівати наш гімн усією школою.

Янкель і Японець, горді з похвали, високо піднявши голови, пройшли повз вихователя і попрямували в спальню.

На другий день уся Шкіда зубрила новий гімн республіки Шкід, а імена нових шкідських Руже де Лілів[2] — Янкеля і Японця — не сходили з уст збуджених і захоплених вихованців.

Гімн одразу підніс новачка на недосяжну висоту, і обидва автори стали героями дня.

Увечері в їдальні вся школа під керівництвом Вікмиксора вже організовано співала

свій гімн.

ХАЛДЕЇ

Людина в котелку. — Зникнення в лазні. — Опера і оперета. — Війна де переможного кінця. — Дещо про Песиміста з Сірником. — Безумство хоробрих.

Халдей — це по-шкідськи вихователь.

Багато їх побачила Шкіда. Добрих і поганих, злих і лагідних, розумних і дурних і, нарешті, просто недосвідчених, які приходили в дитбудинок для того, щоб одержати пайок і трудову книжку. Голод ставив на пост педагога і вихователя людей, які раніше не мали й уявлення про цю роботу, а робота серед дефективних підлітків — річ важка. Щоб бути добрим вихователем, треба було, крім педагогічного таланту, мати ще залізні нерви, витримку й величезну силу волі.

Тільки щиро віддані своїй справі працівники могли в дев'ятнадцятому році зберегти ці якості, і тільки такі люди працювали в Шкіді, а решта, пайкоїди або слабовільні, приходили, роздивлялися день-два й тікали геть, відчуваючи своє безсилля перед табуном задирливих і зухвалих вихованців.

Багато їх бачила Шкіда.

Одного разу в погано пофарбовані двері Шкіді увійшов чоловік у котелку. Він був маленький, шуплявий. Пташине личко його заросло бурою борідкою. В усій постаті прибульця було щось приголомшене, несміливе. Він здригався від найменшого шарудіння, і тоді маленькі водянисті очі на пташиному личку злякано розширялись, а повіки мимоволі опускались і закривали їх, ніби чекали удару. Одягнений цей чоловік був дуже бідно. Брудно-темне драпове пальто, що давно вже просилось на спочинок, мішком сиділо на худеньких плечах, не випрасувані бавовняні штани звисали з-під пальта, прикриваючи поруділі солдатські чоботи. Це був новий вихователь, якого вже зарахували у штат, і тепер він прийшов подивитись і познайомитися з дітьми, серед яких мав працювати. Тиняючись безмовною тінню по кімнатах, маленький чоловік зайшов до спальні.

У спальні топилася груба, і коло неї грілись Японець, Окраєць та Янкель.

Маленький чоловік оглянув ряди ліжок і, хоч було ясно видно, що це спальня, спитав:

— Це що, спальня?

Хлопці здивовано презирнулися, потім Япончик зробив улесливу міну й солодко відповів:

— Так, це — спальня.

Чоловік тихо кашлянув.

— Так. Так. Гм... Це ви грубу топите?

— Так, це ми грубу топимо. Дровами, — уже в'їдливо відповів Японець, проте чоловік не звернув уваги.

— Гм... І ви тут спите?

— Так, і ми тут спимо.

Чоловік хвилину походив по кімнаті, потім підійшов до стіни й помацав портрет Леніна.

— Це що ж — самі малювали? — знову спитав він.

У повітрі запахло комедією. Янкель підморгнув хлопцям і відповів:

— Так, це теж самі малювали.

— А хто ж малював?

— А я малював. — Янкель, вдаючи серйозного, підійшов до вихователя і мовчки вступив у нього погляд, чекаючи нових запитань.

Маленький чоловік оглянув кімнату ще раз і спинив погляд на ліжках.

— Це — ваші ліжка?

— Так, наші ліжка.

— Ви спите на них?

— Ми спимо на них.

Потім Янкель зовсім невинно додав:

— Між іншим, вони дерев'яні.

— Хто? — не зрозумів вихователь.

— Та наші ліжка.

— Ах, вони дерев'яні! Так, так, — бурмотів чоловік, не знаючи, що сказати, а Янкель уже зарвався і так само невинно вів далі:

— Так, вони дерев'яні. І на чотирьох ніжках. І вкриті ковдрами. І стоять на підлозі. І підлога теж дерев'яна.

— Так, підлога — дерев'яна, — машинально підтакнув халдей.

Японець хихикнув. Жарт видався забавним, і він, наслідуючи Вікмиксора, непомітно розтягуючи слова, з серйозною важністю промовив, звертаючись до вихователя:

— Зверніть увагу. Це — груба.

Халдей уже нервував, але жарт тривав.

— А груба — кам'яна. А це — дверцята. А сюди кидають дрова.

Маленький чоловік уже розумів, що з нього сміються, і поспішив вийти з кімнати.

Незабаром уся Шкіда вже знала, що по будинку ходить чоловік, який про все питає.

За чоловіком почала ходити юрба цікавих, а більш пустотливі йшли поперед нього й під загальний регіт запобігливо пояснювали:

— А отут — двері...

— А це — клас...

— А це ось — парти. Вони дерев'яні.

— А це — стіни. Не вдартесь.

Через півгодини зацькований новачок сховався в канцелярії, а натовп хлопців гоготав біля дверей, збиткуючись над жертвою допитливості.

Заляканий такою зустріччю, маленький чоловік більше не приходив у Шкіду. Людина в котелку зрозуміла, що їй тут не місце, і пішла так само тихо, як і прийшла.

Не так просто було з іншими.

Одного разу Вікмиксор відрекомендував хлопцям нового вихователя.

Вихователь справив на всіх прекрасне враження, і навіть шкідці, яких важко було обманути, відчули в новачку якусь силу й привабливість.

Він був молодий, гарної статури, мав гучний голос. Чорні непокірні кучері кошлатою шапкою метлялися на гордо піднятій голові, а очі блищали, як у лева.

У перший же день чергування йому довелося витримати виховну пробу. Треба було вести Шкіду в лазню.

Проте юнак не злякався, і вже з другої перерви голос його заклично гримів у класах:

— Вихованці! Одержуйте білизну. Сьогодні підете в лазню.

Шкідці — народ неповороткий, важкий на підйом. Любителів ходити в лазню серед них — мало. Відразу ж десяток гугнявих голосів застогнав:

— Не можу в лазню. Голова болить.

— У мене поперек ниє.

— Руку ломить.

— Чого мучите хворих? Не підемо!

Але номер не пройшов. Голос новачка загримів так переконливо і владно, що навіть Вікмиксор, який саме проходив мимо, розчулився й подумав: "З нього вийде добрий вихователь".

Шкідці скорилися. Бурчали, але йшли одержувати білизну в гардеробну, потім вишикувалися по двоє в залі й затихли, чекаючи вихователя.

А вихователь у цей час одержував у коморі місячний пайок продуктів як аванс.

Учні чекали разом з Вікмиксором, який хотів зайвий раз полюбуватися енергійним новачком. Нарешті той прийшов. За спиною у нього гойдався рюкзак з продуктами.

Він гучно скомандував рівнятися, потім раптом зам'явся, нерішуче підійшов до Вікмиксора і стиха мовив:

— Вікторе Миколайовичу, розумієте, я не знав, що учні підуть у лазню... І тому не взяв білизну.

— Ну, то в чім же річ?

— Та я, розумієте, хочу попросити, щоб мені на один день дали казенну білизну. Звісно, як тільки змінюся, я її принесу.

Звичайно таке не дозволяли, але вихователь був такий симпатичний, так сподобався Вікмиксору, що той мимоволі погодився.

Білизну зараз же підібрали, і школа рушила в лазню. Все йшло гаразд.

Пари злагоджено поповзли вулицею, і навіть завзяті бешкетники не наважувалися цього разу кидати камінням та гноєм у трамвайні вагони і в перехожих.

У лазні шумно розляглися й пішли митися.

Вихователь перший заліз на припорок і, здавалося, геть забув про вихованців, захопившись миттям.

Потім хлопці вдягалися, сварилися з банщиком, канючили у відвідувачів цигарки й зовсім не помітили, що немає вихователя. Потім спохватилися, почали шукати,

обшукали всю лазню і не знайшли його. Почекавши півгодини, вирішили йти самі.

В школу повернулися безладною ордою, і це розлютило Вікмиксора. Він вирішив насамперед оголосити догану новому педагогові. Але того не було. Не прийшов він і на другий день. Вікмиксор довго розводив руками і скрушно казав:

— Такий приємний, солідний вигляд — і таке дрібне шахрайство. Поцупив пару білизни, одержав продукти на місяць, помився на казенний рахунок і зник!..

Одначе урок пішов на користь, і до новачків-педагогів відтоді почали придивлятися пильніше.

Галерея безнадійних не кінчається цими двома. Їх було більше.

Одні приходили на зміну іншим, і майже в усіх була єдина мета: щось заробити. Кожен, щоб удержатися, підлещувався то до вчителів, то, навпаки, до вихованців.

Молодий педагог Пал Ванич, тонконосий велетень з конячою гривною, мав щодо цього великі здібності.

Він з першого ж дня взяв курс на учня, і, коли йому представили клас старших, він схвально всміхнувся й бадьоро сказав:

— Ну, ми з вами зспіваємось!

— Факт, зспіваємось, — підтвердили хлопці. Вони не думали, що "зспівуватись" їм доведеться буквально.

"Співанка" почалася на першому ж уроці.

Вихователь прийшов у клас і почав розпитувати у хлопців про їхнє життя. Розмова не клеїлася. Старші виявились обережними, придивлялися до нового вихователя, і тоді для зближення Пал Ванич вирішив ризикнути.

— Не подобаються мені ваші педагоги. Надто вже вони суворі до вихованців. Немає товариського підходу.

Клас здивовано мовчав, тільки Окраєць процідив щось ніби "угу".

Розмова не в'язалася. Всі мовчали. І ось вихователь, походивши по кімнаті, несподівано сказав:

— А я ж добрий співак.

— Ну? — здивувався Громоносцев.

— Так. Непогано співаю арії. Я навіть в аматорських концертах виступав.

— Ти диви! — захоплено вигукнув Янкель.

— А ви нам заспівайте що-небудь, — запропонував Японець.

— Правда, заспівайте, — підтримали й інші.

Пал Ванич усміхнувся.

— Кажете, заспівати? Гм... А урок?..

— Нічого, урок потім. Встигнемо, — заспокоїв Мамочка, який не відзначався великою любов'ю до уроків.

— Ну, гаразд, хай буде по-вашому, — здався вихователь. — Тільки що ж вам заспівати? — насупився він, потираючи лоба.

— Та байдуже. Заспівайте що-небудь з опери, — пролунали нетерплячі голоси.

— Якусь арію!

— Арію! Арію!

— Ну, гаразд. Арію то арію. Я проспівав арію Ленського з опери "Євгеній Онегін".
Добре?

— Шкварте, співайте!

— Дайош! Чого там.

Пал Ванич відкашлявся і стиха заспівав:

Куди, куди ви відлетіли,

Весни моєї красні дні?

Що день новий мені готує?[3]

Співав він досить гарно. М'який голос лунав добре, і коли було проспівано заключні рядки, клас шумно заплодував.

Тільки Мамочці арія не сподобалась.

— Пал Ванич! Дружище! Заспівайте що-небудь ще, тільки веселіше.

— Правда, Пал Ванич. Пісеньку яку-небудь.

Той спробував протестувати, але потім здався.

— Що з вами вдієш, шибеники такі! Гаразд, проспівав зараз вам студентські куплети. Коли я вчився, ми, бувало, завжди їх співали.

Він знову кашлянув і раптом, відбиваючи ногою такт, розсипався задьористим мотивом:

Не женіться на курсистках,

Вони товсті, як сосиски,

Як женіться — пам'ятайте;

Спершу жінку підшукайте

Е-ех, труля-ля...

Спершу жінку підшукайте...

Клас гоготав, і верещав.

Мамочка, тихо схлипуючи коротким смішком, захоплено твердив:

— Оце здорово! Сосиски.

Бурхливий такт пісні закружив вихованців. Окраєць, зірвавшись з парти, раптом задріботів посеред класу, вибиваючи тропака.

А Пал Ванич усе співав:

Жінку пошукай в медичках,

Що стрункі й тонкі, як тички,

І веселі, наче пташки,

Всі женіться на медичках.

Хлопці розвеселились і приспів співали вже хором, плескаючи в долоні, грюкаючи партами й підсвистуючи. По класу металось нестримне:

Е-ех, труля-ля...

Всі женіться на медичках...

Пісню обірвав раптовий дзвоник за стіною. Урок було закінчено.

Коли Пал Ванич виходив з класу, його проводжали всі гуртом.

— Оце так! Це свій хлопець! — захоплювався Янкель, дотягуючись до плеча вихователя і дружньо поплескуючи його по плечу кінчиками пальців.

— Частіше були б ваші уроки.

— Полюбили ми вас, Пал Ванич, — виливав свої почуття Японець. — Друг ви нам тепер. Можна сказати, прямо брат кровний.

Пал Ванич, підбадьорений успіхом, поблажливо всміхнувся.

— Ми з вами тепер заживемо, хлопці. Я вас у театри водитиму.

Незабаром Пал Ванич справді став своїм хлопцем. Він добував десь квитки, водив вихованців у театр, ділився з ними шкільними новинами, нікого не карав, а головне — не проводив ніяких занять: влаштовував "вільне читання" або просто оголошував, що сьогодні вільний урок і вони можуть робити хто що хоче.

Пал Ванич твердо вирішив завоювати прихильність хлопців і скоро справді завоював її, і так міцно, що, коли настав час і педагогічна рада визнала поведінку вихователя за неприпустиму, Шкіда як один чоловік повстала і збунтувалася, горою ставши за свого улюбленця.

А улюбленець ходив і розпалював пристрасті, поширював чутки про те, що вороги його на чолі з Вікмиксором хочуть вигнати його з школи.

Спалахнув страшенний бунт. Цілий тиждень дефективні шкети дико бешкетували, геть розперезавшись і оголосивши рішучий бій педагогам.

Виникло "Ядро захисту".

Штаб працював безперервно. Керівниками повстання стали за звичаєм старші: Циган, Японець, Янкель і Горобець. Вони цілі дні засідали, придумуючи нові й нові способи захисту улюбленого вихователя.

По класах розсилали агітаторів, які закликали шкідців не підкорятися халдеям і зривати уроки.

— Не вчіться. Бойкотуйте педагогів, які хочуть прогнати нашого Пал Ванича.

І уроки зривалися.

Як тільки педагог заходив у клас і починав урок, у класі лунало тихе гудіння, яке поступово дужчало й переходило в ревіння.

Перевага цього методу боротьби полягала в тому, що не можна було нікого зловити.

Хлопці сиділи смирно, стиснувши губи, і через ніс ревіли.

Хто реве — визначити неможливо. Тільки-но педагог підійде до когось, той одразу замовкає і сидить, стуливши губи, педагог відходить — ревіння лупає знову.

Говорити неможливо.

Уроки зривалися один за одним.

Учителі вибивалися з сил і тікали з половини уроку.

Поступово боротьба за Пал Ванича перетворилася на справжню війну. Штаб дав наказ перейти до активних дій. Уночі в школі вимазали чорнилом ручки дверей, посипали сажею підвіконня, столи і стільці вихователів. Набили цвяхів у сидіння, а біля канцелярії влаштували газову атаку — поцупили великий шматок сірки з хімічної шафи

і, поклавши його під вішалку, запалили. Їдкий сірчаний сморід примусив халдеїв відступити і з канцелярії.

На уроках хлопці вже відкрито відмовлялися вчитись.

Цілий тиждень школа скаженіла. Педагогічний склад розгубився. Він ще ні разу не натрапляв на такий організований опір.

Вихователі ходили брудні, вимазані в чорнило й крейду, в порваних штанах і не знали, що робити. Загальна розгубленість ще більше підбадьорювала повсталих шкідців.

Штаб працював, придумуючи нові й нові засоби для поразки халдеїв. Засідали цілими днями, розробляючи стратегічні плани боротьби.

— Ми їх примусимо залишити у себе Пал Ванича! — шаленів Японець.

— Правильно!

— Не віддамо Пал Ванича!

— Треба випустити й розклеїти плакати! — запропонував Янкель, любитель друкованого слова.

Цей проект одразу прийняли, і штаб доручив Янкелеві негайно випустити плакати. В бойовому порядку він скликав усіх художників і літераторів школи.

Плакати почали виготовляти десятками, а спритні агітатори розклеювали на стінах класів і в коридорі грізні лозунги:

Вихователі не встигали зривати підкидних листків.

Повстання розпалювали досвідчені і звичні до бешкетування руки. У деяких класах уже відкрито перегороджували двері партами й лавами, щоб педагоги не могли увійти на урок. Будували барикади.

Серед вихователів виникло занепокоєння.

Відкололася група тих, що злякалися, вони вже почали говорити, щоб Пал Ванича залишити. Але Вікмиксор став дибки і, щоб приборкати бунт, вирішив якнайшвидше усунути педагога. Його звільнили наприкінці тижня, але надії, що з його звільненням бешкетування вщухне, не виправдалися.

Пал Ванич зробив спритний маневр. Коли йому оголосили про звільнення, він прийшов у четверте відділення і з сумом розповів про це вихованцям.

Зчинилася неймовірна буря. Хлопці клялися, що відвоюють його, і дали урочисту обіцянку вчинити такий бешкет, якого Шкіда ще ні разу не бачила.

Цей день шкідці і педагоги запам'ятали надовго. Старшокласники закликали всі відділення до боротьби і дали рішучий бій.

Штаб обговорив план дій, і відразу після того, як Пал Ванич пішов, на стінах школи зарябіли плакати:

У відповідь на це Вікмиксор під час обіду в докладній промові пробував довести, що Ариков як учитель нікуди не годиться, що він тільки розбещує учнів, і закінчив тим, що підтвердив своє рішення.

— Він сюди більше не прийде, хлопці. Я так сказав, і так буде!

Грובהва мовчанка була відповіддю на промову зава, а після обіду почалося пекло,

якого Шкіда не бачила з дня свого заснування.

В усіх залах, класах і кімнатах позачиняли двері, з лав, щіток і стільців влаштовували пастки. Тільки-но хто відчиняв двері, як на голову йому падало щось важке, лишаючи помітний слід — сипець або ґулю.

Такі забави не дуже подобалися педагогам, але здаватися вони не хотіли: треба було проводити уроки. Халдеї кинулися в бій, і після тривалої облоги барикади було взято штурмом. У трьох педагогів на лобах і підборіддях красувалися синці. Однак педагоги й далі боролися самовіддано.

Того ж дня штаб дав наказ почати "гарячу" війну, і не одна пара виховательських штанів прогоріла від підкладених на стільці жарин. Але треба віддати належно — держалися педагоги стійко. Про уроки вже не було й мови, треба було хоча б утримати в своїх руках владу, і тільки за це й точилася тепер боротьба, жорстока і вперта. Настав вечір. Під час вечері Вікмиксор, зважаючи на загрозливе становище, почав ризиковану контратаку й оголосив школу в стані облоги. Заборонив прогулянки й відпустки, доки не припиниться бешкетування. Та ба, це тільки підлило масла в огонь. Надходили сутінки, і штаб надумав випробувати останній засіб. Засіб був одчайдушний. Штаб кинув лозунг: "Бий халдеїв".

Мов стадо диких тварин, рвонула вся школа. Відразу скрізь погасла електрика і почалася дика розправа. По залу, ревучи, металися в темряві гурти шкідців. Захоплені зненацька, халдеї опинилися в оточенні.

Їх одразу ж зім'яли. Підставляли ніжки. Шпурляли в голову книжки й чорнильниці, били кулаками і шарпали на всі боки.

Намагання запалити світло були марні. Хтось викрутив пробки, і орда осатанілих шпаргонців носилася по школі, трощила все і всіх. Стогнала в темряві на кухні куховарка. Гриміли казани. Це найповзятливіші й найпрактичніші хлопці вирішили скористатися з метушні і грабували рештки обіду та вечері.

Вихователі не витримали і відступили в канцелярію. І тут, оцінивши всю небезпеку становища і зрозумівши, хто був заводієм, Вікмиксор негайно пішов у клас старших і влаштував екстрені збори.

Щоб перемогти, треба було змінити тактику, і він її змінив.

Коли всі хлопці сіли й трохи вгамувалися, Вікмиксор лагідно почав:

— Хлопці, скажіть відверто, чого ви буяните?

— А навіщо Пал Ванича вигнали? — почулася відповідь.

— Хлопці! Але ви зрозумійте, що Павло Іванович не може бути вихователем.

— Чому це не може?

— Та хоча б тому, що він молодий. Ну скажіть самі, хіба ви не хочете вчитися?

— Так він же нас теж учить! — загули нестройні голоси, але Вікмиксор підняв руку, дочекався, коли настала тиша, і спитав:

— Чого ж він вас навчає? Ну що ви з ним пройшли за місяць?

Хлопці зніяковіли.

— Та ми різне проходили... Всього не запам'ятаєш!

А Мамочка під загальний сміх додав:

— Він здорово пісні співав. Про сосиски!

Настрій помітно змінився, і Вікмиксор скористався з цього.

— Хлопці, — сказав він сумно, — як вам не соромно... Ви, старшокласники, все-таки розумні, розвинуті хлопчики, і рантом полюбили людину за якісь "сосиски"...

Клас нерішуче захихикав.

— Адже Павло Іванович не педагог, він цирковий клоун, тільки тим і цікавий, що він клоун!

— Правда! — пролунав вигук. — Клоун! Як у Чінізеллі.

— Ну так ось, — вів далі Вікмиксор. — Клоуна вам і в цирку покажуть, а літератури ви не знатимете.

Клас мовчав. Сиділи, підперши голови руками, дивилися на Вікмиксора, який розгулював по кімнаті, і мовчали.

— Отже, — голосно сказав Вікмиксор, — вибирайте: або Пал Ванич, або література. Якщо ви не перестанете бешкетувати, Пал Ванич, може, й залишиться, але літературу ми змушені будемо викреслити з програми школи.

Він торкнувся болючого місця. Шкідці все-таки хотіли вчитися.

— Хлопці! — крикнув Японець. — Ша! Як по-вашому?

— Ша! — повторив весь клас. І всі зашуміли. Відразу стало легко й весело, ніби за вікном вщухла буря.

Бешкетування припинилося. Павла Івановича вигнали з школи, і штаб повстанців розпустив сам себе.

А ввечері після чаю Японець сказав товаришам:

— Буянили ми здорово, але, правду кажучи, не через Пал Ванича, як ви думаєте?

— Це правда, — сказав Циган. — Буянили ми просто так — аби буянити... А Пал Ванич — добра сволота.

— Факт, — підтакнув Янкель. — Бити таких треба, як Пал Ванич...

— Бий його! — збуджено закричав Горобець, але він спізнився. Пал Ванича вже не було в школі. Він пішов, лишивши після себе сумбурний спогад.

Іншу тактику виробив такий собі Сірник, прозваний так за те, що був страшенно худий. Це була нещасна людина. Бойовий офіцер, учасник двох воєн, контужений на фронті, він навіки лишився напівглухою, озлобленою і похмурою людиною.

У школу Сірник прийшов як викладач гімнастики і зразу став на сторону начальства, до найменшої дрібниці виконуючи накази Вікмиксора і постанови педради.

Він нещадно карав, записував у журнал довжелезні зауваження, позбавляв відпусток.

Добрий педагог — звичайно добрий дипломат. Він розраховує і обмірковує, коли можна записати чи покарати, а коли й не треба.

Сірник же мало задумувався і сипав покараннями направо й наліво, намагаючись тільки не дуже відступати від правил.

Він походжав на своїх довгих худих ногах по Шкіді, похмуро озираючись на всі боки, й незлобиво скрипів:

— Стань до груби.

— В ізолятор.

— Без обіду.

— Без прогулянки.

— Без відпустки.

Його зненавиділи. Почалася війна, яка закінчилася перемогою шкідців.

Шкільна рада визнала роботу Сірника непедагогічною, і Сірник пішов із школи.

Так само закінчив і Песиміст — напівголодний студент, який не мав ні педагогічної практики, ні педагогічного таланту і не зміг працювати серед шкідців.

Багато їх перебачила Шкіда.

Майже шістдесят халдеїв змінилося в школі тільки за два роки.

Вони приходили і йшли геть. Повільно, мов золото в піску, відсіювались і лишалися справжні, талановиті, віддані справі працівники. З шістдесятьох чоловік тільки десяток зумів, не пристосовуючись, не підробляючись під "свого хлопця", знайти шлях до сердець зіпсованих шкетів, і цей десяток на своїх плечах виніс на берег важкий шкідський човен, оснастив його й послав у далеке плавання — в широке житейське море.

Ольга Панасівна — м'яка, тиха й добра, може, навіть занадто добра. Коли вона відрекомендувалася завідувачу як викладачка анатомії, той недовірливо й недружелюбно подивився на неї і подумав, що навряд чи впорається вона з його буйними вихованцями. Але час показав інше. Те, що іншим педагогам вдавалося зробити за допомогою погроз і покарань, у неї виходило легко, без найменшого натиску й напруження.

Тендітна й зовні хвороблива, вона, проте, мала великий запас спокою: ніколи не кричала, нікому не погрожувала, і все-таки за місяць усі класи полюбили її, і всюди заняття з її дисципліни пішли добре.

Навіть найлінівіші робили успіхи.

Мамочка, Янкель і Горобець — присяжні ледарі — раптом зацікавилися людським скелетом і ретельно малювали гомілкові та тім'яні кістки в своїх зошитах.

Ольга Панасівна зуміла прищепити учням любов до навчання і зробила б багато, коли б не тяжка хвороба, яка примусила її покинути на деякий час Шкіду.

Громадянська війна закінчилася. Настало мирне життя. У місті один за одним відкривалися нові клуби й будинки освіти.

Задумалися над цим і в дитячому будинку. Вільного часу хлопці мали досить, треба було використати його до пуття.

І ось прийшла Міра Борисівна, гладка, життєрадісна єврейка. Вона прийшла похмурого осіннього вечора, коли в класі панувала нудьга, і зразу розворушила

хлопців.

— Ну, хлопці, я до вас. Тепер працюватимемо разом.

— Ласкаво просимо, — похмуро привітав її появу Мамочка. — Тільки щодо роботи ви перестаньте. Не загинайте. Все одно цей номер не пройде.

— Чого ж це? — щиро здивувалася вихователька. — Хіба погано розробити п'єску, поставити гарний спектакль? І вам буде весело, і інших повеселите.

— Ого! Спектакль? Це лафа!

— Засохни, Мамочко! Діло буде! — пролунали вигуки.

Робота закипіла.

Надходили свята, і тому Міра Борисівна з місця в кар'єр взялася до діла. Навіть свій вільний час вона проводила в Шкіді.

Відразу ж підібрали п'єси. Взяли "Скупого рицаря" і уривки з "Бориса Годунова". Увечері, зібравшись у класі, влаштовували репетиції.

Япончик, який розучив два монологи царя Бориса, виходив на середину класу й відкривав трагедію. Але як тільки монолог підходив до вигуку:

І хлопчики скривавлені в очах... —

Япончик торопів. Темперамент зникав, і він, якимось заплітаючись, докінчував:

І хлопчики скриватії в очах...

Тоді лунав м'який, але рішучий вигук Міри Борисівни:

— Єончик... Знову не так!..

Єончик мало не плакав і починав з початку. Зрештою він добився свого. В репетиціях і в рухливих іграх, які влаштовувала невтомна Міра, як звали її вихованці, минали довгі шкідські вечори.

Хлопці більше й більше зближались з вихователькою і незабаром так її полюбили, що в дні, коли вона не була черговою, шкідці по-справжньому сумували. Тільки-но, було, побачать її кожушок і м'яку оренбурзьку шаль, і вся Шкіда миттю наповнювалася криками:

— Міра прийшла!

День спектаклю був тріумфом Міри Борисівни.

Грали хлопці з піднесенням.

То був найкращий у школі вечір, а після програми шкідці зробили сюрприз.

На сцену вийшов Янкель — його одностайно обрали на конференсьє, — повідомив про додаткову програму, яку учні приготували від себе на честь своєї виховательки, і прочитав вітальний вірш:

Скінчивши наш перший великий спектакль,

Ми бачимо всі: його мало.

Вшануємо Міру Борисівну Штак,

Що в Шкіді театр заснувала.

З цього дня дружба ще більше зміцніла, але одного разу в середині зими Міра прийшла і, ніяковіючи, сказала, що вона одружується і виїздить з Пітера. Шкода було розлучатися, однак довелося примиритись, і весела вчителька в солдатському кожушку

назавжди зникла з Шкідської республіки, лишивши на пам'ять про себе знайому білетерку в "Сплендід Паласі", яка щотижня пропускала в кіно двох вихованців Міри — Янкеля і Японця.

Такі були ці дві виховательки, що зуміли серед дефективних дітей заронити любов до навчання і прихильність до себе. Їх любила вся школа.

А от Амебку Шкіда незлюбила, хоч, може, він був і непоганий викладач.

Амебка — чоловік середнього віку, з некрасивою статуєю, з вузьким мавпячим лобом — викладав природознавство. Свою дисципліну він гаряче любив і всіляко намагався притупити цю любов і учням, але це вдавалося йому нелегко. Хлопці ненавиділи природознавство, ненавиділи й Амебку.

Амебка був надто похмурий, схильний до педантизму, а Шкіда таких не любила. У класі йде урок.

Амебка захоплено розповідає про мікроорганізми. Рантом він помічає, що остання парта, де сидить Єонін, не слухає його. Він вживає заходів:

— Єонін, персядь на першу парту.

— Чого? — дивується Япончик.

— Єонін, персядь на першу парту.

— Та мені й тут добре.

— Персядь на першу парту.

— Та чого ви причепилися? — спалахує Японець, але у відповідь чує той самий монотонний наказ:

— Персядь на першу парту.

— Не сяду. Халдей нещасний! — озлоблено кричить Єонін.

Амебка деякий час думає, а тоді починає все з початку:

— Єонін, вийди геть з класу.

— А за що це?

— Вийди геть з класу.

— Та за що ж?

— Вийди геть з класу.

Єонін озлобляється і вже люто тупає ногами. Кнопка його носа червоніє, очі наливаються кров'ю.

— Єонін, вийди геть з класу, — спокійно повторює Амебка, і тоді Японець вибухає лайкою:

— Амебка! Халдей триклятий! Чого причепився, довбешка дерев'яна!

Амебка спокійно слухає до кіпця й каже:

— Єонін, ти сьогодні митимеш убиральні.

На цьому обидві сторони примиряються.

Ось за такий жахливий спокій і не любили Амебку шкідці. Однак людина він був чесна, його побоювались і поважали.

Але найяскравішими постатями, найкращими вихователями, на яких трималася школа, були двоє халдеїв: Сашкець і Костець, дядя Сашко і дядя Кость, Олмикпоп і

Костолмед, а по-простому Олександр Миколайович Попов і Костянтин Олександрович Меденников.

Обидва прийшли майже одночасно і відразу ж спрацювалися. Сашкець — невисокий, бадьорий, літній вихователь. Високий лоб і маленька лисина. На носі пенсію з розколотим скельцем. Невелика чорна борідка, сам спритний, жвавий. Величезний, невичерпний запас енергії, сили, знань і досвіду.

Сашкеця у перші дні незлюбили.

Як тільки з'явилася його кремезна маленька постать у потертій шкіряній куртці, шкідці почали його цькувати.

На перервах гурт башибузуків бігав за ним і на всі лади виспівував усілякі куплети, що склали старшокласники:

Є у нас один грибок,
Мов трухлявенький пеньок,
Не блоха він і не клоп,
Він горбатий Олмикпоп...

— Гей, Сашкець, Олмикпоп! — надривалися хлопці, смикаючи його за поли куртки, але Сашкець ніби й не чув нічого.

Перед самісіньким носом у нього зупинялися групами хлопці і, нахабно дивлячись на його порвані й сьак-так залатані чоботи, співали тут же складений експромт:

Чобітки у дяді Саші
Вже давненько просять каші...

Бували хвилини, коли вихователь втрачав спокій, тоді він рвучко повертався до того, хто його дратував, але одразу брав себе в руки, всміхався і сварився пальцем:

— Ти гляди мені, мудрагель...

Мудрагель — теж стало одним з багатьох його прізвиськ.

Одначе скоро цькування припинилося. Новачок, виявилось, був сильніший за вихованців, не злякався випробування. Витримка його сподобалася хлопцям. Сашкеця визнали справжнім вихователем.

Він був по-виховательському суворий, але знав міру. Ніякі пустощі не минали для хлопців без наслідків, проте не завжди винні діставали покарання. Сашкець уважно розбирав кожен вчинок і тільки після того або карав винного, або відпускав його, прочитавши добру відповідь.

Він не потурав нікому, був нещадний і суворий тільки до тих, хто погано вчився з його дисципліни — російської історії. Тут він не знав ніякої делікатності, і ледарі дорого платили за свою неуважність та небажання вчитися.

Час минав. Дедалі більше й більше зживалися хлопці з Олмикпопом, і скоро з'ясувалося, що він не тільки чудовий вихователь, але й добрий товариш.

Старші хлопці по вечорах почали настійливо закликати до себе Олмикпопа, бо з ним можна було дуже добре й багато про що поговорити. Часто після вечірнього чаю Олмикпоп приходив до них, уможувався на парту і, горблячись, поблискуючи розколотим пенсне, розповідав — то анекдот, то що-небудь про останні міжнародні

події, а то згадає якийсь епізод із свого шкільного або студентського життя, посперечається з хлопцями про Маяковського, про Блока, розкаже, як вони видавали в гімназії підпільний журнал або як він був рецензентом у дешевих пропперівських виданнях. Розмова затягується і кінчається тільки тоді, коли задзвенить дзвоник, що вже кликав спати.

Так поступово новий вихователь Сашкець став дядею Сашком, старшим товаришем шкідців, лишаючись при цьому суворим, вимогливим і справедливим халдеєм.

Костець прийшов на місяць пізніше.

Прийшов він з лаври, де працював кілька місяців наглядачем, і вже тільки це відразу обрізало всі заміри хлопців висміяти новачка.

Вигляд його викликав мимовільну повагу у найзапеклішого бешкетника. Лев'яча грива, коричнювато-руда борода, лютий погляд і могутня постать у поєднанні з гучним, грізним, рикаючим голосом спершу настільки сполошили Шкіду, що учні в паніці вирішили: це якийсь гицель із бойні — і охрестили його відразу Ломовиком, проте вже через кілька днів прізвисько довелося відмінити.

Виявилося, що Ломовик, по суті, досить м'яка, добродушна людина, яка рикає, вилуплюючи очі, тільки для того, щоб налякати.

Незабаром до його лев'ячого ревіння звикли, а коли він брав когось за комір, то знали, що це тільки так, для остраху, та й сам той, кого стискала дужа рука вихователя, мружився і всміхався, ніби його лоскотали.

Проте грізна зовнішність робила своє.

Гімнастика, якою відав Костолмед, проходила чудово. Хлопці з задоволенням робили вправи, і тільки четверте відділення завжди воювало з дядею Костем, як тільки можна ухиляючись од уроків.

Незабаром Костець і Сашкець відчули взаємну симпатію і подружилися, вважаючи, мабуть, що їхні погляди на виховання збігаються. Велетень Костолмед і маленький, сутулий Олмикпоп належали до числа тих небагатьох халдеїв, які змогли утриматися в школі і залишили добрий слід в історії Шкідської республіки, вклавши чимало сил у велику справу боротьби з дитячою злочинністю.

ВЛАДА НАРОДОВІ

Вечір у Шкіді. — Тихі радощі. — Гонитва за щуром. — Танцклас. — Влада народів.

Закінчились вечірні уроки.

Черговий востанне пройшов по коридорах, віддзвенів останній дзвоник, і Шкіда загрюкала партами, затупотіла, заспівала, затанцювала й розтеклася по всіх поверхах старого будинку.

Молодші відділення висипали в зал грати в довгу лозу, інші ринули на сходи — кататися на поручнях, а дехто подався на кухню, сподіваючись пожитися рештками обіду.

Старші почали культурнішу розвагу. Горобець, наприклад, дістав десь довгу мотузку і, зробивши петлю, вийшов у їдальню. Там він сів біля дірки в підлозі, розклав петлю і кинув шматок холодної каші. Потім сховався за лаву й став чекати.

Це він ловив щурів. Ловля щурів була останнім часом його улюбленою розвагою. Горобець сам винайшов цей спосіб, яким дуже пишався.

Япончик сидів у класі, шморгав носом і з величезною наполегливістю перекладав вірші Шаміссо з німецької на російську. Перекладати було важко, але Японець, затуливши пальцями вуха, невтомно добирав і бубонів уголос непіддатливий рядок вірша:

Я в своїх думках, прекрасних, легких...

Я в думках своїх, прекрасних, легких...

Я в прекрасних і веселих думках...

Я в веселих думках і прекрасних...

І так без кінця. Доти, поки рядок нарешті не набирив належної форми і не ставав на місце.

Громоносцев довго, позіхаючи, дивився на стелю, потім вийшов з класу і, піймавши якогось шкета з молодшого відділення, привів його в клас. Прив'язавши до ноги малюка мотузку, він ліниво мружився, посміхався і наказував:

— Ану, мопсику, потанцюй.

Мопсик спершу спробував зіграти на Миколчиному милосерді і завив:

— Ой, Миколко! У мене пога болить!

Але Громоносцев тільки посміювався.

— Нічого, мопсику, потанцюй.

У кутку за класною дошкою розучував пісню Бобер, який недавно прибув у Шкіду. Він співав куплети, почуті десь у кіно, і акомпанував собі, щосили барабанячи кулаками по дошці:

Ай! Ай! Петроград -

Пречудовий град.

Петро-Петро-Петроград -

Славний град!..

Дошка рипіла, ухала і тріщала під могутніми ударами.

За партою сидів Янкель, малював коня. Потім малювати набридло, і він, безглуздо втупивши погляд у стіну, забурмотів:

— Дер катер гейт нах хаузе. Дер катер гейт нах хаузе.

Янкель ненавидів німецьку мову, і це було єдине речення, яке він добре знав, прекрасно вимовляв і яким оперував на всіх уроках Еланлюм.

Осторонь сиділи групою одноокий Мамочка, Окраєць, Косар і Гога.

Вони грали в мотузку.

Перебираючи з пальця на палець кусок мотузки, робили вигадливі фігури й одразу ж ледве розплутували їх.

Раптом усі, хто був у класі, насторожилися і прислухалися. Згори почувся шум. Над головами тупотіли десятки ніг, і стіни класу тривожно стогнали під штукатуркою, що сипалися на підлогу.

— Щура впіймали! — радісно вигукнув Мамочка.

— Шура впіймали! — підхопили всі інші й помчали нагору.

В залі зчинилася метушня.

Посеред залу крутився Горобець, ледве тримаючи довгу мотузку, на кінці якої судорожно звивався великий сірий щур.

Попід стінами юрмилися шкідці.

— Ну, я зараз його випущу, а ви ловіть, — скомандував Горобець.

Він швидко нахилився і надрізав мотузку майже біля самісінької шиї щура.

Пролупав писк торжества.

Щур, оглушений страшенним шумом, заметався по залу, не знаючи куди сховатись, а за ним з криком, реготом, вищанням бігала юрба шкідців, намагаючись затоптати його ногами.

— О-о-о!!! Лови!

— А-га-а... Бий!

— Души!

— І-і-их!

Зал здригався під дрібним тупотінням ніг і від могутнього реву. Тихо бряжчали шибки у високих шкільних вікнах.

— О-го-го!!! Лови! Лови!

— Забігай зліва-а!

— Ногою! Ногою!

— Дава-ай!

Двері залу були щільно зачинені. Щілини заткнуті. Всі шляхи відступу сірій істоті було відрізано. Марно тикався її гострий ніс у кутки. Всюди стіни й стіни. Нарешті Мамочка, відчувши себе героєм, помчав напереріз зацькованому щуру і енергійним ударом ноги порішив його.

Мамочка, задоволений, гордо оглянув хлопців, що стовпилися навколо, — сподівався почути похвалу, але ті сердито забурчали. Їм зовсім не хотілося закінчувати таку цікаву розвагу.

— Ого! Розхрабрився!

— Сволота! Треба було вбивати?

— Подумаєш, герой, відзначився! Так би й кожен міг! Шкідці розходились незадоволені.

В цей час унизу Бобер закінчив молодецьку пісеньку "Ай-ай, Петроград", затужив і перейшов на романс:

В шумнім платті муаровім,

В макінтоші резиновім...

Потім затягнув було "Розлуку", але одразу ж обірвав себе і голосно позіхнув.

— Піти потанцювати, чи що, — пропонував він нудьгуючи.

— Ходімо, — підтримав Циган.

— Ходімо, — підхопив Янкель.

— Ходімо! Ходімо! Танцювати! — пожвавішали всі.

Янкель помчав до вихователя і, впіймавши його десь у коридорі, почав канючити:

— Заграйте, дядю Сергію. Га? Один вальсик і що-небудь ще.

У Білому залі зібралося все доросле населення республіки. Шкідці, як на балу, обирали партнерів, і пари церемонно ставали одна за одною.

Дядя Сергій мрійливо задрав голову, вдарив по клавішах, і під звуки "Дунайських хвиль" пари закружляли у вальсі.

Власне, сьак-так уміла танцювати лише одна пара — Циган та Бобер. Усі інші тільки крутилися, тупцювали і штовхали один одного.

— Синьйори! Медам! Танц-вальс! Верти, крути, павертай! — надрирався Янкель, граціозно підхоплюючи Японця — свою даму — і ніжно наступаючи йому на ногу. Японець морщився, але тупцяв, голосно дивуючись:

— Чорт! Чверть години крутимось — і все на одному місці!

Вальс змінився тустепом, тустеп — падеспанем. Веселощі поступово просочувались у холодні білі двері залу.

У самий розпал танців, коли Шкіда, одностайно закусивши вудила, дико витанцьовувала краков'як, з запалом притупуючи дірявими казенними чобітьми, у дверях показався Вікмиксор.

— Хлопці!

Крякнув сполоханий рояль і ніяково замовк, захлинувшись в акорді.

Не встигнувши ще раз притупнути, зупинилися насторожені пари. Обличчя завідуючого сяло якимось особливо урочисто.

— Хлопці, — повторив Вікмиксор, коли стало зовсім тихо, — всі негайно йдіть у їдальню. Зараз відбудуться загальношкільні збори.

◆

У напівтемній їдальні, пропахлій тюленьчим жиром, тривожний гомін.

Голені голови щохвилини крутяться в різні боки, а на обличчях застигло запитання: в чому річ?

Шкільні збори для шкідців — новина. Це вперше.

Усі нетерпляче ждуть Вікмиксора: що ж він скаже?

Нарешті завідуючий входить у їдальню.

Кілька хвилин він стоїть, озираючись, потім підкликає вихователя і голосно каже:

— Сергію Івановичу, ви будете для першого разу секретарем. Хлопці ще не звикли до самоуправління.

Вихователь мовчки сідає, кладе перед собою аркуш паперу й чекає, а Вікмиксор хвилину думає й чухає вухо. Потім він випростується й починає говорити:

— Хлопці! Досі у нас у школі немає життя... Так, почекайте!..

Він збивається.

— Я забув почати. Отже, вважаю перші загальношкільні збори відкритими. Головою поки що буду я, секретарем — Сергій Іванович. На порядку денному — моя доповідь про самоуправління в школі. Отже, я починаю.

Шкіда мовчить. Шкіда причаїлась і жде, що скаже її керманич.

— Отже, прошу уваги. Що таке наша школа? Це — маленька республіка.

— Мабуть, скоріше — монархія, — єхидним шепотом поправляє зава Японець.

— Наша школа — республіка, але в республіці завжди влада в руках народу. У нас же досі цього не було. Ми мали з одного боку вихованців, з другого — вихователів, якими керував я. Цим, так би мовити, порушувалася наша негласна конституція.

— Правильно! — лине приглушений вигук з гущі вихованців.

Вікмиксор грізно насуплює брови, але одразу спохвачується і веде далі:

— Тепер цього не буде. Зараз я викладу перед вами свій план. Школа повинна йти в ногу з життям, а тому наш колектив має запровадити у себе самоуправління.

— О-го-го!

— Здорово!

Шкідці здивовані.

— Так. Самоуправління. Ви не розумієте цього слова? Слово звичайне. Ось схема нашої системи самоуправління. Сьогодні ж ми оберемо старост по класах, по спальнях, по кухні й по гардеробу. Їхній обов'язок буде призначати чергових. Чергових призначатимуть на один день. Сьогодні один, завтра другий, післязавтра третій і так далі. Таким чином, усі ви поступово будете залучені до громадського життя школи. Зрозуміли?

— О-го-го! Зрозуміли!

— Ну, так от. Старосту ми обиратимемо на місяць або на два тижні. Але старости — це ще не все. Старости по кухні і гардеробу потребують контролю. Ми оберемо для них трійку. Ревізійну трійку, яка й контролюватиме їхню роботу. Згода?

— Ясно! Згода! — гудуть голоси.

— Так ми виживемо можливість крадіжок.

— Оце так! Правильно.

Вікмиксор почуває себе прекрасно. Йому здається, що він зробив величезний подвиг, зробив великий державний крок, йому не хочеться кінчати, і він каже:

— Крім того, педагогічна рада скликатиме раду старост, і разом з вихователями ваші виборні обговорюватимуть усі найважливіші заходи школи та її подальшу роботу.

Шкіда вражена остаточно. Вигуки й репліки розростаються в ревіння.

— Ур-ра-а!

Але Вікмиксор переходить до виборів. Мов на аукціоні, він вигукує назви постів для майбутніх старост, а у відповідь в багатоголосому гулі чути прізвища тих, кого обирають.

— Староста по кухні. Кого пропонуєте? — виголошує Вікмиксор.

— Янкеля!

— Цигана!

— Янкеля!

— Давайте Черних!

— Черних на старосту!

— Хто за Черних? Підніміть руки. Хто проти? Проти немає. Отже, одностайна

більшість за Черних, ти — староста по кухні.

Вже продзвенів дзвоник до сну, а збори ще тільки розгорялися.

Нарешті далеко за північ Вікмиксор підвівся і оголосив:

— Всі місця розподілено. Час пізній, пора спати.

Він пішов до дверей, але, згадавши щось, обернувся і додав:

— Збори вважаю закритими. Між іншим, хлопці, за останній час ви щось дуже розпустились, тому я вирішив завести для невинуватих ізолятор. Зрозуміли? А тепер — спати.

— От вам і конституція! — в'їдливо сказав за спиною Вікмиксора Японець.

Але його не слухали.

— Ну й Вітя! Ну й молодець! — захоплювався Янкель, відчуючи, що пост кухонного старости дасть йому немало приємного.

— Справді здорово.

— Тепер ми рівноправні громадяни.

— Гей, постороніться, громадянине Вікмиксор! Гррромадянии шкідець іде, — не вгамовувався Японець.

Новий закон Вікмисора обговорювали всюди. У спальні, у вбиральні, в класах.

Бідний дядя Сергій безуспішно намагався втихомирити й загнати в спальню своїх збуджених вихованців. Шкідці раділи.

Тільки один Єонін, немов дуже скривджений, невизнаний пророк, презирливо викрикував фрази, сповнені жовчі й досади:

— Ех, ви! Дурні! Розтаяли! Вам дали парламент, але ви дістали й каторгу.

Він натякав на старост і ізолятор.

— Чого ти ниєш? — обурювалися товариші, проте Японець не переставав. Він закидав руки вгору й трагічно вигукував:

— Народе! О великий шкідський народе. Ти осліп. Тебе зачарували. Закликаю тебе, Шкідо, не вір словам Вікмиксора, бо хто-хто, а він завжди може надути.

Не було випадку, щоб Єонін підтримав нову ідею Вікмискора, і завжди в його особі педагоги натрапляли на заперечливого противника. Але якщо раніше за ним ішла більшість, то тепер його мало хто слухав. Шкідці, які дістали конституцію, почували себе іменинниками.

ВЕЛИКИЙ ЛИХВАР

Павучок. — Клуб із стільчаком. — Чотири збоку, вашим край. — Шкіда в рабстві. — Опозиція. — Пташки. — Савчин бешкет. — Смерть хлібному королю!

Слайонов був маленький, кругленький шкет. Весь якийсь здобний, лискучий. Навіть усміхався він якось солодко, апетитно. Найбільше він був схожий на ситого, задоволеного павучка.

Звідки Слайонов прийшов у Шкіду, ніхто навіть не поцікавився, щоб узнати, та й прийшов він якось по-павучому. Вповз тихенько, обережненько, і ніхто його не помітив.

Прийшов Слайонов під час обіду, сів на лавку за стіл і почав обнюхуватись. Оглянув сусідів і вступив у розмову.

— А що? У вас погано годують?

— Погано. Картоплею тільки й живемо.

— Здорово! І більше нічого?

— А тобі чого ще треба? Котлеток? Добре, що картопля є. Це, брат, випадково запаслися. В інших школах ще гірше.

Слайонов подумав і затих.

Черговий поважно вніс на дерев'яному щиті хліб. За ним увійшов, солідно помахуючи ключем, староста Янкель. Він уже два тижні справно працював на новому посту й цілком освоївся з своїми обов'язками.

— Знову по восьмушці дають! — тоскно процідив Савка, вічно голодний, озлоблений новачок з другого відділення, але осікся під докірливим поглядом халдея Сашкеця.

Однак настрої пригніченості передався і двом Савчиним сусідам, таким же скигліям, як і він сам. Кузя і Коренєв завжди ходили заклопотані пошуками їжі, і це зблизило їх. Вони стали сламниками. Слайонов придивлявся до трійки нитиків, але сам делікатно мовчав. Новачкові ще не личило втручатися в сімейні розмови шкідців.

Янкель обійшов два столи, презирливо кидаючи "пайки" шкідцям і дивуючись у душі, як це можна так жадно дивитися на хліб. Сам Янкель відчував цілковиту байдужість до черстої скибки, можливо, тому, що у нього на кухні, в столі, лежав солідний — два фунти — окраєць, який залишився від розважування.

— Янкель, дай окрайчик, — жалібно заскиглив Кузя.

— Іди під три чорти, — обрізав його Черних.

Окрайці лежали окремо, для старшого класу.

Роздані пайки миттю зникали. Тільки Слайонов не їв свого хліба. Він байдуже відклав його вбік і ліниво сьорбав суп.

— А чого ти хліба не їси? — спитав його Кузя, жадібно поглядаючи на спокусливу восьмушку.

— Не хочеться, — так само байдуже відповів Слайонов.

— Дай мені. Я з'їм, — пожвавішав Кузя.

Проте Слайонов уже ховав хліб у кишеню.

— Я сам його на уроці умну.

Кузя надувся і замовк.

Коли все, що звалося супом, було з'їдено, принесли друге.

Це була смажена картопля.

Липкий, солодкуватий запах розплився по їдальні. Пікідці понюхали повітря й зажурилися.

— Знову з тюленьчим жиром!

— Чи скоро він закінчиться? В горло вже не лізе!

Але важко проковтнути тільки першу картоплину. Потім смак "тюленя" притупляється, і картоплю їдять уже без огиди, намагаючись якнайтугіше набити животи.

Тюленьчий жир був гордістю завідуючого, і коли хлопці обурювались, Вікмиксор

починав повчати:

— Даремно, хлопці, буяните. Це ще добре, що у нас є хоча б тюленячий жир, — в інших будинках і цього немає. А зовсім без жиру жити не можна.

— Істинно з жиру казяться! — глузував Японець, з сумною гримасою поглядаючи на миску з картоплею.

Він не міг терпіти навіть запаху "тюленя".

Вигляд картоплі був принадний, але нудно-солодкий присмак відбивав будь-який апетит. Єошка хвилину боровся, нарешті огида пересилила голод, і, підчепивши картоплину виделкою, він люто швиргонував її по столу.

Жовтенька кулька прокотилася по клейонці, лишаючи на ній масний слід, і влипла в лоб Окрайця, який захопився обідом.

Голосний регіт примусив стрепенутися Сашкеця.

Він обернувся, хвилину шукав очима винуватця, побачив, як витирався Окраєць, перевів погляд на Японця і коротко наказав:

— За двері!

— Та за що ж, дядю Сашо? — пробував протестувати Японець, але дядя Саша вже виймав олівець і записничок, де занотовував усі зауваження.

— Ну й валяй, записуй. Халдей!

Єошка вийшов з їдальні.

Скінчився обід, а Кузя все ніяк не міг забути восьмушку хліба в кишені Слайонова.

Він не відходив од нього ні на крок.

Коли піднімалися по сходах нагору в класи, Слайонов раптом зупинив Кузю.

— Знаєш що?

— Що? — насторожився Кузя.

— Я тобі дам свою пайку хліба зараз. А за вечірнім чаєм ти мені віддаси свою.

Кузя поморщився.

— Ач, який розумний. За вечірнім чаєм хліба по чвертці дають, а ти мені зараз восьмушку даєш.

Слайонов одразу змінив тон.

— Ну, як хочеш. Я ж не примушую.

Він знову засунув у кишеню вийнятий, було, шматок хліба.

Кузя хвилину стояв нерішуче. Розсудливість стримувала його: не бери, буде гірше. Та голод був дужчий за розсудливість, і голод переміг.

— Давай. Чорт з тобою! — закричав Кузя, побачивши, як Слайонов повертає в зал.

Той одразу вернувся і, сунувши восьмушку в простягнуту руку, вже незалежно промовив:

— Отже, ти мені винен чвертку за чаєм.

Кузя хотів оддати назад злочасний хліб, але зуби вже вп'ялися в м'якушку.

Увечері Кузя "сидів на сокирі" і грав на зубариках. Хліб, який видали йому до чаю, переплив у кишеню Слайонова, їсти Кузя хотів страшенно, але дістати було ніде. Кузя

був самий несміливий і затурканий у всьому другому відділенні, тому так важко йому було дістати собі харч.

Інші умудрялись обшарювати кухню та її казани, але Кузя й на це не наважувався.

Уся його постать виражала приниження і покірливість, і просто не вірилося, що в минулому за Кузею були великі крадіжки та безчинства. Здавалося, що, будучи таким покірливим, він узяв чиюсь вину на себе і пішов виправлятися в Шкіду.

Поруч за столом плямкав — до нудоти гидко — Кузин сламник Коренєв і, здавалося, зовсім не помічав, що у його друга немає хліба.

— Дай кусманчик хлібця. Га? — несміливо попросив Кузя у нього, але той визвірився.

— А де свій?

— А я винен новачкові.

— Навіщо ж позичав?

— Ну гаразд, дай кусманчик.

— Ні, не дам.

Коренєв знову заплямкав, а змучений Кузя, на щось наважившись, звернувся через стіл до Слайонова.

— До завтра дай. До ранкового чаю.

Слайонов байдуже подивився, потім дістав Кузину чвертку, на очах усього столу відламав половину й жбурнув Кузі. Другу половину він так само акуратно сховав у кишеню.

— Гей, зажди! Дай і мені!

Це крикнув Савка. Він уже давно вмовив свою пайку, а їсти хотілося.

— Дай і мені. Я віддам завтра, — повторив він.

— Ранкову пайку віддаси, — спокійно попередив Слайонов, подаючи йому другу половину Кузино хліба.

— Добре. Віддам. Не плач.

На другий день у Слайонова від ранкового чаю вже було дві зайві чвертки. Одну він дав знову в борг голодним Савці та Кузі, другу у нього купив хтось із першого відділення.

Те саме сталося в обід і ввечері, за чаєм.

Доход Слайонова збільшився. Через два дні він уже дозволив собі розкіш — купив за восьмушку хліба блокнот і почав записувати боржників, кількість яких зростала неймовірно швидко.

Ще через день він уже збільшив собі норму харчування до двох порцій на день, а за тиждень у слайоновській парті утворилася хлібна комора. Слайонов раптом з маленького, непомітного новачка відразу виріс у солідну постать з неабияким авторитетом.

Він уже став пихатий, покрикував на однокласників, а ті несміливо мовчали й тугіше підтягували ремінці на животах.

Ще б пак, усе перше і половина другого відділення були вже його боржниками.

Уже Слайонов ніколи не ходив один, навколо нього крутився догідливий почет боржників, їм він іноді як милостину давав шматочки хліба.

Нагороджував Слайонов рідко. Він не збирався підгодовувати товаришів, але подачки були потрібні, щоб хлопці не дуже озлоблювалися проти нього.

Жертви Слайонова з кожним днем більше й більше заплутувались у боргах, і з кожним днем зростала могутність "великого лихваря", як називали його старші.

Однаке влада його поширювалася не далі другого класу: наймогутніші й найдужчі — третє й четверте відділення — дивилися з презирством на маленького шкета і вважали принизливим для своєї гідності звертати на нього увагу.

Слайонов добре усвідомлював небезпеку такого становища. В будь-яку мить ці два класи або навіть один із них могли завалити його лавочку. Це йому не світило, і Слайонов розробив план, настільки хитрий, що навіть наймудріші діячі з четвертого відділення не могли розкусити його і попалися на гачок.

Одного разу Слайонов зайшов у четверте відділення і, ніби нудьгуючи, став походжати по кімнаті.

Вимогливі старші не могли стерпіти такого зухвальства: щоб до їхнього класу, всупереч установленому звичаю, насмілювалися приходити з першого відділення і без діла тинятися по класу! Слайонов для них ще нічого особливого не становив, тому на нього визвірилися.

— Тобі що тут треба? — grimнув Громоносцев.

Слайонов злякано зіщулився.

— Нічого, Циганок, я просто так прийшов.

— Так? А хто тебе пускав?

— Ніхто.

— Ах, ніхто? Ну то я тобі зараз покажу на двері. І вдруге ти без діла не приходи.

— Та я що ж, я нічого. Я тільки думав, я думав... — бурмотів Слайонов.

— Що думав?

— Ні, я думав, ви хочете їсти. Хочеш, Циганок, хліба? Га? А то мені його дівати нікуди.

Циган недовіркою подивився на Слайонова.

— Ану-бо, давай подивимось.

При слові "хліб" шкідці обернулись і насторожились, а Слайонов уже спокійно виймав з-за пазухи чвертку хліба й подавав її Громоносцеву.

— А ще в тебе с? — спитав, підходячи до Слайонова, Японець. Той простодушно дістав ще чвертку.

— На. Мені не шкода.

— Ану, дай і мені, — підскочив Горобець, а за ним посхоплювалися із своїх місць Мамочка та Окраєць.

Слайонов видав і їм по шматку.

Коли ж підійшли Сорока й Гога, він раптом зморщився і кинув презирливо:

— Немає більше!

Хитрий павучок одразу відчув, що ні Гога, ні Сорока впливу тут не мають, а тому й витрачатися на них вважав зайвим.

Хлопці вже поблажливо поглядали на Слайонова.

— Ти давай забігай частіше, — всміхнувся Циган і, добравши смаку, додав: — Ех, дістати б ще сахаринчику та чайку випити!

Слайонов вирішив завоювати старших до кінця.

— У мене є сахарин. Кому треба?

— Оце діло, — здивувався Японець. — Виходить, і справді чайку поп'ємо.

А Слайонов уже розпоряджався:

— Гей, Кузя, Коренєв! Принесіть чаю з кухні. Кухлі у Марфи візьміть. Старші просять.

Кузя й Коренєв чекали біля дверей і одразу ж помчали на кухню.

За п'ять хвилин четверте відділення бенкетувало. У жерстяних кухлях парував окріп, на партах лежали хліб і сахарин. Хлопці завзято плямкали, а Слайонов, задоволений, ходив по класу й, потираючи руки, просторікував:

— Їжте, хлопці. Для добрих товаришів хіба мені шкода? Я вам завжди готовий допомогти. Як тільки хто їсти захоче, то посилайте до мене. У мене завжди все знайдеться. І мені не шкода.

— Ага. Будь спокійний. Тепер ми тебе не забудемо, — погоджувався Японець, набиваючи рот їдою.

Так було завойовано четверте відділення.

Тепер Слайонов не хвилювався. Правда, утримання майже цілого класу спочатку було для нього великим збитком, зате він поступово привчав старших до себе.

У той час хліб був великою силою, Слайонов був з хлібом, і йому корилися.

Непомітно він зумів перетворити старших на своїх охоронців і створив собі новий могутній почет.

Спочатку навіть самі старші не помічали цього. Якимось увійшло в звичку, щоб Слайонов був серед них. Їм здавалося, що не вони з Слайоновим, а Слайонов з ними. Та ось одного разу Громоносцев почув фразу, з таким презирством сказану якимось першокласником, що його аж пересмикнуло.

— Ти знаєш, — казав того ж дня Циган Японцеві, — нас молодші холуями називають. Чуєш? Кажуть, Слайонову служимо.

— А вони ж правду кажуть, сволота, — тоскно поморщився Японець. — Так і виходить. Самі не помітили, як холуями зробилися. Гидко, звісно, а тільки важко відстати... Він же, гадюка, привчив нас ситими бути!

Незабаром старші звикли до своєї ролі і вже свідомо старалися не думати про своє падіння.

Тільки Янкель, як і раніше, лишався незалежний, і його ставлення до лихваря не змінилося на краще. Силу опиратися давав йому хліб. Він був старостою кухні і тому міг протиставити багатству Слайонова своє власне багатство.

Проте в глибині душі Янкель мимоволі відчував повагу до павучка-лихваря. Його вражало те вміння, з яким Слайонов покоров Шкіду. Янкель визнавав у ньому спритника, трошки навіть заздри́в йому, але ретельно це приховував.

Тим часом Слайонов готував останню атаку, щоб закріпити владу. Незавойованим лишалося тільки третє відділення, яке треба було взяти в свої руки. Годувати третій клас, як четвертий, було збитково й не вигідно, затягнути його в борги, як перший клас, теж не вдалося. Там сиділи не такі дурні хлопці, щоб брати восьмушку хліба за чвертку.

Тоді Слайонов застосував до третього відділення нову зброю.

Якось після уроків шкідці, як звичайно, зібралися в своєму клубі побалакати й покурити.

Клубів у шкідців було два — верхня і нижня вбиральні. Але у верхній було краще. Вона була велика, досить світла й більш-менш чиста.

Колись тут містилася ванна, потім її зняли, але пробкові стіни лишилися, лишилась і клейончата підлога. При бажанні тут можна було з комфортом проводити час, і, головне, тут можна було курити з меншим ризиком засипатись.

У вбиральнях завжди було весело й якось по-сімейному затишно.

Клубочився дим у світлі вугільної лампочки. Велися збуджені розмови, і було підозріло тепло. На запах шкідці не звертали уваги.

Вбиральні настільки ввійшли в побут, що ніяка боротьба халдеїв з цим злом не допомагала. Тільки-но, було, вихователь вижене хлопців з убиральні й одійде на хвилину, як вона знову наповнювалась вщєрть.

У верхній вбиральні Слайонов і почав атаку на незалежне третє відділення.

Він саме зайшов у розпалі пожвавлення, коли у вбиральні було, повнісінько хлопців. Недбало махнувши в повітрі гральними картами, Слайонов мовив:

— З ким в очко кинути?

Ніхто не відгукнувся.

— З ким в очко? На хліб за вечірнім чаєм, — знову повторив Слайонов.

Худенький, відчайдушний Туркін з третього відділення прийняв виклик.

— Ну, давай кинемо. Раз на раз!

Слайонов з готовністю змішав заяложені карти.

Навколо гравців зібрався натовп. Усі стежили за грою Турки. Всі хотіли, щоб Слайонов програв. Туркін набрав вісімнадцять очок і зупинився.

— Побий. Досить, — тихо сказав він.

Слайонов відкрив свою карту — король. Другою картою був туз.

— П'ятнадцять очок, — пронісся збуджений шепіт глядачів.

— Береш? — спитав Туркін занепокоєно.

Слайонов усміхнувся.

— Звісно!

— Король!

— Дев'ятнадцять очок. Досить.

Туркін програв.

— Ну, давай на завтрашній ранковий зіграєм, — знову запропонував Слайонов.

Товстий Устинович, найрозсудливіший з третьокласників, спробував спинити.

— Перестань, Турка. Не грай. Але той уже загорівся.

— Іди к чорту! Не твій хліб програю. Давай карту, Слайонич.

Туркін знову програв.

Далі гра пішла гарячковим темпом. Щастя переходило від одного до другого.

Відірватися темпераментний Турка вже не мав сили, і гру переривали тільки на уроках та за вечірнім чаєм.

Потім вони грали, грали й грали.

У третьому відділенні панувало неймовірне збудження. До класу раз у раз вривалися гінці й повідомляли новини:

— Туркін виграв у Слайонова десять пайок.

— Туркін програв п'ять.

Уже прозвенів дзвоник, що кликав спати, а гра все тривала.

У спальні, на ліжках відсутніх вихованців, хтось запобігливо зробив опудала з ковдр і подушок...

Уранці стало відомо: Туркін програвся геть. Він за одну піч програв двотижневий пайок і тепер повинен був щодня віддавати весь свій хліб Слайонову.

Незабаром така сама історія трапилася з Устиновичем, а далі почалася дика картярська гарячка. Очко, мов заразлива бацила, поширювалось у школі, і найбільше — у третьому відділенні. Виникали на день, на два маленькі королі виграшу, але їх одразу з'їдав Слайонов.

Чи то йому щастило, чи він махлював, але він завжди був у виграші. Невдовзі третє відділення вже майже повністю залежало від нього.

Тепер три чверті школи платило йому борги натурою.

Слайонов ще більше виріс. Він став наймогутнішим у Шкіді. Завжди був оточений почтом старших, і з його широкого обличчя не сходив вираз блаженства.

Цей час особливо запам'ятався Шкіді. Слайонов щодня влаштовував бенкети в четвертому відділенні, відгодовуючи свою гвардію.

В чаду нестримного горлохватства зростала його могутність. Шкіда стогнала, голодна, а засліплені обжерливістю старшокласники не звертали на це ніякої уваги.

Щодня півшколи віддавало хліб маленькому жирному павуку, а той вимінював хліб на гроші, ковбасу, масло, цукерки.

Для цього він тримав цілу армію агентів.

Через голод у Шкіді почало розвиватися нове заняття — "прислуговування".

Першими "прислуговуючими" стали Кузя й Коренєв. За шматочок хліба ці вічно голодні діти готові були зробити все, що їм накажуть. І Слайонов наказував.

Він уже нічого не робив сам. Якщо його посилали пиляти дрова, він негайно знаходив заступника за плату: давав шматок хліба — і той виконував за нього роботу. Так було в усьому.

Незабаром усе четверте відділення перейшло на становище дармоїдів-буржуїв.

Усі роботи за них виконували молодші, а оплачував цю роботу Слайонов.

Увечері, коли Слайонов приходив у четверте відділення, Японець схоплювався з місця і кричав:

— Ставайте на коліна, йде його величність хлібний король!

— Ура, ура, ура! — підхоплював клас.

Слайонов усміхався, кланявся і робив знак Кузі, який супроводжував його. Кузя хутенько діставав з кишені принесені закуски і розставляв усе на парті.

— Віват хлібному королю! — горлав Японець. — Хай буде благословенне жрання вечірнє! Зсовуйте столи, щоб віддати належне иапиткам і наїдкам повелителя нашого!

На зсунутих партах миттю виростали гори цукерок, тістечок, згущене молоко, ковбаса, шинка, сахарин.

Шум і гам учинялися неймовірні. Починалося справжнє "жрання вечірнє". Натоптуючи роти, розмахуючи товстими, двоповерховими бутербродами, старші наперебій вихваляли Слайонова.

— Бог! Божок! — надривався Японець, ляскаючи Слайонова по жирному плечу. — Божок наш! Золотий телець, рум'яненийкий, гладенький!

І, припадаючи на одне коліно, під загальний нестямний регіт простягав Слайонову недогризок сосиски й умовляв:

— Повелителю! Благослови трапезу!

Слайонов хмикав, усміхався і, хитро поглядаючи швидкими очима, благословляв — дрібно хрестив сосиску.

— Ах чорт! — захоплено верещав Циган. — Славу йому проспівати!

— Ноші королю! На руках нести короля!

Молодші, що були тут присутні, підхоплювали Слайонова на руки і носили його по класу, а старші, піднявши швабри — опахала — над головою лихваря, ходили за ним і ревіли дикими голосами:

Слався ти, слався,

Наш золотий телець!

Слався ти, слався,

Слайонов-молодець!..

Церемонія закінчувалась урочистим покладенням вінка, який нашвидкуруч скручували з паперу.

Доїдаючи останній шматок тістечка, Японець виголошував промову-подяку.

◆

... Одного разу під час чергового бенкету Слайонов особливо розійшовся.

Їли, кричали, співали славу. А біля дверей товпилася купка голодних боржників.

Слайонов сп'янів од вихвалянь.

— Я всіх можу нагодувати, — кричав він. — У мене вистачить.

Раптом погляд його впав на Кузю, який сумно стояв у кутку. У Слайонова сяйнула думка.

— Кузю! — заревів він. — Йди сюди, Кузю!

Кузя підійшов.

— Ставай на коліна!

Кузя здригнувся, на хвилину зніяковів; щось схоже на гордість заговорило в ньому. Але Слайонов наполягав.

— На коліна. Чуєш? Нагодую тістечками.

І Кузя став, важко нагнувся, ніби зламався, і низько опустив голову, ховаючи від товаришів очі. Обличчя Слайонова розплилося в задоволеній усмішці.

— На, Кузю, шамай. Мені не шкода, — сказав він, кидаючи уклінному Кузі шматочок тістечка. Раптом ще одна блискуча думка прийшла йому в голову.

— Гей, хлопці! Слухайте! — Він скочив на парту і, коли всі стихли, заговорив: — Кузя буде мій раб! Чуєш, Кузю? Ти — мій раб. Я — твій пан. Ти в мене працюватимеш, а я тебе годуватиму. Встань, раб, і візьми сосиску.

Кузя зблід, але покірно підвівся і, взявши подачку, відійшов у куток. На мить у класі запала ніякова тиша. Японця пересмикнуло від принизливого видовища. Те саме відчули Громоносцев і Горобець, а Мамочка відверто обурився:

— Ну й сволота ж ти, Слайонов.

Слайонов сторопів, відчув, що зарвався, але вже в наступну мить оговтався і голосно заспівав, намагаючись заглушити бурчання Мамочки.

Рабство з легкої руки Слайонова прищепилось, і насамперед завели собі рабів за рахунок лихваря четвертовідділенці. Всі вони відчували, що роблять, погано, але кожен про себе намагався пом'якшити свою вину, звалюючи на іншого.

Рабство стало громадським явищем. Раби прибирали вранці ліжка своїх повелителів, мили за них підлоги, носили дрова й викопували всі інші доручення.

Могутність Слайонова досягла межі.

Він був вершителем долі, після завідуючого він був другим правителем школи.

Коли виявилось, що хліба у нього більше, ніж він міг витратити, Слайонов почав самодурствувати. Він собі на втіху примушував рабів співати й танцювати.

Під час кожного такого видовища були присутні й старші. Згнітивши серце, вони дивилися на кривляння молодших і вдавано посміхались.

Їм було до нудоти гидко, але надто далеко зайшла їхня дружба з Слайоновим.

А великий лихвар біснувався.

Часто, лежачи в спальні, він рантом піднімав свою лискучу морду й голосно викрикував:

— Ей, Кузю! Раб мій!

Кузя покірно вискакував з-під ковдри і, тремтячи від холоду, ждав наказів.

Тоді Слайонов, гордовито позираючи на сусідів, казав:

— Кузю, почухай мені п'яти.

І Кузя чухав.

— Не так... Чорт! Нижче. Та не шкрябай, а потихеньку, — командував Слайонов і звивався, мов сибірський кіт, тихо хихикаючи від задоволення.

Щодня ввечері він за хліб наймав казкарів, які повинні були говорити доти, поки

Слайонов не засинав.

Прибуток Слайонова з кожним днем зростав. Він одержував щодня мало не весь пайок школи — півтора-два пуди хліба — і годував старших. За це старші влаштовували йому овації, називали його "Золотим тельцем" і "Хлібним королем".

Слайонов був першим багатієм не тільки в Шкіді, а, певно, і в усьому Петрограді.

Так тривав розгул Слайонова, а тим часом наростало невдоволення.

Дедалі частіше й частіше на кухні у Янкеля збиралася трійка змовників.

Там, причинивши двері, за чаєм з хлібом і сахарином вони обговорювали вчинки Слайонова.

— Ой і сволота ж цей Слайонов, — обурювався Мамочка, поблискуючи одним оком.

— Я б його зараз відлупцював, хоч він і дужчий за мене!

— І варт-то. І варт-то, — заїкався Гога, але Янкель розсудливо вмовляв:

— Почекайте, хлопці, настане час, ми з ним поговоримо.

Трійка ця показала Слайонову свої кігті. Одного разу, коли він спробував заговорити з Мамочкою і милостиво запропонував йому сахарину, той обурився.

Прямолінійний і страшенно запальний Мамочка спершу покритив Слайонова добірною лайкою, потім почав йому вичитувати:

— Та я тебе, сволота нещасна, зараз кочергою приб'ю, лихвар поганий! Обікрав усю школу. Ти, пліснява, краще зі мною і не балакай, а то, дивись, морду роз'юшу!

Напад був несподіваний. Мамочка шукав тільки приводу, а Слайонов зовсім не думав, що противники можуть бути такі стійкі і сердиті.

Скандал відбувся в людному місці. Навкруги стояли й слухали раби і схвально, хоч і боязливо, хихикали.

Слайонов так сторопів, що навіть не знайшов як відповісти і, осоромлений, помчав у четверте відділення.

Там він сів у кутку й зробив плачливу міну.

— Ти чого суксився? — спитав його Громоносцев.

Слайонов про все розповів.

— Розумієш, Мамочка грозиться побити, — казав він і мацав очима постаті своїх охоронців, але ті ніяково мовчали.

Тоді Слайонов уперше відчув, що зробив великий промах.

Він вважав себе достатньо сильним, щоб примусити Громоносцева і всю компанію прибічників вплинути на їхнього однокласника Мамочку, але помилився. Мамочку, напевне, ніхто не наважувався чіпати, і це було великим ударом для Слайонова.

Він одразу відчув, на що може перетворитися маленьке ядро опозиції, і тому вирішив роздушити її ще в зародку.

Але почав він уже не з Мамочки.

Янкель щойно ввійшов до класу. В руках у нього був солідний окрасць хліба, що, як звичайно, лишився від розважування.

Він збирався поїсти, але, побачивши Слайонова, насупився.

— Ти ще довго тут шлятимешся? — похмуро спитав він лихваря серед гробової тиші, що настала, та раптом, помітивши в руках Слайонова карти, замовк.

У голові народилась ідея: а що як спробувати обіграти? Розрахунок Слайонова був точний: наступної ж миті Янкель запропонував зіграти в очко. Гра почалася.

За годину, після впертої боротьби, Янкель програв увесь свій запас і почав грати на майбутнє.

Гра була запекла. Весь клас відчував, що це не просто гра, що це боротьба двох стихій. Але Янкелю в цей день особливо не щастило. За наступні дві години він програв тридцять п'ять фунтів хліба, двомісячний пайок. Слайонов запропонував, припинити гру, але Янкель вимагав продовжувати.

Насилу вдалося його заспокоїти і відвести в спальню.

Маленький, лискучий, тихий павучок переміг ще раз.

Вранці Янкель устав з хворою головою. Згадав про вчорашній програш і впав у відчай.

На кухні він зазирнув у зошит і вирішив ризикнути і призначити черговим по кухні Мамочку. Так і зробив.

Пішли з ним у комору, одержали день хліб і почали розважувати.

Янкель присунув вагу, поставив на шальку гирю на чверть фунта, збираючись важити, і раптом здивувався, дивлячись на маніпуляції Мамочки.

Той вовтузився, щось підсовуючи під хлібну шальку.

— Ти що там робиш?

— Не бачиш, чи що? Ваги додаю, — розсердився Мамочка.

— Що ж, виходить, хлопців обважуватимем? Адже скавулітимуть.

— Не хлопців, а Слайонова... Все одно йому весь хліб піде.

Янкель подумав і не став заперечувати. До вечора у них зібралося п'ять фунтів, які й переправились негайно в парту Слайонова.

Янкель повеселішав. Коли так щодня віддавати, то можна скоро відквитати весь борг.

На другий день він з власної ініціативи підклав під вагу чималий цвях і на вечір мав шість фунтів хліба.

Янкель був задоволений.

Тихо посвистуючи, він сидів біля столу й перевіряв за позначками в зошиті видану кількість хліба. Позначки ставили в списку проти прізвищ присутніх учнів.

Як на зло, сьогодні було відсутніх близько десяти чоловік прихожих, і Янкель уже вирахував, що в цілому від них він має близько фунта збитку: обважувати можна було тільки присутніх.

Раптом Янкель схопився, ніби розв'язав якусь складну задачу.

— Ідея! Хто ж може мене запідозрити, якщо я поставлю чотири зайві позначки.

Відкриття було до смішного просте, а наслідки виявилися досить відчутні.

Чотири позначки за ранковий і за вечірній чай дали два зайвих фунти, а чотири за обід прибавили ще маленький доважок — півфунта.

Янкель лишився задоволений своїм відкриттям і застосував його й на другий день.

Далі пішло легко, й незабаром опозиція знову задрала голову.

Від солідного янкелівського боргу Слайонову лишилося тільки п'ять фунтів, які він мав погасити наступного дня.

Але в цей день з Янкелем трапилося лихо.

Після обіду він у дуже гарному настрої пішов на прогулянку, а коли прийшов назад у школу, на кухні його зустрів новий староста.

За дві години прогулянки сталося те, про що Янкель навіть і думати не міг.

Вікмиксор скликав збори і, сказавши, що Черних уже півтора місяця старостою на кухні, запропонував його переобрати, відзначивши водночас, що працював Черних справно й бездоганно.

Старостою під натиском Слайонова обрали Савку — його вічного боржника.

Удар був влучний, і Вікмиксор мимоволі став помічником Слайонова у боротьбі з його противниками.

На зміну дням безтурботного існування прийшли дні тяжких нестатків. Янкелеві, який ніколи не голодував, було дуже важко сидіти без пайка, але борг треба було віддавати.

Слайонов тим часом заспокоївся.

Він вважав, що ніщо не загрожує його могутності.

Так само бенкетував він із старшими, не помічаючи, що Шкіда, зголодніла, вимучена, дедалі більше ремствувала за його спиною.

А лихвар усе нахабнів. Він уже сам управляв кухнею, контролюючи Савку. Слайонов примушував Савку підробляти позначки, незважаючи на небезпеку засипатися.

Хліб щодня десятифунтовим буханцем продавали за стінами Шкіди в крамницю чухонки. Слайонов почав ходити по вечорах у кінематограф. Грошей завелось багато.

Але зловживання позначками не минулося.

Одного разу під час переклички Вікмиксор помітив підробку. Обличчя його стало насуплене, і, підізвавши вихователя, він промовив:

— Олександрє Миколайовичу, хіба Воронін був сьогодні.

Сашкець відповів негайно:

— Ні, Вікторє Миколайовичу, не було.

— Дивно. Чому ж його відмічено в зошиті?..

Вікмиксор почав вивчати позначки.

— А Заморов був?

— Теж ні.

— А Данилов?

— Теж ні.

— Андріянов?

— Ні.

— Покличте старосту.

Савка прийшов зляканий, блідий.

— Ви мене кликали, Вікторе Миколайовичу?

— Так, кликав, — Вікмиксор суворо подивився на Савку і, показавши зошит, спитав голосом, який не віщував нічого доброго:

— Чому тут зайві позначки?

Савушка зніжковів.

— А я не знаю, Вікторе Миколайовичу.

— А хліб хто за них одержував?

— Я... я нікому не давав.

Вигляд Савки видав його з головою. Він то білів, то червонів, шарив очима по їдальні і, мов зацькований, не знаходячи що сказати, бурмотів:

— Не знаю. Не давав. Не знаю.

Голос Вікмиксора відразу став металічним:

— Савіна зняти з старости. Савіна в ізолятор. Олександр Миколайовичу, подбайте.

Сашкець мовчки витягнув з кишені ключ і, підштовхнувши, повів Савку нагору.

В їдальні запала грізна тиша.

Всі розуміли, що Савка влип ні за що ні про що. Винен був Слайонов.

Хлопцям стало шкода тихого й покірливого Савку.

А Вікмиксор, обурений, ходив по кімнаті й говорив:

— Це нечувано! Це найпідліший, наймерзенніший злочин. Обкрадати своїх же товаришів. Брати від них останній шматок хліба. Це гидко!

Раптом його промову перервав нелюдський лемент. Крик долинав зі сходів. Вікмиксор помчав туди. На сходах точилася бійка.

Завжди покірливий Савка раптом почав буянити.

— Не піду в ізолятор. Сволота, халдеї! Іди геть, Сашкець, а то морду розіб'ю!

Сашкець робив героїчні спроби приборкати Савку. Він схопив його за талію, намагаючись дотягнути до ізолятора, але Савін не давався.

В випадку люті він бив по обличчю вихователя кулаками. Сашкець відступив і випустив його. Савка, голосно закричавши, помчав до дверей. У цю мить на порозі показався Вікмиксор, але, побачивши вихованця, що летів мов ураган, відскочив — і зробив це вчасно. Кулак Савіна мелькнув біля самого його носа...

— А, Вітя! Я тебе вб'ю, сволото! Дайте мені ножа...

— Савін, в ізолятор! — заgrimів голос завідуючого, та це ще більше розпалило вихованця.

— Мене? В ізолятор? — заверещав Савка і раптом помчав на кухню.

Звідти він вискочив з кочергою.

— Де Вітя? Де Вітя? — Савка був страшний. Побачивши учня, який мчав на нього, люто розмахуючи кочергою, Вікмиксор відчув себе кепсько.

Намагаючись зберегти гідність, він почав відступати до своєї квартири, але в останню мить йому довелося стрибнути за двері і швидко зачинити їх.

Савчина кочерга, грюкнувши, вп'ялась у високі білі двері.

Розлючений невдалим нападом, Савка кинувся було на вихователя, але несамовитість його поступово минула. Він шпурнув кочергу й побіг.

За чверть години Сашкець за допомогою двірника знайшов його в класі. Савка сидів, зіщулившись, у кутку на підлозі й тихо плакав.

В ізолятор він пішов покірний, розм'яклий і пригнічений.

Педагоги не знали, що сталося з Савіним. Вони нічого не розуміли. Адже садовили в ізолятор, проте ні з ким не було таких випадків буйства, як із Савкою. Істину знали шкідці. Вони добре розуміли, хто був винен у злочині Савіна, і Слайонов дедалі більше й більше відчував на собі люті погляди.

Страх усе дужче огортав його. Він розумів, що тепер це не минеться.

Тоді він знову вирішив задобрити свою гвардію і влаштував цього вечора нечуваний бенкет: він поставив на стіл кремовий торт, дюжину лимонаду й ціле кільце ліверної ковбаси. Але холодію й непривітно було на тому бенкеті. Старші були похмурі.

А нагорі голодна Шкіда паломничала до ізолятора і крізь щілину втішала Савку:

— Савчику, сидиш?

— Сиджу.

— Ну, гаразд, нічого. Посидиш — і випустять. Це все Слайонов, сволота, винен.

А Савка, похнюпившись, ходив, як звірок, по маленькій чотирикутній кімнаті й погрожував:

Я цьому Слайонову морду розквашу, як вийду.

У верхній вбиральні зібралися шкідці і, похмурі, обговорювали те, що сталося.

Турка тримав чвертку хліба й зосереджено дивився на неї. Ця чвертка — його райкова пайка, яку треба було віддати Слайонову, але Турка був насамперед голодний, а крім того, страшенно сердитий. Він ще хвилину тримав хліб у руці, не наважуючись на щось, і раптом шалено вп'явся зубами в хлібну м'якоть.

— Ти що? — здивувався Устинович. — А борг?

— Не віддам, — похмуро буркнув у відповідь Турка.

— Ну-у? Невже не віддаси? А старші?..

Справді, старші могли примусити, і це відразу охолодило Турку. Тепер уже страшний був не Слайонов, а його гвардія. Він спинився, в роздумі тримав недогризок — і раптом почув голос Янкеля:

— Ех, хай буде що буде. І я з'їм свою чвертку. А борг Слайонов нехай у Гоголя одержить.

В цю мить усі затихли.

В дверях появився Слайонов. Розчервонівся. І так завжди червоне, обличчя його палало. Він прибіг з бенкету — в куточках рота ще біліли, поприлипавши, крихти торта і танули кусочки крему.

Слайонов відчув тривогу й насторожився, але вирішив триматися до кінця спокійно.

Пронизуваний десятками поглядів, він підійшов до Турки і спокійно сказав:

— Давай борг, Турка. За ранок.

Туркін мовчав.

Мовчали й усі навколо.

— Ну, давай же борг! — наполягав Слайонов.

— Гоголь віддасть. Нема в мене хліба, — рішуче бовкнув Турка.

— Як це нема? А ранкова пайка?

— З'їв ранкову пайку.

— А борг?

— А цього не хочеш? — і Турка зробив рукою досить нечемний знак. — Не віддаватиму я тобі боргів — і край!

— Як це не віддаватимеш? — сторонів Слайонов.

— Не віддаватиму — і край.

— А-а-а!

Запала тиша. Всі стежили за Слайоновим. Момент був критичний, але Слайонов розгубився й тільки безглуздо кліпав очима.

— Сьогодні вийшов маніфест. Хто що винен, тому хрест, — продекламував Янкель, нараз розбивши гнітючу мовчанку, і гучний регіт заглушив останні його слова.

— А-а-а! Отак ви, значить, борги платите?! Ну, добре...

З тими словами Слайонов вискочив з убиральні, і хлопці відразу засумували.

— До старших побіг. Зараз Громоносцева приведе.

Мимоволі відчувалося, що Громоносцев повинен буде розв'язати справу. Адже він — сила, і якщо він зараз заступиться за Слайонова, то завтра ж Турка знову покірно платитиме данину великому лихвареві, а з цим тягнутимуть лямку й усі інші.

— А може, він не піде, — несміливо висловив свої міркування Устинович серед загального смутку. Всі зрозуміли, що "він" — це Громоносцев, і потай сподівалися, що він не піде за Слайоновим.

Але він прийшов. Прийшов разом із Слайоновим. Слайонов гнівно й гордо подивився навколо і промовив, показуючи пальцем на Туркіна:

— Ось, Циганок, він відмовляється платити борги!

Усі насторожилися. Десяток пар очей уп'явся в похмуре обличчя Цигана, сподіваючись чогось вирішального. Так чи ні? Так чи ні?..

А Слайонов скаржився:

— Я прийшов. Давай, кажу, борг, а він сміється, сволота, і на Гоголя показує.

Громоносцев мовчав, але обличчя його темніло більше й більше. Вузькі ніздрі роздулись, і раптом він, обернувшись до Слайонова, гидко вилаявся.

— Ти що ж це?.. Думаєш, я держиморда чи викидайло який? Я зовсім не повинен ходити й захищати твою погану морду, а якщо ти ще раз звернешся до мене, я тебе сам провчу! Сволота нещасна!

Грюкнули двері, і Слайонов залишився сам у колі ворогів, безпомічний і жалюгідний.

Хлопці зловісно мовчали. Слайонов відчув небезпеку і раптом кинувся до дверей, та біля дверей його затримав Янкель і штовхнув назад.

— Попався, голубчику, — завищав Турка, і важкий ляпас, тріснувши, ліг на товсту щоку Слайонова.

Слайонов ойкнув. Новий удар в потилицю примусив його присісти.

Потім хтось з розмаху стукнув кулаком по носі, ще і ще раз...

Жирний лихвар безпомічно затулився руками, але новий удар повалив його з ніг.

— За що б'єте? Хлопці! Боляче! — завив він, але його били.

Били довго, люто, ніби все голодне життя на ньому вибивали. Нарешті охололи.

— Досить... Ну його к чорту, паскуду! — віддихуючись, промовив Турка.

— Досить! Ну його! Ходімо...

Слайонов, побитий, жалюгідний, сидів у кутку біля стільчака, схлипував і розтирав руками кров, яка текла з носа.

Хлопці вийшли.

Звістка про те, що трапилося, відразу облетіла всю Шкіду.

Старші в нижній убиральні організували мітинг, де винесли резолюцію: борги вважати ліквідованими, рабство знищеним — і надалі більше не допускати такого.

Шкіда, яка майже півтора місяця голодувала, знову зітхнула вільно й радісно.

Вчорашні раби сьогодні ходили задоволені, але найбільше були задоволені старші.

Відразу спав гніт, який мучив кожного з них. Вони розуміли, що багато в чому були винні самі, і тим радіснішою була свідомість, що вони ж допомогли знищити вчинене ними зло.

Падіння Слайонова відбулося швидко й несподівано. Це була катастрофа, якої він і сам не сподівався. Відразу зникли всі прибутки, відразу він став безпомічним і жалюгідним, але до цього прилучилося найгірше: він не мав товаришів. Всі відсахнулись од нього, і навіть Кузя, який ще недавно стояв перед ним на колінах, дивився тепер на нього з презирством і огидою.

Через два дні з ізолятора випустили Савку і зняли з нього вину.

Школа як один чоловік стала на його захист, а старшокласники розповіли Вікмиксору про діяння великого лихваря.

Савка, вийшовши з ізолятора, теж побив Слайонова, а на другий день великий, могутній лихвар сам опинився в ізоляторі, але ніхто не приходив до нього, ніхто не втішав його в ув'язненні.

Ще за кілька днів Слайонов зник. Двері ізолятора були відчинені. Замок було зірвано, а сам Слайонов утік із Шкіди.

Казали, що він поїхав до Севастополя, ходили чутки, ніби він живе на Ліговці у своїх давніх товаришів — кишенькових злодіїв, але то все були балачки.

Слайонов зник назавжди.

Так закінчилися пригоди великого лихваря — одна з тяжких і брудних сторінок у життєвій книзі республіки Шкід.

Довго пам'ятали його вихованці, і по вечорах "старички", сидячи біля груби, розповідали "новачкам" без кінця прикрашені легенди про діяння великого, казкового лихваря Слайонова.

СТРЕЛЬНА ТРЕМТИТЬ

Травень усміхнувся. — Переселення народів. — Косецький-фокусник. — На дачі. — Сонячні ванни. — Кабаре. — Всі на одного. — "Дзеркало". — Стрельна тремтить. — Історія невдалого нальоту. — "Літопис" і розряди.

Перше травня.

Маленьку республіку захлюпнув потік звуків, прапорів, людей і сонця.

Зранку навколо стін Шкіди безупинно перекочувалися хвилі демонстрантів.

Ніколи ще шкідці не були так збуджені. Вони товпилися біля розчинених вікон і кричали демонстрантам "ура". Вони самі хотіли бути там і йти рядами на майдан, але цього року дітей на демонстрацію чогось не пустили.

Весна усміхалася першим травнем. Перший травень усміхався сайками. Білими, давно не баченими сайками.

Їх роздавали за ранковим чаєм. За обідом Вікмиксор виголосив промову про свято, потім шкідці співали "Інтернаціонал".

Увечері всі від молодшого до старшого ходили в місто, дивились ілюмінацію, слухали музику й штовхалися, задоволені, у веселому святковому натовпі.

Шкідці радісно зустріли весну, а ще радісніше їм стало, коли дізналися, що губвно розшукав для своїх вихованців дачу.

Коли остаточно стало відомо, що для хлопців відвойовано дачу десь у Стрельні і що пора переїжджати, вся Шкіда висипала на вулицю, наповнивши її криками й гамором.

Переїжджати треба було трамваем. Зранку мобілізували всі сили.

Вихованці в'язали паки білизни, згортали матраци і переносили вниз ліжка.

Хлопці з запалом взялися до роботи. Навіть найменші першовідділенці пройнялися важливістю моменту й працювали не гірше за великих.

— Гей, ти! — кричав маленький, схожий на пузир Тирновський на свого товариша. — Куди край заносиш? Лівіше, лівіше. А то не пролізеш.

Вони несли ліжко.

Внизу Янкель, Циган і Япончик укладали речі, а разом з ними був граф Косецький.

Граф Косецький — халдей, але його молодість і суто товариське ставлення до хлопців зблизили з ним шкідців. Графом Косецьким його звали позаочі. Він був косоокий, звідси й пішло те прізвисько.

Завоював Косецький довір'я у старших з першого дня.

Ось як це вийшло.

Косецький щойно прибув у школу і ввечері почав знайомитися з учнями.

Сиділи в класі. Косецький довго говорив про те, що він добрий фізик і що він вестиме практичні заняття.

— Це добре! — вигукнув захоплено Японець. — А у нас фізичного приладдя до біса. Он ціла шафа стоїть.

З цими словами він показав на шафу, що стояла в кутку класу.

— Де? Покажіть, — пожвавішав Косецький. Очі його заблищали, і він побіг до шафи.

— Та вона замкнена.

— Не чіпайте, Панасе Володимировичу! Вітя заборонив її чіпати!

Хлопці самі злякалися поведінки Косецького, а він, безтурботно всміхаючись, казав:

— Чорт з ним, що ваш Вітя заборонив, а ми відчинимо й подивимось.

— Не треба!

— Попаде нам, засиплемось.

Але Косецький відгвинтив складеним ножичком клямку і, не торкнувшись висячого замка, відчинив шафу.

Він витягнув динамо на стіл і почав захоплено пояснювати його дію.

У школі було зовсім тихо.

Молодші вже спали, і тільки маленька група старшокласників сиділа в класі.

Хлопці слухали пояснення, але самі занепокоєно насторожилися, щоб не пропустити найменшого шарудіння.

Раптом на сходах грюкнули двері.

— Ховайте! Вікмиксор!

— Ховайте!

Динамо боком кинули в шафу, причинили двері, ледве встигли всунути гвинти й відскочили. До класу увійшов Вікмиксор. Він робив свій черговий обхід.

— А, ви ще тут?

— Так, Вікторе Миколайовичу. Домовляємося про завтрашні заняття. Зараз підемо спати.

— Пора, пора, хлопці.

Вікмиксор походив кілька хвилин по кімнаті, почухав за вухом, перевірів пальцем куряву на партах і спокійно підійшов до шафи.

Хлопці завмерли.

Погляди тривожно вп'ялися в пальці Вікмиксора, а той помацав машинально замок і, через короткозорість не розгледівши гвинтів, які стирчали до половини, вийшов.

Зітхання полегкості вирвалось одразу в усіх з грудей.

— Минулося!

Потім, коли вже полягали в ліжка, Циган довго захоплювався:

— Ну й сміливий цей Косецький. Я — й то здрейфив, а йому хоч би що.

Після цього випадку Косецький твердо завоював собі довір'я серед старших і навіть зійшовся з ними близько, у них виникли майже товариські стосунки.

І ось тепер він разом з хлопцями весело пакував речі. В короткі хвилини відпочинку компанія сідала на парадних сходах і зачіпала перехожих.

— Обережніше, громадянине. Тут калюжа.

— Гей, торговко, знову з плескачами вийшла. Геть відси, а то в міліцію одведемо, — покрикував Циган.

Косецький сидів осторонь і насвистував якийсь вальс, блаженно мружачись на сонці.

Нарешті там, нагорі в школі, всі заспокоїлися. Речі, потрібні на дачі, вже перетягнули вниз. Ждали тільки трамвая.

Прождали цілий день. Вікмиксор дзвонив кудись телефоном, лаявся, але платформу й вагон подали тільки пізно ввечері, коли в місті вже припинився трамвайний рух.

Спішно повантажилися, потім розсілися по вагону, і республіка Шкід рушила на нові місця.

Біля Нарвських воріт змінили моторний вагон з дугою на маленький приміський вагончик з роликом. Місця в цьому вагончику всім не вистачило, і деякі хлопці перелізли на платформи.

Зажурчали колеса, скрипнули рейки, і знову помчали вагони, везучи стадо молодих шпаргонців.

На платформі влаштувалися комункою старші. Сиділи й під тихий свист ролика стежили, як біжать назад дерев'яні будиночки застави.

Вже проминули останню будівлю на околиці міста, що колись мала гучну й загадкову назву "Червоний кабачок", і помчали серед зеленіючих полів.

Трамвай рівномірно підстрибував на стиках і летів далі й далі без зупинок.

Шкідцям стало гарно-гарно, захотілося співати. Поступово замовк сміх, і от під рівномірний гул руху хтось затягнув:

У ясному небі співають пташки,

І сонце їх світлом ласкає,

А я нещасливим родився на світ

І ласк материнських не знаю.

Співав Горобець. Пісенька, сумна, тиха, тягуча, вплелася в мірний стукіт коліс.

Лютий і сердитий, двірник мене тут

Знайшов десь під тином зимою

І, лаючись люто, приніс у приют,

Як мишу руду, під полою.

Повільно-повільно пливе мотив, і ось уже до Горобця приєднується Янкель, який одразу якось притих. Йому вторує Циган.

Вологий туман наповзає з поля. А трамвай усе йде по прямих, затуманених рейках, і залишаються десь позаду уривки пісні.

Я ласк материнських з дитинства по знав.

В приюті мене не любили,

І часто з мене там сміялись усі,

І часто тайком мене били.

Затихли хлопці. Навіть Япончик, невгамовний буян Япончик, причаївся в кутку платформи і теж, хоча й фальшиво, але старанно підспівує.

Летять поля за низеньким бортом платформи, зрідка блимне вогник десь у будиночку, і знову широчінь і туман.

Вже літо настало, і квіти цвітуть,

Пташки на полях співають,

А я без любові в приюті умру,

В приюті мене й поховають.

Зненацька набридло нудьгувати. Янкель скочив і загорлав диким голосом, обриваючи тихий тенорок Горобця:

Ох у небі вишина,

А в канаві глибина,

Що втекло, того уже нема...

Десяток горлянок зразу підхопили й заглушили гуркіт трамвая. Дике ревіння розірвало повітря й понеслося стрибками в різні боки — до полів, дач, до лісу.

Цукор стали всі кусать,

Хліб кусманами шпурлять,

Перестали сухарі смоктати.

— Ну й ну!

— Оце рвонули! По-шкідськи принаймні!

Вагони, уповільнюючи хід, пішли вгору.

З площадки моторного щось кричала Еланлюм, але хлопці не чули, бо вітер відносив слова вбік.

Її руде волосся метлялося на вітрі, вона відчайдушно махала руками. Нарешті хлопці зрозуміли.

Незабаром Стрельна.

Після підйому Янкель раптом витягнув шию, скочив і дико зарепетував:

— Монастир! Хлопці, монастир!

— Ну й що з того?

— Як що? Адже я рік жив у ньому. Рік! — розчулився Янкель, та, помітивши скептичні усмішки товаришів, махнув рукою.

— Ну вас к чорту. Якби ви розуміли. Це ж монастир. Кладовище, могилки. Гарно. Навкруги хрести.

— І небіжчики, — додав Япончик.

— І кісточки, і черепушечки, — вторив йому Циган, явно знущаючись з чутливого Янкеля, і так розлютив хлопця, що той плюнув і насупився.

Трамвай на повороті загальмував і зупинився.

— Приїхали!..

— Хлопці, розвантажуйте платформу. Пізно. Треба швидше закінчити розвантаження, — кричала Еланлюм, але хлопці й самі працювали з небувалим запалом.

Їм хотілося швидше звільнитися, щоб встигнути оглянути свої нові володіння.

В поголених казенних головах потай уже носилися мрії про далеку осінь і про спокусливу картоплю з стрельнинських городів, але найперше, що хотілося хлопцям, — це ознайомитися з околицями.

Проте з цього нічого не вийшло. Цілий вечір і частину ночі вихованці тягали речі і розставляли їх по дачі.

На світанку поділили спальні і відразу, сяк-так розставивши залізні ліжка, завалилися спати.

Дача була славна. Її майже не торкнулися ні час, ні розруха минулих років. Правда, місцеві жителі уже встигли, як видно, не один раз відвідати цей колишній графський або князівський особняк, але чогось обмежилися тим, що зняли двоє-троє дверей, кілька мідних ручок та з вікон повиймали шибки. Усе інше було на місці, навіть розбите заповищене піаніно, як і раніше, прикрашало одну кімнату.

До нового місця шкідці звикли швидко. Дача стояла на узвишші; з одного боку проходило полотно оранієнбаумського трамвая, а з трьох боків були парк і ліс, що виднівся в долині.

Поруч був ставок — найлюдніше місце влітку. З ранку до пізнього вечора Шкіда купалась. Іноді й уночі, коли спека особливо дошкуляла й гарячила молоді тіла, хлопці крадькома, навшипінках ішли на став і там поринали в теплу, але свіжу воду.

Вікмиксор спробував і тут запровадити систему. З перших же днів він встановив розклад. Вранці гімнастика на повітрі, до обіду уроки, після обіду купання, вільний час і ввечері знову гімнастика.

Але з цього плану нічого не вийшло.

Найперше провалилася гімнастика, бо на літо, з метою економії, у шкідців одібрали чоботи, а без чобіт хлопці відмовлялися робити гімнастику, твердячи, що скрізь багато битого скла.

Уроки були, але до педагогів раз у раз летіли прохання.

— Відпустіть до вбиральні.

— Не можу сидіти.

Досить було відпустити хлопця, як він уже мчав до ставу, на ходу скидаючи штани й сорочку, і купався довго, до самозабуття.

Літо, як сторінки відривного календаря, летіло день за днем, швидко-швидко.

Якось у жаркий полудень, коли сонце нестерпно палило тіло й обличчя, Янкель, Японець і Горобець, узявши з собою відро води, полізли на горище обливатися.

Але на горищі було душно. Хлопці вилізли на дах і тут побачили німку, що загоряла на вищі.

— А що, хлопці? Чи не спробувати нам загоряти за методом Еллушки? Га? — запропонував Янкель.

— А давайте спробуємо.

Хлопці, задоволені вигадкою, одразу роздяглися і лягали загоряти.

— А гарно, — ліниво пробурмотів Горобець, повертаючись з боку на бік.

— І правда, гарно, — підтримали всі.

Їхній приклад наслідували інші, і незабаром найулюбленішим заняттям шкідців стало загоряти на вищі.

Приходили в жаркі дні і відразу розвалювалися на гарячих листах залізного даху.

А проте скоро ці одноманітні розваги почали приїдатися вихованцям.

Набридло тинятися з Верблюди́чем по полях, слухати його запальні лекції про незабудки, ловити жаб і хробаків, набридло тінями ходити з кутка в куток по дачі і навіть набридло купатися.

Все більше й більше відлежувалися на вишці. Молодші ще знаходили собі розваги, лазили по деревах, каталися на трамваї, полювали з рогатками на ворон, але старші до всього втратили інтерес і прагнули чогось нового.

Колись у місті, сидячи на уроках, вони мріяли про тепле літо, а тепер не знали, як згаяти час.

— Нудно, — ліниво тягнув Японець, перевертаючись з боку на бік під пекучими променями сонця.

— Нудно, — підтягували в тон йому і інші. Дедалі частіше на вишці збиралися старші й лаяли когось за нудоту.

А сонце весело всміхалося з яскраво-синього небозводу, розжарюючи залізний дах, і наповнювало задухою, нудотою й лінощами притихлу дачу.

— Ну-удно, — безнадійно бубонів Японець.

... Вечоріло. Хмарки сизими пластівцями прорізували червоний диск сонця. Починало помітно темніти. Від лісу потягло вогкістю й холодом. Шкідці сиділи на вишці і, притихлі, шулячись од невеличкого вітру, слухали розповіді Косецького про студентське життя.

— Бувало, вечорами так гуляли, що небу жарко ставало. Зберемося, пам'ятаю, спершу пісні співаємо, а потім на вулицю...

Голос Косецького від вогкості глухуватий. Він довго захоплено розповідає про фантастичні бешкети, про любовні інтрижки, про веселі студентські гульбища. Шкідці слухають жадібно й тільки зрідка переривають вихователя вигуками захоплення:

— Оце здорово!

— Ну й хлопці!

Сутінки стали густіші. Внизу задзвонив дзвоник.

— Тьху, чорт, уже спати! — бурчить Горобець.

Хлопці заворушилися. Косецький теж неохоче підвівся. Сьогодні він чергував і повинен був іти в спальні вкладати вихованців. Але спати нікому не хотілося.

— Може, посидимо ще? — нерішуче запропонував Янкель, проте халдей запротестував:

— Ні, ні, хлопці. Не можна! Вітя наскочить, мені влетить! Ходімо в спальню. Тільки дайте закурити перед сном.

Хлопці дістали махорку, і, поки Косецький скручував цигарку, вони один по одному спускалися вниз.

— Ви заходьте до нас у спальню поговорити, коли молодших укладете, — запропонував Громоносцев.

— Добре, забіжу!

Уже внизу, в спальні, хлопці, вкладаючись, гомоніли між собою:

— Оце хлоп'яга!..

Останнім часом Косецький особливо близько зійшовся з старшими. Вони разом курили, мололи всяку всячину про зава та його помічницю. Тепер хлопці остаточно прийняли Косецького в свою компанію і навіть не вважали його за вихователя.

Ніч настала швидко. Незабаром стало зовсім темно, а хлопці все ще лежали й тихо розмовляли. Косецький, поклавши малюків, скоро прийшов, сів на ліжку, закутив і почав ділитися з хлопцями планами своєї майбутньої роботи.

— Ви, хлопці, зі мною не пропадете. Ми працюватимем дружно. Ось незабаром я зв'яжуся з обсерваторією, там астрономію вивчатимемо.

— Облиште! — ліниво відмахнувся Японець.

— Що — облиште? — здивувався Косецький.

— Та обсерваторію облиште.

— Чому?

— Та все одно ви нічого не зробите, так тільки, тінь наводите. Ви нам уже багато чого обіцяли.

— Ну й що ж? Що обіцяв, те й зроблю! Я не такий, щоб брехати. Сказав — підемо, і підемо. Це ж цікаво. Зоряне небо вивчати, в телескопи подивимось...

— Їсти щось хочеться, — раптом, зітхаючи, промовив Янкель, який доти весь час мовчав, і, чомусь понюхавши повітря, спитав Косецького:

— А ви хочете, Панасе Володимировичу?

— Чого?

— Та їсти!

— Їсти... Їсти... — Косецький зам'явся. — Признатися, хлоп'ята, їсти здорово хочеться. А що? Чого це ти спитав? — звернувся він до Янкеля, але той усміхнувся і невпевнено мовив невідомо до кого:

— І це життя! Хочеш погостувати дорогого вихователя ситним обідом — і не можна.

— Чому? — пожвавішав Косецький.

— Власне, погостувати, мабуть, можна... але... — несміливо пробурмотів Японець.

— Але потрібна деяка спритність рук і так далі, — закінчив Янкель, дивлячись у стелю.

— Ах, он воно що! — Косецький зрозумів. — А де ж це?

— Що?

— Обід.

— Обід на кухні!

І нараз усі пожвавішали. Обступили щільною стіною Косецького і навперебій розкрили йому свої плани.

— Зрозумійте, лишаються обіди... Марта їх держить у духовій... Сьогодні багато лишилося. Спальня сита буде, і ви трохи під'їсте. Все одно до завтра прокисне... А ми раз-два, тільки ви біля дверей постійте, постережіть...

Косецький слухав, боязливо всміхаючись, потім зареготав і лягнув по плечу Громоносцева.

— Ах, чорти! Ну, валяйте, згода!

— Оце те, що треба! Я казав, — захлипався від захоплення Янкель, — я ж казав: ви не вихователь, Панасе Володимировичу, а пройда вищого класу.

Наліт проводили організовано. Циган, Японець і Янкель навшпиньках пробралися на кухню, а Косецький пройшов по всіх кімнатах дачі, повернувся і, тихенько свиснувши, дав знати, що все спокійно.

Негайно всі троє вже мчали в спальню, хто з сковородою, а хто з казаном.

Їли разом з одного казанка й тихо посміювалися.

— Хе-хе! З добрим ранком, Марто Петрівно! За ваше здоров'я!

— Добрий суп! Добряче підсадили куфарочку нашу, — віддихуючись, мовив Косецький, а Горобчик, діловито оглянувши посудину, сказав:

— Порцій дванадцять тернули.

Нести казани назад не хотілось, і Косецький, що ліниво розвалився після ситного обіду, порадив:

— Викиньте у вікно, під укіс.

Так і зробили.

Ситість викликає бажання поговорити, і ось Янкель, перевернувшись на ліжку, ніжно проспівав:

— Хто б міг подумати, що ви така мила людина, Панасе Володимировичу, а я, мерзотник, пам'ятаю, хотів вам чорнила в кишеню налити.

— Ну от. Хіба можна таку гидоту робити своєму вихователеві? — благодушно всміхнувся Косецький, але Япончик зареготав:

— Та який же ви вихователь?

— А як же? А хто ж я?

— Перестаньте! Не треба туман пускати!

Косецький образився.

— Ти, Єонін, не забувайся. Якщо я з вами поводжуся по-товариськи, то це ще не означає, що ви можете говорити все, що спаде на думку.

Тепер зареготала вся спальня.

— Хо-хо-хо!

— Облиште, Панасе Володимировичу.

— Вихователь! Ха-ха-ха!

— От жук!

А Япончик уже розійшовся і, давлячись од сміху, промовив:

— Не клей горбатого, Афоню. Де ж це видано, щоб вихователь на сторожі стояв, поки вихованці крадуть картоплю з кухні! Хо-хо-хо!

Косецький зблід. І, раптом підскачивши до Японця, схопив його за комір:

— Що ти сказав? Повтори!

Япончик під загальний регіт, безсило борсаючись, пробував ухилитися:

— Та я нічого!..

— Що ти сказав? — шипів Косецький, а спальня, сприйнявши спочатку вихватку вихователя як жарт, тепер насторожилася.

— Що ти сказав?

— Боляче! Пустіть! — прохрипів Японець, задихаючись, і враз, розсердившись, уже гаркнув: — Пустіть, кажу! Що сказав? Сказав правду! Крадеш з нами, так нічого кирпу гнути, а то розстрибався, як блоха.

— Блоха? А-а-а! То я блоха?.. Ну добре, я вам покажу! Якщо ви не розумієте товариського ставлення, я вам покажу!.. Мовчати!

— Мовчимо-с, ваша ясновельможність, — поштиво мовив Громоносцев. — Ми завжди мовчимо, ваша ясновельможність, де вже нам розмовляти...

— Мовчати!!! — дико заревів халдей. — Я вам доведу, що я вихователь, я примушу вас говорити інакше. Негайно спати, і щоб ні слова, а то все знатиме Вікмиксор!

Двері грюкнули, і все затихло.

Спальня придушено реготала, істеричний Японець, задихаючись в подушці, не витримав і, глухо схлипуючи, простогнав:

— Ой! Не можу! Уморив Косецький!

Раптом двері відчинились, і пролунав голос халдея:

— Єонін, завтра без обіду.

— За що? — обурився Японець.

— За розмови в спальні.

Двері знову зачинилися. Тепер сміялась уся спальня, але без Єоніна. Тому вже не було смішно.

Хвилини через п'ять, коли все заспокоїлося, Циган раптом тихенько мовив:

— Хлопці, Косецький закомизився, тому давайте змінимо йому прізвисько, замість графа Косецького зватимемо граф Кособузецький!

— Громоносцев, завтра без обіду! — долинуло з-за дверей, і одразу ж почулося, як віддаляються кроки.

— Сволота. Під дверима підслуховував!

— Ну й зараза!

— Сам краде і ще ображається, бач який чистенький, та ще й карає!

— Війну Кособузецькому! Війну!

Обурення хлопців не можна було й описати. Незрозуміло, чому раптом халдей обурився, але ще більше озлобило те, що він підслуховував під дверима.

Навіть серед вихованців вважалося, що підслуховувати — це підлість, а тут раптом підслуховує вихователь.

— Ну, гаразд. Без обіду залишати, та що лягавити! Все. Ти ще згадаєш нас, Косецький. Згадаєш, — погрожував розлючений Циган.

Одразу ж відбулась екстрена нарада, на якій одноголосно постановили: вранці підняти бузу в усій школі і зацькувати Косецького.

— Згадаєш нас! Згадаєш, Кособузецький!..

Спальня заснула пізно, і, засинаючи, добрий десяток голів вигадував план помсти халдею.

Різкий дзвінок і грізний окрик "вставайте" відразу розбудив спальню старших.

— Якщо хто лежатиме до мого повторного приходу, того залишу без чаю! — вигукнув Косецький і вийшов.

— Ага. Він теж оголосив війну, — посміхнувся Янкель, але, не ждучи "повторного приходу" халдея, почав квапливо вдягатися. Проте майже половина спальні ще лежала в напівдрімоті, коли знову пролунав голос Косецького.

Вихователь ураганом увірвався в спальню і, побачивши, що дехто лежить, почав люто стягувати ковдри, потім підлетів до Єоніна, який ще спав, і став його трясти:

— Єонін, ти ще в ліжку? Без чаю!

Япончик відразу прокинувся. Він хотів було вступити в суперечку з халдеем, але той уже зник.

— Без чаю? Ну, гаразд! Ми тобі так зіпсуємо апетит, що у тебе і обід не полізе в рот, — сказав він зловтішно.

Спальня була збуджена. Тільки-но повставали — зараз же почали розкачувати складну машину бузи.

Горобець помчав агітувати до молодших, ті відразу ж погодилися.

Головні агітатори — Янкель, Японець і Циган — подалися в третє відділення і вже незабаром успішно виступали там.

Війна почалася з ранкового вмивання.

Косецький стояв на кухні і всіх, хто вмивався, відмічав у зошиті.

Раптом од їдальні показалася процесія. Йшло чоловік п'ятнадцять, витягнувшись у довгий ряд. Вони бадьоро махали рушниками.

Потім хлопці почали поважно проходити повз халдея, викрикуючи по черзі:

— Здра-

— стуйте,

— Па-

— пасе

— Володи-

— мировичу,

— граф

— Ко-

— со-

— бу-

— зецький! — смаковито закінчив останній.

Халдей сторопів, смикнувся було, маючи намір піймати винуватця, але, згадавши, що бешкетує не один, а всі, стримався і обмежився попередженням:

— Якщо це повториться, покараю весь клас.

У відповідь почувся дружний регіт усіх присутніх:

— О-го-го! Апика-воїн!

— Підожди. Заробиш!

Незважаючи на ці погрози, Косецький не відступився від свого. Єонін залишився

без чаю, і це ще більше озлобило хлопців. Вони почали діяти.

День видався гарний. Сонце пекло як ніколи, але коло ставка було затишшя. Звичайного купання не було. Зате біли переліска панувало велике пожвавлення.

Спритні шкідці дерлися по дубових стовбурах по жолуді, збивали їх палицями, камінням і чим тільки можна було.

Тут же внизу друга партія повзала по землі і збирала міцні зелені ядра в кепки, в наволочки і просто в кишені.

Навіщо вони готували такі запаси жолудів, з'ясувалося трохи згодом.

Косецький, задоволений ранковою тишею в школі, вирішив, що хлопці заспокоїлися. Широ кажучи, він ждав трипалої і важкої боротьби і надзвичайно здивувався та ирндів, що все так скоро кінчилося.

Тихо посвистуючи, він вийшов у двір, пройшов до ставка і сів на березі, мружачись під яскравим сонцем.

Я ом у раптом захотілося викупатися.

Недовго думаючи, він роздягнувся і стрибнув у воду.

Свіжа волога приємно холодила тіло. Косецький доплив до середини ставка і, як молодий, пустотливий тюлень, пірнув, намагаючись дістати до дна.

Нарешті він вирішив, що пора вже вилазити, і повернув до берега.

Раптом щось сильно стукнуло його по потилиці. Стало боляче, ніби вдарили каменем. Косецький оглянувся, але навколо було все спокійно і наче нерухомо. Нараз він побачив маленький жовтенький жолудь, що гойдався на воді.

"Жолудем хтось запустив", — подумав халдей, але повий удар примусив його діяти й думати швидше.

Він поплив до берега.

Лясь. Лясь. Одразу два жолуді вдарили його у скроню і в потилицю. Становище ставало критичне.

"Треба скоріше вдягтися. Тоді можна буде зловити негідників", — подумав Косецький. Однак роздуми його перервав новий удар у скроню, такий сильний, що жолудь, одлетівши від голови, застрибав по воді, а сам Косецький мов куля вискочив на берег.

Навкруги, як і раніше, стояла мертва тиша.

— Стривайте ж! — пробурмотів Косецький і кинувся до кущика, за яким лежав його одяг.

— О чорт!

Раз за разом у спину йому вдарило п'ять чи шість твердих, як камінь, жолудів.

"Скоріше б одягнутися", — подумав вихователь, добігши до куща, і враз холодна дрож пересмикнула його тіло.

Одягу за кущем не було.

Косецький, не тямлячи себе, огледівся навколо, все ще не вірячи, що його одяг пропав.

Він зупинився, безпорадний, не знаючи, що робити. Він відчував, що на нього

дивляться звідкілясь десятки очей, стежать за ним і сміються.

Ніби на підтвердження його думки, десь поблизу прокотилося диявольське злорадне гоготання, і ще один жолудь ляснув халдея в плече.

Тепер він зрозумів, що почався бій, наслідки якого залежатимуть од витримки і стійкості тієї чи тієї сторони.

Особисто для нього початок не віщував нічого доброго.

Одягу не було. Косецький жахнувся. Адже він був безпорадний перед своїми ворогами. А тим часом жолуді частіше й частіше свистіли навколо нього.

Тоді халдей гарячково кинувся шукати одяг. Він обнишпорив сусідні кущі, намагаючись не висовуватися із-за зелені, що якимось прикривала його, проте одягу не було. У відчаї він випростався, та одразу присів знову. Добрий десяток жолудів, мов кулі з кулемета, вдарили його в спину.

Косецькому було боляче й соромно. Він, вихователь, змушений сидіти голий і ховатися від мстивих вихованців. Він знав, що так просто вони його не відпустять.

Тепер він хотів тільки одного: знайти одяг. Даремно шарили очі навкруги, одягу не було. І раптом радісний крик.

Косецький побачив свій одяг, але вже в наступну мить вибухнув прокляттям:

— Сволота! Негідники!

Білизна, сяючи своєю білістю, тихо лежала на височенному дереві.

"Що робити?!"

Якщо лізти на дерево, то його закидають жолудями, а палицею не дістати. Мало не плачучи, однак сповнений рішучості, він подерся на стовбур. Але тільки-но випростався, як тіло знову обпекли удари.

Несвідомо, керований тільки почуттям самозбереження, Косецький знову присів і почув переможне ревіння невидимих ворогів.

"А-а-а, сміються!"

Зойк відчаю й злоби мимоволі вирвався з горла, і вже в наступну мить халдей з рішучістю приреченого на смерть поліз на дерево, а на нього градом сипалися жолуді.

Кора боляче дряпала тіло, двічі жолуді попадали в лоб і завдавали такого болю, що халдей мимоволі заплющував очі і зупинявся, та потім, зібравши сили, ліз далі.

Нарешті він досяг мети.

Назад Косецький не зліз, а якимось безсило сповз, подряпавши груди й руки, але задоволений перемогою.

Проте з одягом йому ще довелося помучитись. Рукави спідньої сорочки й кальсони, виявилося, були намочені й туго зав'язані вузлом.

По-шкідському це називалося "сухариками", і Косецький довго працював і руками, й зубами, поки йому пощастило розв'язати мокрі кінці.

Нарешті він одягся і вийшов на берег, чекаючи нового обстрілу, але цього разу навколо було тихо.

Не тямлячи себе від образи й злості, халдей помчав на дачу, щоб негайно переговорити з завідувачим, але й тут йому не пощастило: Вікмиксор поїхав у місто.

Проходячи по кімнатах. Косецький ловив глузливі погляди хлопців і відразу вгадав, що всі вони щойно були свідками його ганьби.

Настав обід, і тоді халдей знову відчув свою силу. Громоносцев, Сонін і ще п'ять-шість вихованців були позбавлені обіду.

Після обіду шкідці влаштували екстрені збори і, глибоко обурені, вирішили продовжувати боротьбу.

Тепер Косецький, навчений гірким досвідом, нікуди не виходив з дачі, але це не допомогло. Знову почалося бомбардування. Тільки-но він одвертався, як у спину йому летів жолудь. Він був безсилий і нервував дедалі більше, а тут, ніби на довершення всіх його знегод, з усіх боків залупала пісенька, яку щойно склали хлопці:

На березу граф Косенький
Лазив раз по-молодецьки,
Довго плакав і ридав,
Як кальсони діставав.

Даремно Косецький метався, намагаючись знайти куточок, де можна було б сховатися, його скрізь стрічали жолуді й пісенька, пісенька й жолуді.

Нарешті він надумав одсидітись у виховательській кімнаті і помчав туди. Нараз увагу його привернула стіна.

На стіні біля входу у виховательську висів вирваний із зошита розгорнутий аркуш паперу, на якому вгорі красувалося таке:

Далі замиготіли назви: "Граф Косецький", "Сенсаційний роман", "Купання в ставку", "Геть графів".

У очах халдея потемніло. Він зірвав аркуш, маючи твердий намір показати його Вікмиксору.

У кімнаті вихователів Косецького ждав новий сюрприз.

Тільки-но він одчинив двері, як прихилена до одвірка щітка й надітий на неї табурет, заgrimівши, полетіли йому на голову.

Косецький не витримав. Сльози показались у нього на очах, і, впавши на ліжко, він голосно заривав.

Скоро по Шкіді пронеслася вістка: з Косецьким істерика.

Янкель і Япончик — редактори першої шкідської газети "Галабурдник" — припинили роботу на половині, не докінчивши номера.

Настрій одразу підупав.

— Косецький в істеричі.

— Що ж тепер буде?

Хлопці ждали грози, але зовсім не боялись її. Вони вважали, що правда на їхньому боці. Прийшла Еланлюм.

— Що у вас сталося з Панасом Володимировичем? — грізно спитала вона, але, дізнавшись, що Косецький сам поведився не краще від хлопців, запропонувала затерти всю цю історію і нічого не казати Вікмиксору.

Так і вирішили. Хлопці вислали делегацію до халдея, і вони помирилися. До

Вікмиксора дійшов тільки маленький зібганий аркушик газети "Галабурдник".

На другий день Янкелю і Японцеві сказали, що їх кличе Вікмиксор.

Перш ніж піти до зава, хлопці перебрали в думці всі свої провини за тиждень і, не знайшовши нічого страшного, крім затертого скандалу з Косецьким, бадьоро попрямували до кабінету.

— Можна ввійти?

— Заходьте. А, це ви!

Вікмиксор сидів у кріслі. В руках він тримав номер "Галабурдника".

Хлопці презирнулися і завмерли.

— Ну, сідайте. Поговоримо.

— Та ми нічого, Вікторе Миколайовичу. Постоїмо. — Янкель тривожно згадував усі лайки на адресу Косецького, якими було пересипано текст "Галабурдника".

— Так от, хлопці, — почав Віктор Миколайович. — Я, як бачите, мав можливість прочитати вашу газету. На мій погляд, у ній одна вада: вона тхне бульварщиною. Вона груба, хоч, кажучи відверто, в ній є чимало й дотепного.

Вікмиксор уголос перебрав кілька вдалих та невдалих дописів і, захопившись, вів далі:

— Чому б вам таки не видавати хорошої, справжньої шкільної газети? Бачите, свого часу я сам пробував наштотхнути хлопців на це й навіть випустив один номер газетки "Учень", але вихованці не відгукнулись, і діло припинилося. Ви, я бачу, цікавитеся цим, отож давайте, пишіть. Назву, зрозуміло, треба змінити. Ну... ну... хоч б "Дзеркало"... і з епіграфом можна: "Не нарікай на дзеркало, як в самого пика крива".

— Та ми давно хотіли, — вставив Японець.

— Ну, а як хотіли, то й робіть. Я навіть радий буду, — закінчив Вікмиксор.

За чверть години газетярі вийшли з кабінету, несучи папір, чорнило, туш, пера, олівці й фарби.

Усе, що сталося, було таке несподіване, що тільки біля дверей спальні хлопці отямились і збагнули, в чому річ.

— Здорово вийшло! — захоплено вигукнув Янкель.

— Так, — протягнув Япончик. — Ждали прочуханки, а дістали заохочення.

Наступного дня на вищі готувався перший номер шкідської шкільної газети "Дзеркало". Янкель, підклавши під аркуш папку, малював заголовок. Япончик писав передовицю "від редакції". На краю даху сидів, зігнувшись, Циган, який узявся редагувати відділ шарад і ребусів. Тут же, впавши в поетичний транс, Горобець писав вірші про захід сонця — "На обрії шкідської дачі..."

Впоравшись із заголовком, Янкель сів поруч Японця, і вони вдвох почали творити віршовану передовицю, в якій треба було викласти програму нового органу.

Віршики були слабенькі, але початківців-стінгазетярів вони цілком задовольняли, і тому Янкель негайно заходився переписувати їх у колонку стінгазети.

Перший номер "Дзеркала" вийшов на другий день уранці.

Редколегія була у захваті і весь час крутилася біля юрби шкідців, які читали газету. Повісили помер у їдальні. За обідом Вікмиксор у своєму звичайному виступі відзначив новий етап у житті школи — появу "Дзеркала", — передав привіт редакторам, які аж сяяли, і побажав їм дальших успіхів.

Стінгазета сподобалась усім, а найбільше Янкелю. Той разів десять підкрадався до неї, приховуючи задоволення, перечитував свої вірші:

Вийшла "Дзеркало"-газета
В нашій школі трудовій,
В ній ми весело покажем
Побут шкідський наш простий.

Успіх першого номера окрилив редакцію, і незабаром випурхнув номер другий, уже більший і багатший на матеріали, за ним третій, четвертий.

Так з бешкету, з простих пустощів народилося здорове починання.

А літо непомітно змінювало барви.

Вже по-зрадницькому поблискували несміливі жовтенькі листочки на деревах, і темними, надто темними ставали ночі.

До шкідської дачі нечутно підкрадалась осінь...

Одного разу сталася заминка з продуктами. Чи то на складі виявили нестачу, чи з ордерами спізнилися, але наслідком цього було різке скорочення й так уже маленького пайка.

До обіду перестали зовсім видавати хліб, а вечірню порцію скоротили з чверті фунта до восьмушки.

Шкіда засумувала. Такий пайок не провіщав нічого доброго; до того ж поширилися чутки, що збільшення передбачалося не скоро.

"Дзеркало", яке стало на той час уже газетою великого формату, забило тривогу. Появилися запити, звернення до педагогічної ради з проханням висвітлити через газету причину нестачі продуктів.

Вікмиксор викликав редакторів і мав з ними з цього приводу розмову, наслідком якої була велика стаття-інтерв'ю, котра нікого не наситила.

Шкідців охопила паніка, але поки третє та четверте відділення сушили собі голови, шукаючи виходу, перше й друге вже знайшли його і потай блаженствували.

Вихід був простий. Надходила осінь, по сусідству були величезні стрельнинські городи, на яких достигала картопля. Городи майже не охороняли, і пролазливим малюкам нічого не варто було влаштовувати собі вечерю з печеної, вареної і навіть смаженої картоплі. Для цього ті, що діставали відпустку, виканючували вдома і привозили в Шкіду хто жир, хто жировар, а хто й справжнє коров'яче масло.

Незабаром приклад молодших наслідували й старші.

Паломництво на чужі городи зростало й ширилося, поки не охопило всю школу.

Одразу вщухли скарги на кепський пайок, на рідкий суп, бо картопля, добротна, рожева, молода картопля, наситила всіх.

Рідкий суп ставав густим, як тільки його розливали по тарілках. Печена картопля сипалась у пісний трісковий бульйон, і виходила досить пристойна поживна страва.

На дачі груб не топили, топилося тільки в плиті, але навколо було так багато густих перелісків, що в грубах і не відчувалося ніякої потреби.

Тільки-но сонце ішло на спочинок і, вже бліде, пірнало в серпанкові далі горизонту, навкруги шкідської дачі з усіх боків здіймалися, змішуючись із першими хвилями туману, тоненькі, сизуваті струмки прозорого диму.

Вони народжувалися десь там, унизу, в лісі, біля видовбаних старих пнів і висохлої трави.

Маленькі багаття весело мигали, шипіли вогкими гілками і приваблювали перемерзлих у сирому тумані пічних розкрадачів стрельнинської картоплі.

Ті приходили партіями, викладали здобич і пекли в приску круглі балабушки, які давали їм задоволення й ситість.

З дачі ці димки в долині було добре видно, але спочатку на них не звертали уваги, поки одного разу Вікмиксор, визирнувши з вікна кабінету, побачив біля тих вогнищ рух якихось загадкових істот і вирушив дослідити це таємниче явище.

Загадкові істоти в лісі вчасно помітили його довгу постать і в паніці сховалися в хащі, а він знайшов тільки десятка півтора вогнищ і гори сирії та печеної картоплі. Викликавши вихованців, — Вікмиксор велів їм перенести все знайдене картопляне багатство в комору для спільного казана, а сам зостався гасити вогнища.

Потім він вернувся на дачу, замкнувся у себе в кабінеті і задумався.

Власне, думати багато не довелося. Ясно було, що вогнища розпалювали вихованці для того, щоб пекти картоплю, яку вони ж крали на городах.

Треба було вжити заходів.

Вікмиксор викликав насамперед Янкеля і Япончика, як представників преси, і запропонував їм почати кампанію в "Дзеркалі" проти злочинства, але "преса" скромно опустила очі, і наступні номери газети ні словом не заїкнулися про картоплю.

Тоді завшколою сам сказав потрібне слово. Він попередив коротко й вагомо:

— Хто попадеться на крадіжці картоплі з чужих городів, того негайно буде переведено в лавру.

Погроза вплинула. Картоплі стали красти менше, зате кинулися на найближчі городи по ріпу та брукву.

Незабаром стався великий скандал.

Прийшли скаржитися. Спочатку прийшов один городник, за ним другий... Загалом за три дні до Вікмиксора прийшло шість делегацій, категорично вимагаючи приборкати учнів.

Вікмиксор видав ще один наказ по школі, ще суворіший. Він налякав шкідців до краю.

То тут, то там почали лунати голоси:

— Хай їй чорт, цій картоплі!

— Ще засипешся!

Правда, були сміливці, які все ще ходили на відхожі промисли, але розсудливі поступово відставали.

— Ша! Кидаймо, поки не вскочили.

Так само казали Янкель і Япончик:

— Досить. З завтрашнього дня жодної картоплини з чужих городів. А сьогодні... Сьогодні треба піти востаннє.

І пішли.

Було це після обіду.

День випав похмурий і холодний. Щойно пройшов дощ, і трава була мокра, льодова. Але Янкеля і Японця це не спинило.

Взяли по наволочці з подушок, щоб набрати якнайбільше.

Вийшли на трамвайну колію і рушили по шпалах. Япончик лаявся і підстрибував, зігріваючи посинілі ноги.

— Чорт! У таку погоду — картоплю копати.

— Нічого не вдієш. Останній раз, — заспокоював його Янкель.

Нарешті прийшли на місце. Город був великий і знайомий. Стінгазетярі вже звикли до нього, бо звідти не раз тягали картоплю. Якусь хвилю хлопці постояли на дорозі, оглядаючись і набираючись сил, потім Янкель нагнувся і шмигнув у картоплиння. За ним подався Япончик.

Відразу ж обидва вилаялися. Дійсність перевершила всі сподівання. Дощ залишив помітний слід: на городі стояли калюжі, глиниста земля перетворилася в липучу кашу.

Зате копати було легко. Просто руками смикали хлопці мокре бадилля, і воно покірно вилазило разом з цілим гніздом картоплі.

Працювали мовчки, зрідка тихо перекликаючись, щоб не загубити один одного, і нарешті, коли наволочки надулися так, що вже не могли вмістити більше жодної картоплини, хлопці виповзли на дорогу. Але тут, подивившись один на одного, вони не на жарт злякалися. Чистенькі білі сорочки стали сірі від глини.

— Здорово обробилися, — сумно промовив Янкель, але Япончик тільки люто зиркнув на нього й дав знак рушати назад.

Підходили до дачі.

— Хоча б не засипатися! Повз Вітині вікна треба йти, — попередив Янкель, але Японець і тут лишився безтурботний.

— Пусте. Він сліпий. Не помітить.

Хлопці благополучно дійшли до веранди, коли раптом у дверях показався Вікмисор.

Обидва редактори шмигнули під веранду і причаїлися. Кроки наближалися.

— Не помітив, — тремтячи, заспокоїв себе Японець і раптом зіщулився.

— Єонін! Вилазь негайно! — пролунав окрик згори.

Обидва мовчали.

— Єонін! Ну, швидше!.. Кому я кажу!

— Вилазь, Япончик, — занепокоївся Янкель. — Запоролися, вилазь.

Кволе тільки Япончика показалося на світло, і, винувато блимаючи очима, він став перед Вікмиксором.

— А картопля де? — грізно спитав завідуючий.

— Яка картопля?

— Діставай картоплю, шельма! — гнівно заревів Вікмиксор.

Усе це від слова до слова чув Янкель, і, тремтячи всім тілом, він почав квапливо відсипати картоплю з наволочки; в голові у нього тим часом мелькали думки, щодалі страшніші.

"Засипалися... Ганьба... В лавру одішлють... Прощай, Стрельна... Прощай, Шкіда... і прощай... прощай, газета "Дзеркало"!.."

— Діставай картоплю! — гриміло нагорі.

Потім Янкель почув незвично тихий голос Япончика:

— Зараз, Вікторе Миколайовичу. — І сам Єонін показався перед щілиною.

Янкель мовчки сунув йому в руки наполовину опорожнену наволочку, і той поліз назад.

Нагорі заговтузились, і дві пари ніг, дрібно стукаючи по підлозі веранди, зникли.

Янкель обережно виліз і огледівся. Такому брудному іти в школу не можна. Треба вимитись і випрати сорочку. Тремтячи від холоду, він побіг до ставка, скинув білизну й заходився прати її, потім ретельно викрутив і надів. Од мокрої сорочки стало ще холодніше. Зуби дрібно цокотіли. Янкель побігав, щоб зігрітись і обсушити білизну на тілі, потім, намагаючись вдавати безтурботного, насвистуючи пішов до дачі.

Біля дверей його зустріли хлопці і запобігливо понасовували в руки жолудів.

— Скажи, що жолуді збирав. Вітя шукав тебе.

Однак жолуді були непотрібні. Тільки-но він прийшов у їдальню, на нього наскочили вихователі.

— Черних, негайно в спальню.

— Чого?

— Іди, не балакай.

У спальні сидів Вікмиксор. Побачивши Янкеля, він насупився.

— Роздягайся і лягай.

Янкель не зрозумів, чого він повинен лягати, але зрозумів, що заперечення не допоможуть.

— Де наволочка?

— Зараз принесу, Вікторе Миколайовичу.

Разом з картоплею з'явилася на світ і брудна, заяложена наволочка.

Потім редакторів роздягнули, просто забрали штани, примусивши їх таким чином лежати в ліжках під домашнім арештом.

Влітку це було дуже тяжке покарання, але тепер надворі вже снувала осінь, і покарання вплинуло мало.

Багато передумали Японець та Янкель, лежачи в ліжках. Вдень до них забігали, сповіщали останні новини:

— Вас у лавру одсилають!

— Вікмиксор оформляє супроводжуючі документи!

Новини були сумні, далі нікуди, і хлопці зажурилися.

Потім поступово звикли до думки, що їх виженуть із Шкіди. Горе вже видавалося звичним, і злочинці перестали вважати себе шкідцями.

На третій чи четвертий день чекання Янкель запропонував:

— Давай випустимо прощальний номер "Дзеркала".

Японець погодився.

Нелегко було робити останню газету.

Японець написав смішний фейлетон під назвою "Гроза городів". Читаючи, обидва сміялися з нещасливих пригод двох бандитів, а коли прочитали, задумалися. Сумно стало.

Фейлетон пустили головним матеріалом номера. Це було на часі.

Питання про те, чи переводити Янкеля та Японця, було злободенне і спірне. На педагогічній раді думки поділилися. Одні наполягали, щоб перевести хлопців до лаври, інші були за те, щоб їх залишити.

Янкель прикрасив фейлетон карикатурами, потім написав сумний ліричний вірш — опис осені. Приніс вірш і Костя Фінкельштейн — Кобчик, поет, який з'явився в Шкіді недавно, але вже став знаменитий.

Додали кілька дописів, і нарешті прощальний номер вийшов.

Про від'їзд у газеті не було ні слова, але номер цього разу вийшов невеселий.

Нарешті настав останній день.

Янкелю і Японцю видали білизну й веліли збиратися. Сірий, тьмяний ранок стояв за вікном, накрапав дощ, але коли хлопці, уже в пальтах і чоботях, уклавши свої пожитки, вийшли на веранду, їх там ждала вся Шкіда.

Хлопці попрощалися.

Вийшов Вікмиксор, сухо кинув:

— Ходімо.

Ось уже й Петергофське шосе. Блищать вологі трамвайні рейки. Хлопці востаннє оглянулися на дачу, де лишили своїх товаришів, халдеїв і "Дзеркало", улюблене дітище, вирощене їхніми власними руками...

Сіли в трамвай.

Усю дорогу Вікмиксор мовчав.

Біля Нарвських воріт хлопці вийшли, чекаючи дальших розпоряджень.

Вікмиксор, не дивлячись на них, процідив:

— Зайдімо в школу.

Пішли по знайомих вулицях. У місті осінь була ще помітніша. Панелі потемніли від дощу, бруду, з дахів капала вода, хоч дощу вже не було.

Показався знайомий жовтий будинок Шкіди. Серця у хлопців тьохнули.

Вони пройшли двір, піднялися сходами на другий поверх.

Двері відчинив двірник.

Кроки незвично гучно відлунювали в пустинних кімнатах. Дивними видавалися порожні, мертві класи, де взимку. жодної хвилини не було тихо, де весь час чулося вищання, регіт, тріск парт, співи...

Вікмиксор залишив хлопців і пішов у свій кабінет.

Янкель і Японець презирнулися. Шкода було розлучатися з Шкідою, до якої вони так звикли, а тепер і зовсім не стало сили терпіти — особливо коли вони побачили знайомі парти з вирізаними ножиком написами: "Янкель-дурень", "Япончик-пончик".

Колись образливі слова раптом набули незвичної чарівності.

Хлопці довго розглядали ці написи. Потім Янкель розчулено сказав:

— Це Горобець вирізав.

— Так, це він, — мрійливо підтакнув Японець і раптом, подивившись на товариша, сказав: — Давай спробуємо? Може, залишить.

Янкель зрозумів.

Почулася хода. Ввійшов Вікмиксор. Діловито оглянув кімнату й сказав:

— Парти запорошилися. Візьміть ганчірки й добре повитирайте.

Хлопці кинулися на кухню, принесли мокрі ганчірки й почали обтирати парти.

Закінчивши, твердо вирішили:

— Ходімо до Вікмиксора, спробуємо.

На несміливий стук почулося:

— Увійдіть.

Побачивши хлопців, Вікмиксор підвівся.

— Вікторе Миколайовичу, може, ви залишите нас? — заканючив Янкель.

— Може, залишите? — як лупа, повторив Єонін.

Вікмиксор суворо подивився через голови хлопців кудись у куток, поворушив губами і спокійно мовив:

— Так, я вас залишаю. За вас поручилась уся школа, а сюди я вас привіз тільки для того, щоб ви почистили приміщення до приїзду школи. Завтра вона переїжджає з дачі.

◆

Шкіда переїхала з тріском. Як тільки трамвайні платформи зупинилися біля будинку і хлопці почали розвантаження, вулична шпана оточила їх.

— Еге-ге! Приютські щури приїхали.

— Щури приїхали!..

— Гей ви, голодні! Щурята!..

Горобець обурився і підскочив до одного, що особливо старався.

— Як ти сказав, стерво? Повтори!

Той посміхнувся і, засунувши руки в кишені, подивився на своїх.

— А от як сказав, так і сказав.

— Ану, повтори!

— Голодні щури!

Наступної миті кулак Горобця безгучно прилип до носа противника. Бризнула кров.

— А-а-а! Наших бити!

Шпана зім'яла Горобця, але прискіла допомога. Шкідців було більше. Вони замкнули коло, і почалася бійка. Шпана відразу опинилась у не вигідному становищі. Їх оточили щільного стіною. Спершу вони билися відчайдушно хоробро, та незабаром з десятка хоробрих половина лежала, а друга полонина вже не билась, а тільки затулялася від ударів, які сипалися на них.

— О-ой! Боляче!

— Досить!

— Не бийте!

Шкіда вже не чула стогонів. Вона розлютилась і десятки рук нестримно, безжально опускалися на голови ворогів.

Побойще припинив Вікмиксор. Побачивши з вікна, що його вихованці б'ються, він вискочив, лютий, на вулицю, однак, угледівши його, шкідці сипнули на всі боки, лишивши на полі битви тільки побитих противників та Горобця, якого сильно пом'яли, і він не міг утекти.

Ця подія мала свої наслідки. Тільки-но шкідці влаштувались і розставили в будинку меблі, як вийшов наказ завідуючого: "Гуляти нікого не випускати". Хлопці засумували, пробували протестувати, але наказ скасовано не було. А на другий день законодавство республіки Шкід збагатилося новими параграфами.

Цього дня відбулися загальні збори, на які Вікмиксор прийшов з величезною товстою книгою в руках.

Прийшла аудиторія злякано втупилась у цю брилу в чорній коленкорівій палітурці, а завідуючий підняв книгу над головою, відкрив її і показав усім першу сторінку, на якій акварельними фарбами було чітко виведено:

— Хлопці, — урочисто почав Вікмиксор. — Відтепер у нас буде шкільний "Літопис". Сюди записуватимуться зауваження вихованцям, усі ваші провини відмічатимуться тут, у цій книзі. Всі проступки, всі неподобства будуть на обліку у педагогів; по книзі ми судитимемо про вашу поведінку. Не попадайте в "Літопис", це ганебна книга, і нам неприємно буде розгортати її зайвий раз. Проте сьогодні ж при вас я змушений зробити перший запис.

Вікмиксор дістав олівця і, виразно вимовляючи вголос кожне слово, записав на чистому, білому, незайманому аркуші:

"Чорних спіймано при спробі присвоїти казенні фарби".

Хлопці притихли, і всі погляди звернулися на Янкеля. А Янкель опустил очі і не знав, сумувати йому чи радіти, що його ім'я першим попало в цей історичний документ.

Заперечувати Вікмиксору він не міг. Напередодні, коли переносили речі, Гришко особливо запально тягав по сходах тюки з ковдрами й подушками, зв'язані паки книг, посуд та інше шкільне майно. У коридорі, біля входу в учительську, один пакет розв'язався, і звідти випали два початих тюбики фарби. Коли б це було щось інше — може, Янкель і задумався б, але перед цією спокусою його серце художника встояти не могло. Він сунув тюбики в кишеню і тієї ж миті почув над головою голос Вікмиксора:

— Що у тебе в кишені, Черних?

Янкелю нічого не лишалось, як витягти з кишені нещасливі тюбики.

Вікмиксор узяв тюбики, гидливо подивився на Черних і сказав:

— Невже ти, шельма, вже забув, що тебе тільки-но простили й що тобі загрожувало переведення у реформаторій?!

— Вони самі впали, Вікторе Миколайовичу, — пробелькотів Янкель.

— Впали в кишеню?

Вікмиксор наказав Янкелю негайно йти в клас. Цього разу Янкель і не пробував просити вибачення. Нікому не сказавши про те, що сталося, він пройшов у клас і цілий вечір був страшенно сумний. Та ось минула томлива безсонна ніч, настав новий день, і Янкель почав потроху заспокоюватися: може, Вікмиксор у метушні забув за нього? Виявилось, однак, що Вікмиксор не забув. І тепер Янкель сидів під звернутими на нього поглядами хлопців і думав, що відбувся він, мабуть, усе-таки дешево.

Але Вікмиксор не обмежився записом у "Літописі". Походжаючи по їдальні з грубезною книгою в руках, він, щоб навіяти трепет і повагу до цієї книги, розтлумачував вихованцям сенс і значення щойно зробленого зауваження.

— Ось я записав Черних, хлопці: Черних хотів присвоїти фарби. Запис цей залишиться в "Літописі" назавжди. Хто знає, може, згодом колись Черних стане знаменитим художником. І от він сидітиме в колі своїх знайомих та шанувальників, і раптом з'явиться "Літопис". Хтось розгорне його і прочитає: "Черних піймано при спробі присвоїти казенні фарби". Тоді всі відсахнуться від нього, йому скажуть: "Ти злодій — тобі немає місця серед чесних людей".

Вікмиксор запалюється, але, нараз згадавши щось, дав бідному Янкелю спокій і каже:

— Я, хлопці, відхилився. Крім "Літопису", у нас запроваджуються також і розряди. Хочете знати, що це таке? Це, так би мовити, мірка вашої поведінки. Розрядів у нас буде п'ять. У першому розряді будуть ті учні, які за місяць не матимуть жодного зауваження в "Літописі". Першорозрядник — це зразковий вихованець, взірець, на який усі ми повинні рівнятися. Він буде серед інших у привілейованому становищі. Першорозрядники без ніяких перешкод дістають встановлену відпустку, у вакаційні години вони вільно ходять на прогулянку, першорозрядники в першу чергу ходять у театри і в кінематограф, одержують найкращу білизну, взуття і одяг.

— Аристократія, одним словом, — ехидно засміявшись, викрикнув з місця Япончик.

— Так, коли хочеш — це аристократія. Але аристократія не по крові, не спадкова, не паразитична, а така, що дістала свої привілеї заслужено, добилася їх чесною працею і зразковою поведінкою. До речі, бажаю тобі, Єонін, стати колись таким аристократом.

— Де вже нам, — делікатно всміхнувся Японець.

— Тепер з'ясуємо, що таке другий розряд, — вів далі Вікмиксор. — Другий розряд — це учні, які не мали зауваження протягом тижня. Другий розряд теж має право на вільні прогулянки та відпустки, а все інше він одержує в другу чергу, після першорозрядників. Щоб потрапити в перший розряд, треба місяць пробути в другому без зауваження. Третій розряд — це середняки, хлопці, що мають одне або двоє не

дуже серйозних зауважень, але третій розряд вже позбавляється права вільних прогулянок, третьорозрядникам надається тільки відпустка. З третього розряду в другий вихованець переводиться тоді, коли тиждень у нього не буде зауважень, якщо ж є хоч одне зауваження, він лишається у третьому.

Шкідці сиділи пригнічені й ошелешені. Вони не знали, що ця громіздка на перший погляд система дуже скоро ввійде в їхній повсякденний побут і станс зрозумілою кожному з них — від першокласника до "старичка".

А Вікмиксор уже розтлумачував новий шкідський "табелъ про ранги":

— Тепер далі. Всі, хто мав більше ніж троє зауважень за тиждень, попадають у штрафний розряд — четвертий — і на тиждень позбавляються відпусток та прогулянок. Але... — Вікмиксор багатозначно підвів брови. — Але якщо за тиждень перебування в штрафному четвертому розряді вихованець не матиме жодного зауваження, він знову піднімається в третій. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — відгукнулися не дуже дружні голоси.

— А п'ятий? — спитав хтось.

— Так, хлопці, — сказав Вікмиксор, і брови його знову поповзли вгору. — Лишається п'ятий розряд. П'ятий розряд — це особливий розряд. До нього попадають злодії і хулігани. Хто прокрадеться, того ми не тільки позбавляємо на місяць відпусток і прогулянок, ми ізолюємо його від решти вихованців, а в зошитах його стоятиме літера "В".

Янкель похолов. Невинне зауваження в "Літописі" раптом одразу набуло страшного, загрозливого змісту. Він погано чув, про що казав Вікмиксор далі. А той говорив багато й довго. Між іншим, він оголосив, що, крім загальних зборів, у школі вводяться ще й щотижневі класні, на яких вихователі в присутності учнів робитимуть пересортування в розрядах. Тут же встановили дні — особливі для кожного класу, — коли мало бути це пересортування.

І от у найближчу п'ятницю в четвертому відділенні відбулися збори, на яких вихователі відділення Олмикпоп оголосив, хто в який розряд попаде. Більшість вихованців, які ще не встигли заробити зауважень, опинилися в другому розряді. У списку третьорозрядників були Янкель та Горобець. До четвертого розряду попав Япончик, який умудрився за тиждень дістати п'ять зауважень, і всі "за зухвалість і грубість". Тут же на зборах він заробив нове зауваження, бо прилюдно назвав нову вікмиксорівську систему "халдейськими штучками".

Янкель, на диво товаришам, радів. Зате рвав на собі волосся від образи та обурення бідний Горобчик, який дістав єдине зауваження "за бійку на вулиці", за ту саму бійку, в якій він і так найбільше потерпів.

Решта чекали, що буде далі, куди понесе їх доля і власна поведінка: угору чи вниз?

З "Літописом" — пильним, як вартовий, — почала свій повий навчальний рік Шкіда.

Літо минуло...

КАУФМАН ФОН ОФЕНБАХ

Шкіда на дозвіллі. — Барон у полукаптанчику. — Спогади колишнього кадета. —

Про Миколу Другого й проскурку з маслом. — Кауфман. — Держиморда, який любить котів.

У класі четвертого відділення тьмяно блимають вугільні лампочки... По стінах стрибають сірі безформні тіні.

Біля розжареної груби сидять Мамочка, Янкель і Циган. Вони стиха розмовляють і, по черзі затягуючись недокурком, пускають дим у вузькі челюсті топки.

Полум'я груби кидає на їхні обличчя червоний відблиск.

Решта шкідців розбрелися по різних кутках класу; ті, що мають добрий зір, читають, інші бешкетують — вовтузяться, ще інші, прикрившись дошками парт, ріжуться в очко. Окраєць грає з Горобцем у шахи, дістає мат за матом і, недосвідчений, навіть не підозрює, що Горобець його обдурює.

Данилов і Ворона, вмостившись на підлозі біля класної дошки, знайшли цікавішу для себе гру — "ножички", — кидають по черзі складаний ніж.

— З долоньки! — кричить Ворона й підкидає ніж.

Ніж устромлюється в зачовгану дошку підлоги. Потім кидає Данилов. У нього — промах.

— З мізинчика! — знову кричить Ворона, і ніж знову впирається в дошку.

Вдало кинувши кілька разів, він оддає Данилову різницю міцними, дзвінкими щигликами по лобі. Плечистий Данилов, нагнувши голову, тупо дивиться в підлогу, при кожному щиглику здригається і кліпає очима.

В класі не гамірно, але й не тихо, — голоси зливаються в нерівний гул...

Заходить вихователь... Він нюхає повітря, помічає дим і питає:

— Хто кутив?

Ніхто не відповідає.

— Клас буде записано, — оголошує халдей і виходить.

Після цього ігри припиняються, всі починають скавуліти, нарікаючи на трійку, що сидить біля груби. Ті в свою чергу огризаяться на картярів, що грають в очко.

Золотушний камчадал Соколов, якого прозвали П'єр, закінчивши читання, підходить до шахістів і починає приставати до Горобця.

— Йди геть, — каже Горобець.

— Не піду, — відповідає П'єр.

— В зуби дам.

— Дай.

Але щуплий Горобець не дає в зуби, а поринає в обдумування ходу.

П'єру стає нудно, він сідає за парту й, пристукуючи дошкою, починає співати:

Спи, дитино моя рідна,

Вже прийшла та мить...

Твоя мама-машиністка

По ночах не спить.

Брат її поліг в Кронштадті,

Хлопчик молодий...

В цей час у класі появляється Вікмисор. Усі схоплюються. Картярі крадькома підбирають карти, що розсипалися по підлозі, а Янкель, який не встиг сховати цигарку, тушить її носком чобота.

Разом з Вікмисором до класу ввійшов здоровенний хлопець, одягнений у вузький, з золотими гудзиками мундирчик... Мундир у хлопця маленький, а сам хлопець великий, тому рукави ледве доходять йому до ліктя, а на животі немає золотого гудзика і зяє проріха.

— Новий вихованець, — каже Вікмисор. — Мстислав Офенбах... Хлопчик розвинений і дужий. Кривдити не буде... Правда, хлопчику?

— У-гу, — мугикає Офенбах густим басом, аж не віриться, що голос цей належить йому, а не тридцятирічному чоловікові.

— Хлопчик, — насмішкувато шепоче хтось, — нічого собі хлопчик. Мабуть, дужчий за Цигана...

Вікмисор виходить, і всі обступають новачка.

— За що пригнали? — цікавиться Япончик.

— Буянив... дома, — басом відповідає Офенбах. — Мене мільтони вели, а то я не пішов би.

Він усміхається. Усмішка в нього дитяча, вона зовсім не пасує до мужнього, грубого обличчя... Всі чомусь одразу вирішують, що Офенбах хоч і дужий, але не злий.

— Скільки тобі років? — питає Циган, уже відчуваючи в новачку конкурента по силі.

— Чотирнадцять, — каже Офенбах. — Сьогодні саме іменинник... Це матінка мені подаруночок зробила, що пригнала сюди.

Він оглядає сірі стіни класу і сумно посміхається.

— Нічого, — каже Япончик. — Подаруночок не такий уже й поганий... Зживемося.

— Невже тобі чотирнадцять років? — задумливо питає Янкель... — Чотирнадцять років, а вигляд гужбанський — наче який приволзький купець.

— І правда, — каже Горобець. — Купець...

— Купець, — підхоплює Окраєць.

— Купець, — усміхається Офенбах, не відаючи, що дістав це прізвисько навічно.

— А що це в тебе за полукаптанчик? — запитує Янкель, вказуючи на мундир.

— Це — кадетська форма, — відповідає Купець. — Я ж до революції в кадетському вчився. В Петергофському, потім в Орловському.

— Ого! — вигукує Янкель. — Отже, благородного походження?

— Так, — відповідає Купець, але без будь-якої гордості, — благородного... Батько мій офіцер, барон остзейський... Моє повне прізвище — Вольф фон Офенбах.

— Барон?!. — гигоче Янкель. — Здорово!..

— Та тільки життя моє не краще ніж ваше, — каже Купець, — я теж з дитинства дома не живу.

— Гаразд, — мовив Япончик. — Барон то барон, нас це не стосується. У нас — рівноправність.

Потім усі вмощуються до груби.

Купець сідає, як індіанський вождь, посередині на ламаний табурет.

Він відчуває, як усі дивляться на нього, самовдоволено всміхається і мружить й без того вузькі очі.

— Виходить, ти того... кадет? — питає Янкель.

— Кадет, — відповідає Купець і, посміхаючись, додає: — Колишній.

Кілька хвилин триває мовчання. Потім Мамочка топким, писклявим голосом запитує:

— Адже у вас там все князі та барони навчалися... Так?

— Фактично, — басом озивається Купець, — усі дворянського звання. Не нижче.

— Он як, — каже Горобець. — Князів, значить, бачив. За ручку, може, здоровкався.

— І не тільки князів. Я й самого Миколу бачив.

— Миколу? — вигукує Окраєць. — Царя!

— Навіть дуже просто. Він до нас у корпус приїжджав, а потім я його часто бачив, коли в двірцевій церкві в олтарі прислужував. Ех, жисть тоді була — малина-ягідка!..

Купець зітхає:

— Проскурками харчувався!

— Проскурками?

— Авжеж, проскурками, — мовить Купець. — Смачні проскурки були в двірцевій церкві, чудові проскурки. Напхав, було, їх штук двадцять за пазуху, а потім з товаришами лопаєш. З маслом їли. Смачно.

Він мрійливо проводить рукою по лобі і знову зітхає:

— Тільки засипався дуже неприємно!

— Розкажи, — просить Японець.

— Розкажи, розкажи! — підхоплюють хлопці.

І Купець починає:

— Звичайно я, значить, у корпус тягав проскурки, — там їх і їли... А то поласився, прихопив масельця, думаю — в олтарі, деś у ризниці поснідаю. Ну от... На амвоні службу правлять, диякон "Спаси, господи, люди..." заспіває, а я складаний ножичок вийняв і проскурочки розрізую. Нарізав штук п'ять, маслом намазав, склеїв, хотів за пазуху класти, а тут, значить, батюшка, отець Веніамін, входить, хай йому трясця... Ну, я, звісно, всі проскурки на таріль і очі в стелю. А він мене на двірцеву кухню по окріп для причастя посилає. Приходжу я звідти з окропом — немає проскурок, забрали вже. Здрейфив я здорово. Усе сидів у ризниці і тремтів. А потім батя входить. У руках проскурка. Рука тремтить, як холодець. "Це що таке? — питає. — Га?" Ну, безумовно, мене в шию вигнали, і в корпусі, у карцері, дві доби пропрів. Виявляється, батя Миколі, самодержцю всеросійському, подавав проскурку, а половинка відклеїлась — і на підлогу... Конфузу, кажуть, було... Потіха!

Хлопці регочуть. У цей час деренчить дзвоник.

— Спати хряємте, — каже Горобець.

— Що це? — дивується Купець. — Так рано спати?

— Так, — відповідає Японець. — У нас закони суворі. Хоч не суворіші, звичайно, за кадетські, а все-таки...

У спальні згадують, що Купець не одержав від кастелянші постільну білизну. Кастелянша працює до шостої години, і пізніше білизну вже не одержиш.

— Дрібниці, — каже Японець. — Зберемо з усіх потроху... Виспиться.

Ліжок порожніх багато, збирають постіль: хто подушку, хто ковдру, хто простирадло дає. З подушок роблять матрац, і постіль у Купця виходить не гірша, ніж у інших.

Купець укладається, загортається в сіру ковдру й басить:

— На добраніч, бра!

Потім засипає, хропе, як кабан, і не чує приглушених розмов, які тривають за північ...

Уранці черговий проходить по спальні, дзвонить в срібlistий дзвоник. Вихованці схоплюються, швидко вдягаються і біжать в умивальню. Коли вся спальня вже на ногах, всі ліжка прибрані, ковдри складені вчетверо і лежать на подушках, черговий помічає, що новий вихованець четвертого відділення спить.

Черговий — першокласник Козлов, маленький, гугнявий, — біжить до офенбахівського ліжка й дзвонить над самим вухом Купця. Той прокидається, схоплюється і здивовано дивиться в обличчя чергового.

— Ти чого, сволото?

— Вставай, пора... Усі вже встали, чай ідуть пити.

Купець бридко лається, знову залазить під ковдру й повертається спиною до Козлова.

— Та вставай же! — тягне Козел.

Йому влетить, він дістане запис у "Літопис", якщо розбудить не всіх вихованців.

— Вставай, ти... — гугнявить він.

Купець раптом схоплюється, скидає з себе ковдру і з розмаху б'є Козла по щоці. Козел верещить, хапається за щоку і, вибігаючи з спальні, кричить:

— Накочу! Будеш битися, сволото!

Але скаржитися Козел не йде — фіскалів у Шкіді не люблять.

За хвилину Козел повертається в спальню з Японцем, якого він покликав для впливу на Купця.

— Гей, барон, вставай! — каже Японець, смикаючи Купця за плече.

Купець висовує голову з-під ковдри.

— Ідіть ви знаєте куди, а то...

Але він уже прокинувся.

— Чого будите? — похмуро басить він. — Котра година?

— Восьма, початок дев'ятої, — відповідає Японець.

— Чорт, — тягне Купець, але вже добродушно. — Раненько ж вас піднімають. У нас в корпусі й то о пів на дев'яту взимку будили.

— Гарзд, — каже Японець, — вставай.

— А я одного разу дядька побив, — згадує Купець. — Кузьмичем звали. Вже зорю програли, а я сплю... Він мене будить. А я йому раз — у вухо...

Купець мрійливо всміхається і висовує з-під ковдри ноги.

— Ходімо вмиватися, — каже Японець, коли Купець, напнувши мундирчик, застібає золоті гудзики, які ще лишилися на ньому.

В умивальні домиваються тільки двоє. Костець стоїть біля вікна й відмічає в зошиті тих, хто умився.

— Як прізвище? — питає він у Купця, потім додає: — Зніми куртку.

Купець неохоче знімає мундир і неохоче, ліниво обполіскує обличчя й шию.

Халдей для першого разу поблажливо оглядає, як він умився, і ставить у зошиті позначку.

— Ну, хлопці, — каже після чаю товаришам Японець. — Барон наш — здоровило... Держимордою буде, хоч і добродушний.

А добродушність Купця з'ясовується того ж дня.

Купець іде в гардеробну одержувати білизну. Там він знімає з себе кадетський мундир і обтріпані штани кльош і одягається в казенне — полотняні штани й сорочку.

Кастелянша Лимкор (Лимонна корочка), або Амвон (Американська вонючка), — стара діва, яка любить інколи від нудоти порозмовляти з вихованцями, — розпитує Купця про його життя.

— Тварин любиш? — питає вона, бо сама пристрасно любить собак і котів.

— Люблю, — відповідає Купець. — Я всіх тварин люблю — і собак, і котів, і людей.

Амвон розповідає про це вихователям, а ті — товаришам Купця.

За Купцем залишається репутація дужого, запального, але добродушного хлопця.

У Шкіді, а особливо в четвертому відділенні, він дістає диктаторські повноваження і має великий вплив у справах, які вирішуються силою. Однокашники звуть його жартівливо-шанобливо — Купа, а вихователі — "ледарем першої гільдії".

Вчитися Купець не любить.

ПОЖЕЖА

Ювілейний бенкет. — Жаринка з буржуйки. — Живий небіжчик. — Руки вгору. — Драма з дверною ручкою. — Обгоріле дітище. — Нове "Дзеркало".

Десята година вечора. Хрипко пробрякав годинник. Дзвенить дзвоник.

Втомлена Шкіда йде спати після довгого, сліпого зимового дня, нескінченних уроків і носіння дров.

Затихає будинок, поринаючи у дрімоту.

Чергова вихователька — німка Еланлюм — задоволена. Сьогодні вихованці не бешкетують. Сьогодні нони тихо вкладаються в ліжка й одразу засинають. Не чути диких викриків, ніхто не б'ється подушками, всі нараз стали слухняні, спокійні й тихі...

Такий настрій у вихованців буває рідко, і Еланлюм дужо задоволена, що це сталося саме під час її чергування.

Її помічник — гладкий, білявий, схожий на жінку чоловік, вихователь на прізвище Шершавий — уже спить.

Шершавий — кепський вихователь з породи "м'якотілих". Він благодушний, повільний у рухах і короткозорий — це дає можливість шкідцям у його присутності бешкетувати до нестями.

Сьогодні Шершавий стомився. Він не тільки вихователь, але й фельдшер, лікпом, лікарський помічник. Сьогодні був медичний огляд, і Шершавий дуже стомився, перемацавши й перестукавши півсотні вихованців.

Шершавий спить, але Еланлюм не сердиться на нього, їй здається, що вона й без помічника уклала всіх спати.

Еланлюм дивиться на годинник — чверть на одинадцятую. Вона вирішує ще раз обійти будинок, заходить у четвертий клас і застряє у дверях.

Весь клас сидить на партах. Вигляд у хлопців змовницький.

При вході німки всі схоплюються і завмирають, потім до неї підходить Єонін і з невластивою йому несміливістю каже:

— Елло Андріївно, сьогодні ми відзначаємо ювілей — вихід двадцять п'ятого номера "Дзеркала". Елло Андріївно, ми б хотіли відсвяткувати цю важливу для нас подію, влаштувавши маленький бенкет, і тому всім класом просимо вас дозволити нам залишитися тут до дванадцятої години. Ми обіцяємо поводитися тихо. Можна?

Очі всього класу вп'ялися у виховательку. Німка зворушена.

— Добре, сидіть, але щоб було тихо.

Вона йде. У класі починаються приготування. На середину висунуто круглий стіл, заставлений скромними стравами, кошти на які збирали всім класом протягом двох тижнів. Мамочка ставить на стіл чайник з окропом і, розставивши кухлі, розв'язним голосом каже:

— Прошу до столу.

Хлопці поважно сідають за стіл, Янкель пробує виголосити промову:

— Браточки, отже, вийшов двадцять п'ятий помер нашого "Дзеркала"...

Він хоче говорити далі, але не знаходить слів. Та й без слів усе ясно. Він дістає з парти комплект "Дзеркала" і розкладає його на партах. Двадцять п'ять номерів строкатою стрічкою розкинулися на чорному фарбованому дереві, двадцять п'ять номерів — двадцять п'ять тижнів посиленої праці, — це краще від усяких слів, свідчить про успіх редакції.

Клас з повагою дивиться на газету, клас розглядає старі номери, мов якусь музейну реліквію. Тільки Купця не цікавить "Дзеркало"; забравшись у куток, він розправляє з ковбасою. Його теж схвилювала, але не газета, а їжа.

Потім хлопці знову сідають до столу, п'ють чай, хрумтять галетами, їдять бутерброди з маслом і ковбасою.

У класі жарко.

Поставлену на час холодів чавунну грубку топлять зранку дровами, які вкрали у двірника. Від чаю й од тепла всі розм'якли і, ліниво розвалившись, сидять, не знаючи, про що розмовляти.

Третьюкласник Бобер, який випадково проліз на бенкет, починає тихо мугикати

"Яблучко":

Ех, яблучко на підвіконнячку,
В Петрограді появилися покійнички.

Але "Яблучко" — не дуже підхожа до цієї нагоди пісня. Хлопцям хочеться заспівати щось більш урочисте, величаве, і ось Янкель затуляє шкільний гімн:

Ми із різних шкіл прийшли
Разом тут учитись,
Браття, дружно як один
Будемо ж труди-и-тись.
Хлопці підхоплюють:
Геть минулеє життя,
Уперед без вороття —
До життя но-о-вого!
До життя но-о-вого!

Тільки Купець не співає. Він вважає, що грітися коло буржуйки набагато приємніше. Широко всміхаючись, він сидить біля пазурної залізної грубки, помішуючи кочергою жар і головешки.

— Мамочко, піди глянь, котра година, — каже Янкель.

Але в цю мить двері відчиняються і заходить Еланлюм.

— Пора спати, хлопці. Вже пів на першу.

Ніхто не заперечує їй. Шкідці схоплюються. Тихо розставляють на місця столи, табуретки й стільці, прибирають рештки ювілейної вечери, складають на залізний піднос посуд. Янкель обережно і любовно кладе в свою парту винуватця торжества — комплект "Дзеркала" — і разом з усіма навшпиньках іде до виходу.

У дверях його зупиняє Еланлюм. Кивком голови вона показує на грубку.

Янкель повертається. Похапцем покопирсавши кочергою і впевнившись, що головешок немає, закриває грубку.

Виходячи з класу, він помічає, що на підлозі біля самої стіни притулилася крихітна жаринка, яка випадково випала з грубки. Треба було б підібрати або затоптати її, але повертатись Янкелеві ліньки.

"А може, нічого не станеться. Скоро погасне", — в думці вирішує він і виходить з класу.

У спальні тихо. Всі сплять. Повітря вже достатньо нагрілось і погустішало від дихання, але тепла густота чомусь робить спальню затишнішою. Пахне житлом.

Тьмяно блимає лампочка, що звисає з стелі, так тьмяно, що через запусені інеем вікна видно світло вуличного ліхтаря, яке пробивається в кімнату і освітлює її.

У спальні тихо.

Зрідка хтось із хлопців, найбільш неспокійний, побачивши щось страшне у сні, слабо скрикне і злякано заворушиться на ліжку. Потім підведе голову, сяде, побачить, що він не в клітці з тиграми, не на уроці математики і не на краю безодні, а в рідній шкідській спальні, і знову заспокоїться.

І знов у кімнаті тихо.

Янкель прокинувся, перевернувся на другий бік, позіхнув і огледівся. Було ще темно. Всі спали, так само блідо світила лампочка, але ліхтар за вікном уже не горів.

"Третя або четверта година", — подумав Янкель і вже збирався знов уткнутися в подушку, коли нараз його увагу прикувала маленька сиза хмарка навколо лампочки.

"Що за чорт, хто це курить у спальні", — мимоволі майнуло в голові.

Але думати не хотілося, хотілося спати. Він знов укритися з головою ковдрою і принішк.

Раптом з сусідньої кімнати хтось покликав вихователя, той покрутився на ліжку і, закректавши, встав.

— Хто мене кличе? — прохрипів Шершавий, хворобливо кривлячись і хапаючись за голову.

Кричав Газенфус — найдовший і найхудший з усіх шкідців і водночас найбоягузливіший.

— Звідкись дим іде! Вихователь, а навіть не подивиться, звідки, — репетував він.

Тепер зацікавився димом і Янкель і теж накинувся на нещасного фельдшера:

— Що ж це ви справді, дядя Володя? Підіть узнайте, звідки дим.

Але Шершавий розслаблено простогнав у відповідь:

— Черних, ти бачиш, я хворий. Піди сам і дізнайся.

Янкель розсердився.

— Ідіть ви під три чорти! Що я вам — холуй бігати?

Він рішуче повернувся на бік, збираючись утретє заснути, коли раптом двері рвучко розчинились, і в спальню ввірвалася густа хмара диму. Коли вона трохи розсіялась, Янкель побачив Вікмиксора. Той важко дихав і протирав очі. Потім, оговтавшись, спокійним голосом гучно сказав:

— Хлопці, вставайте швидше.

Однак говорити не треба було. Половина шкідців уже прокинулась і, відчувши недобре, похапцем одягалася. Вікмиксор, побачивши напіводягненого Янкеля, підкликав його і тихо сказав:

— Спробуй пройти до Семена Івановича, до комори. Диму багато. Візьми подушку.

Янкель мовчки кивнув і, схопивши подушку, рушив до дверей.

— Ти куди? — одягаючись, гукнув його Бобер.

І, відразу зрозумівши все, сказав:

— Я теж піду.

— Ходімо, — погодився Янкель.

Спальня вже гуділа, мов потривожений вулик. Будили тих, що спали, одягалися.

Підходячи до дверей, Янкель почув позаду голос незадоволеного Купця. Його шарпали, кричали на вухо про пожежу, а він сердито, істерично сміявся.

— Ідіть геть, задриги! О-го-го! Не лоскочіть! Одчепіться!

Натягуючи на ходу свій нарядний, принесений "з волі" кожушок, Бобер догнав

Янкеля.

— Ну, ходімо.

— Ходімо.

Обидва презирнулися. Потім Янкель рішуче смикнув двері і вийшов, нахилиючи голову й затуляючи подушкою рота.

Одразу відчув гідкий запах горілого. Дим обступив їх щільною стіною.

Тримаючися за руки, вони навпомацки вийшли в зал. Янкель розплющив на хвилину очі і крізь страшний морок побачив вогник лампочки, що ледве блимав.

Звичайно світлий зал тепер був темний, мов чорне покривало.

Хлопці пройшли зал, повернули в коридор, час од часу розплющуючи очі, щоб орієнтуватися по лампочках. Від диму, який пробивався крізь подушку, почало дерти в горлі, очі сльозилися. Було страшно йти вперед, не знаючи, де горить.

— А що, як ми йдемо на вогонь?

Але ось за поворотом мигнуло яскраве світло, диму стало менше. Економ уже стояв біля дверей, стривожений запахом горілого.

— Пожежа, Семене Івановичу! — разом крикнули Янкель та Бобер, жадібно вдихаючи свіже повітря. — Пожежа!

Економ заметушився.

— То що ж ви! Біжіть швидше в пожежну команду. Заждіть, я відімкну чорні сходи.

Дзвякнув ланцюжок. Ключ заклацав по замку, стрибаючи в тремтячих руках старого.

— Підемо? — спитав Янкель, нерішуче поглядаючи на Бобра.

— Ну звісно. Треба ж!

Якщо не брати до уваги подушки, яку Янкель тримав у руках, на ньому була тільки спідня сорочка, штани і незашнуровані черевики. Він хвилину потупцяв, поглядаючи на одяг товариша, — Бобер був у кожущку, він міг не вагатися.

— Іти чи не йти?

Янкель хотів було відмовитись, але потім вирішив:

— Гаразд. Ходімо.

Вони швидко збігли по сходах, татарин-двірник Мефтахудин відчинив ворота, і хлопці вискочили на Курляндську.

— Побачимо, де горить, — задихаючись, крикнув Янкель.

Вийшли на середину вулиці і, подивившись у вікна, ахнули.

Четверо вікон нижнього поверху, освітлені яскраво-червоним світлом, кидали відблиск на сніг.

Янкель заїдав:

— Наш клас. Згоріло все! "Дзеркало" згоріло!

І, не сказавши більше ні слова, обидва шкідці пірнули в морок.

Незважаючи на мороз і на більш ніж легкий костюм, Янкель майже не відчував холоду. Тільки вуха пощипувало.

Навкруги панувала тиша, на вулицях не видно було ні душі — це була пора

найглибшої ночі.

Вони довго бігли по прямому, як стріла, Старопетергофському проспекту. Промчали повз яскраво освітлену фабрику. Потім втомилися, зашекалися і перейшли на швидку ходу.

Обох мучило питання: що робиться там, у Шкіді? Раптом Янкель, не уповільнюючи ходи, прошепотів Боброві:

— Ой, дивись! Хтось крадеться.

Обидва подивилися на руїни будинку й побачили сіру тінь, яка поспішала перетнути їм дорогу. Бобер зблід.

— Живі небіжчики! Кожушок знімуть.

— Ходімо швидше, — обірвав Янкель. Йому нічого було боятися. Він нічим не ризикував, бо навряд щоб якийсь бандит наважився зняти останню сорочку, і притому спідню, брудну й стару.

Зціпивши зуби і скосивши очі, шкідці додали ходи, маючи намір проскочити повз зловісну тінь, але маневр не вдався.

Із-за купи цегли з револьвером у руках показалася людина в сірій шинелі.

— Стій! Руки вгору!

Хлопці зупинилися і слухняно підняли руки. Солдат, не опускаючи револьвера, спитав, підозріливо оглядаючи шкідців:

— Куди йдете?

У Бобра зникло почуття страху, і він, відчувши, що це не нальотчик, бадьоро сказав:

— У пожежну частину.

— Звідки?

— З інтернату. Пожежа в нас.

Сіра шинель хвилину нерішуче потупцювала, потім, сховавши револьвер, уже лагідніше пробурчала:

— Ходіте. Я вас проведу.

Дорогою розговорилися — чоловік з револьвером, виявилося, був агент.

— А я подумав, що ви, чортенята, — нальотчики, — засміявся він.

— А ми думали це про вас, — посмілюшався, признався агентові Янкель.

— Про мене?!

— Так. Ми думали, що це — живий покійник.

— Ну, цих субчиків у Пітері вже не лишилося. Давно всіх виловили, — сказав чекіст. Тут він звернув увагу на жалюгідний костюм Янкеля, зняв шинель і сказав:

— На накинь, а то застудишся.

Прийшли в частину. Тільки-но встигли піднятися на другий поверх і сповістити про пожежу, як хлопців покликали вниз.

Там уже мелькали яскраво-руді факели, блищали мідні пожежні каски, хрипіли гривасті коні.

Пожежники посадили хлопців на візок, і вся частина рвонула вперед, розриваючи

густу нічну тишу дзвоном, співом сигнального ріжка, стукотінням підків та іржанням коней.

Коли під'їхали до школи, там уже стояла досить велика юрба зівак.

Майже одночасно приїхала ще одна пожежна частина, Янкель та Бобер по чорних сходах помчали було нагору, але економ вигнав їх, незважаючи на найпалкіші протести.

В цей час у спальні відбувалася трагедія.

Багато часу минуло, поки вдалося розбудити всіх, хто спав, а коли нарешті всі прокинулися, в кімнаті вже стояв густий дим. Він пробивався з усіх щілин, швидко заповнюючи приміщення.

Почалася паніка. Якийсь малюк заплакав. Десь тріснуло скло.

Хлопці раптом усі забігали, голосно закричали, заметушилися. В цю мить розчинилися двері, і в спальню вірвалася Еланлюм.

— Діти! Беріть подушки. Всі до мене!

Немов отара баранів до чабана, кинулися до німки вихованці, сподіваючись од неї чуда, і навіть Купа, нерішуче почухавши потилицю і спокійно докуривши цигарку, підійшов до неї.

Еланлюм підвищила голос, намагаючись перекричати гудіння маси.

— Затуліть роти подушками. Усі йдіть за мною. Щоб не розгубитися, тримайтесь один за одного.

Пожежа розросталася. Це було видно по диму, густому-густому і чорному. Еланлюм розчинила двері навстіж і сміливо вийшла назустріч чорній завісі.

За нею рушили всі інші.

Іти було недалеко. Треба було тільки звернути праворуч, ступити три кроки по площадці сходів і відчинити двері в квартиру німки, де був вихід на інші сходи.

Вся школа вже юрмилася на площадці сходів, з нетерпінням чекаючи, коли відчинять заповітні двері, але передні щось забарилися.

Шукали ручку — мідну дверну ручку — і не знаходили. Десятки рук нишпорили по стінах, хапаючися за карнизи, заважаючи один одному — ручки не було.

Шукали навпомацки. Розплющені очі все одно мало допомогли б — дим, чорний, мов сажа, сліпив очі, викликаючи сльози.

— Швидше!

— Задихаємося!

Хтось не витримав, закашлявся і, ковтнувши диму, протяжно зойкнув. Стало страшно.

Купець, який похмуро стояв біля стіни, нарешті не витримав і, розштовхавши товаришів, що скупчилися на сходах, повільно провів рукою по стіні, намацав планку, знову провів і нашттовхнувся на ручку.

З відчинених дверей вдарило яскраве світло, і знесилені шпінгалети, задихаючись, хитаючись, ввалилися в коридор. Еланлюм полічила вихованців. Усі були на місці.

Вона полегшено зітхнула, але одразу зблідла.

— Хлопці! А де вихователь?

Шкідці відповіли їй мертвою мовчанкою.

— Де вихователь? — знов, уже тривожно, перепитала німка.

Тоді Купець, добродушно усміхнувшись, сказав:

— А він там, у спальні, ще лежить, дивак. Охає, а не встає. Потіха!

Еланлюм завищала і, схопившись за голову, кинулася в димний коридор у напрямку до спальні. Хвилин через п'ять почувся гучний стукіт у двері.

Коли шкідці квапливо відчинили їх, то побачили жахливе видовище.

Німка тягла за руку Шершавого, а той безсило повз по підлозі у кальсонах і спідній сорочці. Язик у нього вивалився, в очах світилося божевілля — він задихався.

Спільними зусиллями обох їх втягли у коридор. Шершавий наче мертвий упав на підлогу, а Еланлюм, важко дихаючи, прихилилася до стіни.

За хвилину вона вже отямилась, і знову голос її загримів під склепінням коридора:

— Усі на сходи! На вулицю не виходьте. Всі йдіть у двірницьку до Мефтахудина.

Хлопці висипали надвір, але до двірника ніхто не пішов. Забувши про заборону, всі вискочили на вулицю.

Тремтячи від холоду, шкідці витріщилися на палаючі вікна, страх минув, було навіть весело.

А біля огорожі стояли Япончик та Янкель і мало не плакали, дивлячись на вікна.

Ось задзвеніло скло, і полум'я стовпом вирвалося назовні, нагріваючи мерзлу штукатурку стіни.

За рогом зачохотіла парова машина, що почала качати воду, надулися розтягнуті по снігу рукави.

Повз хлопців пробігли сокирники, ліворуч од них піднімали драбину, і меткий пожежник, поблискуючи каскою, вже дерся по ній нагору. Жалібно дзвякнули останні шибки у вікнах палаючого поверху; пирскаючи і шиплячи, з шлангів вирвався сильний струмінь води.

— Наш клас горить. Сволота! — вилаявся Циган, підходячи до Японця та Янкеля.

Але ті ніби не чули і, клацаючи від холоду та збудження зубами, твердили одне слово:

— "Дзеркало"!

— "Дзеркало"!

А Янкель іноді журно додавав:

— Мій напір! Мої фарби!

— Марш у двірницьку! — раптом загримів голос Вікмиксора над їхніми головами.

Востаннє сумно глянувши на палаючий клас, хлопці шмигнули під ворота.

Там уже юрбилися, тремтячи від холоду, напіводягнені шкідці.

Двірницька була маленька, і хлопці розсілися хто на підвіконнях, а хто просто на підлозі. З вулиці долинав шум роботи, і шкідцям по сиділося на місці, але біля дверей стояв Мефтахудин, якому суворо заборонили випускати учнів за ворота.

Мефтахудин — татарин, добродушний інвалід, безпалий, — приїхав з Самари, втік

од голоду і знайшов притулок у Шкіді. Досі хлопці його любили, але сьогодні зненавиділи.

— Пусту, Мефтахудин, подивитися, — гарячкував Горобець.

Ласкаво відштовхуючи хлопця, двірник говорив, розтягуючи слова:

— Сиди, палія! Чого дивитися? Нічого дивитися. Сиди на місці.

Раз у раз то Еланлюм, то Вікмиксор заштовхували в двері нових і нових вихованців, пійманих на вулиці, і знову йшли шукати.

Хлопці сиділи скупчившись, пригнічені й засмучені. Сиділи довго-довго. Вже зайнявся у вікнах блідий світанок, а шкідці сиділи й роздумували. Кожен по-своєму робив припущення про причини пожежі.

— Жарко грубу натопили в четвертому відділенні, от підлога й загорілась.

— Електричну проводку дуже давно не міняли.

— Хто-небудь кутив. Чинарик залишив...

Але справжню причину знав тільки Янкель: маленька червона жаринка весь час то гасла, то спалахувала перед його очима.

Настав ранок.

Поїхали пожежники, лишивши брудні калюжі і купи обгорілих дощок на снігу.

Сумно дивилися шість віконних западин, кіптявою, димом і гаривом б'ючи в ніс ранковим перехожим.

Згоріли два класи, і вигоріла підлога в спальні.

Вранці старші ходили по згарищу, сумно поглядаючи на обгорілі колоди, на почорнілі рами й закіптюжені стіни. Шукали свої пожитки, намагаючись відкопати хоч що-небудь. Блукали разом з іншими і Янкель та Японець, шукали "Дзеркало", але, як не шукали, не могли знайти навіть слідів.

Вони вже збиралися йти собі, коли раптом Янкель нашу вся над купою різного горілого мотлоху, сунув у цю куну руку й витяг на світло щось безформне, мокре й кошлате.

Замиготіли списані друкованими літерами знайомі аркуші.

— Ура! Ціле!

Надзвичайно обережно, мало не всім класом відкопували улюблене дітище і нарешті витягли його, але в якому вигляді постало перед ними це дітище! Обгоріли краї, пожовтів папір. Цілковитому знищенню "Дзеркала" перешкодила вода і, мабуть, штукатурка, що обвалилася, вона придушила шкідську газету й живцем поховала її в руїнах.

Редакція тріумфувала.

Потім Вікмиксор влаштував збори, опитував вихованців, цікавився їхньою думкою, і всі зійшлися на одному:

— Винна буржуйка.

Одразу ж урочистим актом по всій школі було знищено буржуйки.

Днів через два третій і четвертий класи відновили заняття, переселившись у

новообладнані класи нагорі. Класи були не гірші від інших, але нові стіни зустріли вихованців холодно й непривітно. І не скоро звикли до них хлопці.

Янкель і Японець якось одразу втратили любов до старого "Дзеркала" і дивилися на нього, як на каліку, з огидою.

Довго не могли набратися духу і випустити двадцять шостий номер газети, а потім раптом, порадившись, вирішили:

"Поставимо хрест на старому "Дзеркалі".

Тиждень через два вийшов перший номер розкішного багатоколірного журналу "Дзеркало", який нічим не був схожий на свого хоч і поважаного, але безбарвного батька.

А республіка Шкід, покалічена пожежею, довго не могла оговтатися від завданої їй рани, як не може оговтатися від розрухи маленька країна після великої війни.

ЛЬОНЬКА ПАНТЕЛЄЄВ

Похмура особа. — Сова. — Лукуллові коржики. — Бенкет за рахунок Вікмиксора. — Черниця в штанях. — Один проти всіх. — "Темна". — Новенький попадає за ґрати. — Примирення. — Коли лаври не дають спати.

Невдовзі після пожежі Шкідська республіка прийняла у своє підданство ще одного громадянина.

Ця похмура особа з'явилася на шкідському горизонті одного раннього зимового ранку. Її не привели, як приводили багатьох; прийшла вона сама, постукала у ворота, і двірник Мефтахудин впустив її, дізнавшись, що в цього вилицюватого, низькорослого і густобрового хлопчика є на руках путівка комісії в справах неповнолітніх.

У цей час шкідці під керівництвом самого Вікмиксора пиляли у дворі дрова. Хлопчак спитав, хто тут буде Віктор Миколайович, підійшов і, ніяковіючи, подав Вікмиксору папірець.

— А-а-а, Пантелєєв?! — усміхнувся Вікмиксор, мигцем глянувши в путівку. — Я вже чув про тебе. Кажуть, ти вірші пишеш? Знайомтеся, хлопці, — ваш новий товариш Олексій Пантелєєв. Між іншим, поет, вірші пише.

Ця рекомендація не справила на шкідців великого враження. Вірші писали в республіці мало не всі її громадяни, починаючи від самого Вікмиксора, котрому, як відомо, колись заздрих, наслідуючи його, Олександр Блок. Шкідців було важко здивувати віршами. Інша річ, якби новенький умів ковтати шпаги, або ґрати на контрабасі, або хоча б біографія у нього була чимось цікава. Але шпаг він ковтати явно не вмів, а щодо біографії, як скоро впевнилися шкідці, то щось вивудити з новенького було зовсім неможливо.

Це була на рідкість сором'язлива і небалакуча особа. Коли його про щось питали, він відповідав "так" чи "ні" або просто мугикав щось і крутив головою.

— За що тебе пригнали? — спитав у нього Купець, коли новенький, замінивши домашній одяг на казенний, похмурий і насуплений, походжав по коридорі.

Пантелєєв не відповів, сердито подивився на Купця і почервонів, як маленька дівчипка.

— За що, я кажу, пригнали до Шкіді? — повторив запитання Офенбах.

— Пригнали... значить, було за що, — ледь чутно пробурмотів новенький. Крім усього, він ще й гаркавив: замість "пригнали" казав "пгигнали".

Розговорити його було важко. Та ніхто й по пробував цим займатися. Звичайна особа, вирішили шкідці. Безбарвний якийсь. Навіть тупуватий. Здивувалися трохи, коли після звичайної перевірки знань новенького призначили відразу в четверте відділення. Але й у класі, на уроках, він теж нічим особливим себе не проявив: відповідав сяк-так, плутався; коли викликали до дошки, часто довго мовчав, червонів, а потім, не дивлячись на викладача, казав:

— Не пам'ятаю... забув.

Тільки на уроках російської мови він трохи жвавішав. Літературу він знав.

У Шкіді було заведено, що перші два тижні новачки, незалежно від їхньої поведінки, у відпустку не ходили. Але побачення з рідними дозволялися. Влітку ці побачення відбувалися на подвір'ї, в інші пори року — в Білому залі. У першу неділю новенького ніхто не провідав. Майже цілий день він терпляче простояв на площадці сходів біля великого вікна, що виходило на подвір'я. Видно було, що він дуже чекає на когось. Але до нього не прийшли.

Наступної неділі він уже не пішов на сходи, до вечора сидів у класі і читав книгу, яку взяв в бібліотеці — оповідання Леоніда Андрєєва.

Увечері, перед вечерею, коли вже поверталися відпускники, до класу зазирнув черговий:

— Пантелєєв, до тебе!

Пантелєєв схопився, почервонів, випустив книгу і, не стримуючи хвилювання, вибіг з класу.

У напівтемному передпокої, біля дверей кухні, стояла сумна заплакана жінка в якомусь траурному капелюшку і з нею кирпатенька дівчинка років десяти-одинадцяти. Черговий, який стояв з ключами біля вхідних дверей, бачив, як новенький, оглядаючись і ніяковіючи, поцілувався з матір'ю та сестрою і відразу ж потягнув їх у Білий зал. Там він повів їх у найдавший куток і посадив на лаву. І тоді шкідці, дивуючись, побачили, що новенький уміє не тільки розмовляти, а й сміятися. Два чи три рази, слухаючи матір, він голосно й уривчасто зареготав. Але, коли матір і сестра пішли, він одразу перетворився на похмурого й відлюдкуватого хлопця. Повернувшись до класу, він сів за парту й знову заглибився в книгу.

Хвилини через дві до його парти підійшов Горобець, який сидів у п'ятому розряді і тому не ходив у відпустку.

— Поїсти немає, га? — спитав він, запобігливо всміхаючись і зазираючи новенькому в обличчя.

Пантелєєв вийняв з парти шматок сірого пирога з капустою, відламав половину й дав Горобцеві. При цьому він нічого не сказав і навіть не відповів на усмішку. Це було образливо, і Горобець, прийнявши дар, не відчув ніякої вдячності.

Може, новенький так і залишився б непомітною особою, коли б не подія, яка схвилювала й настроїла проти нього всю школу.

Майже одночасно з Пантелєєвим у Шкіді з'явилася ще одна особа. Її не було у списку вихованців, не належала вона й до стану халдеїв. Це була стара жінка, мати Вікмиксора, що приїхала до нього невідомо звідки й оселилася в його директорській квартирі. Ця бабуса була майже зовсім сліпа. Напевно, саме тому шкідці, як і кожен, зокрема могли бути і добрі, і чуйні, а в масі, як це завжди буває з дітьми, були безжалісні й жорстокі, прозвали бабу Совою. Сова була істота смирна. Вона рідко виходила за двері вікмиксорівської квартири. Тільки два-три рази на день шкідці бачили, як вона, хапаючися вільною рукою за стіну й за одвірки дверей, пробирається з якоюсь каструлькою або сковородою на кухню або з кухні. Якщо в цей час поблизу не було Вікмиксора та інших халдеїв, який-небудь шпінгалет з першого відділення, перебігаючи старій дорогою, кричав майже над самим її вухом:

— Сова повзе!.. Дю! Сова!..

Але стара була ще, певно, й глухувата. Не звертаючи уваги на ці дикі вигуки, з тихою усмішкою на сірому зморшкуватому обличчі вона продовжувала свою нелегку подорож.

І от одного разу по Шкіді пройшла чутка, що Сова смажить на кухні якісь незвичайні коржики. Це було наприкінці тижня, коли всі дома і запаси у хлопців вичерпувались і апетит ставав звірячий. Особливо розігрався апетит у щуплого Японця, який не мав родичів у Петрограді і жив тільки на казенному пайку та на доброхитних пожертвах товаришів.

Поки Сова з допомогою куховарки Марти священнодіяла коло плити, шкідці товпилися біля дверей кухні й ковтали слину.

— Оце-то смак! — лунали голодні заздрісні голоси.

— Ну й коржики!

— Шик-марс!

— Ай да Вітя! Смачно харчується...

А Японець геть розійшовся. Він забігав на кухню, жадібно втягуючи ніздрями смачний запах смаженого здобного тіста, і, потираючи руки, вибігав назад у коридор.

— Братки! Не можу! Помру! — заливався він. — На масельці! На вершковому! На натуральненькому!..

Потім знову біг на кухню, ставав за спиною Сови на одне коліно, здіймав до неба руки й кричав:

— Вікмиксор! Лукулл! Заздрю тобі! Помру! Півжиття за коржика.

Хлопці сміялись. Японець до землі вклонявся старій, яка нічого цього не бачила, і все блазнював.

— Найясніша мати! — кричав він. — Порфіроносна вдова! Схиляюся...

Зрештою Марта вигнала його.

Але Японець уже накрутив себе і не міг стримуватися.

Коли через десять хвилин Сова з'явилася в коридорі з блюдом паруючих коржиків у

руках, він перший тихо підскачів до неї і так само тихо двома пальцями смикнув з блюда гарячий коржик. Для шкідців це було сигналом до дії. Слідом за Японцем до блюда метнулись Янкель, Циган, Горобець, а за ними й інші. Скрізь, де йшла бабуса — і в коридорі, і на сходах, і в Білому залі, — довгою вервечкою вишикувалися сірі безшумні тіні. Притримуючися лівою рукою за гладку алебастрову стіну, старенька повільно йшла по паркету Білого залу, і з кожним її кроком купа апетитних коржиків на голубому фаянсовому блюді танула. Коли Сова відчиняла двері в квартиру, на голубому блюді не лишилося нічого, окрім масних плям. А шкідці вже розбіглися по класах.

"У четвертому відділенні стояв нестримний регіт. Затихаючи в рот п'ятого чи шостого коржика і облизуючи жирні пальці, Японець на втіху товаришам показував, як Сова входить з порожнім блюдом у квартиру і як Вікмиксор, наперед смакуючи приємність од ситного сніданку, сластолюбно потирає руки.

— Ось, їж, будь ласка, Вітенько. Он скільки я тобі, синочок, напекла, — шамкав Японець, передражняючи стару. І, витягуючи свою худу шию, витріщуючи очі, зображав зляканого, приголомшеного Вікмиксора...

Хлопці, хапаючися за животи, давилися від сміху. У всіх блищали і очі, і губи. Але в цьому сміху чулися й тривожні нотки. Всі розуміли, що витівка не мине даром, що за злочином ось-ось настане й покарання.

І тут хтось помітив новачка, який, насупившись, стояв біля дверей і без тіні посмішки дивився на те, що відбувалося. Тільки у нього не блищали губи, тільки він не доторкнувся до коржиків Сови. А тим часом багато хто бачив його біля дверей кухні, коли стара виходила звідти.

— А ти чого гав ловив? — спитав у нього Циган. — Ех ти, роззява! Невже жодного коржика не встиг поцупити?!

— Ану вас к чогу, — пробурмотів новенький.

— Що?! — підскачів до нього Горобець. — А це ж через чому к чорту?

— А тому, що це — хамство, — червоніючи, сказав новенький, і губи в нього затремтіли. — Скажіть — гегої які: на стагу напали!..

У класі стало тихо.

— Он як? — похмуро сказав Циган, підходячи до Пантелєєва. — А ти йди до Віті — накоти.

Пантелєєв промовчав.

— Ану, йди — спробуй! — наступав на новачка Циган.

— Наволоч, така! Лягавий! — заверещав Горобець, замахуючись на новенького. Той схопив його за руку й одштовхнув.

І хоч одштовхнув він не Японця, а Горобця, Японець дико зарепетував і скочив на парту.

— Громадяни! Увага! Тихо! — закричав він. — Братки! Небувалий випадок в історії нашої республіки! В наших рядах опинилась ангелоподібна особа, черниця в штанях, пепіньєрка з інституту благородних дівичь...

— Ідіот, — крізь зуби сказав Пантелеев. Сказав неголосно, але Японець почув. Маленький, вічно червоний носик його ще більше почервонів. Кілька секунд Єошка мовчав, потім зіскочив з парти й швидко підійшов до Пантелеева.

— Ти що, друже мій, проти класу йдеш? Вислужитися хочеш?

— Хлопці, — повернувся він до товаришів, — ні в кого не лишилось коржика?

— У мене є один, — озвався запасливий Окраєць, витягуючи з кишені пожмаканий і обліплений тютюновою трухою коржик.

— Ану, дай сюди, — сказав Японець, вихоплюючи коржик. — Їж! — подав він його Пантелееву.

Новенький одсахнувся і щільно стиснув губи.

— Їж, тобі кажуть! — почервонів Єонін і сунув коржик новенькому в рот.

Пантелеев відштовхнув його руку.

— Відчепися краще, — зовсім тихо мовив він і взявся за ручку дверей.

— Ні, не втечеш! — ще голосніше заверещав Японець. — Хлопці, вали його!..

Кілька чоловік накинулися на новенького. Хтось ударив його під коліно, він упав. Циган і Купець тримали його за руки, а Японець, сопучи, запихав новенькому в рот брудний, жирний коржик. Новенький вивернувся і вдарив головою Японця у підборіддя.

— Ах, ти битися?! — заверещав Японець.

— От сволота яка!

— Б'ється, зануда! Га?

— В темну його!

— Давай темну!..

Пантелеева потягли в далекий куток класу. Невідомо звідки з'явилося пальто, яке накинули новенькому на голову. Погасла електрика, і в тиші, що настала, удари один за одним посипались на голову непокірного новачка.

Ніхто не помітив, як розчинилися двері. Яскраво спалахнула електрика. У дверях, поблискуючи пенсне, стояв і грізно дивився на хлопців Вікмиксор.

— Що тут діється? — пролунав його розкотистий, але занадто спокійний бас.

Хлопці встигли розбігтися, тільки Пантелеев сидів на підлозі, біля класної дошки, потираючи кулаком свій кирпатий ніс, з якого тоненькою цівкою текла кров, змішуючись із слізьми і рештками нещасного коржика, що поприлипали до підборіддя.

— Я питаю: що тут діється? — голосніше повторив Вікмиксор. Хлопці стояли на своїх місцях і мовчали. Погляд Вікмиксора спинився на Пантелееві. Той уже піднявся і, відвернувшись у куток, опоряджався, облизуючи губи, ковтаючи сльози й рештки коржика. Вікмиксор оглянув, його з голови до ніг і, здавалося, щось зрозумів. Губи його скривилися в гидливій посмішці.

— Ану, йди за мною! — велів він новенькому.

Пантелеев не розчув, але повернув голову до зава.

— Ти! Ти! Йди за мною, я кажу.

— Куди?

Вікмиксор кивком голови показав на двері і вийшов. Не дивлячись на хлопців, Пантелеев пішов за ним. Хлопці хвилину почекали, презирнулися і, не змовляючися, теж ринули з класу.

Через напіврозчинені двері Білого залу бачили, як Вікмиксор відчинив двері в свою квартиру, пропустив туди новенького, і негайно високі білі двері гучно зачинилися за ними.

Хлопці ще раз презирнулися.

— Ну тепер уже накопить — факт! — зітхнув Горобець.

— Ясно, накопить, — похмуро погодився Окраєць, який і без того хворобливо переживав втрату останнього коржика.

— А що ж. Накопить — і правильно зробить, — сказав Янкель, який, здається, один з усього класу не брав участі, коли били новачка.

Але, незалежно від того, хто як оцінював моральну стійкість новачка, у всіх на душі було тоскно й гидко.

І раптом сталося щось зовсім фантастичне. Високі білі двері рвучко розчинилися — і перед очима приголомшених шкідців постало видовище, якого вони не сподівались і сподіватися не могли: Вікмиксор витягнув за комір блілого, закривавленого Пантелеева і, протягнувши його через увесь величезний зал, грізно заревів на всю школу:

— Гей, хто там! Староста! Черговий! Покличте сюди чергового вихователя!

З учительської вже біг заспаний і переляканий Шершавий.

— Що сталося, Вікторе Миколайовичу?

— В ізолятор! — задихаючись, прохрипів Вікмиксор, показуючи пальцем на Пантелеева. — Негайно! На три доби!

Шершавий заметушився, побіг по ключі, і через п'ять хвилин новенького запакували в тісну кімнатку ізолятора — єдине в школі приміщення, на вікні якого були товсті залізні ґрати.

Шкідці припишкли, нічого не розуміючи. Але ще більше здивувала їх промова Вікмиксора, виголошена під час вечері.

— Хлопці! — сказав він, появляючись у їдальні і ступаючи кілька широких, поривчастих кроків по діагоналі, що, як відомо, свідчило, що шкідський президент схвилюваний. — Хлопці, сьогодні в стінах нашої інколи стався мерзенний, обурливий випадок. Скажу вам щиро: я не хотів порушувати цієї справи, поки це торкалося особисто мене й близької мені людини. Але після цього трапилась інша подія, ще огидніша. Ви знаєте, про що й про кого я кажу. Один з вас — прізвища його я не називатиму, ви всі його знаєте — поведився підло. Він скривдив стару, німечну людину. Повторюю, я не хотів казати про це, хотів промовчати. Але пізніше я був свідком вчинку ще мерзнішого. Я бачив, як ви били свого товариша. Я добре розумію, хлопці, і навіть якоюсь мірою поділяю ваше обурення, але... Але треба знати міру. Хоч який підлий вчинок учинив би Пантелеев, виражати своє обурення таким диким, варварським способом, влаштовувати самосуд, вдаватися до суду Лінча, тобто робити так, як роблять нащадки американських рабовласників, — це ганебно й негідно вас,

людей радянських, і притому майже дорослих...

Осідлавши свого улюбленого коника — красномовство, — Вікмиксор ще довго говорив на цю тему. Він казав про те, що треба бути справедливим, що за спиною у Пантелєєва — темне минуле, що він — зіпсований вулицею хлопець, адже в свої чотирнадцять років він встиг посидіти і в тюрмах, і у виправних колоніях. Цей хлопчак довго перебував у поганому товаристві, серед злодіїв та бандитів, і все це треба взяти до уваги, так би мовити, при винесенні вироку. А крім того, може, він ще й голодний був, коли пішов на такий низький, негідний вчинок. Словом, треба підходити до людини поблажливо, не можна кидати в людину каменем, не розібравшись у всіх мотивах її злочину, треба виховувати в собі витримку й чуйність...

Вікмиксор говорив довго, але шкідці вже не слухали його. Не встигли повечеряти, як у четвертому відділенні зібралися старшокласники.

Хлопці були явно схвильовані і навіть спантеличені.

— Нічого собі — черниця в штанях! — вигукнув Циган, тільки-но переступивши поріг класу.

— М-гу, — багатозначно мугикнув Янкель.

— Що ж це таке, братки? — сказав Купець. — Не накотив, значить?

— Не накотив — факт! — підтакнув Горобець.

— Ну, правда, це ще не факт, а гіпотеза, — поважно мовив Японець. — Хотілося б знати, чого в цій ситуації Вікмиксор вигороджує його?!

— Зажди, Япончик, помовч, — серйозно сказав Янкель. — Кому-кому, а тобі в цій ситуації треба було б заткнутися.

Японець почервонів, пробурмотів щось уїдливе, але все-таки замовк.

Перед сном кілька чоловік пробралися до ізолятора. Крізь замкову щілину сочилося тьмяне жовтувате світло слабенької лампочки.

— Пантелей, ти не спиш? — тихо спитав Янкель.

За дверима зарипіло залізне ліжко, але відповіді не було.

— Пантелєєв! Льонька! — в щілину сказав Циган. — Ти... того... не сердься. Чуєш? Ти, розумієш, вибач нас. Помилка, розумієш, вийшла.

— Гаразд... котіться к чогу, — почувся з-за дверей глухий, похмурий голос. — Не заважайте спати людині.

— Пантелей, ти їсти не хочеш? — спитав Окраєць.

— Не хочу, — відрізав той самий голос.

Хлопці потупцялись і пішли.

Але пізніше вони все-таки зібралися між собою і принесли гордому в'язневі кілька скибок хліба й грудочку цукру. Оскільки за дверима цього разу панувала непробудна мовчанка, вони просунули свою скромну передачу в щілину під дверима. Але й після цього залізне ліжко не скрипнуло.

Балакучим Льонька ніколи не був. Йому треба було дуже близько подружитися з людиною, щоб у нього розв'язався язик. А тут, у Шкіді, він і не збирався ні з ким

дружити. Він жив якимось безтурботним життям, думаючи тільки про те, як і коли він звідси вшиється.

Правда, коли він прийшов у Шкіду, йому здалося, що ця школа не схожа на всі інші дитбудинки та колонії, де йому довелося доти побувати. Вихованці тут були більш начитані. А головне — тут по-доброму зустрічали новачків, ніхто їх не бив і не переслідував. А Льонька, навчений гірким досвідом, уже приготувався дати гідну відсіч кожному, хто до нього полізе.

Поки що до нього ніхто не ліз. Навпаки, на нього ніби перестали навіть звертати увагу, доки не трапився отой випадок із Совою, який примусив говорити про Пантелеєва всю школу і зробив його на якийсь час помітнішого постаттю в Шкідській республіці.

Льонька попав у Шкіду не з інституту благородних дівиць. Він уже давно не червонів при слові "крадіжка". Якби йшлося про щось інше, якби хлопці задумали обікрасти комору або пішли на якесь інше, серйозніше діло, може, він з почуття товариськості і приєднався б до них. Та коли він побачив, що хлопці напали на сліпу, стару жінку, йому стало противно. Такі речі й раніше викликали у нього почуття огиди. Йому, наприклад, було гидко залізити в чужу кишеню. Тому на кишенькових злодіїв він завжди дивився спогорда і зневажливо, вважаючи, певно, що вкрати чемодан чи обікрасти на базарі ларьок — вчинок благородніший і вищий, аніж кишенькова кража.

Коли хлопці напали на Льоньку й почали його бити, він не дуже здивувався. Він добре знав, що таке приютські звичаї, і сам не раз брав участь у "темних". Він навіть не дуже опирався тим, хто його бив, тільки захищав як міг обличчя й інші найвразливіші місця. Та коли до класу прийшов Вікмиксор і, замість того, щоб заступитися за Льоньку, грізно заревів на нього, Льонька чомусь розізлився. А проте він покійно пішов за Вікмиксором у його кабінет.

Вікмиксор зачинив двері й обернувся до новенького, який усе ще шморгав носом і витирав рукавом скривавлене обличчя. Вікмиксор, як завзятий Шерлок Холмс, вирішив одразу приголомшити вихованця.

— За що тебе били товариші? — спитав він, втупившись очима в обличчя Льоньки.

Льонька не відповів.

— Чого ти мовчиш? Здається, я тебе питаю: за що тебе били в класі?

Вікмиксор що пильніше подивився новенькому в очі:

— За коржики, так?

— Так, — буркнув Льонька.

Обличчя Вікмиксора налилося кров'ю. Можна було сподіватися, що зараз він закричить, затупає ногами. Але він по закричав, а спокійно й чітко, без ніякого виразу, немов диктуючи, сказав:

— Мерзотник! Виродок! Дегенерат!

— Ви чого лаєтеся? — спалахнув Льонька. — Яке ви маєте право?!

І тоді Вікмиксор схопився й заревів на всю школу:

— Що-о-о?! Як ти сказав? Яке я маю право?! Скотина! Шельма!

— Сам шельма, — встиг пробелькотіти Льонька.

Вікмиксор задихнувся, схопив новачка за комір і потягнув до дверей.

Усе інше відбулося вже на очах приголомшених шкідців.

Льонька вже третю добу сидів в ізоляторі і не знав, що його доля занепокоїла всю школу.

У четвертому відділенні з ранку до ночі точилися нескінченні дебати.

— Все-таки, хлопці, це хамство, — кип'ятився Янкель. — Людина взяла на себе вину, страждає невідомо за що, а ми...

— Що ж ти, цікаво, пропонуєш? — ущипливо посміхнувся Японець.

— Що я пропоную? Ми повинні всім класом піти до Вікмиксора і сказати йому, що Пантелеев не винен, а винні ми.

— Еге ж! Нема дурних! Іди сам, коли хочеш.

— Ну й що? А ти що думаєш? І піду...

— Ну й іди. Скатеркою дорога.

— Піду й скажу, хто почав усе це діло. І хто нацькував хлопців на Льоньку.

— Ах, он як? Лягавити збираєшся?

— Тихо, хлопці! — пробасив Купець. — Ось що я вам скажу. Усім класом іти — це, звісно, безглуздя. Якщо всі підемо — значить, усі й схопимо по п'ятому розряду...

— Жеребок треба кинути, — пропищав Мамочка.

— Може, оракула запросити? — захихикав Японець.

— Ні, хлопці, — сказав Купець. — Оракула запрошувати не треба. І жеребок теж не треба кидати. Я думаю ось що... Я думаю — повинен піти один і взяти всю вину на себе.

— А хто саме? — поцікавився Японець.

— А саме — ти!

— Я?

— Так... підеш ти!

Це було сказано тоном категоричного наказу. Японець зблід.

Невідомо, чим закінчилася б уся ця історія, коли б по Шкіді не пішла чутка, що Пантелеева випущено з ізолятора. За кілька хвилин він сам появився в класі. Обличчя його, прикрашене синцями, було блідіше, ніж звичайно. Ні з ким не поздоровкавшись, він пройшов до своєї парти, сів і почав збирати своє манаття. Не поспішаючи витяг із шухляди й виклав на парту кілька книжок та зошитів, почату пачку цигарок "Змичка", плетене, заштопане в багатьох місцях кашне, коробочку з перами й олівці, кульочок з рештками пісного цукру — і заходився усе це зв'язувати куском шпагату.

Клас мовчки стежив за його діями.

— Ти куди це зібрався, Пантелей? — порушив мовчанку Окраєць.

Пантелеев не відповів, що більше нахмурився і засопів.

— Ти що — сердишся? Розмовляти не хочеш? Га?

— Перестань, Льонька, не сердься, — сказав Янкель, підходячи до новачка. Він поклав руку Пантелееву на плече, але той, ворухнувши плечем, скинув її.

— Ідіть ви всі. під тги чоги, — сказав він крізь зуби, тугіше затягуючи вузол на своєму пакеті і засовуючи цей пакет у парту.

І тут до пантелеевської парті підійшов Японець.

— Знаєш, Льонька, ти... той... ти — молодець, — промовив він, червоніючи і шморгаючи носом. — Вибач нам, будь ласка. Це я не тільки від себе, я від усього класу кажу. Правильно, хлопці?

— Правильно!!! — загорлали хлопці, обступаючи з усіх боків Льоньчину парту. Вилицювате обличчя новенького порожевіло. Щось схоже на бліду усмішку з'явилося на його пересохлих губах.

— Ну, що? Мирова? — спитав Циган, подаючи новачкові руку.

— Чогт я вами! Мигова, — прогаркавив Льонька, з усміхом відповідаючи на потиск.

Обступивши Льоньку, хлопці один за одним потискували йому руку.

— Братва! Братва! А ми ж найголовнішого не сказали! — гукнув Янкель, вискакуючи на парту. І, звертаючись із цієї трибуни до новенького, він заявив: — Пантелей, спасибі тобі від усього класу за те... за те, що ти... ну, ти, словом, сам розумієш.

— За що? — здивувався Льонька, і по обличчю його було видно, що він не розуміє.

— За те... за те, що ти не накотив на нас, а взяв вину на себе.

— Яку вину?

— Як це — яку? Ти ж сказав Віті, що коржики у Соби ти замотав? Ну гаразд, не скромничай. Сказав же?

— Я?

— Авжеж! Хто ж іще?

— І не думав.

— Як — не думав?

— Що я, дугний, чи що?

У класі знову запала тиша. Тільки Мамочка, не стримавшись, кілька разів приглушено хихикнув.

— Дозвольте, як же це? — промовив Янкель, потираючи лоба, на якому виступив піт, — Що за чорт?! Ми ж думали, що тебе за коржики Вітя в ізолятор посадив.

— Так. За когжики. Але пги чому ж тут я?

— Як ні при чому?

— Так і ні пги чому.

— Тьху! — розсердився Янкель. — Та поясни ти нарешті, занудо, в чому річ!

— Дуже пгосто. І пояснювати нема чого. Віті питає: "За що тебе били? За когжики?" Я й сказав: "За когжики..."

Пантелеев подивився на хлопців, і шкідці вперше побачили на його вилицювatomy обличчі веселу, відкриту усмішку.

— А що? Хіба не пгавда? — осміхнувся він. — Хіба не за когжики ви мене били, чоги?..

Дружний регіт усього класу не дав Пантелееву докінчити.

Було укладено мир. Пантелєєва назавжди прийняли повноправним членом у дружну шкідську сім'ю.

Його пакунок з перами, кашне і пісним цукром того ж дня було розпаковано, і все опинилося на своїх місцях. А через деякий час Льонька і взагалі перестав думати про втечу. Хлопці полюбили його, і він теж прив'язався до багатьох своїх нових товаришів. Коли трохи відтаяв і розговорився, він розповів хлопцям про своє життя.

І виявилося, що Вікмиксор казав правду: цей тихенький, небалакучий і соромливий хлопець пройшов, як кажуть, вогонь, воду і мідні труби. Він рано втратив сім'ю і кілька років був безпритульним, тинявся по різних містах республіки. До Шкіди він уже побував у чотирьох чи п'яти дитбудинках і колоніях; йому не раз доводилося почувати і в тюремних камерах, і в арештних будинках, і в залізничних Чека... За його спиною було кілька приводів у карний розшук[4].

До Шкіди Льонька прийшов добровільно; він сам надумав покінчити зі своїм темним минулим. Тому прізвисько Нальотчик, яке дали йому хлопці замість прізвиська Черниця, що не виправдало себе, його не влаштовувало і обурювало. Він сердився і кидався з кулаками на тих, хто його так називав. Тоді хтось вигадав йому нове прізвисько — Коржиков.

Але тут знову сталася подія, яка не тільки поклала край усім глузуванням з новенького, але й піднесла новонаверненого шкідця на зовсім недосяжну висоту.

Якось, тижнів за два до того, як прийти в Шкіду, Льонька був у кінематографі "Ампір" на Садовій — дивився американський ковбойський бойовик. Перед сеансом показували дивертисмент: виступали фокусники, жонглери, схожа на рибу співачка у лускоподібній сукні проспівала два романси, дві дівчини в матроських штанях станцювали матлот, а під кінець виступив куплетист, який виконував під акомпанемент маленького акордеона "частівки на злобу дня". Льонька прослухав ці частівки, і йому здалося, що він сам може написати анітрохи не гірше. Повернувшись додому, він вирвав із зошита аркуш і, поспішаючи, щоб не зникло натхнення, за десять хвилин написав шість чотиривіршів, серед яких був і такий:

Курси золота піднялись,
Бо настав час непу.
В Петрограді на Сінній
Три лимони ріпа.

Весь цей твір він назвав "Злободенні частівки". Потім подумав, куди послати частівки, й вирішив послати їх у "Красную газету". Кілька днів після цього він ждав відповіді, але відповіді не було. А потім події Льоньчиного життя закрутилися з швидкістю американського бойовика, і йому вже було не до частівок і не до "Красной газеты". Він забув про них.

Незабаром він опинився в Шкіді.

І от одного разу після уроків у клас четвертого відділення з шумом увірвався схвильований і задиханий третьокласник Курочка. В руках він тримав зібганий

газетний аркуш.

— Пантелеев! Це не ти? — закричав він, ледь переступивши поріг.

— Що? — пополотнів Льонька, насилу вилазячи з-за парти. Серце його сильно закалатало. Ноги й руки похололи.

Курочка підняв над головою, мов прапор, газетний аркуш.

— Ти вірші в "Красную газету" посилав?

— Так... посилав, — пробелькотів Льонька.

— Ну, ось. Я так і знав. А хлопці не вірять, кажуть — не може бути.

— Покажи, — сказав Льонька, простягаючи руку.

Його обступили. Букви в очах у нього стрибали і не склалися в рядки.

— Де? Де? — запитували навкруги.

— Та ось. Ти вниз дивись, — хвилювався Курочка. — Он, де написано "Поштова скринька"...

Льонька знайшов "Поштову скриньку", відділ, у якому редакція відповідала авторам. Десь на другому чи третьому місці в очі йому впало його прізвище, надруковане великим шрифтом. Коли в очах у нього перестало рябіти, він прочитав:

"ОЛЕКСІЮ ПАНТЕЛЄЄВУ. Надіслані Вами "злободенні частівки" — не частівки, а Ваші власні віршики. Не піде".

На кілька секунд похололі Льоньчині ноги відмовилися йому підкорятися. Вся кров прилила до вух. Йому здавалося, що він не зможе подивитися товаришам в очі, що зараз його освищать, ошельмують, піднімуть на сміх.

Але нічого такого не сталося. Льонька підвів голову й побачив, що хлопці, які обступили його, дивляться на нього з таким виразом, ніби перед ними стоїть коли не Пушкін, то принаймні Блок або Дем'ян Бедний.

— Оце то Пантелей! — захоплено пропищав Мамочка.

— Ну й Льонька! — не без заздрості вигукнув Циган.

— Може, це не він? — засумнівався хтось.

— Це ти? — спитали у Льоньки.

— Так... я, — відповів він, опускаючи очі, — цього разу вже через скромність.

Газета переходила з рук до рук.

— Дай! Дай! Покажи! Дай позексати! — Чути було навколо.

Але скоро Курочка забрав газету. І Льонька раптом відчув, що забрали щось дуже цінне, дороге, забрали частинку його слави, свідчення його тріумфу.

Він розшукав чергового вихователя Олмикпона і слізно ублагав відпустити його на п'ять хвилин на вулицю. Сашкець, повагавшись, дав йому записку про звільнення. На розі Петергофського й проспекту Огородникова Льонька купив у газетяра за вісімнадцять тисяч карбованців свіжий помер "Красной газеты". Ще на вулиці, повертаючись у Шкіду, він разів п'ять розгортав газету й зазірав у "Поштову скриньку". І тут, як і в Куроччиному примірнику, чорним по білому було надруковано: "Олексію Пантелєєву..."

Льонька став героєм дня.

До вечора тривало паломництво хлопців з молодших відділень. Двері четвертого відділення раз у раз відчинялись, і кілька фізіономій несміливо зазірало в клас.

— Пантелей, покажи газетку, га? — благально канючили малюки. Льонька поблажливо всміхався, діставав із парти газету й давав усім бажаним. Хлопці читали вголос, перечитували знову, хитали головами, ахали від подиву.

І всі питали у Льоньки:

— Це ти?

— Так, це я, — скромно відповідав Льонька.

Навіть у спальні, після відбою, все ще обговорювали цю незвичайну подію.

Льонька засинав пересичений славою.

Вночі, годині о четвертій, він прокинувся і миттю згадав, що напередодні сталося щось дуже важливе. Газета, старанно складена, лежала у нього під подушкою. Він обережно дістав її і розгорнув. У спальні було темно. Тоді він босоніж, у самих підштаниках, вийшов на сходи і при блідому світлі лампочки ще раз прочитав:

"Олексію Пантелеєву. Надіслані Вами "злободенні частівки" — не частівки, а Ваші власні віршики. Не піде".

Так у Шкідській республіці з'явився ще один літератор, і цього разу літератор з ім'ям. Минуло небагато часу, і йому довелося виявити свої здібності вже на шкідській арені — на благо республіки, яка стала йому рідною і близькою.

ПРО "ШОСТУ ДЕРЖАВУ"

Міркування про велике й мале. — 60 на 60. — Скандал з наслідками. — "Комариний" початок. — Окрайцева лірика. — Розквіт "шостої держави". — Три редактори.

Хто повірить тепер, що в роки блокади, голодування й паперової кризи, коли населення Радянської Росії читало газети, тільки на стінах будинків, у Шкідській маленькій республіці з населенням шістдесят чоловік виходило 60 (шістдесят) періодичних видань — усіх сортів, типів і напрямів?

Сталося так.

Виходило "Дзеркало", найстаріший друкований орган Шкідської республіки. Газета твердо стала на ноги, на стіні щотижня акуратно з'являлись її номери, і раптом пожежа знищила її.

Газета вмерла, але на зміну їй виник журнал. Той самий Янкель друкованими літерами переписував матеріал, той самий Японець писав статті, і та сама назва лишилася — "Дзеркало". Тільки розмах став ширший.

І ніхто не міг подумати, що блискучому "Дзеркалу" судилося незабаром тріснути й розсіпатися на десятки осколків та осколочків.

Катастрофа сталася через несхожість поглядів двох редакторів журналу. Не порозумілися Янкель з Япончиком.

Япончик — журналіст серйозний, з "напрямом". Япончикові не подобаються звичайний щотижневий учнівський журнал, який висвітлює життя і побут школи у віршах та оповіданнях. Ні, Япончик мріє з "Дзеркала" зробити щомісячник, товстий,

великий і солідний журнал з статтями та рефератами з історії, мистецтва, філософії. Япончик весь час гне свою лінію, і обличчя журналу змінюється. Кількість сторінок збільшується до тридцяти, потім журнал стає двотижневим, потім десятиденним, а шкільна хроніка і гумор зникають зовсім. Їм не місце в "розумному" журналі. Зате Сонін пише велику історичну працю з продовженням: "Суд у Стародавній Русі".

Велику працю поділено на три номери "Дзеркала", і в кожному номері вона займає від п'ятнадцяти до двадцяти сторінок.

Янкеля остаточно затерли: він перетворюється на ходячу друкарню. Йому лишається тільки технічна частина: друкувати, малювати й випускати помер. Але Янкелеві дуже нудно без кінця-краю переписувати статті про Стародавню Русь. Він чудово знає, що ніхто їх не прочитає, окрім автора та нещасного друкаря. Янкель вибився з сил. Тридцять сторінок акуратно переписати друкованими літерами, розмалювати, додати віньєтки, і все — за шість-вісім днів. Важко! Янкель отупів від технічної роботи. Вона йому остогидла.

Випустивши сім номерів журналу, Янкель задумався. Він теж хотів творити — складати вірші, писати оповідання, веселі фейлетони з шкільного життя, а часу бракувало. Япончик з'їв час "Стародавньою Руссю". Тоді Янкель вирішив одступитися від журналу, покинути його. "Ну його до біса!" — подумав він, маючи однаковою мірою і Японця, і суд Стародавньої Русі.

Кілька днів Янкель не брався за журнал. "Дзеркало" лежало на столі до половини списане, а друга половина всміхалася чистими аркушами. Японець сердився і нервував. У нього вже були готові три нові статті, а Янкель тільки ходив та посвистував.

Наближався час виходу журналу. Нарешті Японець не витримав і рішуче підійшов до Янкеля:

— Писати треба. Журнал пора випускати.

Янкель скривився, потягнувся і сказав спокійно:

— Ану його до біса. Не хочеться!

— Як це — не хочеться?

— А так. Дуже просто. Не хочеться — і все.

Япончик розізлився.

— Ти взагалі працюватимеш чи ні?

Але Янкель так само спокійно відповів:

— А тобі що?

— Як що? Ти редактор чи не редактор?

— Ну, редактор.

— Працюватимеш?

— Не хочеться.

— Отже, не будеш?!

— Ну й не буду.

— Чому?

— Набридло.

Японець почервонів, пошморгав носиком:

— Ну, давай як хочеш, — сказав він, надувшись і відходячи вбік.

Тихо посміювався клас, стежачи, як чвари роз'їдають міцну редакцію.

Відтоді "Дзеркало" більше не виходило. Республіка залишилася без преси. Навіть Вікмиксор занепокоївся — приходив, запитував: чому? Але хлопці ухилялися, м'ялись, обіцяли, що скоро знову все буде, як і раніше. Однак минуле відійшло назавжди. Тиждень редактори насолоджувалися спокоєм, ходили разом з усім класом на прогулянки, а потім раптом і тому й другому стало нудно, мовби не вистачало чогось. Засумували.

Об'єднуватися знову вже ні тому, ні другому не хотілось. Остогидли один одному. І в класі стали помічати, як, уткнувши носа в аркуші паперу, кожен за своєю партою, Янкель і Япончик знову почали щось дряпати на папері. Зацікавилися: що це раптом захопило так обох?

Одного разу після уроків Янкель, який сидів біля груби, пожвавішав.

Дістав мотузок, почав ходити навколо груби, щось виміряв, вирахував, потім забив між двома кахляними плитками два цвяхи і натягнув на них мотузок.

— Навіщо це ти? — дивувалися хлопці, але Гришко багатозначно всміхався і загадково казав:

— Не поспішайте. Дізнаєтеся.

Потім він довго малював акварельними фарбами якийсь плакат і нарешті врочисто наклеїв цей твір на грубу біля своєї парти. Яскравий плакат, на ріжку якого було зображено якусь носату комаху, оповіщав:

Нижче Янкель прилаштував другу вивіску:

А десь збоку приліпилася третя:

Тут же на мотузку було урочисто вивішено перший помер сатиричного й гумористичного журналу "Комар", на вісім сторінок формату зошита.

— Це що таке? — питали хлопці, зацікавлено розглядаючи і обмацуючи роботу Янкеля. Той усміхався й поблажливо пояснював:

— А це новий журнал "Комар". Щотижневий. Виходить, як "Огонек" або "Красная панорама", раз на тиждень і навіть частіше.

— А чому він такий тоненький? — пробасив Купець, презирливо мацаючи чотири аркуші журналу.

— Тоненький? Тому й тоненький, що не товстий, — видав свій перший дотеп редактор гумористичного журналу.

Читали "Комара" всім класом — сподобався. Тільки Япончик навіть поглядом не удостоїв новий журнал, ввій сидів, втупившись у парту, і, шморгаючи носом, щось швидко писав. Японець вирішив будь-що здійснити свою ідею про товстий щомісячник і наступного дня після виходу "Комара" дав про себе знати. Скрізь на стінах — у залах, у класах і навіть у вбиральнях — з'явилися невміло, від руки написані оголошення:

Нове видавництво почало працювати енергійно, і того ж дня вийшов перший помер "Тижня". Непоказний вигляд цієї нової газети покривали багатство її змісту і велика

кількість співробітників, які обіцяли виступати на її сторінках. Серед співробітників, прихованих під таємничим шифром "та ін.", був і новачок Пантелєєв: у першому номері було опубліковано його славнозвісні "злободенні частівки", які свого часу так легковажно відкинула "Красная газета". Япончик торжествував. Тепер він з подвоєним запалом узявся готувати щомісячник. Розмах був грандіозний. Номер вирішили випускати завтовшки шість або сім зошитів, з вкладними ілюстраціями.

Янкелеві лишалося тільки сердитися. Він був безсилий переплюнути нове видавництво. Він був один.

До Япончика частіше й частіше прибігали з інших класів, питали:

— Скоро "Тиждень" вийде?

— "Вперед" скоро з'явиться?

І Япончик, гордовито скосивши очі на Янкеля, навмисно голосно казав:

— Газета й журнал виходять і виходитимуть своєчасно, в оголошені строки!

Але Черних надумав не здаватися, він довго обдумував становище, що створилось, і твердо вирішив: "Боротимуся. Треба частіше випускати "Комара"..."

Почалася гарячка. Щовечора після надзвичайної денної праці Янкель з гордістю вивішував на мотузку біля груби нові й нові номери. Поліпшив техніку, робив кольорові малюнки і добився свого. Хлопцям набридло чекати товстого щомісячника, вони дедалі більше звалили до "Комара". Уже ввійшло в звичку вранці приходити до четвертого відділення й читати свіжий помер журналу. "Комар" переміг. Але Янкелеві ця перемога дісталася недешево. Він змарнів, схуд, втратив сон і апетит...

За тиждень вийшов другий номер Єошкіного "Тижня". Цього разу газета не привернула уваги читачів, бо була без малюнків і написана від руки олівцем. Зате невдача Япончика спричинилася до зовсім несподіваних наслідків.

Цілий тиждень Купець ходив заглиблений у якісь роздуми, а коли побачив сіреньку й непривабливу Япончикову газету, гучно, на весь клас заявив:

— Якого біса! І я таку випущу. І навіть кращу. І навіть не газету, а журнал!

Заява Купця була несподівана, тим більше що тільки десять днів тому він сміявся з диваків редакторів:

— І хочеться вам час марнувати, кедрили-мученики! Адже гроші за це не платять.

І раптом Купець — редактор журналу "Мій кулемет" — збирає штат співробітників. "Мій кулемет", за словами редактора, називається тому, що виходитиме дуже часто, як кулемет стріляє. Негайно біля нового органу створилося ядро журналістів з маловідомих літераторів-початківців — Мамочки та Окрайця, — а скоро й Льонька Пантелєєв порвав з Япончиком і теж перейшов у молоде, але багатообіцяюче видавництво Купця. "Мій кулемет" пішов угору.

Вже безперервно виходили три органи: "Комар" Янкеля, "Тиждень" Японця і "Мій кулемет" Купця, але жоден з них не відповідав вимогам Цигана.

— Що ж це за видання, сволото! Ні ребусів, ні задач не вміщують. Барахло!

Циган був сповнений обурення. Він пробував створити свій відділ у всіх трьох органах, але йому скрізь чемно відмовляли. Тоді Громоносцев вніс свою пропозицію у

видавництво "Вперед", де був одним з редакторів і діяльним співробітником:

— Хлопці, Япончику, Кобчику! Пропоную створити в журналі відділ "Головоломка". Я буду редактором.

Поет Костя Фінкельштейн — Кобчик — запротестував перший:

— Не треба. У нас журнал науково-літературний, солідний щомісячник. Не треба.

— Не варто, — підтвердив і Японець, чим остаточно роздратував аматора шарад і головоломок.

— Добре, — заявив той. — Не хочете — не треба. Обійдуся й без вас.

Циган вийшов з редакції "Вперед", і незабаром у "Комарі" з'явилося оголошення:

"Головоломка" вийшла на другий день. Потім так само несподівано Мамочка й Окраєць вийшли з складу купцевого "Кулемета" й почали видавати свої власні журнали. Мамочка випустив журнал з розумною назвою "Думка", а як лозунг поставив угорі першої сторінки відомий афоризм Цигана, вперше виголошений ним на уроці російської мови. Коли Громоносцева спитали, що таке думка, він, нахабно посміхаючись, відповів: "Думка — це інтелектуальний ексцес даного індивідуума". З того часу безглуздий вислів ходив за ним скрізь, поки нарешті Мамочка не зафіксував його як лозунг над своїм високохудожнім органом.

Окраєць, який зневажав міркування про високі матерії, був більше поетом і назвав свій журнал надзвичайно поетично:

Але при своїх поетичних талантах Окраєць був безграмотний і вже з першого номера скандально пошився в дурні.

На першій сторінці Окрайцевого видання з нагоди спектаклю, що відбувся якихось три місяці тому, красувався малюнок з пушкінського "Бориса Годунова".

Малюнок Окрайця зображав Японця в ролі Годунова, з великим берлом у руці.

Але не малюнок примусив усю школу качатися від сміху, а пояснювальний напис під ним:

Юлистрація до трогедіє "Барис Годунв".

Окраєць умудрився в п'ятьох словах зробити шість помилок і здорово поплатився.

Поетичні "Зорі" читали всі не тому, що шкідців цікавила поезія, їх читали як добрий гумористичний журнал, і навіть Янкель ображався...

— Сволота цей Окраєць... Конкурент.

Особливо діставалося Окрайцевій ліриці. Вона викликала такий дружний сміх, що їй могли позаздрити найдотепніші фейлетони "Комара".

Але Окраєць ніяк не міг збагнути, з чого сміються шкідці, і тому був ображений. Ще б пак! Він створював свій журнал, просиджуючи ночі, у вірші вкладав усю душу, і, на його думку, виходило чудово. Окраєць був ліриком од пригоди, але лірику він розумів по-своєму. За його словами, "лірика — це коли від себе писати й коли нудно писати". Писав він свої нудні вірші тільки тоді, коли його карали; ось один з його віршів:

Наш жовтий будинок такий сумний,

Із труб увесь час іде дим.

А зав наш — ніби добрий старий,

Та нудно завжди стає з ним.
Мені стало жальше і жальше
Дивиться з пустого вікна.
Умчатись би кудись подальше,
Де б нова світила земля.

Та тільки-но Окраєць вмістив цей вірш у своїх "Зорях", як уже вся школа реготала, а "Комар" у новому розділі "По шкідських журналах" безжалісно знущався з Окрайцевої лірики:

"Мабуть, поет Окраєнція — дуже спостережлива людина, не дарма він помітив таке чудове явище, як "із труб увесь час іде дим". Ми боїмось одного — щоб не вийшов дим з якогось іншого місця, наприклад, із "Зір" або з Окрайцевої голови, для якого дрібниця "дивиться жальше і жальше з пустого вікна". Крім того, Окрайцеві хочеться "умчатись кудись подальше". Ми охоче виконаємо його бажання і посилаємо милого поета "кудись подальше". Живи собі там, Окрайчику, та віршики пописуй".

Проте Окраєць лишився твердим, ліричних вправ не припиняв і регулярно випускав "Зорі".

Уже шість журналів виходило тільки в четвертому відділенні. Така велика кількість друкованих органів звернула на себе увагу всієї школи й ще більше прославила старшокласників.

Насамперед новою журнальною епідемією зацікавився, звичайно, Вікмиксор.

Одного разу, прийшовши в клас, він виголосив блискучу промову про те, що шкільна журналістика — це дуже й дуже добре, що журнали розвивають здібності, розширяють кругозір, і прищеплюють навички, виробляють стиль, збуджують уяву і т. д. і т. ін. Наприкінці Вікмиксор заявив, що незабаром у школі відкриється музей, де, як головні експонати, зберігатимуться ці журнали. Крім того, Вікмиксор обіцяв сприяти журналістам канцелярським приладдям і на підтвердження своїх слів того ж дня видав Янкелеві фарби й папір.

Щедрість Вікмиксора здивувала й підбадьорила хлопців, і вже на другий ранок з'явилися три нових журнали: "Сходи", "Вісник техніки" і "Клоун". Горобцеві "Сходи" мало чим відрізнялися від Окрайцевих "Зір", хіба, може, тим, що помилок було менше. "Клоун" був цікавий тільки для педагогів, бо видавав його найледачіший і найтупіший четвертовідділенець П'єр, який завжди перебував у етапі заціпеніння і жвавішав тільки три рази на день — за обіднім столом. Коли педагоги дізналися, що П'єр — Соколов — видає журнал, вони прийшли пересвідчитися, здивовано оглянули схилену над папером голову хлопця, який аж сопів за роботою, і поставили несміливо кілька навідних запитань:

— Соколов! Що це ти робиш?

Соколов поважно надувався і відповідав, не підводячи голови:

— Журнал.

— Що журнал?

— Видаю.

— А як він називатиметься?

— "Клоун".

— А чому "Клоун"?

Тут П'єр видихався і на це запитання, як і на всі наступні, відповісти вже не міг.

Третій журнал, "Вісник техніки", вразив усіх. По Шкіді пішли чутки й здогадки:

— Що за "Вісник техніки"?

— Кому він потрібен?

— Ми ж не займаємося технікою.

— Навіщо він нам?

У багатьох це викликало подив, і найдивнішим здавалося те, що "Вісник техніки" видає Льонька Пантелєєв, людина, котра ніякого відношення до техніки не має. Думали, що це якийсь жарт, розиграш, чекали, що скоро під цією туманною назвою з'явиться ще один конкурент "Комара". Шкідці готові були посміятися з нових віршованих творів славетного сатирика, ждали й нових "Злободенних частівок", але найсмішніше полягало в тому, що журнал справді від початку до кінця був присвячений техніці. Журнал вийшов і швидко завоював популярність у читачів, хоч у ньому не було ні частівок, ні віршів, ні оповідань, ні солідних професорських статей про суд у Стародавній Русі. Редактор "Вісника техніки", виявилося, був непоганий журналіст. Він зрозумів, що читацький ринок у Шкіді забито літературно-художніми виданнями, що белетристикою читача вже не проймеш, — і надумав шукати новий тип журналу. Його власні пізнання в техніці обмежувались умінням викрутити електричну лампочку на чужих сходах, зате він догадався повернути до журналу тих хлопців, які цікавилися технічними й науковими питаннями, і таких, що мали п'ятірки з фізики. У першому номері "Вісника техніки" були надруковані статті "Як самому провести електрику", "Техніка Великого німого", "Майбутнє радіо". У відділ "Суміш" видавець переписав із старих і нових журналів усяку цікаву всячину. А на останніх сторінках розмістився відділ "Наука й техніка в Шкіді", де серед іншого скромно притулилася замітка такого змісту:

ДЕРЕВ'ЯНЕ КЛІШЕ

Г. Черних і Л. Пантелєєв винайшли новий легкий спосіб виготовлення з дерева кліше для постійних заголовків і віньєток. Спосіб простий і доступний для кожного. Треба взяти гладеньку дерев'яну дощечку, на ній ножом вирізати потрібну фігурку, потім її змазують чорнилом і друкують. Нові кліше з успіхом застосовуються для заголовків у видавництві "Комар" і для оголошень у нашому журналі.

Кількість журналів з шести підскочила до дев'яти, але епідемія журналістики ще не закінчилася, вона тільки починалася.

З четвертого відділення пошесть уже просочилась у третє. Слідом за старшими потяглися й молодші. Устинович почав видавати перший великий журнал третього відділення — "Ведмедик". Гарячка охопила й інших його однокласників. Незабаром третє відділення мало цілий ряд журналів, серед яких особливо вирізнялися "Зірка", "Червона зоря", "Туман" і "Вісник".

Настала черга другого відділення. Епідемія поширювалася. Малюкам сподобалася вигадка старших, і незабаром весь другий клас невтомних бешкетників та забіяк почав виготовляти журнали. До довгого списку органів, які вже виходили, додався ряд нових назв: "Маяк", "Червоний школяр", "Літопис". Коли про це дізнались у четвертому відділенні, хтось пожартував:

— Тепер не вистачає тільки, щоб ще й у першому відділенні взяли за журнали.

Жарт виявився пророчим. За кілька днів маленький Кузя приніс старшим показати свій журнал "Гриб" і розповів, що в них уже видаються журнали "Сонечко", "Мухомор", "Червоний прапор".

На додаток до всього педрада прийняла постанову про видання в кожному класі одного офіційного класного журналу — щоденника.

Республіка Шкід усе робила стихійно, нервово, поривчасто. Запоєм бешкетували, запоєм вчилися і так само, запоєм, узялися видавати журнали.

Спочатку все йшло добре. Вихователі були задоволені.

Не шуміли після закінчення уроків вихованці, ніхто не бігав по залу, ніхто по катався на дверях і на поручнях, не бився і не бешкетував.

Продзвонить дзвоник, але ніхто не схоплюється з парт, тільки кришки грюкають і тремтять порізані чорні дошки.

Учні сидять скромно, розмовляють пошепки.

У класі тихо. Тільки пера поскрипують та шелестять паперові аркуші.

Десятки голів схилилися над партами. Творять і друкують, малюють і пишуть.

Це готуються журнали.

Пошесть заповзла в усі куточки.

Журналів стало так багато, що не знаходиться вже читачів на них. Усі пишуть — читати ніколи. Але кожному хотілося, щоб його журнал читали. Кожен намагається зробити свій журнал яскравішим, привабливішим. Для цього потрібен не тільки талант, але й час. А часу не вистачає, тому видавнича діяльність не припиняється і на уроках.

Дзвонить дзвоник. У четвертий клас входить Сашкець, але його не помічають. Сашкець розгніваний. Він не любить, коли його предмет — історію — не вчать.

— Клас, встати! — гримить голос дяді Саші.

Клас, грюкаючи кришками парт, піднімається. Обличчя у хлопців такі, ніби їх щойно розбудили.

— Клас, сідай! Прибрати з столів папір та все інше, що зайве і не має відношення до предмета.

Сашкець сідає за стіл, розкладає книжки, потім підводить голову і, провівши рукою по голові над лобом, де вже намічається лисина, допитливо оглядає застиглих постаті учнів.

— Сьогодні ми коротко згадаємо пройдене. Хай нам Черних розповість, що він знає про Івана Грозного.

Але Черних не чує. Він старанно працює над черговим номером "Комара". Хіба

Янкелеві до історії? Сашкець помічає його схилену над партою голову і вже суворо окрикує:

— Черних!

— Що, дядю Сашо? — схоплюється той.

— Розкажи про Івана Грозного. Минулого разу я вам докладно все повторив, тому ви повинні знати.

Але Янкель згадує, що й минулого разу він писав "Комара". Треба викручуватися.

— Дядю Сашо, я погано пам'ятаю.

— Не мели дурниць.

— Чесне слово. Знаю тільки, що він котів у вікно шпурляв, а більше не запам'ятав.

Сашкець засмучений.

— Сідай, — кидає він похмуро, потім іде до Офенбаха й застає того на місці злочину.

— Ти що робиш?

— Пишу, — спокійним басом відповідає Купець.

— Покажи.

— Еге-е. А ви заберете.

— Покажи, тобі кажуть!

Купець, гордовито всміхаючись, витягує вогкий від акварельних фарб номер "Кулемета".

— Ось. Журнал свій пишу.

Розлючений Сашкець поривається відняти журнал і, не справившись із Купцем, обмежується дзвінкою фразою:

— Я тебе запишу в "Літопис" за те, що займаєшся в класі сторонніми справами.

Він іде до учительського стола, але, йдучи, помічає, що те саме відбувається й на інших партах. Тоді халдей вдається до крайності.

— Хлопці, я запишу весь клас за неуважне ставлення до уроку.

Однак і ця сильна в звичайні дні погроза тепер не впливає. Урок тягнеться нудно і в'яло. Учні відповідають невлад або зовсім не відповідають. Після дзвоника Сашкець у канцелярії скаржиться:

— Неможливо працювати. Ці журнали всю дисципліну зривають!

А в класі розгардіяш.

В одному кіпці Японець лається з Циганом за те, де має працювати художник Янкель. Янкель повинен намалювати Японцеві картину для "Вперед", те саме просить зробити й Циган, який випускає "Альманах найкращих творів Шкіди".

В іншому кутку чути вищання поета Фінкельштейна. Це Купець збирає матеріал для свого "Кулемета".

— Даси віршики? — реве він. — Даси чи ні?

— Немає у мене віршів, — захищається Кость.

— Брешеш, є! Не даси, мучитиму, Костику!

— Не треба, Купо. Боляче.

— А даси вірші?

— Дам, дам...

— Отож-бо.

Купець, задоволений, відпускає Фінкельштейна і навідає на Янкеля.

— Даси оповідання чи ні?

Знову писк:

— Я зайнятий!

— Даси чи ні?

— Дам!

Купця покинули всі співробітники, от він вигадав цей простий спосіб добування матеріалу.

Біля вікна, уткнувшись носом у "Красную газету", сидить Пантелєєв. Він страждає, він хоче зробити свій "Вісник техніки" справжнім журналом. Для цього є всі можливості, але немає оголошень, а для оголошень він залишив обкладинку. Льонька вже оббігав усі журнали, зібрав кілька оголошень, проте цього мало, лишаються ще два кутки.

— Ех! — засмучено зітхає він. — Тут би петитом або нонпареллю кілька штукоч пустити — і все було б добре.

Раптом він знаходить матеріал у "Красной газете" і миттю вже виводить: "Потрібні пишдрукарки до правління АРА..."

У цю мить до класу вривається маленький Кузя з першого відділення і прямує прямо до Янкеля.

— Ну? — запитально дивиться той, одриваючись від малювання.

Кузя збуджено каже:

— Згоден!

— Гаразд, — коротко відповідає Черних. Обидва летять у перше відділення. Там купка цікавих уже чекає на них.

— Отже, як умовилися, — каже Янкель. — Поему на шістдесят рядків я вам зараз напишу, а складаний ніж ви мені віддаєте після здачі матеріалу. Добре?

— Добре, добре, — погоджуються малюки.

Янкель сідає і з місця в кар'єр починає писати поему для "Мухомора".

Писати починаю,

В макітрі тільки шум.

Про що писать — не знаю.

Одначе напишу...

Перо бігає по папері, і рядки з'являються один за одним.

Першокласники задоволені, що й у них співробітничать визначні сили. Правда, поема коштувала складаного ножа, що перейшов як гонорар до Янкелевої кишені, але видне ім'я щось та значить для журналу!

Через півгодини Янкель уже викопав завдання. Поему на шістдесят рядків здано редактору, а славнозвісний літератор мчить кінчати малюнок.

Тихо в школі, ніхто не бігає в залах, ніхто не катається на дверях і поручнях, ніхто не б'ється, всі зайняті ділом.

Три місяці школа горіла одним прагненням — випускати, випускати й випускати журнали. Три місяці з дня на день списували чисті аркуші паперу різними шрифтами, чіткими літерами й безграмотними закарлючками.

У кожного журналу своє обличчя.

Один редактор вміщує оповідання в такому стилі:

ВЕДМІДЬ

Оповідання

Була холодна ніч. Навколо завивала хуртовина. Червоноармієць Іван Захаров стояв на посту. Було холодно. Раптом перед Іваном набіг ведмідь — і прямо до нього. Іван хотів утекти, але він згадав про ворогів, які можуть спалити склади з патронами. Він залишився. Ведмідь підбіг близько, але Іван вийняв сірники й почав запалювати їх, а ведмідь злякався і стояв, боячись підійти до вогню. А вранці ведмідь утік, а Іван врятував склади.

Оповідання написав Кузьмін.

А другий редактор і поет лише так:

Я дивлюсь на мімози.

Я зітхаю запашисті рози.

Зір очей мій тупіє,

А кругом — чорнота.

Сонце гріє,

Природу ласкає.

Як люблю я тебе

Й твої очі.

У третього редактора зовсім інші настрої:

Бий, набат громодзвонний,

Дужче бий.

Слухай, люд паш мільйонний,

Пісню днів.

Твердо стій, пролетарський

Фабрик край.

Потрудися, бунтарський,

В Перший май.

Хай гучніше дзвенить

Молот твій.

Разом з ним гімн гримить

Трудовий.

Три місяці шаленіла республіка Шкід, потім гарячка стала поволі стихати: як зорі на світанку, гасли один за одним "Мухомори", "Клоуни", "Факели", "Сходи" та інші

газети й журнали. Хлопці стомилися. Вікмиксор вчасно наштовхнув їх на гарну думку: пора вже видавати велику загальношкільну стінну газету. І от появляється "Гірчиця", здорова, міцна учнівська газета, де матеріал зібрано з усієї школи, з усіх відділень, де пише не один редактор, а п'ятнадцять-двадцять кореспондентів.

З шістдесяти видань лишається чотири.

Гра завмирає, даючи місце серйозній роботі, а від колишнього захоплення лишається слід у шкільному музеї — повний комплект видань.

"ДЗЕ, КАЛЬМОТ І К°"

Грузинський князь Георгій Джапарідзе. — Особова справа Михайла Корольова. — Корисливий характер. — Колоніальний спекулянт. — Таємничий вузлик і балалайка. — Талон № 234. — Дзе і Кальмот. — Жуйний адмірал. — Голий пан. — Гладун.

Четвірка прийшла з Сергіївської. Сергіївська була інтернатом з недоброю славою. Попасти на Сергіївську вважали за нещастя.

Там в інтернаті панувала залізна казармена дисципліна... Вихованці сиділи в задушливих кімнатах і гуляли рідко, і то тільки разом з наглядачами. Вигадані завом покарання за погані вчинки по можна й описати. Одно з них було таке.

Вихованця, зовсім голого, садовили в темний карцер, який за наказом винахідливого садиста перетворили на вбиральню. Покараний сидів у карцері без хліба й води по три, по чотири дні, валявся в нечистотах, задихався в гідких випарах.

Сергіївка так уславилася, що на неї звернули увагу судові власті.

Після гучного й скандального процесу інтернат розформували. Підлітків, які там перебували, порозпили по різних приютах.

Четверо попали в Шкід.

Найстарший, Джапарідзе, — сип грузинського князя, морського офіцера.

У Джапарідзе типове грузинське обличчя: великий орлиний ніс, відстобурчені вуха й білосніжні нерівні зуби.

Своє, дитинство Джапарідзе, за сімейною традицією, мав провести в корпусі. Там він майже два роки навчався мистецтва командувати й добрих манер. Корпус прищепив йому любов до військової виправки, чистоти костюма, спартанства. Але корпус же зламав його душу, зробив його брехливим, скритним і обманщиком.

Корпус у сімнадцятому році закрили, кадетів попросили вийти геть. Джапарідзе пожив удома, прокрався і пішов блукати по інтернатах і дитбудинках. Виганяли з одного інтернату — він ішов у інший. Так докотився до Сергіївської. На Сергіївській жив два роки і, засмиканий, стомлений у п'ятнадцять років, знайшов тиху пристань у республіці Шкід.

У Корольова голова зовсім кругла, щоки одутлі й рум'яні. Повна невисока постать, римський ніс і трохи кучерява голова надають йому схожості з патрицієм часів Юлія Цезаря.

Корольов — незаконнонароджений. В анкеті "Особової справи Михайла Корольова" у графі "Заняття батьків" сказано: "Народжений поза шлюбом".

За старих миколаївських часів для "народжених поза шлюбом" був один шлях —

виховний будинок, приют і реміснича школа.

Корольов змалечку поневірявся по притулках. За цей час його "особова справа" розбухла: кожен інтернат давав йому свою характеристику...

Одна з них, написана казенною мовою старого педагога-чиновника, характеризує Корольова як "хлопця з досить глибоко укоріненою звичкою ледарювати". На шістьох аркушах пожовклого канцелярського паперу описано наслідки цієї "звички":

"Внаслідок цього знання хлопця тепер такі слабкі, що його не можна перевести в клас "Д" і йому майже в п'ятнадцятилітньому віці доводиться вдруге слухати дитячий елементарний курс, тобто в той час коли в ньому вже в достатній мірі пробудилися фізичні потреби дорослої людини й укріпилася звичка весело марнувати час, на задоволення чого, звичайно, спрямовані всі помисли та бажання цього хлопчика вже тепер".

Далі описано способи "задоволення потреб дорослої людини":

"Сильно розвинуті в ньому звичка курити, любов до ласощів тощо новели його по шляху легкого роздобування засобів і предметів споживання для задоволення цих потреб, з огляду на що, звісно, його постійно помічають у проступках корисливого характеру: зрізування проводів та інших частий арматури електричного освітлення, відгвинчування дверних ручок, присвоювання дрібних інструментів у шевській майстерні і т. д. Усі ці речі він односив на базар для обміну на цигарки та ласощі".

Дитбудинок переїжджає на дачу, в колонію, де

"нагляд і робота над Корольовим, природно, утруднювались і ускладнювались у зв'язку з місцевими умовами. Порочні нахили цього хлопця виявилися надзвичайно гостро: близькість села, процвітання там товарообміну, важкість щохвилинного обліку наявності вихованців створювали сприятливий для того ґрунт. Тут Корольов, всупереч висловленій йому особисто забороні, став постійно тікати в село і повертатися в школу тільки пізно вночі; в селі він почав обмінювати на продукти казенні речі, що були у нього на руках, або ті, що вкрав у товаришів, особливо рушники: жертвами його спекуляції стали навіть няні, до яких він зумів підстроїтися, начебто бажаючи прислужитися їм: у одної він узяв гроші на оселедці і приніс їй за це склянку молока, запевняючи, що оселедці були червиві; від другої взяв гроші на тютюн та цигарки і нічого їй за них не приніс, обіцяючи винагородити її в майбутньому, — виявилося, що цигарки викупив сам..."

За такі діяння Корольова з колонії відіслали до матері в Пітер.

"Але він, користуючись слабкістю матері і підробивши відпускний квиток, повертається з якоюсь невідомо де добутою ним балалайкою і клунком ганчір'я назад, на місце розташування колонії; обминувши інтернат, пробирається в село, вимінює речі, що привіз із собою, і тоді повертається в Петроград..."

Вихователь, що писав характеристику, не знав, де тинявся вигнаний за крадіжки Мишко Корольов... Не знав, де Мишко добув балалайку й "клунок ганчір'я"... Корольов ціле літо "гопничав", їздив по залізниці з солдатськими ешелонами, що вирушали на фронт. Там він і свиснув балалайку.

Це характеристика не Сергіївського інтернату. Це характеристика звичайного дитячого будинку. Закінчувалась вона проханням перевести Корольова в "одну з шкіл для важких у виховному відношенні дітей у віці від дванадцяти до шістнадцяти років".

Прохання задовольнили.

Корольова переслали в "сиву" Сергіївську, мов неживий предмет, по "супровідному талону" № 234.

"При цьому припроваджується Михайло Корольов, чотирнадцяти років".

І той, хто привіз його на місце, одержав квитанцію "в тому, що Корольова Михайла, 14 років, прийнято".

Сергіївська дала не менш блискучу характеристику:

"Хлопець безумовно здібний, але лінивий і іноді просто сонний, здатний дрімати під час уроків. Дисципліні підкоряється не завжди, дуже впертий, іноді задирливо зухвалий і грубий. У школі пробув рік і за цей час кілька разів попадався на великих і дрібних крадіжках, зломі замків і в самовільних відлучках із школи. У класі неуважний, під час уроків займається сторонніми книгами, часто базікає і цим заважає заняттям інших. До товаришів ставиться добре й має у них авторитет. Із старшими розв'язно-уважний або похмуро-замкнутий, вважає себе дуже самостійним. Курить, не раз було помічено, що грає в карти. До матері ставиться уважно".

Останній атестат Корольову дав "Дитячий обслідувальний інститут психоневрологічної академії". У відзиві, підписаному професором психіатрії Грибоедовим, сказано:

"Корольов Михайло хворіє на гостру неврастенію на ґрунті, очевидно, розумової перевтоми. Влітку хворіє на безсоння, зовсім не спить по дві ночі підряд. Корольов потребує відпочинку, водо-, світло- й повітролікування, яке може бути проведено у Виховавчо-клінічному інституті для нервових хворих".

Але "водо-, світло-, повітролікування" Корольов не пройшов. Сергіївська розсипалась, і він попав у Шкіду.

У Шкіді дві перші характеристики не підтвердилися. Корольов не крав, повадився пристойно й бешкетував помірно. Непомітно було в ньому і слідів "розумової перевтоми".

Тільки в одному відзив професора Грибоедова був правильний. Мишко Корольов хворів на неврастенію та безсоння.

У ці безсонні ночі він шаленів, був сам не свій. Лаяв останніми словами вихователів, теревенив усяку всячину, плакав... А виспавшись, "опохмелившись", каявся і знову ставав "нормально-дефективним".

Такий Корольов Михайло.

Третій тип — Старолипський.

Він — низенький на зріст. Обличчя в нього зовсім дитяче, а манера одягатись і постать роблять його схожим на старорежимного гімназистика. У Володьки Старолинського батька не було, були тільки мати і вітчим, биндюжник. Старолипський теж неврастенік. Хворіє на kleptomaniю; коли знаходять припадки, краде що попало;

крім того, він невинуватий картяр...

На Сергіївську Старолипський попав, як і його товариші, за крадіжку і до Шкіді прийшов, маючи погану репутацію.

Четвертий — Тихіков.

Сергіївська характеризує його так:

"Тихіков Євген — хлопець з інтелігентної сім'ї, круглий сирота, має дядька. Тихіков — дуже здібний хлопець, усе засвоює легко й добре вчиться, але не позбавлений лінощів. До товаришів ставиться добре, але тримається дещо осібно. Не терпить спільних прогулянок і завжди під якимсь приводом намагається залишитися вдома. З старшими стриманий, заперечує завжди лагідно й майже не грубіянить. У класі сидить як належить. Курить, часом захоплюється грою в карти, іноді спекулює, але взагалі хлопець допитливий, чуйний, серйозний і трохи замкнутий".

У Тихікова трикутна голова, високий лоб, коротенька, нескладна постать. У Шкіді до кінця днів своїх Тихіков залишався відлюдним, бешкетував рідко.

Ці четверо прийшли до Шкіді міцно спаяні у неподільний союз. Думали спільно відстоювати свої інтереси. Навчені досвідом Сергіївської, не сподівалися на добру зустріч.

Але помилилися. Зустріли їх дуже добре, як, зрештою, зустрічали й усіх інших.

З першого ж дня Джапарідзе, як найрозвиненіший, пристав до "верхів". Дізнавшись, що у Шкіді видаються журнали, він заявив про своє бажання видавати журнал "Шахіст". Очевидно, побачивши в цьому якусь для себе вигоду, Янкель уклав з ним сламу.

Корольов увійшов у сламу з Купцем, а Старолинського взяв під свій захист Пантелеев.

Тільки Тихіков лишився без нерозлучних друзів. Завжди він сидів за партою, читав Майна Ріда або Жюль Верна і весь час щось жував... Жував, пережовував, відригував і гикав. За це згодом він дістав прізвисько Жуйний.

Четвірка принесла з собою давні прізвиська: Корольов — Флакончик, Старолипський — Хлопчик, Тихіков — Адмірал, а Джапарідзе — прізвисько непристойне.

У Шкіді лише Тихікову вдалося зберегти прізвисько Адмірал, решту перейменували у перший же день їхнього приходу.

— Джапарідзе — надто довге, — заявив Японець. — А паскудних прізвиськ ми не даємо. Тому назвемо тебе просто Дзе.

— Ваше діло, — погодився грузин, — Дзе так Дзе.

Старолинського той же Японець назвав чомусь Голим паном. Згодом його звали Голий пан, Пан, Голий і просто Голенький.

Корольова прозвали Кальмотом за те, що він замість "кусок" казав "кальмот":

— Дай мені кальмот хлібця.

Або:

— Позич кальмотик сахарину.

Одночасно з сергіївською четвіркою прийшов у Шкіду і Гладун, тихий чоловічок з пухлим обличчям і туманним минулим.

САША ПИЛЬНИКОВ

Костолмед діє. — На гімнастику, швидко! — Зцілення прокажених. — "Альте камераден". — Мюллерівська гімнастика. — Манна небесна на класній грубі. — Хлопець з бабським обличчям. — Туфлі. — Жест нальотчика. — Недотепа.

Продзвенів дзвоник, закінчилася перерва. У клас четвертого відділення ввійшов Костолмед, він же Костець.

— На гімнастику, швидко!

Хлопці неохоче поплентали з класу.

— Швидко! — підганяв Костець, постукуючи круглою полірованою паличкою.

Коли всі вийшли з класу, за партами лишилися сидіти Японець і Янкель.

— А ви що? — піднявши брови, спитав Костець.

— Не можемо, — скрививши обличчя, промовив Японець. — У нас ноги болять.

Хворі шкідці за наказом Вікмиксора звільнялися від гімнастики.

— Покажіть, — сказав Костець.

Японець, кульгаючи, підійшов до вихователя і підняв босу ногу. Нога на п'яті пожовтіла, напухла, і в самому центрі утворилося огидне на вигляд нагноєння.

— Нарив в останній стадії, — стогнучи пояснив Японець. — До вбиральні ледве ходжу, не те що на гімнастику.

— Гаразд, лишайся, — сказав Костець. — А ти? — звернувся він до Янкеля.

Янкель мало не рачки підповз до халдея.

— Сил немає, — прохрипів він. — Замучила, чортова гадина.

Він закачав штани. На коліні й далі до стегна тягнувся страшний, червоний з синюватими прожилками шрам.

— Де це тобі так попало? — скривившись, запитав Костець.

— Дрова пиляв, — відповів Янкель. — Пилкою. Ходити не можу, дядю Костю, тим більше вправи робити.

— Лишайся, — погодився Костець і вийшов з класу.

Коли він вийшов, Янкель, щільно зачинивши за ним двері, сказав:

— Ну, брат, а тепер, мабуть, можна й вилікуватися.

Кажучи це, він підійшов до своєї парти, закачав штани і, послинивши долоню, одним рухом руки змив страшну рану.

Те саме зробив і Японець.

Зцілившись, обидва сіли за парти. Японець вийняв книгу, а Янкель — початий журнал.

Цей спосіб ухиляння від гімнастики вигадав Янкель; він же, маючи здібності малювальника, художньо розмальовував за невелику плату виразки, рани, пухлини та інше.

Костець вірив, що ці хвороби — справжні. І зараз, коли вихователь піднімався нагору в гімнастичний зал, його душа під грубою казарменою оболонкою халдея була

сповнена співчуття до нещасних мучеників.

А в гімнастичному залі вже зібралися хлопці. Коли увійшов Костець, вони вищали, вовтузились і тинялися без діла по великому залу.

— У шеренгу ши-куйсь! — закричав Костець.

Хлопці заворушилися, як мурахи, і зрештою вишикувались по ранжиру в пряму лінію.

Першим з правого флангу стояв Купець, за ним Циган, Джапарідзе й Пантелеев. За Пантелеевим звичайно ставав Янкель, тепер же місце лишалося вільне, і Костець скомандував:

— Зімкнись!

Шеренга зімкнулася.

— Рівняння на... пра-во!

Всі голови, за винятком голови Горобця, повернулися праворуч, а Горобець задумався й не почув команди.

— Воробйов, вийди з строю! — наказав Костолмед.

Горобець вийшов.

— Маєш запис у "Літопис", — повідомив Костець і додав: — Стань на місце.

Добившись, щоб шеренга вишикувалась в ідеально пряму лінію, Костець повернув її праворуч.

Третюокласник Безсовестін, який добре грав на роялі і завдяки цьому погано вчився, сів до піаніно.

— Кроком руш! — скомандував Костець.

Безсовестін заграв старовинний марш "Альте камераден", і під звуки маршу три десятки босих ніг заходили вздовж стіп залу.

Йшли один за одним. Попереду виступав Купець: він ішов найкраще, мав виправку, вироблену ще в корпусі. Не встигаючи з інших предметів, Купець пристрасно любив гімнастику.

Всі інші йшли не так браво, тільки Пантелеев, Дзе і Циган наслідували Купця, хоч і не зовсім вдало. Зате Горобець, який дістав запис у "Літопис", бешкетував. Він ішов не в ногу, розтягував інтервали і, опинившись за спиною Костеця, показував йому дулю або язик.

— Лівою, лівою, — командував Костець, відстукуючи такт полірованою паличкою. — Лівою, лівою. Раз, два, раз, два...

Осіннє сонце тьмяно відбивалося в паркетних квадратах і білими плямами бігало по фарбованих під мармур стінах...

— На-а гімнастику... виходь!

Купець, дійшовши до середини стіни, круто повернув ліворуч.

Біля протилежної стіни шеренга розійшлася через одного в різні боки й зійшлася вже парами, а потім четвірками.

— Стій! Відділення, розім-кнись!

Відділення розімкнулося.

Хлопці стали на квадратах паркету, як фігури на шахівниці.

— Вільно!

Купець виставив ногу вперед, руки застав за спину. Всі інші стали як попало. Більшість почали підтягувати штани, що опустилися під час маршування, поправляти паски, сякаться і кашляти.

— Струнко! Першу вправу! По-чи-иай!

Безсовестін заграв вальс.

Під такт костецівської палички хлопці заходилися викопувати сокольські вправи, потім мюллерівські вправи, потім шведську гімнастику.

◆

— Їсти хотця, — сказав Японець, згорнувши книгу.

Янкель перевів погляд з коня, якого він малював, на Японця і відповів:

— Так-с, пожерти б не завадило.

— У тебе немає?

Янкель махнув рукою.

— В четвер... Було б, брат, так давно б нажерся.

Він сумно зазирнув у порожню шухляду парти, потім понишпорив по чужих партах, — скрізь було порожньо.

— Хоча б скоринку десь найти.

Раптом Японець ляснув себе по лобі.

— Ідея! Пам'ятаєш, Курочка розповідав, що в них у класі, на грубі...

Янкель схопився.

— І правда, ідея!..

Обидва підскочили до груби й подивилися вгору.

— Ех, чорт, — зітхнув Янкель, — як би туди залізти?

— Давай підсади мене. Я тобі на плечі стану.

— Ставай.

Янкель нагнувся і вперся руками в коліна. Японець виліз йому на плечі.

— Ще трохи піднімися.

Янкель став навшпиньки.

— Досить!

Японець вчепився руками за карниз груби й зазирнув у запилене заглиблення.

— Ну що? — спитав Янкель, дивлячись на брудну підлогу.

Японець хвилину длубався там, потім пролунав радісний вигук:

— Є!

— Що?

— Булка біла... ще булка... грудка цукру... хліб... Та тут цілий склад недогризків.

— Давай кидай!

На підлогу впало щось важке, тверде, як камінь. Потім посипався кам'яний дощ...

Посипалися цвілі, закам'янілі рештки сніданків, що їх ситі учні комерційного училища закидали колись на грубу. Останній недогризок — булка з прилиплим до неї і

затверділим, як кам'яне вугілля, шматком ковбаси — вдарився об підлогу. Японець уже збирався сплигнути з Янкелевих плечей, коли почувся окрик:

— Це що таке?!

Янкель від несподіванки здригнувся і опустив руки. Піраміда повалилась. У дверях класу стояв Вікмиксор. Поряд з ним стояв хлопчак років п'ятнадцяти з широким бабським обличчям, жорстким волоссям, що стирчало на всі боки, одягнений у сіру куртку і підперезаний ремнем із срібного гімназичною пряжкою.

— Що це таке? — повторив Вікмиксор. — Де клас?

— На гімнастиці, — тихо відповів Янкель.

— А ви що?

— Ноги болять... — мало не пошепки промовив Янкель.

Вікмиксор насупився.

— Ноги болять? Он як... А на грубу чого лазили? Лікуватися?

Противники мюллерівських вправ і шведської гімнастики мовчали.

— Обидва в п'ятому розряді, — оголосив Вікмиксор. — А зараз марш нагору.

Товариші в супроводі Вікмиксора і незнайомця з бабським обличчям піднялися нагору. В гімнастичному залі хлопці знову марширували. Безсовестін грав марш на мотив відомої пісні:

По вулицях ходила

Велика крокодила,

Вона, вона

Голодная була.

При появі Вікмиксора Костець скомандував:

— Стій, струнко!

Хлопці зупинилися. Вікмиксор підійшов до Костця і голосно спитав:

— Чому Черних і Єонін лишилися у класі?

— Вони хворі, Вікторе Миколайовичу, — відповів вихователь.

Вікмиксор насупився.

— Неправда, вони цілком здорові.

— Не може бути, Вікторе Миколайовичу! Я сам бачив...

— А я вам кажу, що вони здорові.

Потім Вікмиксор повернувся до класу.

— Хлопці, Єонін і Черних переводяться в п'ятий розряд за симуляцію хвороби і ухиляння від занять. Хай це буде для вас уроком. Надалі хворі мають подавати довідку лікпома.

Янкель і Японець уже стали в стрій. Біля дверей усе ще стояв незнайомий хлопчак у сірій куртці.

Вікмиксор згадав про нього і відрекомендував:

— А це ваш новий товариш Єльховський Павло... Єльховський, — звернувся він до новачка, — стань у шеренгу.

Новачок ніяково й нерішуче підійшов до строю.

— Стань по ранжиру, після Черних, — сказав Костець.

Шеренга розімкнулась, і Єльховський став у спину Янкелеві. Позад нього опинився Японець.

Вікмиксор вийшов з залу, чомусь викликавши й Костеця.

— Як тебе звати, сволото? — спитав Японець у новенького.

— Чому сволота? — здивувався той.

Голос у нього був тонкий і якийсь надзвичайно писклявий.

— Чому сволота? — перепитав Японець. — А тому що, гадина, ми через тебе засипалися. Не прийшов би ти, нічого б не було.

— Не логічно, — пропищав Єльховський. — Я не винен, що так сталося.

— "Не логічно"... А тут, будь ласка, в п'ятому розряді сиди, — втрутився Янкель, який не встиг навіть покуштувати хлібних недогризків і заздалегідь тішивсяприємністю просидіти п'ять тижнів без відпустки, а отже, і надголодь.

До залу ввійшов Костець. Він був похмурий і насуплений, — очевидно, дістав від начальства догану.

— Струнко!

Знову клас почав ходити кругом по залу. Знову з-під пальців Безсовестіа полилися звуки маршу:

Побачила француза

І хап його за пузо, -

Вона, вона

Голодная була.

Японець злився. Він відчував, що винен сам у тому, що сталося, але, бажаючи зігнати на когось злість, почав переслідувати новачка Єльховського. Він наступав новачкові на ноги, так що у того спадали ганчір'яні хатні туфлі, і крадькома шпиняв його кулаком у спину... Єльховський спершу вирішив не звертати уваги на вихватки Японця, але, коли ці вихватки стали переходити міру, він запищав:

— Відчепись!

Японець ще більше розізлився і з силою наступив новачкові на ногу. Єльховський смикнув погою, застібка туфлі лопнула, і туфля лишилася на підлозі.

Вихователь помітив би вихватку Японця, і його б ще більше покарали, якби саме в цю мить не продзвенів дзвоник.

Хлопці, котрі, ще маршируючи, бачили, як Японець переслідує новачка, обступили Єльховського.

Той сидів навпочіпки, схилившись над розірваною туфлею. Обличчя його скривилось у гримасі; здавалося, він от-от розплачеться.

Але він не заплакав. Замість цього він став чхати. Чхав він якось особливо, кривив обличчя, мружився, і звук у нього виходив якийсь надзвичайно ніжний:

— Апсик!..

Чхав він часто, з певними проміжками. Хлопці оточили його і дивилися здивовано і зацікавлено.

— Що це з ним? — злякано спитав Японець.

— Чхає, — відповів Янкель.

— Бачу, що чхає, а чого чхає?

— Так, напевно, звичка... спадковість.

— Чихун, — сказав хтось.

Купець нагнувся і дав Єльховському болючого щигля в потилицю. Тоді виступив Льонька Пантелєєв.

— Чого знущаєтеся з людини? — сказав він. — Тебе, Купець, мабуть, не мучили, коли ти новачком був?!

Клас зареготав.

— І смішного нічого немає, — почервонівши, заявив Пантелєєв. — Нічого хвастати своєю гуманністю, добрим ставленням до новачків, якщо самі їх б'єте... Хіба не пгавда?

Ніхто не відповів. Усі мовчали, а мовчання, як відомо, — знак згоди.

Єльховський тим часом натягнув покалічену туфлю, підвівся, чхнув востаннє і, тужно оглянувши хлопців, спинив вдячний погляд на Пантелєєві.

У коридорі, коли хлопці розходилися по класах, Пантелєєв підійшов до новачка.

— Будьмо сламниками, — сказав він. — Сламниками у нас звуть дгузів. Будьмо дгузями... Гагазд?

Єльховський не відповів, тільки кивнув головою. Пантелєєв подав сламиикові руку, той міцно потис її.

Панько Єльховський народився в Смоленську.

Паньків батько, вчитель початкової міської школи, належав до числа тих людей, яких по любить начальство. Начальство не любить людей занадто розумних, замкнугих і вільнодумних. Паньків батько був розумний і вільнодумний: він належав до місцевого соціал-демократичного гуртка. За це його звільнили з посади вчителя, простіше сказати — вигнали. Він повністю віддав себе революційній справі, а сім'я голодувала, діти росли. Батько шукав роботи, але не міг знайти її... Мати прала у панських домах, мила підлоги. Дитинство Панька — нерадісне дитинство.

В 1917 році Панькового батька вбили на вулиці козаки. Панько жив з матір'ю, тоді мати віддала його в приют; там він пробув до 1921 року. Потім старший брат Панька, червоний командир, поїхав до Пітера у Військову академію, а через півроку виписав у Петроград і сім'ю — матір, сестру й братика Панька. Панько пожив місяць, не більше, вдома й набешкетував, забуянив відчайдушно, бо був істериком. Брат спробував вплинути на нього сам — не допомгло; тоді він звернувся у відділ народної освіти. І Панько опинився у Шкіді.

Шкіда зустріла його недружелюбно, але потім, узнавши ближче, полюбила міцно, мабуть, міцніше ніж будь-кого. Він був хлопець добрий, надзвичайно чуйний, пошкідському чесний, а головне — любив бешкетувати. А бешкетування, як відомо, — культ поклоніння шкідців.

На другий день після приходу Єльховського Шкіда мала зробити щотижневе

паломництво до лазні. Усі чотири відділення вишикувались у залі, влаштували перекличку. Не було тільки новачка.

Шукати його послали Олмикпопа. За хвилину він повернувся і, підійшовши до Вікмиксора, щось сказав йому. Вікмиксор почервонів, зірвався з місця і побіг у четвертий клас. Панько Єльховський сидів на новому своєму місці, за партою Пантелеєва, і читав книжку. Коли Вікмиксор зайшов, він навіть не підвів голови. Вікмиксор хвилину стояв приголомшений, потім закричав:

— Встань.

Єльховський подивився на нього, відклав книжку, але не встав.

— Встань, тобі сказано! — вже заревів завшколою.

— А чого ви кричите? — не підвищуючи голосу, промовив Панько і, тримаючись руками за кришку парти, встав.

— Ти чого не йдеш нагору? — гнівно спитав Вікмиксор, підходячи до Панькової парти.

Той, не зрушивши з місця, відповів:

— А що мені там робити?

— Що робити? В лазню йти, ось що. Усі вже зібрались, а ти сидиш. Не думай, що тут ти можеш робити що хочеш... Будь ласка, без балачок, марш нагору!

— Нічого подібного, — відповів Панько і, сівши за парту, знову почав читати.

Вікмиксор як тигр кинувся до нього і вп'явся руками в плечі.

— Ні, ти підеш, скотина! — заревів він і витягнув Панька з-за парти.

Панько почав відбиватися. На шум збіглися вихователі і хлопці.

— Я тобі покажу!.. — кречав Вікмиксор, намагаючись виштовхнути Панька в коридор. Той вирвався червоний, розкуйовджений.

— Падлюка! — закричав він, потім зморщив обличчя і заплакав.

Вікмиксор, теж червоний і зім'ятий, підвів голову і, віддихуючись, прошипів:

— П'ятий розряд!

Потім вийшов з класу.

Цей випадок прославив новачка. Ніхто не розумів, чому він не захотів іти в лазню і забуянив, але це, на думку шкідців, і було вершиною героїства: буянити просто так. Відтоді вже ніхто не думав кривдити його, хоча скривдити міг кожен. Був він м'якотілий і тільки іноді, в невідомо чим викликаних випадках, ставав запальний і грубий, та й то тільки по відношенню до начальства.

У ті дні четверте відділення захоплювалось книгами Федора Сологуба. В одному з романів цього колись відомого письменника введено женоподібного хлопця Сашу Пильникова. Японець звернув увагу товаришів на схожість Єльховського з цим типом. Панька прозвали Сашею Пильниковим, замість прізвиська Чихун, що вже було укріпилося...

Згодом його називали ще й Недотепою, Бебе, Почтеєм, але звичайно звали Сашком. Багато хто навіть не знав, що справжнє його ім'я — Павло.

УЛІГАНШТАДТ

Лінгвістична довідка. — Про готель на Дуврському шосе. — Уліганія. — Географічне положення. — Політичний лад. — Диктатор Геніальний. — Наркомбуз. — Мирне життя імперії. — Війна. — Мобілізація. — Хвилювання в колоніях. — Летючий загін. — Революція. — Амністія. — СРСР у Шкіді.

Слово "хуліган" — походження англійського. У старій Англії, як розповідає легенда, на початку дев'ятнадцятого століття жила собі родина Хуліген. Ці Хулігени мали постійний двір на Дуврському шосе. На постоялому дворі зупинялися лорди, графи, купці з континенту й просто заїжджі люди. Легенда розповідає страшну річ: жодна людина, що знайшла притулок під дахом готелю Хуліген, не вийшла звідти. Родина Хуліген заманювала гостей, грабувала і вбивала їх.

І коли розкрилася страшна таємниця постоялого двору, коли королівський суд, пропрівши у горностаєвих мантиях вісім діб підряд, виніс родині вбивць смертний вирок, — ім'я Хуліген стало загальним. Хулігенами стали називати вбивць, злодіїв і паліїв.

Потрапивши в Росію, слово "хуліген" змінилося на "хулігана".

А в Шкіді руда німка Еланлюм, розсердившись на бешкетників-старшокласників, кричала, за німецькою звичкою ковтаючи літеру "х":

— Улігани!

І стало в Шкіді прізвисько "уліган" таким же місцевим і таким же почесним, як і "бешкетник".

Плем'я уліганів зростало й ширилось і зрештою перетворилося на державу Уліганію.

Столиця Уліганії — Уліганштадт, тобто четверте відділення. Уліганштадт — місто велике порівняно з іншими. Вулиці — проходи між партами — широкі, і назви у них гучні: Буянська, Волинянська, Уліганська. Головна ж вулиця — Клептоманіївський проспект. На Клептоманіївському проспекті розміщено будинки — парти — всіх міських і державних діячів. Там стоїть особняк диктатора і міського голови Уліганштадта — Купи Куповича Геніального. Міський голова живе разом із своїм секретарем і ад'ютантом, віконтом де Буржелопом, у просторіччі Джапарідзе. Міністерства, штаб — усе міститься на Клептоманіївському проспекті.

Всі інші вулиці не такі шикарні. На них розмістилися рядові громадяни. В Японському кварталі живе японський консул Со-Нін та інші японські громадяни в особі новачка Нагасакі.

Уліганштадт виник не дуже давно. У Шкіді був бешкет. Буянили всі, буянили запально, покарання сипалися на голови шкідців, а вони буянили. Четверте відділення не вилазило з п'ятого розряду. Японець одного разу сказав:

— Буянити безцільно не годиться. Давайте організуємось і заснуємо республіку.

Думка припала до смаку.

Одразу ж було організовано новий уряд.

Диктатором призначили могутнього Купця Офенбаха. Повноваження його

обмежувалися Радою Народних Комісарів. Наркоми були такі: наркомвійськмор — Янкель, наркомпоштель — Пильииков і наркомбуян — Японець. Диктатор призначив начальником державної міліції і головкомом колоніальних військ Пантелєєва. Уліганія оголошувала молодші класи колоніями і назвала їх: третій клас — Кінчакією, другий — Волинією і перший — Бужландією.

У перший же день заснування Уліганії диктатор, він же міський голова столиці, скликав пленум Раднаркому. "В його розкішному особняку, — як повідомляла місцева газета "Вісті Уліганії", — зібралися всі ясновельможні особи міста. Купа Купович урочисто оголосив про відкриття міста й запропонував наркомам довести до відома громадян, що додержання порядку й муніципальних правил покладається на відповідальність домовласників".

Того ж дня будинки прикрасилися дощечками з номерами й назвами вулиць. Суспільне життя відразу ж завирувало в молодій державі.

На другий день наркомбуян Японець, він же Буза Буянович Неподобников, подав у Раднарком проект конституції:

КОНСТИТУЦІЯ

ВСЕСИЛЬНОЇ БЕШКЕТНОЇ ІМПЕРІЇ УЛІГАНІЇ

Склад імперії

§ 1. До складу Імперії входять чотири держави: Уліганія, Волинія, Кінчакія і Бужлайдія.

§ 2. Держава Уліганія є центральною, пануючою, вона об'єднує периферію і дає їй закони та управління.

§ 3. Управління Імперією доручається диктаторові, наділеному королівськими правами, — його ясновельможності Купі Купичу Геніальному. Допомога в управлінні диктаторові здійснюється Радою комісарів і всіма громадянами, яких призначає на допомогу диктаторові він сам. Управління колоніями доручається віце-губернаторам, яких призначає центральна влада Імперії — диктатор і Раднарком.

§ 4. Військовими силами Імперії (державною міліцією, військовими частинами і колоніальними арміями) відає нарком військових і морських справ, командування ж ними доручається Головштабу в особі головкома і начміла.

§ 5. Релігія в Імперії не переслідується. Уряд (Раднарком) повинен бути клерикальним. Культ поклоніння Уліганії — Буза. Запроваджується Народний комісаріат Бузи, комісаром якого призначається. потомствений почесний буян Буза Буянович Неподобников.

§ 6. Столиця Уліганії — Уліганштадт. У ній зосереджуються всі органи управління Імперії і центральна військова влада.

§ 7. Національні права громадян Імперії поділяються так: улігани, корінні жителі Імперії, мають усі права, тубільці колоніальних країн їм підлягають.

§ 8. Громадянином Уліганштадта може бути кожен, хто пробув у ньому не менше 48 годин.

§ 9. Усі громадили Імперії, улігани й жителі колоній, повинні боротися з ворогами

Імперії — халдеями. Той, хто сприяє халдеям, оголошується зрадником і переслідується органами міліції для віддання до суду диктатору Імперії.

§ 10. Так само караються законом усі виступи й починання, спрямовані на повалення або підлив існуючого в Імперії ладу.

Конституцію прийняв Раднарком і затвердив диктатор. Газета "Вісті Уліганії", що перебувала у віданні наркомвійськмора й водночас книговидавця Янкеля, вмістила конституцію на першій полосі. У цьому ж номері "Вістей" було вміщено національний гімн Уліганії, затверджений властями. Його співали на мотив "Гаудеамуса"[5]:

Уліганштадт, Уліган,
Смерть несеш ти для полян.
Гей, халдеї, хто там дише,
Гей, з дороги, та скоріше.
Уліганія іде.
Ми — імперії сипи,
Діти Купи-сатани,
Править нами мудро він,
Полководця славний син,
Голова Уліганштадта.
Наш тепер високий пост —
Керувати Школїмдост[6].
Завоюєм всі колонї
І халдейську Вавілонью,
Всіх візьмем у свій кулак.

Міський голова скликав загальні збори громадян міста Уліганштадта і там виголосив промову, просту, але зворушливу:

— Хлопці, тобто громадяни. Ось я, диктатор і міський голова, кажу вам... Ми, четверте відділення, тобто, вибачте, Уліганія... ми повинні всі сили свої покласти на те, щоб зробити свій кл... своє місто неприступним для халдеїв та інших ворогів. І водночас зробити його впорядкованим. Докладемо всіх зусиль на це впорядкування. Ми, власті, будемо вам гаряче вдячні... Їй-богу!..

Цю промову повністю вмістили "Вісті", замінивши тільки останній вислів "їй-богу" на "їй-бузі".

Промова мала свій вплив: заклик до впорядкування міста знайшов жвавий відгук у серцях як рядових громадян, так і державних сановників. Усім ділянкам землі, будівлям і навколишнім місцевостям було присвоєно назви...

Викладену білими кахлями грубу оголосили Храмом Бузи. Двоє класних дверей було перейменовано на арки — Арку Вікмиксора І і Арку Еланлюм. Міський сад — плювальниця — назвали Олмикнопією. Це показує, що при всій ненависті уліганів до халдеїв вони зберегли повагу до видатних осіб цієї ворожої держави.

У порожній книжковій шафі зосередилися міська лікарня, аптека і військовий госпіталь. Завідувати цими закладами взявся Горобець, тому лікарню і аптеку назвали

його іменем. Друга порожня шафа з залізною сіткою замість стекол стала державною тюрмою. З інших закладів слід відзначити вокальну капелу імені Кобчика-Фінкельштейна та Народний університет Бузі.

До крана водогону, невідомо навіщо проведеного в клас, начальник міліції Пантелєєв приробив плакатик з написом:

Це означало — каналізація. Кому доручити управління каналізацією, не знали, і доручили Пильникову — наркомпоштелю.

Життя Уліганії йпіло своїм звичаєм, мирне життя вільної країни... На класних уроках висловлювали рішучий протест халдеям, влаштовували обструкції, діставали п'яті розряди та ізолятори, а імперія процвітала.

Одного разу "Вісті" почали кампанію за те, щоб влаштувати пам'ятник Бузі.

"Соромно подумати, — йшлося в газеті, — що столиця такої могутньої держави, як Уліганія, не має жодного пам'ятника. У нас немає навіть свого герба".

Ця стаття боляче вколола наркомбуза Неподобникова. На другий же день він подав у редакцію газети проекти герба й пам'ятника. Малюнок герба зображав вибите скло, з якого просовувався грубезний кулак. Під гербом стояв девіз: "Істина в Бузі". Проект пам'ятника зображав постамент, вкритий лозунгами й думками геніальних людей імперії. На постаменті стояв величезний кулак.

Проекти припали до смаку властям, герб було затверджено і оголошено державним, спорудження пам'ятника доручили художникам Янкелю, Горобцю та Окрайцю. Робили вони його з паперу, картону і глини, робили два дні.

На третій день відбулось урочисте відкриття пам'ятника. Ось як описує цей факт імперська преса в особі "Вістей":

"На майдані Бузі зібралося все населення міста, всі жителі прийшли сюди, щоб відсвяткувати цей урочистий момент в історії Імперії. Пам'ятник Великій Бузі височів серед майдану, вкритий полотном, біля нього стояла варта з представників вищої військової влади — пп. наркомвійськмора Янкеля й начміла Л. Пантелєєва, одягнутих у парадну форму.

О 6-й год. 27 хв. на майдан прибув його ясновельможність диктатор Імперії Купа Куповнч Геніальний. Його несли на носилках два раби з племені бужап. У почті його ясновельможності, який прибув разом з ним, були, віконт де Буржелоп і п. Б. Неподобников. О 7-й год. 30 хв. за міським часом під салют, який улаштував місцевий мільйонер п. Башкломон, полотнище пам'ятника було зірвано, й перед поглядами присутніх постало чудове видовище. На кубічному п'єдесталі височів величезний кулак — символ могутності імперії, кулак, такий схожий на кулак його ясновельможності. Натовп кричав "віват" і під дружний спів імперського гімну розходився з майдану. Увечері в особняку й. я. Геніального відбулися бенкет і концерт за участю капели ім. Кобчика".

Уліганія процвітала. Уліганштадт досяг верхів благоустрою і господарського багатства. Муніципалітет готувався до побудови міського театру, коли Імперії було завдано страшного удару.

Уліганії було оголошено війну, і оголосив її не хто інший, як президент могутньої республіки, Халдейської республіки Шкід — Вікмиксор.

Оголошення війни відбулося в дещо дивній формі. До Уліганштадта ввійшла секретарка і дружина президента ворожої республіки Еланлюм і заявила:

— Кінчайте цю волинку. Побуянили, й досить.

Звісно, це не означало оголошення війни. Ця заява просто свідчила, що імперія повинна здатися, розсипатися, погаснути... Це було гірше, ніж війна. Здатися без бою, вмерти, не покуштувавши ворожого пороху, не краще, ніж загинути в боротьбі. Уліганія прийняла виклик і оголосила:

— Війна до переможного кінця!

Місто прикрасилося національними прапорами (на чорному фоні білий кулак), "Вісті" просурмили страшну новину.

Відбувся екстрений пленум Раднаркому, на якому виступили з палким заклик до боротьби диктатор і наркомбуз. Вирішили оголосити мобілізацію. Того ж дня на вулицях міста з'явилися листівки-накази:

НАКАЗ № 1

Народного комісара військових і морських справ

Наркомвійськмор повідомляє громадян Імперії, що всесильній Імперії Уліганії халдеї оголосили війну.

Уліганія повинна а честю вийти з цієї війни. Вперед за справедливу справу Великої Бузи! В Бузі здобудеш ти право своє! Хай живе у віках Уліганська Імперія!

Наркомвійськмор Г. Янкель.

НАКАЗ № 2

Від начальника імперської міліції і головкома колоніальних військ

Головне Управління військовими силами Імперії в особі начміла й головкома у зв'язку з оголошенням війни оголошує мобілізацію. Призову на військову службу підлягають усі громадяни Уліганії, як міста Уліганштадта, так і міст Кіпчакославля, Волинграда й Бужебурга. Явка для реєстрації — штаб тубільної армії, керованої імперським намісником.

За неявку до призову винних буде віддано до військово-польового суду.

Начміл і головкомколвійськ Пантелеев.

НАКАЗ № 3

по м. Уліганштадту

Від начміла і міського магістрату

У місті Уліганштадті оголошується воєнний етап. Вхід і вихід з міста допускається тільки по одержанні перепустки в магістраті у міського голови.

Міський голова К. Геніальний.

Начміл Пантелеев.

Мобілізація в Уліганштадті пройшла організовано й без ексцесів. До головного штабу прибуло дванадцять чоловік. Усіх було зараховано в списки армії, і вони одержали "форму" — картонний значок з гербом імперії і паперовий ківер з кокардою,

які виготовляли на пристосованому для виробництва військового спорядження газовому заводі мільйонера Башкломопа.

"Вісті", що перебували на утриманні уряду, дали неправильний звіт про хід мобілізації, перетворивши дванадцять чоловік на дванадцять тисяч.

В Уліганштадті мобілізація пройшла спокійно, зате в колоніях провести призов було не так легко. Наркомвійськмор Янкель мав з голововерхом Пантелєєвим таємну нараду, на якій було вирішено призначити намісників колоніальних держав. Склали список: від Кінчакії — Курочка, від Волинії — Баран і від Бужландії — Калина. Список передали диктатору, той затвердив його. Через наркомпоштель послали телеграми з викликом намісників. Намісники прибули в Уліганштадт одночасно. Диктатор зустрів їх привітно, почастував чаєм з сахарином та чорним хлібом і уповноважив їх провести мобілізацію й агітувати за воєнну кампанію на своїй батьківщині.

Намісники поїхали.

Через деякий час до них надійшли повідомлення, що мобілізацію проведено не блискуче.

"В Кінчакії становище з призовом жахливе, — писав намісник Курочка, — ті, що підлягають мобілізації, дезертирують з частин або й просто не приходять на призов. Із зібраних 23 чоловік тільки 10 можна вважати надійними на випадок бою з ворогами".

Від намісника Барана надійшла телеграма такого самого змісту:

"Становище ахове. Дезертирують майже всі призовники. Помічена провокаційна робота халдеїв".

А від Бужландії намісник писав:

"Прошу мене більше не вважати за намісника. Побили".

Такі повідомлення мало радували Уліганію. Але улігани не знали про стан справ у колоніях. "Вісті" мовчали, діставши таємний наказ Раднаркому. Тому в Уліганії панував бадьорий патріотичний дух.

Одного разу, коли уліганська армія зібралася на майдані Бузи для проходження звичайної військової підготовки, туди прибув наркомвійськмор.

— Друзі, — сказав він. — Треба сформувати загін, щоб придушити бунт у колоніях. Хто піде?

Це повідомлення вдарило як грім, проте ліс рук піднявся. Наркомвійськмор був зворушений.

— Не так багато, — сказав він, — п'ятьох чоловік цілком досить.

П'ять чоловік дістали назву Летючого загону й під управлінням самого головкома Пантелєєва вирушили до Бужландії.

Загін вийшов з міста озброєний гострими, відточеними склом палицями. Разом з загonom до Бужландії вирушив кореспондент "Вістей", наркомпоштель Пильников. Через півгодини після того, як вийшов Летючий загін, до редакції газети прибуло повідомлення, що загін розбито, але все-таки вдалося залякати бужан і примусити їх не виступати на стороні халдеїв, якщо війна розгориться. Незабаром повернувся і сам загін. У двох були розбиті носи, у Пантелєєва — роздерто сорочку і зірвано

головкомівський значок.

У Раднаркомі відбулася нарада. Ухвалили нагородити всіх учасників битви орденами Бузи, а Пантелєєва представити в кавалери ордена Імперської Могутності і надати йому звання генерала.

Тим часом у сусідній Кінчакії справа йшла по-своєму. Диктатор Уліганії і Раднарком не знали, що намісник Курочка, якого вони призначили, — зрадник і що готується бунт.

В Уліганштадт увійшов Олмикпоп.

— По місцях. Починається урок.

— До бі-са!..

— Почнемо бій, — сказав диктатор секретареві де Буржелопу, той передав наказ у Раднарком. Звідти спішно послали кур'єра в колонії з наказом, щоб виступали тубільні армії.

У свою чергу начміл зібрав гарнізон. Летючий загін на чолі з Пантелєєвим підійшов до Олмикпопа.

— Ви арештовані, — заявив Пантелєєв, поклавши руку на плече халдея.

— Що-о? — заревів Олмикпоп.

— Ви арештовані як халдей, представник ворожої країни.

Олмикпоп хотів вибігти з класу, але загін оточив його. У цей час за Аркою Вікмиксора І, яку перейменували на Арку Війни, показався загін кіпчаків під проводом Курочки.

— Марш назад! — закричав Олмикпоп.

Загін з двадцяти чоловік мовчки пройшов до Уліганштадта й вишикувався на майдані Бузи.

— Струнко, — скомандував Курочка. Потім у супроводі одного солдата він пройшов у палац диктатора.

— Маю честь вас арештувати, — заявив він Геніальному. Той вирячив очі.

— Як?

— Ви арештовані!

Могутнього бикоподібного Купця витягли на майдан. Там зібралось усе населення міста. Курочка вийшов на середину майдану, виліз на пам'ятник Бузі, зроблений з двох табуреток, і сказав:

— Від імені всієї республіки Шкід оголошую державний переворот в імперії Уліганії. Країна вже достатньо була під ярмом диктатора. Оголошую вільну Радянську Республіку.

Уліганська армія намагалася чинити опір — кілька солдатів кинулися на Курочку, але кінчацький загін швидко навів лад у місті. Це свідчило, що як армія, як фізична сила Кінчакія була авторитетніша за Уліганію.

Переворот відбувся. Олмикпопа відпустили. Всіх державних діячів Уліганії було арештовано, і вони сиділи в державній тюрмі. Тим часом створювався новий уряд. Скликали першу Раду народних депутатів, на засіданні якої було офіційно проголошено

Уліганську Вільну Радянську Республіку. Конституція, яку повністю опублікували В новій газеті "Вільна Уліганія", оголошувала, що відтепер усі держави — самостійні й відокремлюються від колишньої імперії. У другому номері "Вільної Уліганії", що вийшов того ж дня, від імені Ради оголошувалась амністія всім ув'язненим іммерцям.

Більшість рядових громадян Уліганштадта визнали нову владу.

Пам'ятник Бузі було знято.

Потім кінчацька армія залишила місто. Уліганії було надано право самовизначення.

Уроків, звичайно, в цей день не було. Халдеї, налякані розповіддю Олмикпопа, боялися зазирнути в четверте відділення.

За вечірнім чаєм Вікмиксор, мило всміхаючись, заявив:

— Хлопці, як мені стало відомо, ви граєте в громадянську війну. Я знаю, що це цікава гра, на якій ви вчитеся суспільного життя, це піде на користь, коли ви опинитеся за стінами школи. Але все-таки, зрештою, захоплюватися цим не можна. Треба вчитись. У вас, як я знаю, відбулася соціальна революція. Поздоровляю і пропоную вам об'єднатися разом з "халдеями" в один союз, в Союз Радянських Республік. Згода? Крім того, на честь такої події оголошую амністію всім п'ятирозрядникам.

Гучне "ура" було відповіддю на слова Вікмиксора.

На цьому закінчилася велика шкідська буза.

Шкіда знову перейшла з військового стану на мирний. Знову в класах Олмикпоп читав російську історію, Еланлюм — німецьку мову і двічі на тиждень Костець, постукуючи паличкою, кричав:

— На гімнастику — швидко!

ЛОТЕРЕЯ-АЛЕГРІ

Ассі в класі. — Нудота. — Карамзін і очко. — Еврика! — Ідея Джапарідзе. — Лотерея-алегрі. — У відпустку. — Шкіда миється. — "Оне Механізмус". — Тираж. — Сумний кінець. — Скарбник-розтратник. — Гральна гарячка. — Досить!

Краплі осіннього дощу б'ють по шибках вікон — туб-туб-туб-туб.

Третя година дня, а в класі півватні лампочки борються з сутінками.

Лекція з російської мови. Читає Ассі.

Асс — халдей; голова втиснулась у плечі, він у ватному засмальцьованому пальті. Кишені пальта набухли... Кажуть, у кишенях — шматочки хліба, що їх Ассі збирає на вечерю. Голос Ассі лунає глухо, нечутно:

— Карамзін... Сентименталізм... Романтизм...

Улігани сидять за нартами, але ніхто не слухає Ассі. Японець фальшиво співає:

Ассі в класі,

А в класі бузасі,

В класі бузасі,

Бідненький Ассі.

Кальмот, вилізши з ногами на парту, бубонить:

— Кальмот віндівот віпдівамиампот, захотів відпівел віндівампамиел, хлібця віпдівібця віндівампампібця.

В кутку Пап і Пантелеев.

— Бий!

— Сім... Дама... Казна!

— Дівки!

— Давай!

Ріжуться в очко. Ніхто не слухає Ассі. Нудота...

Голос Ассі як із могили:

— "Бідна Ліза"... Смаки панівного класу... Доба...

Голос Ассі заїкуватий і глухий.

Нудота!..

Ассі в класі,

А в класі бузасі,

В класі бузасі,

Бідненький Ассі.

Купець обхопив руками Жуйного адмірала.

— Замісити колобок?

Долоня проїжджає по трикутній голові Адмірала, куйовдить і без того скуйовджене волосся... Нудно!..

— "Бідна Ліза". Початок дев'ятнадцятого століття. "Пантеон словесності"... "Бідна Ліза"...

Ассі в класі,

А в класі бузасі,

В класі бузасі,

Бідненький Ассі.

— Горобець віидівець віидівампампонець, дурак віидівак ііндінампампак...

— Бий!

— Картинка... Лафа!

— Ну?

— Очко!..

— Давай!

— Замісити колобок?

Ассі в класі,

А в класі...

Нудота, сум.

І раптом голос Джапарідзе:

— Придумав! Ура!

... бузасі.

На підлогу впала пікова десятка, долоня Офенбаха застигла в центрі адміральського трикутника. І голос Ассі стає гучний і чутний:

— 3 тисяча сімсот сімдесят четвертого року Микола Михайлович Карамзін почав видавати "Московський журнал", у якому вміщував свої "Листи російського мандрівника". 3 тисяча сімсот дев'яносто п'ятого року Микола Михайлович...

— Ідея! — знову закричав Джапарідзе.

Тридцять очей повернулися в його сторону.

— Що?

— Яка?

— Ану, не тягни! Кажі!

Джапарідзе ставить питання руба:

— Нудно?

Півтора десятка горлянок:

— Нудно.

Бородавчастий палець Джапарідзе піднімається вгору.

— Лотерея-алегрі.

І знову голос Ассі тоне в могилі.

— 3 тисяча вісімсот третього рок-ку... Держави Росій-ської-ї... Імператорський історіограф-раф...

Клас — наче розворушений мурашник. Сумна пісня Японця переходить на шалений темп:

Ассі в класі,

А в класі бузасі,

В класі бузасі,

Ассі!

Ассі...

Клас сказився. Нудоти немає — яка там нудота, коли в кожній голові вирує думка:

— Лотерея-алегрі!

Геть нудоту! Не треба карт, колобків і фальшивого тенора Япончика!

— Дайош лотерею-алегрі!

У двері класу просовується рука з дзвоником. Рука робить рівні рухи вгору-вниз, вгору-вниз, дзвоник дзеленькає некрасивим, але приємним для слуху дзвоном.

Ассі закриває томик історії словесності Солодовникова, голова його ще глибше втягується в плечі, руки тонуть у набухлих кишнях, і Ассі — непомітно в загальному гаморі — виходить з класу.

І відразу ж біля парти Джапарідзе опиняються Янкель, Пантелеев та Японець.

— Дайош?

— Дайош!

Генеральна рада засідає:

— Ти, я, він і він... Компанія. Добре?

— Добре.

Лотерея-алегрі. Чотири! І не додумався ніхто!

— Чудово.

— Лафа!
— Симпатично.
— А речі?
— Які? Ах, справді... Наберемо хто що може...

Янкель:

— Я у відпустку піду, принесу силу-силенну.
— І я, — каже Пантелєєв.

Японець, захоплений ідеєю, наважується на подвиг, на жертву.

— Все. Паперу сто двадцять аркушів, олівці... Все для лотереї-алегрії.

Джапарідзе — автор ідеї — кусає губи... Він у п'ятому розряді й у відпустку йти не може.

— Я дам, що зможу, — каже він.

Завтра субота — відпустка. Сьогодні день найнудніший з усього тижня, але нудоти немає — клас захоплений ідеєю, яка може на довгий час заповнити години дозвілля Уліганії. І Джапарідзе, гордовито походжаючи по класу, піднімаючи вгору товстий бородавчастий палець, каже:

— Я!

Рік має триста шістдесят п'ять днів, п'ятдесят два тижні.

Кожного дня, кожного тижня у Шкіді дзвонять дзвоники. Вони дзвонять уранці — будять республіку, дзвонять до чаю, на уроки, на сон... Але найкращий дзвоник, найприємніший для вуха шкідця, — це дзвоник у суботу, коли закінчуються уроки. Крім кінця уроків, він оголошує відпустку.

Звичайно буває: кінчилися уроки — всі залишаються на місцях; тепер Шкіда схожа на божевільню, і притому на буйне відділення.

У класі четвертого відділення розгардіяш.

— Мити підлоги! — кричить Горобець, староста класу.

І луною відгукується:

— Мити підлоги!

— Підлоги мити! Хто?

В руках у Горобця алфавітний список класу.

— Один з початку, другий з кіпця: Єонін, Черних, Пантелєєв і Офенбах.

— Не згоден!

— Буза!

— Я минулого разу мив!

— К чо-орту!

Скиглення, суперечки, чвари...

"Пантелєєв, Янкель і Купець не хочуть мити підлоги — їм у відпустку... Купець негайно "відкупується", тобто знаходить собі заступника.

— Гладун!..

Товстенький Гладун — Молотов — мов з-під землі виростає.

— Миєш підлогу?

— Скільки?

— Чвертка.

— Дзуськи!

— А скільки?

— Фунт.

Віддавати фунт хліба за миття підлоги Купцеві не хочеться, але бажання швидше піти у відпустку перемагає.

Купець за фунт хліба бажає дістати максимум задоволення. Здоровенного щигля по лобі Гладуна:

— Маєш на додачу.

Янкель і Пантелєєв лютують.

— Та як же це?.. Відпустка ж... А лотерея-алеґрі?

Джапарідзе — голова лотерейної компанії — наважується:

— Чорт з вами!... Валяйте... Ми з Японцем упораємося. Правда?

— Правда!

Обличчя Пантелєєва і Янкеля розцвітають.

— Лафа.

По сходах нагору. У спальні забирають ковдри, постільну білизну — в гардеробну. Біля гардеробної хвіст. Шкідці, які йдуть у відпустку, прийшли здати казенну білизну й одержати пальта і шапки.

— В чергу! В чергу! Куди претесь?

— Іди ти!..

Фізична сила і авторитет старшокласників беруть гору — уліганштадці без черги входять у гардеробну.

Там розпоряджаються Лімкор і Окраєць — гардеробний староста.

— Прийми, Окраєнція.

Окраєць сповнений гідності.

— Почекай.

Білизну здали, одержали пальта і ситцеві шапки, схожі на червоноармійські шоломи.

— В халдейську!

В канцелярії Олмикпоп, черговий халдей, начепивши на ніс пенсне, важко сидить на інвалідному віденському стільці.

— Дядю Сашо, ми у відпустку йдемо. Напишіть квитки.

Халдей уважно переглядає "Літопис". Янкель і Пантелєєв — у другому розряді, мають право на відпустку. Він дістає з шухляди столу бланк і пише:

"Цим засвідчується, що вихованця IV відд. школи СІВ ім. Достоевського відпущено у відпустку до понеділка 20 жовтня цього року".

Формальності закінчено, обов'язок громадянина республіки виконано.

— Черговий, ключ!

І на вулицю.

А Шкіда починає митися.

Хитромудрий Гладун одержав фунт хліба, а підлог не мие. Він впіймав першокласника Кузю.

— Вимий підлогу.

— Що даси?

— Хліба дам.

— Скільки?

— Чвертку.

Кузя мовчки киває головою, угоду укладено. Гладун іде в клас, сідає на Янкелеву парту і дістає з неї звичайно недоступні випуски "Ната Пінкертон" і "Антон Кречета". Він заробив три чверті фунта хліба і може відпочити.

Японець і Дзе, не маючи лишків хліба, змушені чесно виконати геройськи взятий на себе обов'язок.

Ідуть на кухню. Передбачливі вихованці вже розхапали відра й ганчірки, доводиться чекати, поки хтось закінчить мити.

Діставши нарешті відра й наповнивши їх крутим окропом, товариші піднімаються нагору.

Там Галочка, старша прибиральниця, командує й розподіляє ділянки, де кому мити.

— Вимийте Білий зал, — каже вона.

Сонін і Джапарідзе спускаються вниз і проходять у Білий зал.

Зал великий — страшно братися до нього. Мити треба старанно, промивати двічі і витирати паркетні плити насухо, щоб не блищали.

Проте улігани, залишившись удвох, розв'язують справу інакше.

— Починай.

Японець бере відро, нахилиє його й біжить по залу. Вода розливається рівними смужками. За Японцем накарячки біжить Дзе й розтирає воду. Через п'ять хвилин паркетна підлога темніє, і здається, що вона вимита.

— Готово.

Товариші сідають до вікна. Джапарідзе закурює і, затаючись, обережно пускає дим по стіні.

Просидівши строк, який потрібен для доброго миття, вони йдуть до канцелярії.

— Дядю Сашо, прийміть зал.

Сашкець прямує до залу, короткозоро, мигцем оглядає підлогу й повертається в "халдейську".

Японець та Дзе йдуть у клас, розтоплюють грубу і, гріючись біля яскравого вогню, теревенять про лотерею-алегрі і ждуть понеділка.

В сутінках жовтневого ранку Льонька Пантелєєв біг з відпустки до Шкіди. Взуті в порвані "американські" черевики, ноги захиналися гряззю, хлюпали по калюжах,

стукотіли на нерівних плитах тротуарів.

На вулицях починалося денне життя, відкривалися вітрини магазинів, і з крамниць "Продукти харчування" виривався на вулицю запах теплого ситнику, кави і ще чогось невловного, смачного.

Льонька біг вулицею, боячись запізнитися в Шкіду. Біля Покровки у вітрині ювелірного магазину був годинник. Льонька глянув і похолов. П'ять хвилин на одинадцяту, а в Шкіду треба було встигнути на перший урок, на десятю годину.

Він прискорив ходу й міцніше стиснув великий згорток з речами для лотереї-алеґрії.

Були в ньому: "Пошехонська старина" Салтикова, іржаві ковзани, гіпсовий бюст Льва Толстого, ламаний будильник, запальничка й безліч дрібничок — Льонька деякі випросив, а деякі поцупив у сестрички.

— Почались уроки? — спитав Пантелеев, коли йому, захеканому і стомленому, кухонний староста Циган відчинив двері.

— Почалися, — відповів Циган.

— Давно?

— Майже півгодини.

"Влип, — подумав Пантелеев. — Який ще урок, невідомо... Якщо Сашкець або Вітя, то пропав — п'ятий розряд!"

Боячись попасти на очі Вікмиксору або Еланлюм, він крадучись пробрався до класу, припав вухом до замкової щілини й прислухався. Серце його радісно застрибало. Крізь щілину глухо долинали уривчасті репліки:

— Карамзін... Тисяча вісімсот третій рік... Наталія, боярська дочка...

Льонька прочинив двері і спитав::

— Можна?

— Будь ласка, — відповів Ассі, — увійдіть.

Він був єдиний халдей, який називав шкідців на "ви". Льонька зайшов у клас. Побачивши, що він несе клунок, клас загримотів:

— Оце нальотчик!

— Браво!

— Ура!

Льонька пройшов до своєї парти, сів, віддихався і почав розв'язувати вузол. До нього одразу підсіли Японець і Джапарідзе.

— Ну, показуй.

Пантелеев виклав на лаву принесені речі.

— А Янкель прийшов? — спитав він.

— Ще нема, — відповів Японець, гортаючи "Пошехонську старину".

Парту Пантелеева обступили Горобець, Окраєць і Кальмот.

— Ну, давайте, давайте, — прогнав їх Льонька, — нічого витріщатися. Тут професійна таємниця.

Цікаві одійшли. Льонька засунув речі в парту, відклавши окремо принесені продукти: хліб, цукор, шматок пирога й восьмушку махорки.

В цей час до класу ввірвався червоний, упрілий Янкель. В руках він ніс величезний, перев'язаний мотузком пакет. Уліганія зустріла його ще гучнішим "ура".

Янкель кинувся до своєї парти і, віддихуючися, протягнув:

— Фу ти, я думав — у нас Гусак, а тут...

Ассі, який на хвилину затих було, знову забубонів, сховавши голову в плечі:

— Карамзін — виразник доби... Розбираючи його твори в хронологічному порядку, ми...

Задзеленчав дзвоник. Ассі, по докінчивши фрази, підвівся і викотився з класу.

— Компанія, сюди! — закричав Японець.

Четвірка зібралася біля Пантелєєва. Янкель притягнув свій пакет і, розгорнувши його, виклав десятків два різних книг, різні ручки, статуетки, палітру фарб і комплект "Нивы" за 1909 рік. Притягнув свої речі до парти Пантелєєва і Японець. Він дав сто двадцять аркушів письмового паперу, який збирав цілий рік, і дюжину фаберівських олівців.

Джапарідзе зняв і віддав обмотки. Носити обмотки в Шкіді вважалося верхом елегантності й франтівства, тому внесок Джапарідзе був дуже цінний.

Коли всі речі було зібрано, Янкель запропонував:

— Приступимо до технічної частини. Треба скласти каталог.

Почали складати список речей. Першим номером записали ковзани:

1. Першосортні бігові ковзани "Джексон".

Другим записали обмотки Дзе:

2. Чудові суконні обмотки найостаннішого лондонського зразка.

Третім пройшов трисантиметровий бюст Толстого "майже в натуральну величину"...

Далі оцінювати речі стало складніше.

Дістали будильник. Будильник, виявилося, був тільки порожньою бляшаною коробкою з циферблатом, але без механізму.

— Ідея, — сказав Японець. — Пиши: "Прекрасний годинник-будильник "Ohne Mechanismus".

— Це що означає? — спитав Дзе. — Надто вже гучно.

— Це означає, що годинник без механізму... А хлопці не зрозуміють — подумають, що фірма "Оне Механізмус".

Потім записали "Повний комплект журналу "Нива" за 1909 рік у розкішній коленкорівій оправі", ламаний десертний ніжик під гучного назвою "дамаський кинджал воронованої сталі", запальничку й "Пошехонську старину".

Далі почали записувати дрібнички — статуетки, олівці, ручки. Під кінець пустили папір:

51. Прекрасний веленевий папір 5 арк.

52. "53. "Всього набралось 70 номерів.

— Почому ж продаватимемо білети? — спитав Пантелєєв.

— Я думаю, дві порції піску, або півфунта хліба, або п'ять копійок золотом, — сказав

Японець.

Янкель підрахував у думці і заявив:

— Невигідно... Всього три карбованці п'ятдесят копійок золотом виходить. Не окупить діла. Тільки ковзани два карбованці коштують.

— Пустих ми ж не робитимемо, — сказав Дзе.

— Ні, пустих не треба.

Вирішили зробити маленьку перетасовку. Замість п'яти аркушів паперу написали два аркуші. Вийшло сто тридцять номерів.

Склавши каталог, почали виготовляти білети. Янкель зробив зразок:

За допомогою Пантелєєва і Дзе Янкель надрукував їх сто тридцять штук.

— А хто у нас буде скарбником? — спитав Пантелєєв. — Я думаю — Янкель.

— К чорту! — заявив Японець. — Краще Дзе.

Погодились на Дзе. Новоспечений скарбник заходився підписувати білети. До вечора працювали — писали білети, наклеювали номери на речі і, відгородивши кафедрою куток класу, розставляли речі на полицях порожньої книжкової шафи.

А вранці у вівторок улігани, прийшовши після чаю в клас, побачили на кафедрі величезний плакат:

Біля плаката зібрався величезний натовп. Звістка про лотерею облетіла всю республіку. Сашкецю, який прийшов у четверте відділення читати лекцію, насилу пощастило розігнати орду кінчаків, волинян та бужан.

На уроках панувало збудження, і навіть Вікмиксорові, який читав уліганам стародавню історію, важко було підкорити дисципліні збуджену масу. Після дзвоника Вікмиксор поцікавився, що так схвилювало клас. Хтось мовчки показав на кафедру, яка волила плакатом.

Вікмиксор, читаючи плакат, усміхався; прочитавши, насупився.

— Треба було у мене дозвіл узяти, а потім уже оголошення вішати, — сказав він.

Вискочив Янкель.

— Вибачте, Вікторе Миколайовичу... Не подумали...

— Ну, гаразд, — добродушно всміхнувся завшколою, — бог з вами... Розважайтесь.

Потім, подумавши, вийняв з кишені портмоне й сказав:

— Дайте-но мені на щастя парочку білетів.

Клас дружно загримів оплесками. Джапарідзе вручив Вікмиксорові два перших білети.

Після уроків клас знову заповнили шкідці. Приходили вже з продуктами: хлібом, цукром-піском, а хто й з грішми, які принесли з дому. Більшість купували один-два білети, платили за домовленістю з комісією сахарином, цигарками або чимось іншим; кухонний староста Громоносцев, що мав хлібні надлишки, вгатив десять фунтів хліба, купивши двадцять білетів.

— Ковзани виграти хочу, — заявив він. — І обмотки виграю.

Коли після обіду прийшов Ассі, його силоміць примусили купити п'ять білетів. До вечора було продано сто два білети. Парта Джапарідзе розбухла від хліба й цукру, що

лежали в ній, на ній і під нею. Крім того, в кишені у Дзе хрускотіло лимонів сорок грошей.

На другий день увечері в Білому залі мав відбутися тираж.

У Білому залі зібралась вся Шкіда.

Посеред залу стояв стіл, заставлений речами, які розігрувались у лотереї, поруч другий стіл, і на ньому скринька із скрученими в трубочки номерами. Шкіда обліпила столи і Тиражну комісію, що стояла біля них.

— В чергу! — закричав Японець.

Шкіда витяглась у чергу. Першим став Вікмиксор, за ним халдеї, потім вихованці.

— Тираж лотереї-алегрії вважаємо відкритим, — оголосив Джапарідзе.

Вікмиксор, усміхаючись, засунув руку в ящик і вийняв два білети. Розгорнули, там стояли номери шість і шістдесят дев'ять.

Джапарідзе подивився в список:

— Дамаський кинджал воронованої сталі і аркуш паперу.

Папір Вікмиксор узяв, а від "кинджала", тільки-но глянувши на нього, відмовився.

Потім тягнув білет Сашкець. Йому випало два аркуші паперу. Ассі витягнув чотири порції паперу й книжку "Як вирощувати опеньки в сухій місцевості". Костолмеду дістався олівець, яким він негайно записав другокласника Рабіндіна, на прізвисько Рабіндранат Тагор, — в урочистий момент тиражу він пустував.

Потім тягнули білети вихованці.

Купець, який мріяв виграти обмотки, витягнув будильник "оне механізмус". У першу мить він було зрадів... Але, одержавши в руки годинник і оглянувши його, страшенно розсердився.

— Уб'ю! — закричав він. — Аферисти, злодії, шахраї!...

Тираж на деякий час припинився. Тиражна комісія, скупчившись біля стіни, тремтіла, мов у лихоманці. Накричавшись, Купець люто кинув "оне механізмус" на підлогу і вийшов з залу.

Тираж почався знову.

Ковзани виграв Якушка, найменший громадянин республіки. Обмотки дісталися Голому Папу.

Тираж закінчувався, коли в зал увірвався Циган. Як староста, він був зайнятий на кухні і щойно звільнився.

— Дайош ковзани! — закричав він.

— Вже готові, — відповів хтось.

— Тобто як готові?

— Виграні.

— А обмотки?

— Виграні.

— А, сволота!.. — закричав Циган і підскочив до столу, збираючись витягти двадцять білетів.

Але білетів у ящику виявилось тільки дванадцять — вісім штук загадково зникли.

І всі білети, що дісталися Цигану, були барахлом: десять — папір, один — книжка "Кузьма Крючков" і один — дрібничка — слон з відбитим хоботом.

— Сволота! — закричав Циган. — Сволота, мерзотники!.. Шахрувати здумали!... Аферу провели!.. Хліб у людей пограбували!..

Він схопив стіл, швиргнув його на підлогу й кинувся до Тиражної комісії. Комісія розбіглася. Тільки Янкель, який не встиг утекти, притиснувся до стіни. Громоносцев налетів на нього й так побив, що Янкель дві години після цього ходив з перев'язаною щогою і запухлими очима. Але тільки дві години.

Через дві години Янкель уже розгулював веселий та бадьорий. У Янкелевій голові назрівала блискача, на його думку, ідея. Він вирішив відшкодувати збитки, яких завдав йому Циган. Для цього він про щось довго шептався з Джапарідзе.

Японець і Пантелеев прибирали зал; прибравши, пішли в клас. Перше, що вразило, коли вони увійшли, це обличчя Джапарідзе — бліде, спотворене стражданням.

— Що таке? Кажі! — закричав Японець, відчувши біду.

— Хліб, — прошепотів Дзе, — хліб, цукор... усе...

— Що?

— Вкрали...

— Як... Геть усе?

— Ні... ось кальмот.

Джапарідзе вийняв з парти фунтів п'ять хліба. Пантелеев і Японець презирнулися і зітхнули.

— А гроші? — спитав Японець.

Дзе на мить задумався. Потім вивернув чомусь одну праву кишеню і відповів:

— І гроші теж украли.

Пантелеев і Японець узяли хліб і вийшли з класу.

— Ну й сволота ж, — зітхнув Японець.

— Т-так, — підтакнув Пантелеев.

Розтратник Джапарідзе тим часом давав хабара винахідливому Янкелеві, або, простіше, ділився з ним розтраченим капіталом — хлібом, цукром і лимонами.

Так закінчилася перша "лотерея-алеґрі".

Але приклад знайшов відгук...

Незабаром Купець у компанії з Циганом і Горобцем влаштували таку саму лотерею. Лотерея пройшла слабо, а проте дала прибуток. Це стало приводом до розвитку грального промислу в четвертому відділенні.

Новачок Єльховський — Сашко Пильников — придумав нову гру — рулетку або "колесо фортуни". Пантелеев з минулого знав марафетні ігри, навчив товаришів грати в "кручу-верчу" і в "наперсточки". Четверте відділення перетворилося на справите гральне кубло. Дійшло до того, що вже не вистачало гравців, усі зробилися власниками "гральних будинків". Сидить кожен біля своєї гри й чекає "клієнтів". Набридне —

підійде до сусіда, пограє і кличе його до себе... За старшими потяглися й молодші. Ігри почали влаштовувати і в молодших відділеннях...

Та незабаром лотерейна гарячка у Шкіді минула. Потягло до розумнішого проведення часу.

Закінчився період бузи, на Шкіді найшло бажання вчитися.

"ДАЙОШ ПОЛІТГРАМОТУ"

Про комсомол. — "Дайош політграмоту". — Людина в крагах. — Богородиця. — Конституція 1871 року. — В тютюнових клубах. — Справжній політграмник.

Часто улігани запитували президента своєї республіки Вікмиксора:

— Вікторе Миколайовичу, чому в нас у школі не можна організувати комсомол? Поясніть...

Президент насуплював брови й відповідав, розтягуючи слова:

— Дуже просто... Наша школа дефективна, майже з тюремним режимом, а в тюрмах і дефективних дитбудинках осередки комсомолу організовувати не дозволяється...

— Так ми ж не бешкетуємо!

— Все одно... Поки не досягнете цілковитого виправлення, не можна. Вийдете з школи, станете рівноправними громадянами — можете й у комсомол, і в партію записуватися.

Зітхали громадяни дефективної республіки Шкід і мріяли про дні, коли стануть рівноправними громадянами іншої республіки — великої Республіки Рад.

А поки що займались політичною самоосвітою. Читали Енгельса і Каутського, Леніна і Адама Сміта. Деякий час усе було тихо.

Але одного разу зчинилася буря, Шкіда викинула лозунг: "Дайош політграмоту!"

До Вікмиксора послали делегацію:

— Хочемо політграмоту як предмет викладання поряд з іншими — історією, географією і геометрією.

Вікмиксор почухав брову і спитав:

— Дуже хочете?

— Дуже, Вікторе Миколайовичу... І думаємо, що це можливо.

— Можливо, але не просто, — сказав він.

— А ви натисніть там, де треба...

— Гаразд, — пообіцяв Вікмиксор, — натисну, подумаю і постараюся влаштувати.

Тяглися дні, сірі шкільні будні. Осінь лизала шибки вікон дощовими краплями, і по вечорах у коминах груб вітер співав дикі і сумні пісні...

В ці дні стомлені від літа й бешкетування шкідці шукали спокою у навчанні, в довгих годинах класних уроків і в книгах — товстих і тонких, — які видавала Марія Федорівна, бібліотекарка, по вівторках і четвергах.

А політграмота, яку обіцяв Вікмиксор і про яку не забули шкідці, нічого про себе не сповіщала; Вікмиксор мовчав, і хлопці не знали, клопочеться він чи ні.

Та одного разу прийшла політграмота. Вона прийшла в образі сірого заїкуватого чоловічка. У чоловічка була вузька поголена голова, синій френчик, на якому замість гудзиків висіли нитки, і на ногах жовті потріскані краги.

Чоловік зайшов у клас до уліганів і сказав, заїкаючись:

— В-викладатиму у вас п-політграмоту.

Дружним "ура" і оплесками зустріла чоловіка в крагах Уліганія. Довгождана політграмота прибула.

Чоловічок назвався:

— Віссаріон Венедиктович Богородицин.

Це розсмішило:

— Політграмота — і раптом Богородицин!

— Богородиця...

Чоловік у крагах з першого ж уроку в Шкіді став Богородицею.

Почав урок з розпитування:

— Що знаєте?

Більшість мовчала. А Японець, підвівшись і шморгнувши носом, сказав:

— Достатньо.

— Що є Ресефесере?

— Російська соціальна федеративна республіка! — крикнув Горобець.

— Правда, молодець, — похвалив, заїкаючись, лектор.

Хлопці засміялись.

— А що є Рада?

— Влада комуністична.

— Правда, — знову сказав халдей.

А Японець, уже презирнувшись з Кобчиком, шепотів:

— Липа... Лектор нікчемний!

Потім звернувся до Богородиці:

— Можна вас запитати? Така система, я думаю, буде краща.

— Правда. Запитуйте.

Японець, подумавши, спитав:

— Коли прийнято нашу конституцію?

Зійшлися брови на вузькому лобі Богородиці, задумався він... Всі одразу ж зрозуміли, що й справді він "липа", випадково попав у Шкіду й політграмоти сам не знає.

— Конституція? — перепитав він. — А хіба ви самі не знаєте?

— Якби знали, то не питали б.

— Конституцію прийнято в тисяча вісімсот сімдесят першому році в Стокгольмі.

Пирскнув Японець, пирскнули за ним і багато інших.

— А коли був П'ятий з'їзд Рад?

— Ну, це вже ви повинні знати.

— Не знаємо.

— В дев'ятнадцятому році.

— А не у вісімнадцятому?

Почервонів Богородиця-політграмник, опустил очі.

— Знаєте, то нічого питати.

— А конституцію не на П'ятому з'їзді було прийнято?

Ще дужче почервонів Богородиця, зіщулився весь... Потім раптом випростався.

— Яка конституція?

— Ересефесерська.

— Так би й казали. Я думав, ви не про цю конституцію, а про першу, що в дев'ятсот п'ятому році...

Зрозуміло стало, що Богородиця — не політграмота, що знову відходить од Шкіді заповітна мрія. Почали бешкетувати, запитувати про всяку всячину з політграмоти, знущатися.

— Що таке імперіалізм?

— Не знаєте?! Кожна дитина імперіалізм знає. Це — коли імператор.

— А хто такий Степан Халтурін?

— Генерал, тепер за кордоном разом з Миколою Миколайовичем.

До дзвоника улігани потішалися над Богородицею, чоловічком у потертих крагах, а коли він під зюкання і регіт вийшов з класу, засумували:

— Діло — буза... Політграмота липова...:

— Так... Раненько порадувались.

А ввечері Вікмиксор, зайшовши в клас, слухав хлопців.

— Поганий, кажете?

— Безнадійний, Вікторе Миколайовичу.

— Слабкі політичні знання?

— Зовсім немає.

Задумався Вікмиксор.

— Кепська справа.

— Де тільки ви його виконали? — поцікавився Льонька Пантелеев.

— У Наросі... випадково. Питав я там про політграмоту — чи немає педагога на обліку. А тут він, цей Богородицин, підходить: можу, каже, політграмоту викладати... Ну, я й узяв на пробу.

— Проби не витримав, — посміхнувся Янкель.

— Так, — погодився завшколою. — Проби не витримав... Пошукаємо іншого.

Більше Богородиця не викладав у Шкіді політграмоту. Він пішов, ні з ким не попрощавшись, метнувся жовтими потрісканими крагами і зник...

Може, тепер він десь читає лекції з фарадизації або з прикладної космографії... А може, вмер од голоду, не знайшовши для себе підхожої професії.

У тютюновому диму розпливалися силуети людей.

Кулеметом стукотів ремінгтон, і ундервуд як луна торохкотів у сусідній кімнаті.

Хтось веселим голосом, гаркавлячи на літері "л", кричав комусь:

— Товаришу, ви слухаєте?.. Віддайте, будь ласка, в кімнату два. Товаришу...

А той, другий, таким же веселим голосом відповідав здалека:

— Два? Спасибі...

У комсомольському райкомі робота кипіла.

В тютюновому диму миготіли силуети людей. На стінах з обідраними гобеленами білили маленькі, написані під руки плакатики:

Вікмиксор ішов за тими плакатиками, хапаючись руками за стіни, потонувши в клубах диму. Але все ж відшукав плакатик з написом: "Відділ політичної освіти".

Під плакатиком сидів чоловік у шкіряній тужурці, з поголеною головою, молодий і безвусий.

— До мене, товаришу?

— Так, до вас. Ви — в галузі політосвіти?

— Я. В чому річ?

— Бачите... Я завідуючий дитбудинком... У нас хлопці — шістдесят чоловік... хочуть політграмоту. Чи не знайдеться у вас в комітеті людини такої — лектора?

Політосвітник провів рукою по високому гладкому лобі.

— Осередок чи колектив у вас є?

— Немає. В тому й справа, що немає... У нас, треба вам сказати, школа тюремного, виправного типу — для дефективних.

— Ага, розумію... Безпритульні, значить, діти, з вулиці?..

— Так. Але все-таки хочуть учитися.

— Хвилинку.

Політосвітник обернувся, зняв телефонну трубку, натиснув кнопку.

— Політшкола? Товаришу Федоров, чи немає у тебе людини інструктором у безпритульний дитбудинок? Знайдеться? Що? Прекрасно...

Повісив трубку.

— Готово. Залиште адресу, завтра пришлемо.

Прийшов він у Шкіду ввечері.

У класі уліганів, погасивши світло, сиділи всі біля розтопленої груби; відблиски полум'я стрибали по стінах і задимленій після пожежі стелі... З груби червоним жаром палило щоки й коліна тих, що сиділи поблизу...

Він увійшов до класу, непомітно підступив до груби і спитав:

— Грієтесь, товариші?

Обернулися, побачили: людина молода, невисока, волосся назад зачесане, в руках парусиновий портфель.

— Гріємося.

— Так... А я прийшов до вас викладати політграмоту... Інструктором од райкому.

Тепер шкідці не кричали "ура", знали — політграмота буває обманлива...

— Сідайте, — сказав Янкель, звільнивши місце на кривобокому табуреті.

— Спасибі, — відповів інструктор. — Вмістимося разом.

Сів, погрів руки.

— Газети читаєте?

— Рідко. Випадково попаде — прочитаємо, а передплачувати — бюджет не дозволяє.

— Все-таки в курсі справ хоч трохи? Про четвертий з'їзд молоді читали?

— Читали дещо.

— Так. А про запрошення на Генуезьку конференцію делегації від нашої республіки?

— Читали.

— Ну, а як ви вважаєте: варто посилати?

Розговорились отак непомітно, розпалилися хлопці — відповідають, сперечаються, розпитують... Не помітили, як настав час спати.

Уже йдучи, інструктор сказав:

— Я у вас і вихователем буду, завідуючий попросив.

От тепер уже улігани закричали "ура", щиро й дружно. А потім, уже в спальні, роздягаючись, ділилися враженнями...

— Оце — хлопець! Не Богородиця, а справжній політграмник.

Шкідська мрія здійснилася — довгождану політграмоту одержали.

ОБЛІК

Десять годин навчання. — Новорічний бенкет. — Шампанське-морс. — Спічі і тости. — Конференція видавництва. — Облік. — Оригінальний репортаж. — Гуляти!

В цьому році зима випала пізня. Довго стояла мокра осінь, бризкалася грязюкою, відбивалася, але все-таки не встояла — здалася. З першим снігом невинуваті обивателі тягли додому різдвяні ялинки. Ялинкові гілки курячим слідом сипалися по білому снігу; здавалося, що в місті померло багато людей і їх ховали.

На різдво осінь дала останній бій — була відлига. В багат-вечір, — напередодні різдва, дзвони гуділи не по-зимовому, гримотіли молодецьким танцем. Не вірилося, що кінчається грудень, здавалося, що це великдень — квітень або травень.

А двадцять п'ятого грудня, на різдво, ртуть у Реомюрі спустилася вниз на десять рисочок, уночі снігом замело трамвайні колії, і вулиці побіліли.

У Шкіді різдва не справляли, але зиму зустріли по-дитячому радісно. На подвір'ї малюки, бужани й волиняни, грали в сніжки, ліпили бабу. І навіть улігани, "гаванські чиновники", як називала їх прибиральниця Галочка, навіть улігани не всиділи в класі і вирвалися на повітря, щоб заліпити один одному обличчя холодним і приємним з незвички снігом.

Увечері за столом Вікмиксор виголошував промову:

— Настала зима, а разом з нею і новий навчальний рік. З завтрашнього дня ми закінчуємо вакаційний період навчання і переходимо до справжніх занять. З завтрашнього дня щоденно буде по десять уроків. З десятої години ранку до обіду — чотири, після обіду — відпочинок, потім знову чотири уроки до вечері, і після вечері —

два уроки.

Ледарі зітхнули, а четверте відділення рвалося до навчання і раділо.

Вікмиксор походив, заклавши руки за спину, по їдальні, зібрався вже йти собі, але, згадавши щось, повернувся.

— Ще. Першого січня у нас облік...

Це повідомлення викликало загальні радісні вигуки.

Кілька разів на рік у Шкіді влаштовували перевірку знань, здобутих у класі; цю перевірку й називали "обліком".

Звичайно до обліку готувалися заздалегідь. Викладачі кожного предмета давали учням завдання, за цими завданнями складалися діаграми, схеми, конспекти, влаштовувалися підготовчі обліки-репетиції. Але поспішне зазубрювання курсу не практикувалось, і взагалі підготовка до обліку не мала характеру розучуваного спектаклю. Просто як слід готувалися до торжества.

Те саме було й цього разу.

Вже на другий день уранці, склавши план виступів із своїх предметів, вихователі ознайомили з ним учнів.

Шкіда крикнула, поплювала на руки й засіла до роботи.

У четвертому відділенні хлопці з дозволу Вікмиксора сиділи в класі до дванадцятої години.

Японець, Циган і Кобчик, викопуючи завдання Еланлюм, переписували готичним шрифтом на кольорових картонах уривок з гетевського "Фауста", якого переклали колективно.

Янкель робив плакати для оздоблення залу в день торжества. Горобець, Окраєць і ще кілька чоловік йому допомагали.

Пантелєєв писав конспект на тему "Закони Дракона" із стародавньої історії, Кальмот і Дзе — про Фермопільську битву, про Фемістокла й Арістіда.

Сашко Пильников розробляв діаграму творчості М. Ю. Лермонтова в період з 1837 до 1840 року і писав про байронівський напрям у його творчості. Тихіков і Старолипський малювали географічні, економічні та політичні карти РРФСР.

Усі були зайняті.

Підготовка тривала цілий тиждень.

Новий рік, за незміцнілою ще традицією, зустрічали врочисто всією школою.

У великій спальні вдень винесли ліжка, поставили столи й лави. Увечері об одинадцятій з половиною години всі відділення під керівництвом класних наглядачів піднялися нагору в спальню.

На столах, покритих білими скатертинами, вже стояли страви: яблучна шарлотка, бутерброди з ковбасою і журавлиновий морс, яким винахідливий Вікмиксор замінив новорічне шампанське.

Відділення розмістилися за чотирма столами. Чергові розлили по кухлях "шампанське-морс" і сіли самі. Скромна учта видавалася зголоднілим шкідцям

справжнім бенкетом.

Вікмиксор у своїй промові відзначив успіхи за рік і побажав, щоб до наступного року школа змогла випустити після виправлення першу групу вихованців.

Звичайно до ораторських здібностей Вікмиксора шкідці ставилися сухо, тепер усі розчулились і довго кричали "ура".

Потім виступили з тостами-відповідями вихованці. Від уліганів промовляли Японець і Янкель.

Коли перше збудження вщухло, виступив новий халдей, політграмник Кондуктор. Справжнє ім'я його було Сергій Семенович Васін. Кондуктором його прозвали за костюм — кожух кольору хакі, які носили в той час кондуктори міських залізниць.

Кондуктор підвівся, відкашлявся і сказав:

— Товариші, я тут у школі працюю недавно, я погано знаю її. Але все-таки я вже відчув головне. Я зрозумів, що школа виправила, перевела на інші рейки багатьох індивідуумів. Моє побажання, щоб у наступному році школа Достоевського змогла організувати у себе осередок комсомолу з вихованців, які вже виправилися, знайшли шлях.

Цей спіч, виголошений нашвидкуруч і нескладно, зустріли буквально громом оплесків і ревінням "ура".

О першій годині ночі бенкет закрився. Вмить прибрали столи, розставили ліжка, і шкідці почали вкладатися спати. Японець запросив на своє ліжко Янкеля, Пантелєєва і Пильникова.

— Мені треба з вами поговорити, — сказав він.

— Говори.

— Завтра облік, — почав Японець. — Ми повинні випустити обліковий номер якогось видання.

У четвертому відділенні в той час виходило чотири друкованих органи: журнали "Вперед", "Вісник техніки", "Дзеркало" і газета "Будні".

— Згодні, хлопці, що екстрений помер потрібен?

— Згодні, — відповів Янкель. — Я пропоную випустити одноденку спільно.

— Ідея! — вигукнув Пантелєєв.

— Нікому кривди не буде, — підтвердив Сашко Пильников, співредактор "Буднів".

Вирішили випустити газету "Шкід". Відповідальним редактором призначили Янкеля, секретарські і репортерські обов'язки взяв на себе Пантелєєв.

Уранці занять у класах не було. Вся школа під керівництвом Костолмеда й Кондуктора працювала, оздоблюючи будинок до свята. З їдальні і спалень переносили в Білий зал лави, прикрашали зеленню портики сцени; зеленню обвили також портрети вождів революції, розвішані по стінах, величезний портрет Достоевського і герб школи — жовтий соняшник з ініціалами "ШД" в центрі. Вздовж стін розставили класні дошки, обклеєні діаграмами та плакатами, зошити й інші експонати обліку.

О дванадцятій годині продзвонив дзвоник на обід. Обідали похапцем, без ніякого

бешкетування і звичайних скандалів. Коли закінчили обід, до їдальні ввійшов Вікмиксор і скомандував: "Встати!"

Хлопці підвелися. В їдальню квапливо ввійшла літня невисока жінка, закутана в сіру пухову шаль.

— Ліліна, — пробіг по лавах шепіт.

— Здрастуйте, хлопці! — привіталася завідувача губвно. — Сідайте. Хліб та сіль.

— Спасибі! — відповів хор голосів.

Хлопці посідали. Ліліна походила по їдальні, потім сіла до столу першого відділення й почала розмову з малюками.

— Скільки тобі років? — спитала вона у Якутки.

— Десять, — відповів той.

— За що попав у школу?

— Крав, — сказав Якушка й почервонів.

Ліліна хвилину подумала.

— А тепер що ти робиш у школі?

— Вчуся, — відповів Якушка, ще більше червоніючи.

Ліліна всміхнулась і поплескала його, як дівчинку, по щоці.

— А ти за що? — звернулася вона до Кондрушкіна, тринадцятирічного дегенерата з квадратним лобом і одвислою нижньою щелепою.

— Хату підпалив, — похмуро відповів той.

— Нащо ж ти її підпалив?

Кондрушкін, який мав прізвисько Квадрат, тупо подивився в обличчя Ліліній і відповів:

— Так. Захотілось — і підпалив.

Підійшов Вікмиксор.

— Цей у нас тільки два місяці, — сказав він. — Ще зовсім не обтесаний. Але нічого, обробимо. Це теж палій, — показав він на іншого першокласника — Калину. — Цей уже більше року в нас. За підпал в інтернаті перевели.

— Нащо ти зробив це? — спитала Ліліна.

Калина почервонів.

— Дурний був, — відповів він, похнюпившись.

Поговоривши трохи, Ліліна разом із Вікмиксором вийшла з їдальні. Незабаром до стола четвертого відділення підсів Горобець, що був на той час кухонним старостою.

Він був червоний як буряк, і видно було, що йому не терпиться щось розповісти.

— Здорово! — промовив він нарешті. — Мало не влип.

— Що таке? — спитав Японець.

— Та Ліліна... Не встиг черговий двері відчинити — влітає на кухню:

— Староста?

— Староста, — кажу.

— Скільки сьогодні одержано на день хліба? — А я, признатися, точно й не пам'ятаю, хоч у зошиті й записано.

— Два пуди вісім фунтів з половиною, кажу — навмання, звісно.

Вона далі:

— А м'яса скільки?

— Пуд десять, — кажу.

— Цукру?

— Фунт три чверті.

— Молодець, — каже і пішла.

Всі розреготалися.

— Спритно! — вигукнув Янкель. — Ну й Горобчик!

Після обіду вихователі скомандували класам вишикуватись і відділеннями провели їх до Білого залу. Там уже було чоловік десять гостей.

Від губвно, крім Ліліної, були присутні ще два чоловіки — від комісії у справах неповнолітніх і від соцвиху. Крім того, були представники від шефів — Петропорту, від Інституту професора Грибоедова і кілька студентів з Інституту Лесгафта.

Шкідці, додержуючи порядку, розсілися по місцях. Попереду сіли малюки; четверте відділення було останнє. Янкель і Пантелеев принесли з класу папір та чорнило і сіли за окремим столом редакції.

На сцену вийшов Вікмиксор.

— Товариші! — сказав він. — Зараз у нас відбудеться облік, облік наших знань, облік проробленої роботи. Давайте покажемо присутнім тут дорогим гостям, що ми не марно провели час, що ми щось зробили... Почнемо облік.

Слова Вікмиксора зустріли оплесками з усіх лав.

— Першою буде німецька мова, — оголосив Вікмиксор, який уже спустився зі сцени і сів у першому ряду, по сусідству з гостями.

На сцену піднялася Еланлюм.

— Зараз ми продемонструємо наші маленькі успіхи в розмовній німецькій мові, потім покажемо сценку з "Вільгельма Телля". Хлопці, — звернулася вона до четвертого відділення, — підійдіть сюди.

Японець, Циган, Кобчик, Купець і Горобець один за одним пройшли на сцену і стали обличчям до залу.

Еланлюм обвела поглядом навколо і, не знайшовши, мабуть, нічого більш підхожого, тицьнула себе пальцем в ніс і спитала у Купця:

— Вас іст дас?

Купець усміхнувся, зніяковів. З німецької мови він був останнім у класі.

— Ніс, — відповів він, почервонівши.

Гості, а за ними й весь зал розреготались. Еланлюм засмутилася.

— Добре, що хоч запитання зрозумів, — сказала вона. — Єонін, — звернулася до Японця. — Вас іст дас? Антверте.

— Дас іст ді пазе, Елло Андріївно.

— Гут. Вас іст дас? — звернулася вона до Цигана, вказавши на вікно.

— Дас іст дас фенстер, Елло Андріївно, — відповів Циган, поблажливо

всміхнувшись. — Ви що-небудь серйозніше, — прошепотів він.

— Нун гут... Вогін геост ду ам зоинабенд? — повернулася Еланлюм до Горобця.

Горобець знав, що Еланлюм питає, куди він піде в суботу, знав, що піде у відпустку, але відповісти не зміг. За нього відповів Єонін.

— Ер гейт іп урлауб.

— Гут, — задовольнившись, похвалила німка.

Так, кидаючи запитання то одному, то другому, вона п'ятнадцять хвилин демонструвала "успіхи в розмовній німецькій мові".

Потім той же склад вихованців показав сцену з п'єси "Вільгельм Телль" німецькою мовою. Гості були в захопленні од "Вільгельма Телля", довго аплодували.

За німецького мовою йшла російська мова. Гості й педагоги запитували вихованців, ті відповідали.

Потім ішли стародавня та російська історія, політтрамота, географія і математика.

Пантелеев і Янкель весь час посилено працювали в своїй "похідній редакції". Коли Вікмиксор оголосив перерву і всі зібралися встати, на сцену вийшов Янкель.

— Хвилинку, — сказав він. — Щойно вийшов екстрений номер газети, висить біля задньої стіни, бажаючи можуть прочитати.

Всі обернулися. На протилежній стіні приліпився списаний друкованими синіми літерами аркуш паперу. Вгорі, розмальований червоною фарбою, красувався заголовок:

Гості і шкідці обступили газету. Передовиця, яку написав Японець, розглядала облік як явище нового методу педагогіки.

Далі і йшов портрет Ліліної у профіль і вірші Пильникова, присвячені обліку:

На обліку кожний урок,

Облік — термометр наш.

У навчанні за кроком крок

До науки триває марш.

Хто вчився погано рік,

Сором тому і стид!

Кинемо, шкідці, клик:

Не знеславим республіку Шкід!

За віршами йшла хроніка обліку. Про кожен предмет було дано окремий відзив. Читачі були вражені останньою рецензією:

"Показана в останню чергу гімнастика під керівництвом К. О. Меденникова пройшла прекрасно. Добре, витримане марширування, чисто виконані вправи. Вразила присутніх своєю віртуозністю і грандіозністю піраміда, яка зображала в своїй побудові ініціали школи — ШКІД".

Всі дуже сміялися, бо гімнастики ще не було. Ліліна підійшла до Янкеля.

— Як же це ви примудрилися, товаришу редактор, дати відзив про те, чого ще не було? — усміхнувшись, спитала вона.

Янкель не збентежився.

— А ми й так знаємо, — сказав він, — що гімнастика пройде добре. Заздалегідь

можна похвалити.

Гімнастика справді пройшла добре. Вправи було зроблено чисто, і піраміда "вразила присутніх своєю віртуозністю".

На цьому облік закінчився. Гості поїхали. Вікмиксор зібрав школу в залі й оголосив:

— Всі без винятку — у відпустку. Ті, що не йдуть у відпустку, — гуляти до дванадцятої години вечора.

Старий будинок школи здригнувся від дружного ураганного "ура".

Шкіда кинулася в гардеробну.

ШКІДА ЗАКОХУЄТЬСЯ

Весна і математика. — Вгкно у світ. — Дочка Марконі. — Невдахи. — Огляд красунь. — Переможець Дзе. — Кокетка з соняшниками. — Любов і мило. — Кінець весні.

— Воробйов, слухай уважно й пиши: сума перших трьох членів геометричної пропорції дорівнює двадцяти восьми; знаменник відношення дорівнює чотирьом цілим і одній другій, третій член у півтора раза більший цього знаменника. Тепер лишається знайти четвертим член. Ось ти його і знайди.

Горобець біля дошки. Він бере крейду й сумно обводить очима клас, потім починає писати формулу. Педагог ходить по класу й нервує.

— І ви розв'язуйте! — кричить він, звертаючись до класу. — Нічого головами махати.

Але клас байдужий до його слів. Кошлаті голови неуважні. Кошлаті голови збуджені шумом, що бурхливими сплесками вривається у вікна. Надворі весна.

Від тепла й бадьорого життєрадісного шуму геть розм'як мозок, хлопці зовсім розклалися.

— Ну, ну, розв'язуй, голівонько, — нетерпляче квапить педагог застиглого Горобця, але той думає про інше. Йому заздрісно, що інші сидять за партами, нічого не роблять, а він, як той каторжник, повинен шукати четвертий член. Нарешті він збирає рештки кмітливості і швидко пише:

— Ось.

— Неправильно, — ріже халдей.

Горобець іще пише.

— Знову не так.

— Кинь, Горобчику, не пугирься, знову неправильно, — ліниво тягне Єонін.

Тоді Горобець, набравшись хоробрості, рішуче заявляє:

— Я не знаю!

— Сідай на місце.

Полегшено зітхаючи, Горобчик іде до своєї нарти і, сівши, забуває про математику. На його думку, набагато цікавіше все слухати, як на парті ззаду Циган розповідає про свої вчорашні пригоди. Під час прогулянки він познайомився з гарненькою дівчиною і тепер збуджено розповідає про це.

Його слухають надзвичайно уважно, і, заохочений, Циган захопився.

— Дивлюся, вона на мене глянула й усміхнулась, я теж. Потім догнав і кажу: "Вам не скучно?" — "Ні, — каже, — відчепіться!" А я накручую більше й більше, під ручку підчепив, ну й пішли.

— А далі? — затамувавши подих питає Мамочка.

Миколка всміхається.

— Далі було діло... — каже він туманно.

Всі мовчать, зачаровані, прислухаючись до шуму вулиці й до уривків фраз математика.

Джапарідзе вже кілька разів крадькома пригладжує волосся й уявляє собі, як він знайомиться з дівчиною. Вона неодмінно буде блондинка, пухленька, і носик у неї буде такий... особливий.

На "Камчатці" Янкель, наслухавшись Цигана, замріявся і гугнявить у ніс романс:

Очі чорнії, очі краснії,

Полум'янії і прекраснії...

— Черних, до дошки!

Як люблю я вас...

— Черних, до дошки!

Грізний голос викладача нічого доброго не провіщає, і Янкель, отямившись, відразу зважує в думці всі шанси на двійку. Двійку він і дістає, бо задачу розв'язати не може.

— Сідай на місце. Ех ти, очі сизії! — сердиться педагог.

Дзвоник перериває його слова. Сьогодні математика була останнім уроком, і тепер шкідці вільні, а за годину першому й другому розряду можна йти гуляти.

Тільки-но зачинилися двері за педагогом, як клас зірвався з місця і кинувся до вікон.

— Я зайняв!

— Я!

— Ні, я!

Відбувається палка сутичка, поки всі сяк-так не влаштовуються на підвіконнях.

Лежати на вікнах стало улюбленим заняттям шкідців. Звідси вони жадібно стежать за метушнею весняної вулиці. Вони сваряться із сторожем, перегукуються з торговками, і їм здається, що це цікаво.

— Гей, борода! Соплі підбери. В носі танає, — гаркає Купець на всю вулицю.

Сторож здригається, озирається і, побачивши ненависні пики шкідців, вибухає градом лайок:

— Ах ви, губошльопи прокляті! Ось я вам дам.

— О-го-го! Дай собачці під хвіст.

— Дядю! Дика борода!

На протилежному боці стоять дівчатка-торговки; вони хихикають, схвально поглядаючи на хлопців. Шкідці помічають їх.

— Дівчата, киньте насіння.

— Давайте гроші.

— А хіба не можна даром?

— Даром за амбаром! — кричать дівчата хором.

Соняшникове насіння хлопці купують незвичайно, по-шкідськи винахідливо. З другого поверху спускається на мотузку шапка, в шапці гроші, за які торговка насипає в шапку склянку насіння, і підйомна машина пливе вгору. В розпалі веселощів у класі з'являється Костолмед.

— Це що таке? — кричить він. — Ану геть з вікон.

Вікна зразу стають вільні. Костець задоволено покашлює, потім спокійно каже:

— Перший і другий розряди можуть іти гуляти.

Класи відразу пустіють. Ті, що лишаються, сумно і заздрісно поглядають крізь вікна на шкідців, які розходяться групками. Окремою групою ідуть троє — Циган, Дзе і Бобер. Вони йдуть на побачення, доходять до рогу й там розходяться в різні боки.

У класі тиша, настрій у тих, що лишилися, якийсь розслаблений, коли нічого не хочеться робити. Кілька чоловік — на вікнах, решта пішли на подвір'я грати в городки. Ті, що на вікнах, сидять і мріють, сонно поглядаючи на вулицю. І так до вечора. А ввечері збираються всі. Приходять збуджені "коханці", як їх прозвали, і навперебій розповідають про свої дивовижні, неймовірні пригоди.

Уже розпустилися бруньки і світлою, ніжною зеленню вкрилися дерева церковного саду. На вулицях буяла весна. Був травень. Вечорами у вікна Шкідів вривався дзвін гітари, співи, шурхання безлічі ніг і сміх дівчат.

А коли почалися білі ночі, до шкідців прийшла любов.

Розпалив Циган, за ним Джапарідзе. Потім хтось сказав, що бачив Бобра з дівчиною. А далі любовна гарячка охопила всіх.

Як тільки наставав вечір, тривога охоплювала все четверте відділення. Старші шкреблися, милися і чистилися, старанно зачісували волосся і поспішали на вулицю. Якщо кого позбавляли прогулянок — це було найстрашнішим покаранням. Покарані цілими годинами жалібно виканючували відпустку і, добившись її, ішли, сяючи щастям. Не спинались і перед втечею. Вулиця приваблювала, обіцяючи незнані пригоди.

Весь Старопетергофський, від Фонтанки до Обвідного, був наповнений шкідцями, що повільно прогулювались, і гудів веселим сміхом. Вони, як мисливці, переслідували дівчат і потім навперебій хвалилися один перед одним.

Навіть по ночах, у спальні, не переставали шушукатись і, прикрашуючи розповідь грубуватими подробицями, довіряли один одному заповітні сердечні таємниці.

Тільки двох з усього класу не захопила загальна гарячка. Кость Фінкельштейн і Янкель були, здавалося, як і раніше, безтурботні. Кость Фінкельштейн у цей час захоплювався поетичними образами Генріха Гейне і, як звичайно, прогавив нові настрої, а Янкель... Янкель сумував.

Янкель не прогавив любовних захоплень хлопців, він весь час стежив за ними і з кожним днем ставав похмурішим. Янкель розв'язував складне психологічне завдання.

Він згадав минуле, і це минуле тепер не давало йому спокою, виростаючи у

величезну трагедію.

Він згадував дитячий розподільник, де пробув півроку і звідки його з парою штанів так безцеремонно вислали в Шкіду.

У розподільнику зібралося тоді багато малечі, дівчаток і хлопчаків, і Янкель — у той час ще не Янкель, а Гришко — був серед них як Гуллівер серед ліліпутів. Од нудьги він бив хлопчаків і смикав за коси дівчаток.

Одного разу до розподільника привели новеньку. Вона була трохи вища від іншої дитбудинківської малечі, чорненька, як жук, з чорними масляними очима.

— Як звати? — спитав Гришко.

— Тоня.

— А прізвище?

— Марконі, — відповіла дівчинка. — Тоня Марконі.

— А ви хто така? — допитував Гришко, нахабио оглядаючи дівчинку. Новенька, відчувши ворожість у Гришківій поведінці, спалахнула і так само грубо відповіла:

— А тобі яке діло?

Зухвалість дівчинки вразила Гришка.

— А коса у тебе міцна? — спитав він загрозово.

— Спробуй!

Гришко простягнув руку, думаючи, що дівчинка завищить і кинеться скаржитись. Але вона не побігла, а мовчки стиснула кулаки, приготувавшись захищатись, і ця мовчазна відвага збентежила Гришка.

— Руки бруднити не варто, — буркнув він і відійшов.

Більше він не чіпав її і, хоч особливої злості не відчував, але заговорювати з нею не хотів. Тоня перша заговорила з ним.

Якось Гришка призначили пиляти дрова. Він прийшов у зал підшукати собі помічника і нерішуче став, не знаючи, кого вибрати. Тоня, яка стояла осторонь, деякий час дивилася то на Гришка, то на пилку, яку він тримав у руках, потім, підійшовши до нього, несміливо спитала:

— Пиляти?

— Так, пиляти, — похмуро відповів Гришко.

— Я піду з тобою, — червоніючи, сказала Тоня. — Я дуже люблю пиляти.

Гришко, зморщившись, з сумнівом оглянув дівчинку.

— Ну, давай, — сказав він незадоволено.

Півдня вони працювали мовчки. Тоня не відставала від нього, й зовсім непомітно було, що вона втомилася. Тоді Гришко подобрішав.

— Де ти навчилася пиляти? — спитав він.

— В колонії, на Помийці! — Тоня засміялась і, бачачи, що Гришко не розуміє, пояснила: — На Мойці. Це ми її так — Помийкою — прозвали... Там тільки дівчата були, і ми завжди самі пиляли дрова.

— Непогано працюєш, — похвалив Гришко.

Надвечір вони розговорилися. Закінчивши роботу, Гришко сів на колоду й почав

скручувати цигарку. А Тоня розповідала про свої витівки на Мойці. І тут Гришко зробив відкриття: виявляється, дівчата могли розповісти багато цікавого й навіть розуміли хлопців. Тоді, розтанувши остаточно, Гришко розкрив свою душу. Він теж гордовито розповів про кілька своїх подвигів. Тоня уважно слухала й весело сміялася, коли Гришко говорив про щось смішне. Гришко розійшовся, геть забувши, що перед ним дівчисько, і, захопившись, навіть разів зо два вилаявся.

— Ти зовсім як хлопець, — сказав він їй.

— Правда? — вигукнула Тоня, почервонівши від задоволення. — Я схожа на хлопця?.. Я навіть курити можу. Дай-но.

І, вихопивши з Гришкових рук недокурок, вона хоробро затягнулась і випустила дим.

— Здорово! — сказав захоплений Гришко. — Фартове дівчисько!

— Ах, як би я хотіла бути хлопцем. Я весь час думаю про це, — сумно сказала Тоня. — Хіба це життя? Виростеш — і заміж треба... Потім діти підуть... Сумно...

Тоня важко зітхнула. Гришко, розгубившись, потер лоб.

— Це правда, — сказав він. — Не щастить вам, дівчатам.

За тиждень вони були вже нерозлучні друзі...

Тоня багато читала й переказувала Гришкові прочитане. Гришко, який визнавав тільки детективну, "сищицьку" літературу, був дуже здивований, довідавшись, що є багато інших книжок, не менш цікавих. Правда, герої в них, судячи з розповідей Тоні, були мляві і всі більше закохувалися та ревнували, але Гришко доповнював її розповіді кримінальними подробицями.

Розповідає Тоня, як граф страждав од ревнощів, бо графиня зраджувала його з бідним поетом, а Гришко похитає головою і вставить:

— Дурень!

— Чому?

— В шию треба було її.

— Не можна. Він любить.

— Ну, от тому вставив би перо куди треба...

— А вона б пішла з ним. Граф же ревнував її.

— Ах, ревнував, — каже Гришко, неясно уявляючи собі це незрозуміле почуття. — Тоді інша річ...

— Ну от, граф узяв і поїхав, а вони почали жити разом.

— Поїхав? — Гришко хапається за голову. — І все покинув?

— Усе.

— І меблів не взяв?

— Їм залишив. Він був великодушний.

Гришко з досадою крикає.

— Балда твій граф. Я б на його місці все забрав: і ліжко вивіз би, і стіл, і комод, — хай живуть як знають...

Іноді вони палко сперечались, і тоді дня було мало, щоб удосталь наговоритися.

— Знаєш, — сказала одного разу Тоня, — приходь до нас у спальню, коли всі заснуть. Ніхто не перешкодить, до ранку розмовлятимемо...

Гришко погодився. Цілу годину чекав у ліжку, поки вгамуються хлопці і розійдуться виховательки, потім прокрався в спальню дівчаток. Тоня ждала його.

— Лізь швидше, — шепнула вона, даючи місце.

І, закрившись до підборіддя ковдрою, тісно притулившись одне до одного, вони шепотілися.

— Знаєш, хто мій батько? — питала тихенько Тоня.

— Хто?

— Славетний винахідник Марконі... Він італієць...

— А ти росіянка. Як же це?

— Це матір у мене росіянка. Вона балерина. Кшесинська. Чув? У Маріїнському театрі танцювала. А коли батько втік в Італію і кинув її, вона отруїлась... від нещасливого кохання...

Гришко тільки очима кліпав, слухаючи Тоню, і не міг розібратися, де брехня, де правда. В свою чергу він викладав Тоні все, що було цікавого в його бідних спогадах, а одного разу, щоб було привабливіше, спробував навіть збрехати.

— Батько у мене теж цей, як його...

— Граф?

— Ага.

— А як його прізвище?

— Дамаскін.

Тоня пирхнула.

— Дамаскін... Замаскін... Таких прізвищ у графів не буває, — рішуче сказала вона.

Гришко дуже зніяковів і спробував виплутатися.

— Він був... щось подібне до графа... Служив у графа... кучером...

Тоня довго сміялася з Гришка і прозвала його графським кучером.

Гришко звик до Тоні, і тому було навіть сумно без неї.

І невідомо, у що б перейшла ця дружба, коли б не біда, яка звалилася на Гришка. Але, як відомо, Гришко здорово набешкетував, і ось у канцелярії розподільника йому вже готували супровідні документи до Шкіди.

Останню ніч друзі не спали. Гришко скорчившись сидів на ліжку біля подруги.

— Я люблю тебе, — шепотіла Тоня. — Давай поцілуємося на прощання.

Вона міцно поцілувала Гришка, потім, відштовхнувши його, заплакала.

— Перестань, — бурмотів зворушений Гришко. — Чорт з ним, чого там...

Щоб утішити подругу, він теж поцілував її. Тоня швидко схопила його за руку.

— Я до тебе прийду, — сказала вона. — Поклянися, що й ти приходитимеш.

— Клянуся, — пробурмотів приголомшений і розгублений Гришко.

Вранці він був уже в Шкіді, ввечері пішов з новими друзями добувати недокурки, а за тиждень огрубів, загартувався і забув клятву.

Та одного разу Окраєць, який чергував по кухні, надзвичайно схвилюваний,

увірвався в клас.

— Хлопці! — закричав він, давлячись від сміху. — Хлопці! Янкеля дівчина питає. Наречена.

Клас ахнув.

— Брешеш! — вигукнув Циган.

— Бреше, — пробелькотів з кутка Янкель, мимоволі затремтівши від недоброго передчуття.

— Брешу? — зарепетував Окраєць. — Я брешу? Ой матінко! Іди швидше!..

Янкель підвівся і, насилу пересуваючи заанімілі ноги, рушив до дверей. А за ним, ревучи і гикаючи, кинувся весь клас.

— Амури крутить! — ревів Циган, гогочучи. — Пічки-лавочки! Ану побачимо, що за наречена!

Кільце, яке кричало, свистіло, ревіло і в якому, немов у хороводі, йшов онімілий від жаху Янкель, ввалилося в передпокій. Тут Янкель і побачив Тоню Марконі.

Вона стояла, прихилившись до дверей, і злякано озиралася на всі боки, оточена шкідцями, — які танцювали, співали, кривлялися. Окраєць смикав її за рукав і кричав:

— Ось він, ось він, твій Гриха!

Тоня кинулася до Янкеля як до захисника. Янкель, узявши її руку, безпорадно озирнувся, шукаючи виходу з пекельного хороводу.

— Янкель з нареченою! Янкель з нареченою! — кричали хлопці, танцюючи навколо нещасної пари.

— Через чого обоє — він і вона — вас двоє? — півнем співав Горобець у самісіньке вухо Янкелеві.

— Дю-у-у! — раптом гримнув увесь хоровод. Тоня заверещала і затулила вуха. У Янкеля потемніло в очах. Нагнувши голову, він, як бик, посунув уперед, тягнучи за собою Тоню.

— Дю-у-у! — стогнало, ревіло і танцювало навколо багатоліке чудовисько. Янкель пробився до дверей, виштовхнув Тоню на сходи й вискочив сам. Хтось наостанці тріснув його в шию, хтось стусонув ногою, і він як стріла помчав униз.

Тоня стояла внизу на площадці. Губи її здригалися. Вона соромилася глянути на Янкеля.

Янкель, чухаючи потилицю, безладно бурмотів, що хлопці пожартували, що це у них такий звичай, а самому було і соромно, й прикро за себе, за Тоню, за хлопців.

Розмова так і не налагодила. Тоня скоро пішла.

Два тижні вся школа переслідувала Янкеля. Його висміювали, з нього глумилися, над ним знущалися і найбільш ніс — обурювалися. Шкідець — і дружить з дівчиськом. І сміх, і стид. Ганьба на всю школу.

Янкель, на якого сипався град насмішок, уже шкодував, що дозволив собі дружити з дівчиськом.

"Дурень, баба, тютя!" — лаяв він себе, з жахом згадуючи минуле, але в глибині лишилася якась жалість до Тоні.

Багато передумав Янкель за цей час і нарешті прийняв тверде рішення, як і належало справжньому шкідцеві.

Через два тижні Тоня знову прийшла в Шкідку. Вона лишилась на подвір'ї і попросила викликати Гришу Черних.

Янкель не вийшов до неї, зате вислав Мамочку.

— Вам Гришу? — спитав, посміхаючися, Мамочка. — Ну, так Гриша велів вам котитися до матері на легкому катері. Шле вам привіт Нарвський комбід і сторож біля воріт, богомолівський купець, півень, курка й горобець, піп Єрмоха і я трохи!

Мамочка декламував доти, поки дівчинка, згорбившись, не зникла за воротами.

Повернувшись у клас, він доповів:

— Готово... На легкому катері.

— Молодець Янкель! — захоплювалися хлопці. — Як одрізав.

Янкель усміхався, хоч радості від подвигу не відчував. Честь Шкідки було відновлено, але на душі у Янкеля лишився якийсь каламутний і брудний осадок.

А от тепер, через два роки, Янкель знову згадав Тоню.

На його очах ламалися традиції добрих давніх часів. Те, що тоді було ганьбою, тепер вважалося подвигом. Тепер усі марили, всі розповідали про своїх подруг, і той, у кого її не було, був нещасною людиною, яку всі глибоко зневажали.

"За що ж я її тоді?" — з гіркотою думав Янкель, і ядуча образа на хлопців ятрила серце. Це ж через них він прогнав Тоню, а тепер вони самі робили те саме, і ніхто з них не сміявся.

Янкель ходив похмурий і мовчазний. Думи про Тоню не виходили з голови, йому з кожним днем дужче хотілося побачити її, піти до неї.

Одного разу Янкель відкрив свою таємницю Костю Фінкельштейну.

Кость вислухав його і, мружачи темні підсліпуваті очі, поважно сказав:

— По-моєму, тобі треба піти до неї.

— Ти гадаєш? — зрадів Янкель.

— Я гадаю, — сказав Кость.

Настав вечір. Шкідці квапливо чистилися, прибиралися, чіпляли на груди жетони і один за одним бігли на вулицю, кожен до свого заповітного куточка.

Тільки Кость не поспішав. Він діставав з парти томик улюбленого Гейне, засовував у кишеню шматок хліба, що лишився від обіду, і йшов собі.

Костеві ще не довелось мучитися, ждучи кохану десь в умовному місці, біля аптеки або ларка тютюнтресту. Костине серце дрімало й безтурботно відстукувало секунди його життя.

Кость любив тільки Гейне і сквер біля мосту Калинка.

Скверик був маленький, бруднуватий, куций, обгороджений ріденькими залізними ґратами, але Кості він чомусь подобався.

Кость щодня забирався сюди. Тут, осторонь гамірної вулиці, зручно вмостившись на лаві, він діставав краєць хліба, розгортав томик віршів і заглиблювався в читання.

І тільки-но Кость перебігав очима перші рядки, як усе навколишнє миттю зникало кудись і перед ним, граючи яскравими барвами, поставав новий, небачений світ.

Кость піднімав голову і, дивлячись на Фонтанку, яка темніла за ґратами огорожі, натхненно декламував:

Повітря свіже й прозоре,
І Рейну попільний плин;
В вечірньому сяйві гори
Звели гряди верховин...

Кость піднімав голову і в екстазі дивився, милувався сіренькою Фонтанкою, яка в його очах була вже не Фонтанка, а тихий широкий Рейн, що ліниво грає ізумрудними хвилями, за якими ввижаються обриси гір і...

Красуня на верховині
Одна сидить в самоті,
Вона в золотім одінні,
Розчісує коси золоті...[7]

Кость жадібно дивився вдалину, намагаючись розгледіти в тумані цю скелю, і шукав очима Лорелею, золотокудру та прекрасну. Шукав довго й уперто, затамувавши подих.

Але Лорелеї не було. На набережній було чути, як гуркочуть вози, лаються візники.

Тоді Кость сумно опускав голову, відчуючи, як туга заповзає в серце, і знову читав. І знову загорався, совався, починав голосно вигукувати фрази, перегортаючи сторінки пальцями, що тремтіли від збудження, і знову впивався очима в сіру туманну далину.

І раптом одного разу побачив Лорелею.

Вона йшла від мосту просто до скверика, де сидів Кость. Легкий вітерець куйовдив її пишне золотаве волосся, і воно спалахувало яскравими іскорками у світлі сонця, що вже хилилося на захід.

Правда, на Лорелеї була звичайна коротка спідниця й біленька блузка, але Кость нічого не бачив, окрім золотої корони на голові. Кость погано бачив і тому не міг навіть розгледіти її обличчя.

Він сидів нерухомо, засунувши в рот шматок хліба, і з завмиранням серця стежив за ясноволосою незнайомкою. Вона повільно пройшла до кінця скверу, так само повільно повернулася і сіла навпроти Костя, поклавши ногу на ногу.

Придушене зітхання вирвалося з Костевих грудей. Він безсило відкинувся на спинку лави і, витріщивши очі, все дивився на золотокудру дівчину.

Так, вихором проносилося в Костевому мозку, Лорелея! Саме такою він і уявляв її... Це чудове волосся, ця пишна корона, яка оточує прекрасне, величне лице...

Що лице прекрасне, Кость не сумнівався, хоча, примружившись, бачив перед собою тільки невиразну пляму.

Забувши про книгу, Кость сидів, не спускаючи очей з незнайомки, і слухав, як серце калатало в грудях. Кілька разів він з зусиллям відводив погляд, намагаючись

зосередитися на віршах, але даремно. За хвилину він знову дивився на неї, а думки мчали бурхливим потоком, перескакуючи одна через одну.

— Що робити? — бурмотів збуджений Кость. — Як бути?

Він не може так піти. Він повинен підійти до неї і сказати...

"Що сказати?" — двадцять з досадою запитував він себе.

Минуло півгодини, а Кость усе сидів, метав вогняні погляди на незнайомку і обдумував, як краще заговорити з нею.

— Лорелея, — шепотів він розчулено, — я йду до тебе, Лорелея...

Але Лорелея раптом підвелася, поправила сукню і покvapливо вийшла з скверу.

Відразу померкла радість. Стало сумно й холодно. У сквер ввалилася компанія п'яних, які співали на все горло:

На банані я сиджу,

Чум-чара-чура-ра...

Кость згорнув книжку, піднявся і сумно пошкандибав до виходу...

На другий день Кость був похмурий і неуважний. На уроках сидів задумливий, втупивши очі вдалину. Слухав неуважно, щось бурмотів собі під ніс, а на російській мові, коли дядя Дима спитав, який твір є найкращим у творчості Сейфулліної, Кость замріяно сказав:

— Лорелея.

— Лорелея? — перепитав дядя Дима.

Усі зареготали. Кость зніяковів.

— Я сказав "Віриня", — поправився він.

— Це він Гейне зачитався! — закричали хлопці.

Але тільки-но закінчились уроки, Кость ожив. Схопивши книжку, він перший вискочив з класу. Хлопці ще тільки почали чепуритись, а Кость уже йшов Старопетергофським проспектом.

От і міст. Кость добіг до скверу, неспокійно оглядаючи лави, і раптом радісно затремтів.

"Тут, — мало не закричав він, побачивши вогненну шапку волосся. — Вона прийшла, Лорелея прийшла!"

Він кинувся до скверу. Впавши на свою лаву, у мовчазному захопленні він втупив очі в Лорелею. Розчулювався, захоплювався, готовий був кричати від радості.

Прийшла! Вона помітила його. Яке чудове, безмовне побачення!

Та даремно переконував він себе підійти до незнайомки. Клята несміливість скувала всі члени.

Знову цілих півгодини просидів Кость. Уже стемніло, а він усе сидів, як приклеєний, мало не плачучи з досади.

І знову так само зненацька Лорелея підвелась і пішла до виходу.

Ще не знаючи, що робити, він схопився. Раптом щось біле випало з рук незнайомки. Хустка!

Серце Костя тьохнуло. Перед очима вихором пронеслися прекрасні сцени: пажі,

рицарі, дами, упущена хустка...

Кость кинувся до жмутика, що білів на дорозі, швидко схопив його і розгорнув.

Це була обгортка від карамелі. На папірці танцювала руда жінка, і внизу було написано: "Баядерка".

Пізно вночі, перевертаючись у ліжку, Кость меланхолійно шепотів:

Що б то мало означати,

Що душа моя сумна?

Потім дістав з кишені штанів папірець, старанно розгладив його і довго розглядав руду баядерку. Йому здавалося, що це не цукеркова обгортка, а портрет самої незнайомки.

Обережно, щоб не зім'яти, він поклав папірець під подушку і, щасливо всміхаючись, заснув.

На другий день Кость знову був у сквері. І ще раз був. І ще... Незнайомка завжди ніби ждала його. А він, просумувавши на лаві цілий вечір, ішов додому, так і не наважуючись заговорити з нею.

Уроками він зовсім перестав цікавитися, писав вірші або мріяв. Навіть до Гейне охолов.

Шкідці сперечалися, розходилися, заводили нові любовні інтрижки, а чудний Костин роман, здавалося, ще тільки починав розгортатися.

Костя увійшов у сквер. Сів на своє місце проти Лорелеї і, розгорнувши про людське око книжку, став досить сміливо позирати на незнайомку.

Він уже звик до неї. Сьогодні він твердо вирішив заговорити з нею, і тоді... Але навіщо зазирати в майбутнє?

Кость згорнув книжку і рішуче підвівся. Він уже ступив крок до Лорелеї, в думці готуючи фразу, яка відразу б відкрила їй його наміри. Він не хуліган і не збирається завдати їй якоїсь кривди...

Але нараз Кость спинився.

Широкоплечий хлопець у смугастій майці, похитуючись, підійшов до незнайомки...

— Ну, цяця! — почув Кость грубий оклик, за яким ішла довга й вигадлива лайка.

Кость похолов. Він чув, як тихо скрикнула Лорелея. Він уже ясно чув грубу сварку, глухий голос хлопця й вигуки незнайомки, причому голос незнайомки виявився не таким сріблястим, яким його уявляв Кость.

Кость іще не знав, то робити, і стояв нерішуче, коли раптом хлопець, вилаявшись, замахнувся на незнайомку.

— А-а-а! Вбивають! — закричала дівчина.

— Стій! — нагорлав Кость, стрибнувши до хлопця і хапаючи його на руку. — Ні з місця!

Хлопець відступив на крок, намагаючись вирватись, але Кость тримав його і, підвищуючи голос, кричав:

— Як ти смієш! Негідник!

Зібрався натовп цікавих. Хлопець злякано озирався на всі боки. Кость, триумфуючи, повернувся до Лорелеї.

— Не бійтеся! — сказав він, але тут же голос його осікся. Пойнятий німим жахом, Кость відступив. Він уперше побачив близько Лорелею, про яку палко мріяв довгими безсонними ночами. Але що це за Лорелея! На нього глянуло тупе червоне обличчя, порите віспою і оточене рудим розкуйовдженим волоссям. На додаток до всього від цієї особи добре тхнуло спиртом.

Кость стояв заляканий, не маючи сили видавити ані слова, а навколо неспокійно запитували:

— Що? Що трапилося?

— Та от, — казав, отямившись, хлопець, — я з бабою стою тихенько, розмовляю, а він битися лізе...

— Неправда, громадяни, — нарешті вимовив Кость.

— Як неправда? — раптом заверещала Лорелея і, пригорнувшись до хлопця, закричала, показуючи на Костя: — Він, хулюган чорномазий. Ми розмовляли, а він...

— За це морду б'ють, — сказав хтось.

— Я заступитися хотів, — викрикнув Кость.

— Ось я тобі покажу, як заступатися! — гаркнув, посміливішавши, хлопець, наступаючи на Костю. — Я тобі дам, понт паршивий!

— І правильно буде, — підтакнув знову хтось. — Учити таких...

Кость безпорадно озирнувся і, побачивши загрозливі обличчя, попрямував до виходу.

— Давай, давай! — кричали навздогін. — Поспішай!

Кость не кваплячись, похнюплений плентав додому...

Кілька днів Янкель думав про Тоню, і чим далі, тим певніший він став: Кость має слушність.

"Треба піти", — вирішив він нарешті. До того ж і туга охопила. До смерті захотілося побачити чорнооку дівчину.

І Янкель пішов.

Розподільник містився недалеко від Шкіді, на Курляндській вулиці. Триповерхову будівлю оточував невеликий садок.

Перед хвірткою Янкель зупинився, відчуваючи, як завмирає серце. У дворі кілька дівчаток у сірих казенних сукнях грали в гилку.

"А може, її тут немає? Перевели кудись?" — подумав Янкель чи то тривожно, чи радісно і, штовхнувши хвіртку, ввійшов у сад.

— Ай, хлопець! — закричала одна дівчина. Вони кинули гру і стали, здалека роздивляючись його..

— Тобі чого? — крикнула друга, кирпата, войовничо розмахуючи гилкою.

Янкель передихнув і сказав:

— Мені потрібно Тоню, Тоню Марконі.

— Тосю? — разом вигукнули дівчатка й побігли до сходів, гукаючи: — Тосю, Тосю, виходь! До тебе піжончик.

Янкель стояв ні живий ні мертвий. В цю мить він уже каявся, що прийшов, і зрозумів, що почав безнадійну справу. Сторопівши, він глянув було на хвіртку, але знайомий голос прикував його до місця.

— Чого ви репетуєте? Як не соромно! — почув він й одразу впізнав голос Тоні. Дівчата замовкли й розступились. Янкель побачив її, дівчина виросла й змінилася. Тоня підходила до нього.

Ось вона зупинилась, оглянула Янкеля з голови до ніг, здивовано підвела брови. Вона не впізнала Гришка.

— Вам чого? — суворо спитала вона.

Янкель розгубився остаточно. Всі звернення, які він придумував дорогою, ніби від удару, вискочили з голови.

— Здрастуй, Тоню, — пробелькотів він. — Не впізнаєш?

Дівчина мить пильно дивилася на Янкеля, і раптом густий рум'янець залив її обличчя.

"Впізнала", — радісно подумав Янкель.

— Тоню! — заговорив він натхненно. — Тоню, а я ж не забув своєї клятви... Ти бачиш...

Тоня мовчала, тільки обличчя її дивно смикалось, здавалося, вона от-от розплачеться. Янкель затнувся на мить і збився...

— А ти... ти пам'ятаєш клятву? — зніяковівши, спитав він.

Тоня хвилинку помовчала, ніби роздумуючи, потім, хитнувши головою, тихо сказала:

— Ні, я нічого не пам'ятаю...

— Ну як же, — недовіжливо протягнув Янкель. — А як по ночах розмовляли, не пам'ятаєш?

— Ні...

— А про тата свого, американця-винахідника, теж не...

Раптом Янкель замовк і злякано подивився на Тоню. Дівчина стояла бліда, кусаючи губи, і з ненавистю дивилася на нього. Здавалося, зараз вона закричить, затупотить, вилає його.

— Тосю! — покликав чийсь тонкий голос. — Відчини бібліотеку.

— Зараз! — крикнула Тоня, і, коли знову повернулась до Янкеля, її обличчя вже було спокійне.

— Слушайте, — сказала вона тихо. — Ідіть геть звідси.

— Іти? — спитав Янкель. — Звідси?

Усмішка ще блукала на його фізіономії, коли він приголомшено повторював:

— Отже, зовсім?.. Іти?

— Так, зовсім.

— Остаточно?

Янкель опинився за хвірткою.

— А клятва? — спитав він, піднявши очі на Тоню, і голос його затремтів. На секунду щось хороше промайнуло на її обличчі, але одразу зникло.

— Пізно згадав, — сказала вона тихо. — Все минуло.

— Зовсім?

— Назавжди.

Янкель тужливо зітхнув.

— Ламца-дріца! — сказав він сумно, потім плюнув на носок чобота й тихо пошкандибав геть.

Янкель повільно йшов, роздумуючи про те, що сталося. Біля школи його гукнула знайома торговка цукерками.

— Гришенько, — кричала дівчина. — Хочеш цукерок?

— Давай, — сказав Янкель і, не дивлячись, простягнув руку.

Ця дівчина давно вже загравала з ним, але Янкель не звертав на неї уваги.

Дівчина вибирала цукерки, а сама позирала на Янкеля і торохтіла без упину.

Янкель не слухав її. Раптом нова думка саянула у нього.

— Гаразд! — сказав він. — Хай нехтує, ми не заплачемо.

Він швидко глянув на дівчину і спитав:

— Хочеш, я гулятиму з тобою?

Дівчина зашарілась.

— Якщо подобаюсь...

— Байдуже, — сказав Янкель. — Завтра о сьомій. — І пішов до школи.

— Кобчик вішається! — крикнув Мамочка, тільки-но Янкель показався у дверях.

— Де???

— В убиральні. Замкнувся, кричить, нікого не підпускає...

Янкель побіг нагору. Звідти було чути страшенний гамір. Коли вони вбігли в клас, там розгорілася сутичка. Хлопці витягли Костя з убиральні. Він брикався і кричав, щоб його відпустили. Потім вирвався і поліз у вікно. Його тримали, а він, відбиваючись, несамовито репетував:

— Пустіть, не можу!

— Костику, ангелок, заспокойся.

— Не заспокоюся.

Довго бовталися Костеві ноги над Старопетергофським проспектом, але все-таки хлопці подолали його і втягли назад.

Кость затих, тільки зрідка хапався за голову і скрипів зубами.

Пізно ввечері Янкель і Кость сиділи в залі.

— Плюнь на все, — втішав Янкель, — дівчат багато. Он я собі таку ціпоньку підчепив, цукерками частує.

Янкель вийняв жменю цукерок. Кость простягнув було руку, але відразу відсмикнув. На карамелі танцювала руда баядерка.

— Не їм солодкого, — сказав він, зморщившись. Потім, подивившись на Янкеля, спитав:

— А ти був у своєї?

— Я? — здивувався Янкель. — У кого це? Чи не в тієї, про яку розповідав?

— Авжеж, у тієї...

— От дивак! — зареготав Янкель. — От дивак. Дуже мені треба шлятися до кожної. Не такий я дурень.

А потім, трохи помовчавши, сумно додав:

— Ну їх... Жінки, ти знаєш, взагалі якісь... непостійні...

Весна робила своє. У стінах Шкіди шаленіла неспокійна гостя-любов.

Хто, знає, скільки чорнила було вилито на аркуші поштового паперу, скільки було сказано палких і лагідних слів і скільки найніжніших імен зірвалося з грубих, не звиклих до ніжностей губів.

Навіть Купа, який був надто ледачий, щоб шукати знайомств, і надто важкий на підйом, щоб цілі вечори цвірінькати про всяку любовну нісенітницю, навіть він відчув хвилювання і став якось особливо ніжно поглядати на куховарку Марту і частіше забігати на кухню, заважаючи там усім.

— Чорт! — сміючись, лаялася Марта, але не сердилася на Купу, а навіть навпаки, на заздрість іншим, почала його підгодовувати. Купа погладшав, розбух і засяяв, як мильна бульбашка.

А Янкель, немов бажаючи відомстити давній подрузі, завзято і не без успіху почав залицятися до торгівки цукерками і навіть захопився нею.

Тепер усі могли хвастатися по праву своїми дівчатами, і всі хвастали. А одного разу зробили огляд своїм "дамам серця".

По понеділках у районному кіно "Олімпія" були дитячі сеанси, у цьому ж кіно в травневі дні начальство вирішило влаштувати велике районне дитяче свято.

Оскільки при кіно був сад, свято надумали влаштувати на повітрі.

До цього дня готувалися довго і нарешті повідомили ніколи про день святкування. Свято мало бути грандіозним. Шкіда не на жарт розхвилювалася. Закохані парочки, звісно, змовилися про зустріч у саду і тепер готувалися що було сили.

Нарешті настав цей довгожданий день.

Після уроків хлопців одягли у святкову форму, примусили добре вимитись і нарешті, вишикувавши в нари, повели в сад.

Шкіда прийшла туди, коли саме збиралися гості, і насилу трималася в строю, але Вікмиксор наказав: "Не розпускати хлопців передчасно", — і халдеї вичікували.

Свято почалося звичайним кіносеансом у театрі. Показували кінодраму, потім комічну й видову, а після сеансу хлопці помітили, що з театру зникли п'ятеро "коханців". Однак дуже скоро їх знайшли в саду.

Всі вони були з подругами й прогулювалися, гордо поглядаючи на товаришів. Це було схоже на конкурс: чия подруга краща? У цьому змаганні першість завоював

Джапарідзе. Чорномазий грузин закрутив собі таку дівчину, що шкідці ахали від захоплення:

— Оце я розумію!

— Ну й ну!

— От так синьйорита Маргарита!..

Невисока, з чубчиком блондинка, напевне, була дуже задоволена своїм кавалером, жагучим брюнетом, і зовсім не помічала його хитрощів. А Дзе навмисно водив її повз товаришів і невтомно розповідав смішні анекдоти, від чого ротик дівчини весь час усміхався, а голубі очі блищали весело й мило.

Вона, виявилося, була найкраща з усіх шкідських подруг, і Янкель, зачарований її красою, мимоволі розсердився на свою пару, кирпату, товсту дівчину, яка безперервно лузала насіння, дістаючи його з хустки, затиснутої в руці.

"Ну що за дівчисько?" — злився Черних, відчуваючи на собі глузливі погляди хлопців. Нарешті, не витримавши, він силоміць потягнув її за дерева і став, полегшено зітхаючи.

— Давай, Марусю, посидимо, відпочинеш, — запропонував він.

— Ой, ні, Гришенько, — кокетливо запищала товстуха, — від чого ж відпочивати? Я не втомилася, не хочу. Адже незабаром будуть танці. Ходімо, Гришенько...

І вона знову повисла на руці свого кавалера. Гришенька скрипнув зубами і, з товстухою на буксирі, покірно поплентався туди, де яскраво сяяли електричні ліхтарі і де у великій дерев'яній "раковині" військові музиканти вже настроювали свої труби й кларнети.

Скоро в саду почалися танці. По майданчику м'яко лилися звуки вальсу, і пари закружляли в нескладному на. Зціпивши зуби, закружляв і Янкель із своєю немилою подругою.

Приклад заразливий. Свято допомогло майже всім шкідцям знайти собі "дам", наслідком чого стало близько двадцяти нових закоханих.

Закоханих легко було розпізнати. Вони були лагідні, не бешкетували, всі попадали в перший чи другий розряд і всі стали дуже охайні.

Звичайно важко було примусити хлопців умиватись, а тепер вони милися ретельно і довго. Крім того, Шкіда заблищала проділами. Зачісувалися щохвилини й старанно.

Така ж охайність появилась і в одязі. Республіка Шкід накохалась.

Не обійшлося й без трагічних випадків. Бобра одного разу через подругу побили, бо у цієї подруги вже був залицяльник, ревний і дуже сильний хлопець, який негайно нагадав про себе і познайомився з Бобром на Обвідному каналі.

Після цього Бобер цілий тиждень не виходив на вулицю, охоплений манією переслідування.

Циган теж багато витерпів, бо його дівчина любила ходити в кіно, а грошей у нього не було, і доводилося багато й довго її перекопувати й запевняти в тому, що кіно — це гідота і вульгарність.

За любов постраждав і Дзе. Заради своєї коханої він поніс на базар єдиний свій скарб — готовальню, а на виручені гроші три дні підряд розважав свою синьооку рум'яну подругу з нормального дитбудинку.

Весна бігла день за днем, швидко й непомітно, і Вікмиксор, поглядаючи на хлопців, що весь час чепурилися, стурбовано казав:

— Ростуть хлопці. Вже майже женихи. Скоро треба випускати, а то що бороди відпускають на казенних хлібах.

У любовних мріях шкідці забули про небезпеки та мінливість долі, але одного разу в їхні розм'яклі серця вселилися збентеження і жах.

Вікмиксор прийшов і сказав:

— Пора стригти волосся. Настає літо, та й патли ви відростили — дивитися страшно. Бруд розводите!

Слова прості, а паніки від них — як від пожежі або поведі.

Волосся стригти!

— Та як же я покажуся моїй Марусі такий куций?

Захопившись сердечними справами, хлопці забули про стрижку, хоч і знали, що це була звичайна річ, як і в усіх інших дитячих будинках.

І ось одного разу під час вечері було оголошено: завтра прийде перукар.

Проте вирішили відстояти своє волосся. Скликали негласні збори і послали делегацію, щоб просити дозволу четвертому й третьому відділенням носити волосся. Вікмиксор пом'якшився і дозвіл дав, але тільки четвертому відділенню і при умові, щоб хлопці зачісувалися і волосся завжди було в порядку. На другий день їм видали гребінці, які, виявилось при детальному обстеженні, були дерев'яні і немилосердно дряпали на голові шкіру. Але й дерев'яні гребінці хлопці зустріли з радістю.

— Нарешті ми — дорослі.

— Дайош зачіску!

Проте незабаром нещасне волосся завдало нового лиха. Часто на уроці, розв'язуючи важку задачу, шкідець за звичкою ліз п'ятірнею в потилицю, внаслідок чого голова перетворювалася на реп'ях, а халдей негайно робив зауваження за недбалий догляд за зачіскою. Старші опинилися між двох вогнів. Позбутися волосся — позбутися подруги, залишити волосся — нажити безліч зауважень.

Але марна є російське прислів'я, що, мовляв, злидні на вигадки хитрі. Дзе дав республіці винахід, який забезпечив ідеальний проділ, що не розсипався. Винахід цей демонструвався одного разу вранці в умивальні.

— Спосіб надзвичайно простий і легкий, — казав Джапарідзе, стоячи перед натовпом хлопців, які уважно слухали його. Потім він підійшов до умивальника і, немов фокусник, почав пояснювати винахід наочно, роблячи дослід над власною головою.

— Так от. Я змочую своє волосся звичайною сирою водою без будь-яких домішок.

Він зачерпнув води з-під крана і облив голову.

— Потім гребінцем я розчісую волосся, — пояснював він далі, роблячи те, про що

казав. — А тепер настає головне. Проділ готовий, але зачіску треба закріпити. Для цього ми беремо звичайно сухе мило й проводимо ним по проділу в напрямку зачосу, щоб не збити зачіски. За п'ять хвилин мило засохне, й ваш проділ ніколи не розсиплеться.

Кожен випробував винахід на собі, і всі лишилися задоволені. Правда, була деяка незручність. Від мила волосся злипалося, на ньому утворювалася міцна кора, і лихо чому, хто, відчуваючи, як свербить потилиця, пробував почухатися. Рука його не могла проникнути до потрібного місця. Кора заважала. Перевага ж була в тому, що зроблена один раз зачіска трималася цілий день і, крім того, надавала волоссю особливого, блискучого вигляду.

Шкіда заблищала новими проділами, і знов усі тривоги було забуто. А під вікнами на теплих і запилених тротуарах знову ніжно заворкували парочки голубків.

Але винаходу Дзе не дали ходу. Хтось розповів про це Вікмиксорові, а той обачливо надумав порадитися з лікарем. Лікар і погубив усе.

— Від таких зачісок біда. Воші розводяться. Забороніть їм це робити, а то вся школа завошивіє.

Цього було цілком досить, щоб на другий день привілейованих старших перукар без розбору підстриг під "нульовий". Разом з волоссям зникла й любов. Ніхто не пішов увечері на побачення з дівчатами, і ті, прождавши марно, пішли собі.

Республіка Шкід провела весну, сонце вже пригрівало по-літньому, і у хлопців виникли інші інтереси.

Оскільки на літо школа цього разу лишилась у місті, треба було шукати курорт, і його після недовгих шукань знайшли в Катерингофському парку на березі невеликого ставка, біля старого Катерининського палацу. Сюди полинули тепер усі помисли шкідців: до води, до зелені, до футболу, і тут за безперервною біганиною поступово забувалися теплі білі весняні ночі, ніжні слова і перші хлопчачі поцілунки.

На зміну любові прийшов футбольний м'яч, і тільки Джапарідзе коли-не-коли та й згадував з сумом про блакитнооку блондинку з сусіднього дитбудинку, і навіть, мабуть, не так про неї, як про втрачену свою готувальню, новеньку готувальню з оксамитовим нутром і рівненько укладеними блискучими циркулями.

Тільки Дзе сумно згадував весну...

КРОКОДИЛ

Племінник Айвазовського. — Крррокодил. — Олівці. — "Крити". — Підступний толстовець. — Плюс на мінус = 0. — Індугенції.

Він увійшов до канцелярії, зняв побляклий від часу фетровий капелюх, поправив зав'язаний на шиї бантом шарф і відрекомендувався:

— Сергій Петрович Айвазовський, племінник свого дядька Айвазовського — того самого, що "Дев'ятий вал" намалював і взагалі...

Прийшов просити місця. Довге безробіття пошарпало нерви, змучило голодом, холодом і тугою неробства... Айвазовський надумав звернутися в дефективний дитбудинок.

Вікмиксор прочитав рекомендацію губвно і, читаючи, побіжно оглянув Айвазовського.

Він був досить високий, широкий у плечах, а гордовите, з задертим носом обличчя примушувало припускати, що в нього твердий і сильний характер.

— Добре, — сказав Вікмиксор. — Я прийму вас штатним вихователем, але, крім того, нам потрібен викладач малювання... Ви могли б?..

— Я племінник Айвазовського, — гордо відповів той. — А крім того, я закінчив Академію художеств. Я...

— Чудово, — обірвав завшколою. — Вас зараховано в штат. Завтра ви чергуєте з другої години дня. Сподіваюся, ви зумієте підійти до вихованців.

— О! — вигукнув Айвазовський. — Це я зумію... У мене є досвід... Я...

Схоже було, що він хотів додати — "племінник Айвазовського", але не сказав цього, не встиг: у коридорі задзеленчав дзвоник, сповіщаючи про кінець уроку, і канцелярію заповнили педагоги та вихователі.

Айвазовський пом'яв капелюх, подивився на Вікмиксора, що розмовляв з іншими, хотів було подати руку, потім роздумав і, сказавши: "До завтра", — вийшов з канцелярії, поблискуючи визолоченим пенсне на задертому вгору носі.

На другий день після уроків до класу четвертого відділення зайшов Вікмиксор у супроводі Айвазовського.

Вихованці встали.

— Хлопці, — промовив Вікмиксор, — це ваш повий вихователь... Художник. Дуже гарна людина... Сподіваюсь, ви зійдетесь із ним...

Коли Вікмиксор вийшов з класу, хлопці обступили нового вихователя.

Той, у свою чергу, стиснувши під пахвою портфель, розглядав через пенсне своїх нових вихованців. У класі він чомусь одразу викликав смішливий настрій.

— Як ім'я твоє, о прибулець, новий воїн із стану халдеїв? — удавано врочистим топом спитав Японець.

— Мене звуть Сергій Петрович, — відповів вихователь. — А прізвище моє Айвазовський.

— Айвазовський! — пролунали вигуки. — Чи не художник?

— Так, художник, — підвівши голову, відповів халдей. — Я племінник свого дядька Айвазовського, який намалював "Дев'ятий вал" та інші картини.

— Здорово! — вигукнув Янкель.

Хлопці ще тісніше обступили нового вихователя. Той сів за порожню парту і поклав перед собою портфель.

— А ви що робите? — запитав він. — Чим займаєтесь у вільний час?

— Халдеїв б'ємо, — пробасив Купець.

— Що? — перепитав Айвазовський.

— Халдеїв б'ємо, — повторив Офенбах. — Буянимо, в очко ріжемося...

— Та-ак, — протягнув Айвазовський, не зрозумівши того, що сказав Купець. — А я, — мовив він, — інакше з вами заняття поведу. У мене своя система виховання.

— Яка ж у вас система? — спитав хтось.

— Може, розповісте? — попросив Янкель.

— У мене така система: я сам проводжу з вихованцями години їхнього дозвілля, читаю їм уголос, граю...

У натовпі хлопців хтось хихикнув.

— Цікаво, — сказав Янкель. — Що ж, ви сьогодні й приступите до виховної роботи?

— Так, я думаю.

"Племінник свого дядька" понишпорив у портфелі і витягнув якусь книжку.

— Зараз я прочитаю вам щось цікаве, — сказав він. — Я добре читаю; закінчив, між іншим, декламаційні курси...

— Давайте читайте, — перебив Льонька Пантелеев.

Айвазовський поклав книгу на стіл.

— Що це? — запитав Янкель і, глянувши на заголовок, голосно розреготався.

— "Крокодил" Корнія Чуковського, — прочитав він. — Спритно!

Клас затремтів од сміху.

Вихователь здивовано оглянув хлопців, які нестримно реготали, і спитав:

— Чого ви смієтеся? Це дуже цікава книжка.

— Гаразд, читайте! — знову закричав Пантелеев. Айвазовський підвівся, поставив ногу на лаву парти і, закинувши голову, почав:

Жив-був крокодил,

Він по Невському ходив,

Цигарки собі кутив,

По-турецьки говорив...

Кр-ро-кодил,

Кррро-кодил,

Крррокодилович...

Він читав ці дитячі гумористичні вірші з таким пафосом, так ревів, вимовляючи слово "крокодил", що слухати без сміху не можна було. Хлопці заливалися.

Айвазовський ображено згорнув книжку.

— Що смішного? — сказав він голосом, який затремтів від образи. — Ви нерозумні хлопчачи і нічого не тямите в поезії.

— Давай читай! — кричали хлопці. — Читайте, Сергію Петровичу!

Похмурившись трохи, вихователь перегорнув сторінку й читав далі. І щоразу, коли він декламував: "Кр-ро-ко-дил, кррро-кодил, крррокодилович", шибки в класі тремтіли від нестримного, буйного, істеричного сміху.

Коли він закінчив, Японець вискочив на парту й промовив:

— Увага! Традиції і звичаї Уліганської республіки зокрема і всієї Шкіди в цілому вимагають, щоб кожному новому шкідцеві або халдееві давали прізвисько. Цей пово-спечений халдей не є винятком і жде свого бойового хрещення. Думаю, що ім'я Крокодил найбільше підійде до нього.

— Браво! — закричали хлопці і нагородили Япончика оплесками.

Потім кожен вважав за свій обов'язок підійти до Айвазовського, поплескати його по плечу й сказати:

— Поздоровляю, Крокодиле Крокодиловичу.

Вихователь сидів, розгублено розглядаючи обличчя, що з усіх боків обліпили його. Він не знав, що робити, або ж просто не зумів виявити свій прекрасний виховательський досвід.

Так почалася педагогічна кар'єра Крокодила Крокодиловича Айвазовського, племінника свого дядька — великого морського пейзажиста Айвазовського. З перших же днів він втратив у вихованців авторитет...

— Барахло, — сказали шкідці.

Перший урок малювання відбувся на другий день у четвертому відділенні. Крокодил увійшов до класу і, пройшовши до вчительського стола, поставив на нього карельської берези скриньку з олівцями та вилитий з гіпсу зрізаний конус.

Коли він увійшов, у класі чоловік п'ять встало, всі інші надумали випробувати ставлення нового педагога до дисципліни й залишилися сидіти. Крокодил нікому зауваження не зробив, а, виклавши із скриньки купу різнокаліберних недогризків олівців, сказав:

— Візьміть собі по олівцю.

Кожен підійшов до стола і вибрав недогризок, який довший і кращий. На столі лишилося ще штук двадцять п'ять.

Япончик, відчуваючи пожадливу любов до канцелярських предметів — олівців, пер, паперу, — підморгнув Янкелю і, зітхнувши, прошепотів:

— Смаковито. Га?

— Т-так, — підтакнув Черних, жадібно оглянувши купу олівців.

— Приготуйте папір, — скомандував викладач.

— Нове діло, — обурився Горобець. — Що ми, свій папір псуватимемо, чи як?

— Факт, — підтримав Пантелеев. — Тягніть з халдейської, — там цього добра досить.

— Справді? — спитав Крокодил. — У вас такий порядок?

— А як же інакше.

Крокодил пішов у канцелярію.

Не встигли зачинитися двері, як Японець, Янкель, а за ними й усі інші кинулися до стола.

За секунду від купи олівців на столі лишилася жалюгідна купка — п'ять-шість найгірших олівців, які рвали напір.

Повернувшись із папером, Крокодил не помітив крадіжки. Він роздав папір і, поставивши на верх класної дошки зрізаний конус, запропонував вихованцям намалювати його.

Ті, що мали нахил до образотворчого мистецтва, взялися малювати, інші, вийнявши з парт книжки, заглибились у читання.

Книжки читали найрізнохарактерніші.

Янкель у думках перенісся в Нью-Йорк і там на Бруклінському мосту разом з "геніальним сищиком Натом Пінкертоном" скидав у воду Гудзонової протоки вже дванадцятого злочинця...

Японець переходив од аграрної революції до перманентної і, не погоджуючись із Каутським, за звичкою навіть у думці пошморгував носом...

Пантелєєв співчутливо зітхав, відчуваючи гостру жалість до підступно обманутої коханцем бідної Лізи, а Джапарідзе бився в гарячій сутичці на боці відважних мушкетерів, цілком поринувши в пухлий том роману Дюма...

Клас роз'їхався в різні частини світу: хто до індіанців у прерії, хто на Північний полюс. Дзвоника ніхто не почув; до справжнього життя їх вернув із світу мрій лише вигук Крокодила:

— А де ж олівці?

Ніхто не відповів.

— Де ж олівці? — повторив педагог.

Знову ніхто не відповів. Вихованці розбрелися по класу й не звертали уваги на вихователя.

— Віддайте ж олівці! — вже з ноткою відчаю в голосі прокричав Крокодил.

— Іди ти, — пробасив Купець, — не лови гав, коли не треба.

Хлопці розсміялися.

— Не лови гав, Крокодиле Крокодиловичу, — сказав Сашко Пильников і ляснув вихователя по плечу.

— Ах, так! — закричав Крокодил. — Так я вам зауваження запишу в "Літопис". Мені Віктор Миколайович сказав: пустуватимуть — записуйте.

— Дзуськи, — заперечив Льонька Пантелєєв. — Усіх не перепишете.

— Ні, перепишу, — відповів Крокодил, що вже тремтів від обурення. — Я вам колективне зауваження напишу... Кол-ллективне зауваження! — повторив він, і, осяяний цією думкою, зірвався з місця і, схопивши зрізаний конус та порожню скриньку, вибіг з класу.

"Колективне зауваження" він справді записав:

"Вихованці четвертого відділення вкрали у викладача олівці і відмовились їх повернути, незважаючи на вимоги вчителя".

Вікмиксор примусив клас повернути недогризки олівців і залишив усе відділення на два дні без прогулянок. Клас озлобився.

— Ябеда нещасний! — кричав Японець у вщерт набитій верхній убиральні.

— Ябеда! Фіскал! Крокодил чортів!

— Накрити його!.. — запропонував хтось.

— Втемну!

— Відучити фіскалити!

Вирішили крити.

Увечері, коли Айвазовський зайшов до класу, йому на голову накинули чиєсь

пальто, хтось погасив електрику, потім пролупав клич:

— Бий!

І з кожної парти на голову нещасного халдея полетіли важкі томи книжок.

Хтось потягнув по спині Айвазовського поліном. Він закричав жалібно й скрипуче:

— Ой! Боляче!

— Досить! — гукнув Японець.

Засвітили світло. Крокодил сидів за партою, схиливши голову на руки. З його спини сповзло старе, дране приютське пальто.

Злоба відразу минула, стало шкода побитого халдея, який мовчки плакав.

— Досить, — повторив Япончик, хоча ніхто вже не думав більше бити Крокодила.

Айвазовський підвів голову. Обличчя сорокалітнього чоловіка було мокре від сліз. Жалість минула, стало гидко.

— Тьху... — плюнув Купець. — Наче баба якась, реве. А ще халдей... У нас Бебе, і той не заплакав би. Таких тільки бити й треба.

Айвазовський жалюгідно всміхнувся і сказав:

— Гаразд, дрібниці.

Стало ще жалісніше... Було соромно за те, що сталося...

— Вибачте нам, Сергію Петровичу, — похмуро сказав Японець. — Запишіть нам колективне зауваження для форми, а як людина — простіть.

— Гаразд, — повторив Крокодил. — Я вам прощаю і записувати нікого не буду.

— Оце людина, — сказав Пантелєєв.

— Так, — сказав Мамочка. — Б'ють його, а він прощає.

— Толстовець якийсь, а не халдей, — сказав Японець.

Айвазовський встав.

— Ну, я піду...

Дійшовши до дверей і відчинивши їх, він раптом круто обернувся і, почервонівши всім обличчям, закричав:

— Я вам покажу, дияволи!.. Я вам... Згную! — проревів і вибіг з класу.

Поведінка Айвазовського збуджувала загальну злобу. Випадок з "християнським прощенням" знайшов відгук: Крокодила накрили і в третьому відділенні.

Кіпчаки добряче побили його і, коли він спробував розіграти й у них зворушливу сцену "загального прощення", додали ще й "на горіхи". Били не книжками, а гімнастичними палицями і навіть кочергою. На обоє відділень градом сипалися зауваження, всі вихованці цих відділень не виходили з четвертого й п'ятого розрядів.

У відповідь на посилення покарань шкідці дедалі дужче буянили... У Крокодила не встигали проходити синці.

В "Літописі" тих днів траплялися такі записи:

"Єонін і Корольов не давали вихованцям старшої групи спокою, протягом кількох годин кричали, сміялися, розмовляли, всіляко лаяли вихователя, називаючи його різними епітетами, особливо Корольов, який неодноразово підходив до ліжка

вихователя, намагаючись його вдарити, придушити і т. д."

Або:

"Пантелєєв у спальні казав Єоніну, запитуючи у нього: "Дай мені чобіт, я хочу вдарити ним вихователя".

Або:

"Хтось із вихованців кинув чобіт у вихователя при загальному й одностайному схваленні учнів старшої і третьої групи".

Велика кількість зауважень у "Літописі" примусила задуматися педагогічну раду школи, зокрема й самого Вікмиксора. Треба було знайти щось таке, що відвернуло б вихованців од бешкетування й допомогло їм вийти з безкінечного п'ятого розряду.

І Вікмиксор придумав.

Одного разу під час вечері він заявив:

— Хлопці... Досі у нас були тільки погані зауваження... Тепер ми запроваджуємо й добрі зауваження... кожний наш гарний вчинок буде записано в "Літопис". Плюс на мінус дорівнює нулю... Добре зауваження знищує погане.

Шкіда раділа, але недовго.

Незабаром виявилось, що гарний вчинок — визначення неясне.

Того ж дня Офенбах, який півроку не брав до рук підручника географії, визубрив напам'ять вісімнадцять сторінок "Європейської Росії".

Доброго зауваження він не дістав, бо виявилось, що вчити уроки — річ гарна, але не видатна, вчитись і без зауважень треба. Всі запопали духом, а Офенбах, не маючи сил простити собі зробленої дурниці, озлився й побив Крокодила.

Тоді Вікмиксор знайшов вихід.

— Вчинком, який заслуговує доброго зауваження, — сказав він, — вважатиметься кожна добровільна робота по самообслуговуванню — миття і підмітання підлог, пиляння дров та інше.

Шкіда взялася за швабри, пилки й мокрі ганчірки, взялася "загрібати" добрі зауваження.

Вихователі записували зауваження часто без перевірки. Це навело хитромудрого й винахідливого Янкеля на ідею.

Одного разу він підійшов до Крокодила і сказав:

— Запишіть мені зауваження — я вбиральню помив. Айвазовський одразу пішов до канцелярії і записав: "Черних добровільно вимив убиральню".

Янкелеві це сподобалося. За півгодини він знову підійшов до Крокодила.

— Запишіть — я верхній зал підмів.

Крокодил недовірливо глянув на вихованця, але все-таки пішов записувати. Янкель, у якого був десяток поганих зауважень, знахабнів.

— Я й нижній зал підмів! — крикнув він навздогін Айвазовському. — Запишіть окремо.

Монополізувати винахід Янкелеві не пощастило. Незабаром уся Шкіда насіла на Крокодила. За день він записував до п'ятдесяти штук добрих зауважень.

Шкіда вибралася з п'ятого розряду і вже подумувала пробиратися до першого, коли Вікмиксор, помітивши зловживання з Крокодилом, заборонив вихователеві записувати будь кому "плюсові" зауваження.

На цей час припадає і поява "індульгенцій".

Обплюваний Крокодил, якого завжди били, дійшов до останнього ступеня падіння. Коли його били, він просив, благав, щоб його не били, просив вибачення...

— Вибачаюся, — казав він вихованцеві, який з гумористичних мотивів наступав йому на ногу.

Тримався він лагідно й погані зауваження записував лише в крайніх випадках. Тоді Сошка вигадав таке.

— Ми знаємо, — сказав він, — що записувати погані зауважений вам наказує Вікмиксор, інакше ви б не халдейничали, побоюлися б...

— Так, це правда, я змушений записувати, — погодився Айвазовський.

— А тому, — заявив Японець, — я пропоную таке: за кожне своє зауваження ви видаватимете нам папірець, індульгенцію, пред'явник якої може в будь-яку мить вас побити без ніякого заперечення з вашого боку.

Крокодил, який не смів і пікнути в присутності Купця, беззаперечно погодився.

Кожного разу, записавши зауваження, він видавав вихованцеві, якого записував, папірець такого змісту:

ІНДУЛЬГЕНЦІЯ

Пред'явник цього має право побити мене в будь-який день і годину, коли я вільний і не в канцелярії.

С. П. Айвазовський.

Текст і форму індульгенції склав Японець. Він же перший одержав індульгенцію, але бити Крокодила не став і папірець сховав.

Айвазовський зайшов у клас.

— До вас є справа, — заявив Японець.

— Яка справа? — спитав Крокодил, сідаючи на своє місце.

Японець підійшов до нього, вийняв з кишені пачку папірців і, полічивши їх, поклав на стіл.

— Двадцять вісім штук, сер, — сказав він.

— Що це? — прошепотів Крокодил, пополотнівши.

— Індульгенції, любий друже, індульгенції, — відповів Японець. — Ану, підставляй спину.

Педагог, не сказавши ні слова, тоскно подивився на Купця і нагнув спину. Під дружний регіт класу Японець відшмагав двадцять вісім ударів.

За ним вийшов Циган.

— У мене менше, — сказав він, — двадцять шість штучок тільки.

Він відлипав свої двадцять шість ударів. Потім вийшов Купець. Побачивши його, Крокодил затремтів.

— Ну, — пробасив Купець, — нагинайся.

Він ударив кулаком по спині нещасного халдея. Крокодил почав благати:

— Не так сильно. Адже боляче!

Всі зібралися біля стола...

Офеибах замахувався увосьме, коли вигук біля дверей примусив хлопців обернутися:

— Досить!

Біля стіни стояв Вікмиксор. Він стояв уже понад хвилину і здивовано дивився на те, що тут коїлося.

— Досить, — повторив він, — сядьте на місця.

Потім, глянувши на Крокодила, який поправляв пальто, сказав:

— Ви мені потрібні — на хвилинку...

Айвазовський підвівся і вийшов за Вікмиксором з класу. Більше Шкіда його не бачила.

ЗЛОЧИН В КАРА

Весна на даху. — Вандали. — Генріх Гейне. — Засипалися. — На гопі. — Мефтахудин у ролі сищика. — Золотий зуб і англійські черевики.

Сонячні зайчики бігали по стінах. У відчинене вікно вривався і хвилював молоді серця шум весняної вулиці. Сидіти в чотирьох стінах було просто неможливо.

Сашко Пильников і Льонька Пантелєєв вийшли у двір.

Надворі кіпчаки грали в гилку, і руда Елла, примостившись на колоді, читала німецький роман.

Надворі було гарно, проте сламникам хотілося втекти від шуму, полежати десь на сонечку і поговорити.

— Лізьмо на дах, — запропонував Сашко.

По похмурих, з провалами, сходах вони вилізли на дах напівзруйнованого флігеля. Після темного горища різке світло примусило їх примружити очі.

— Оце — лафуза, — прошепотів Сашко.

На даху щойно розтанув сніг. Тільки в деяких затінених місцях він сірів невеликими плямами... Іржаве залізо даху ще не встигло розжаритись, але було тепле і приємне, як плюш.

Товариші лягли на скаті, впершись ногами в краї водостічного жолоба і закривши руки за голову... Льонька закурив. Хвилин п'ять лежали мовчки, не ворущачись. Лагідно всміхались і, мов котенята, мружилися на сонці.

— Гарно, — мрійливо прошепотів Сашко. — Гарно. Так би й лежав і не вставав.

— Ну ні, — відповів Пантелєєв, — я б не погодився весь час лежати. В такий день побешкетувати хочеться — руки розім'яти...

Він раптом випростався і, нагнувшись до Сашка, вдарив його широкою долонею по животу. Сашко завищав, закрутився як дзига і, схопивши Пантелєєва за шию, повалив його на себе.

Рівні сили однолітків примусили їх хвилин десять боротися за першість. Нарешті Пильников переміг. Стрибаючи біля Пантелєєва, який лежав на лопатках, він кричав:

— Здорово! За один хавтайм поклав чемпіона світу.

Пантелеев усміхався широкою калмицькою усмішкою і хрипів:

— Нечесно. На шию надавив, а то б...

Лежати вже не хотілося. Сашкова меланхолійність зійшла нанівець, і він уже танцював гопака на блаженській покрівлі флігеля.

Під йогу йому попався камінь. Сашко схопив його і, розмахнувшись, шпурнув у небо. Гострий камінь свистячи пролетів параболою, зник з очей і впав десь далеко на чужому подвір'ї.

— Смаковито! — вигукнув Льонька й заходився собі шукати камінь, щоб не вдарити лицем у болото. Каменя на даху не було, і Льонька поліз через слухове вікно на горище. За хвилину він повернувся з повним подолом червоного цегляного щебеню.

— Ану?! — Чорна точка злетіла вгору й погасла. За нею друга...

— Так кидатися нецікаво, — сказав Сашко. — Треба знайти якусь ціль.

Він підійшов до краю даху й зазирнув униз.

Внизу, у вузькому проході між двома стінами, була помийна яма. Паралельно флігелю витягнувся одноповерховий будинок пральні.

Сонце ламало проміння об високий флігель і золотило верхні рами вікон.

Сашко хвилину посидів навпочіпки, як зачарований, дивлячись на блискучі шибки, потім простягнув руку, взяв камінь і, не сходячи з місця, кинув у скло.

Скло тріснуло, задзвеніло й розсипалося тисячами маленьких брильянтиків.

Сашко підняв голову. Льонька стояв біля нього і, не зводячи очей, мовчки дивився на зяючий осколок свіжої пробоїни. Потім він узяв камінь, націлився і вибив рештки скла з верхньої рами.

... Кидали довго, ні на хвилину не зупинились, бігали на горище по свіжий запас щебеню, кидали цілі цеглини. Коли у вікнах пральні не лишилося жодної шибки, товариші презирнулися.

— Ну, як? — по-дурному спитав Льонька.

— Дурень! — буркнув Сашко, заглядаючи вниз.

Сонце, як і раніше, всміхалося широкою привітною усмішкою, в повітрі грала весна, але на даху чогось стало незатишно; вже не хотілося валятися на скаті й притулятися щоким до плюшу.

— Давай униз, — сказав Пильников.

Коли вони спускалися похмурими сходами, Льонька вилаявся і сказав:

— Наплювати... Не дізнаються... Ніхто не бачив.

Сашко нічого не відповів, тільки зітхнув. Ніким не помічені, вони вийшли на подвір'я. Малеча все ще грала в гилку. Сірий м'яч, відлітаючи від плоскої дошки, стрибав у повітрі. Еланлюм сиділа на колоді і, відклавши книгу, мрійливо розглядала баранчикову хмарку на синьому небі. Льонька й Сашко підійшли до неї і, попросивши дозволу, сіли поруч на пахучий стос дров.

— Де ви були? — гостро оглянувши вихованців, спитала Елла.

Льонька презирнувся з Сашком і відповів:

— У класі, Елло Андріївно.

— У класі? Що ж ви там робили?

— Єльховський куряву витирав. Він черговий, а я... — Льонька раптом удавано зніяковів.

— А ти що?

— А я... я, Елло Андріївно, зараз над перекладом з Гейне працюю...

Еланлюм здивовано підвела очі, потім усміхнулася.

— Правда? Гейне перекладаєш? Молодець. Ну що ж, виходить?

Пантелєєв забрехався.

— Дуже добре виходить. Я вже сто двадцять рядків переклав.

Він відчував, що Сашко дивиться на нього й робить якісь знаки очима, але обернутися не міг.

— Я взагалі німецькою мовою дуже цікавлюся, — правив він далі. — Просто, ви знаєте, якось... дуже люблю німецьку.

Вестфальське обличчя Еланлюм розцвіло.

— Я й з Гете переклади роблю, Елло Андріївно.

Для Еланлюм цього було досить.

— Ти повинен показати мені всі ці переклади. І чому, взагалі, ти раніше не показував їх мені?

Льоньці одразу ж розхотілося патякати... Він раптом ні з того ні з сього насторожився і, пробурмотівши: "Здається, Япончик кличе", — швиденько пішов з двору.

За ним подався і Сашко.

Коли вони піднімалися по сходах у Шкіду, Сашко спитав:

— Навіщо ти брехав про всяких Гейне і Гете? І звідки ти викопаєш переклади?

Льонька не знав, навіщо він брехав, і не знав, звідки виконає переклади.

— Скажу, що спалив, — заспокоїв він сламника.

У класі нікого не було, крім Япончика і Кібчика. Вони ходили в Катерингоф купатися. Прийшли мокрі і веселі. Тепер приятелі сиділи за партою і про щось розмовляли. Япончик, як звичайно, шморгав носом і розмахував руками, а Кібчик заперечував без гарячності, але різко й крикливо.

— Ти погано знаєш німецьку мову, тому не можеш судити! — кричав Япончик.

— І все-таки повторюю: Гейне не піддається перекладу, — верещав Фінкельштейн.

Сашко і Льонька прислухались. І тут говорять про Гейне.

— Хочеш, доведу, що можна перекласти Гейне так, що переклад буде не гірший за оригінал? — оголосив Японець.

Пантелєєв зірвався з місця і підскочив до нього.

— Не вдасться, — закричав він, — не вдасться тобі перекласти сто рядків Гейне й трошки Гете.

Японець здивовано подивився на нього і, шморгнувши носом, відповів:

— На піддрочку не йду.

— Ну, любий... Сота... — заблагав "нальотчик".

Він розповів товаришеві про те, як забрехався перед Еланлюм, і про те, як важливо для нього виплутатися з цього неприємного становища.

Япошка побурів.

— Гаразд, — сказав він, — виплутаємося. Перекладу... Для мене це — дрібниця.

Пантелєєву знову почало всміхатися сонце, він знову почув вуличний гамір і відчув весну. Разом з ним розцвів і Сашко.

Згодом у компанії Горобця і Голого Пана вони ходили в Катерингоф, купалися, дивились на каруселі, штовхалися в шумному, веселому натовпі гуляючих і прийшли до школи прямо на вечірній чай.

Про пригоду на даху згадали тільки тоді, коли вже вкладалися спати. Розшнуровуючи черевики, Льонька нагнувся до Пильникова і прошепотів:

— А шибки?..

Сашко відповісти не встиг. Черговий халдей Костець громовими розкотами свого лев'ячого голосу розбудив усю спальню:

— Пантелєєв, не заважай спати товаришам!

Коли Костець, постукуючи паличкою, пішов у другу спальню, Сашко висунувся з-під ковдри й прохрипів:

— Дурниця.

На другий день погода змінилася. Вночі пройшла гроза, ранок був райдужний, і сонце затягли блідо-сірі хмари. Але відчувалася весна.

Пильников і Пантелєєв прокинулись у прекрасному на строї.

За чаєм Японець не на жарт приголомшив Пантелєєва, що сидів поруч з ним:

— А я переклав сто двадцять рядків, — шепнув він.

— Коли? — забувши потрібну обережність, мало не закричав Льонька.

— Вранці, — відповів Японець. — Встав о сьомій годині і переклав... І з Гете два вірші переклав...

Після чаю Япончик передав Пантелєєву три аркуші списаного паперу. Пантелєєв негайно сів і переписав переклади, щоб почерк не дав підстави сумніватися в його самодіяльності.

Льонька сидів біля вікна. Гейне надихнув його, розбурхав його творчу жилку. Йому захотілося самому щось написати. Закінчивши переписування, він задивився на вулицю. На розі вулиці рудовусий міліціонер у шоломі хакі всміхався сонцю й струшував дощові краплі з непромокального плаща. Цвірінькали горобці, і під променями сонця від вологих тротуарів стелився легкий туман.

Льоньці захотілося описати цю картину красиво й життєво. І він написав як міг:

Голосять горобці на мостовій,

Усміхається ясний день...

На розі постовий

Стоїть як мокрий пень.

Небо сіре, як попіл махри,
Із воріт пливе запах помий.
Шолом зняв на розі постовий,
Гладить свої вихри.
У кафе — шпана:
— Цигарки "Зефир", "Осман"!
Із дверей тягне запах вина.
Із дверей — "Шарабан".
Горобці цвірінчать, цвірінчать,
Мов радіють майбутній весні.
Брудно-сірі вулиці сплять
І смердять уві сні.

Потім він показував цей вірш товаришам і Сашкецю. Вірш усім сподобався, і Янкель узяв його для одного із своїх журналів.

Пильников провів ранок у музеї — складав таблицю архітектурних стилів. Іонічні і корінфські колони, портики, пілястри й абсиди захопили його... Ні він, ні Пантелеев ні разу за весь ранок не згадали про пральню і розбиті шибки.

Гроза вибухнула в обід.

Якщо говорити точніше, перший гуркіт цієї грози прокотився ще за півгодини до обіду. По Шкіді пройшла чутка, що в пральні невідомі злочинці знищили всі шибки... В цю мить двоє сердець тривожно забилися, дві пари очей зустрілись і розійшлися.

А за обідом, після переклички, коли чергові розносили по столах паруючі миски пшоняного суну, до їдальні зайшов Вікмиксор.

Він увійшов швидкою ходою, оглянув ряди учнів, які встали при його появі, ні на кому не спинив погляду і сказав:

— Сідайте.

Потім нервово постукав зігнутим пальцем по скроні, походив по їдальні і, спинившись біля стола, за звичною своєю манерою, розтягуючи слова, вимовив:

— Якись каналії повибивали всі шибки в пральні.

Очі всіх шкідців одірвалися від пшоняного супу, що вже простигав, і зобразили знак запитання.

— Вибили шибки в п'ятьох вікнах, — повторив Вікмиксор. — Хлопці, це вандалізм. Це прояв дегенератизму. Я повинен узнати прізвища негідників, які це зробили.

Льонька Пантелеев подивився на Сашка, той почервонів усім обличчям і опустив очі. Вікмиксор вів далі:

— Це вандалізм — бити шибки, коли у нас не вистачає коштів вставити стекла, зруйновані часом.

Ледве досидівши до кінця обіду, Сашко покликав Льоньку:

— Ходімо поговоримо.

Вони пройшли у верхню убиральню. Там нікого не було. Сашко прихилився до стіни і сказав:

— Я не можу. Ми справді були тварюками.

— Ходімо признаємося, — запропонував Пантелеев і закусив нижню губу.

Пильников секунду боровся з собою. Він надувся, нащось потер щоку, потім узяв Льоньку за руку і сказав:

— Ходімо.

По сходах, піднімався нагору Вікмиксор. Коли він пройшов повз них, Пантелеев обернувся і окликнув:

— Вікторе Миколайовичу.

Вікмиксор обернувся.

— Що?

Відвернувшись убік, Пантелеев сказав:

— Шибки в пральні били ми з Єльховським.

Настала пауза.

Вікмиксор мовчав, приголомшений надто швидким признанням.

— Чудово, — мовив він, подумавши. — Можете обидва йти додому, ти — до матері, а ти — до брата.

Ударив грім.

Сашко підійшов до вікна, затулив обличчя руками й зіщулився.

— Вікторе Миколайовичу! — верескливо прокричав він. — Я не можу йти. У мене мати хвора... Я не можу.

Пантелеев стояв біля Сашка, зціпивши зуби й руки.

— Вибачте, Вікторе Миколайовичу... — почав було він.

— Ні, без вибачень. Ідіть геть з школи, а через місяць хай зайдуть ваші матері. Скажіть спасибі, що я не одіслав вас до реформаторію.

І, повернувшись, він попрямував до апартаментів Еланлюм.

Пантелеев провів його поглядом і, ляснувши по плечу Сашка, сказав:

— Ходімо, недотепа.

— Додому я не можу йти, — сказав Сашко.

— І мені це не світить, — похмуро пробасив Пантелеев.

Вони сиділи у дворі, на стосі соснових дров, де напередодні розмовляли з Еланлюм.

День схилявся до кінця. Сірі хмари бігли по небу, обганяли одна одну й розсипалися дрібними краплями дощу.

Сашко сидів, як жінка, стуливши коліна й підперши долонею щоку. На колінах у нього лежав маленький сірий клуночок.

У клуночку були два носовички, книжка афоризмів Козьми Пруtkова й перший том "Капіталу".

Сашко стис руками вузлик, підвів голову й зітхнув.

— Чого зітхати? — сказав Льонька. — Зітханнями нічого не зарадиш. Треба кумекати, що і як. Додому ж ми не підемо?

— Ні, — зітхнув Сашко.

— Ну, то треба шукати лігва, де можна було б кимарити.

— Треба, — погодився Сашко.

Товариші задумались.

— Є, — сказав Льонька. — Еврика! У флігелі під сходами є комірчина, давай туди...

Вони встали й пішли до флігеля. У сходах, по яких вони вчора піднімалися на дах, кілька сходинок провалилось, і утворилася щілина.

Товариші пролізли через неї і опинились у вузькій темній комірчині. Льонька запалив сірник... Жовтуватий вогник млів і миготів у тумані. Оглянувши приміщення, товариші зіщулилися.

Цегляні стіни комірки були слизькі від вогкості... Коричневий мох звисав з них рваними клаптями... На підлозі лежали навалені старі матраци, розірвані та брудні... Ноги в'язли в сірій мачулі, що злипла від вогкості...

— Комфорт відносний, — сказав Пантелєєв, і, хоча вимовив він це посміхаючись, голос його пролунав глухо й неприємно.

— Бридко спати на цій гидоті, — поморщився Сашко і штовхнув ногою в купу мачули.

— Що ж робити? Нічого, брат, звикай.

Льонька, якому доводилось у житті почувати й не в таких нетрях, подаючи приклад, приглушив у собі огиду й опустився на мокре, незатишне ложе.

За ним ліг і Сашко.

Трохи поговорили. Розмови були сумні й усі зводилися до безвиході становища, в якому опинилися хлопці.

Потім вони заснули й проспали годин шість. Розбудили їх яскраве світлові грубий голос. Сламники прокинулися, схопились.

В отвір на стелі просовувалася чиясь голова й рука, яка тримала ліхтар.

— Вставай, вставай! Бач, уляглись....

Це був Мефтахудин.

Товариші остаточно прочумались і сиділи, сумно позіхаючи.

— Шкода тобі, чи що? — протягнув Льонька.

— Не шкода, а не можна... Віктор Миколайович сказав: шукай весь будинок, якщо сплять — витягни.

— Сволота, — пробурчав Сашко.

— І взагалі, тут спати не можна.

— Чому не можна? — спитав Пильников.

— Сипчики ходять.

— Які сипчики? — здивувався Сашко.

— Сипчики... З шпалирами й гвинтівками.

— Сищики, напевно, — вирішив Льонька. — Він хоче залякати нас. Ні, Мефтахудин, — звернувся він до сторожа. — Ми звідси не підемо... Йти нам нікуди.

Мефтахудин трохи посопів, потім голова й руки з ліхтарем зникли, і чоботи татарина застукотіли по сходах униз.

Товариші знову полягали. Засипати було вже важче. У комірчину пробрався холод, сламники тремтіли, лежачи під Сашковим пальтом і під двома рваними, мокрими матрацами.

— Давай розкладемо вогонь, — запропонував Льонька.

— Ти що! — злякався Пильников. — Тут солома і все... Ні, ще пожежу зробимо.

— Дурниці.

Льонька виліз із-під купи матраців і заходився розчищати мачулу, поки не показалася брудна кам'яна підлога.

Тоді на середину утвореного кола він поклав невеликий пучок мачули й запалив сірника. Вогка мачула не горіла.

— У тебе немає паперу? — спитав Пантелєєв.

— Ні, — відповів Сашко, — у мене книжки, а книжки рвати шкода.

Льонька порився за пазухою і витяг паперовий згорток.

— Що це? — спитав Сашко.

— Генріх Гейне, — протягнув Льонька жалісним голосом і в темряві сумно посміхнувся.

Він зібгав один аркуш і підпалив його. Полум'я лизнуло папір, погасло, задиміло й знову спалахнуло.

— Присовуйся сюди, — сказав Льонька.

Сашко посунувся.

Вони спалили майже весь переклад Гейне, коли на сходах почулися кроки. Обпікши долоні, Льонька миттю погасив вогонь.

В отвір знову просунулася рука з ліхтарем і цього разу вже дві голови. Почувся голос Сашкеця.

— Гей ви, мудрагелі! Вилазьте!

Пильников і Пантелєєв притулилися до стіни і мовчали.

— Ну, живо!

— Лізьмо, — шепнув Льонька.

Вони по одному вилізли через отвір на сходи. Вилізли заспані та брудні, облиплі мокрою мачулою та соломою.

Нічого не сказавши, почали спускатися вниз.

Сашкець і Мефтахудин провели їх до воріт. Сашкець стояв, всунувши рукав у рукав, і щулився.

— Недобре, дядю Сашо, — сказав Пильников.

— Що ж робити, голубчики, — розпорядження Віктора Миколайовича, — відповів Олмикпоп. І, зачиняючи хвіртку, додав: — Щасливо!

На вулиці було холодно й темно.

Ліхтарі вже погасли, місяця не було, і зірки тьмяно миготіли у просвітах між хмарами.

Сашко і Льонька повільно йшли великим темним проспектом. Пройшли повз залитий вогнями ресторан.

— Сволота, — буркнув Сашко.

Це стосувалося непманів, які бенкетували в цей пізній нічний час.

Хлопці вже відчували голод.

Дійшли до Невського. На Невському нічні візники щулилися на козлах.

— Ходімо назад, — сказав Льонька.

— Чи варто? — простягнув Сашко. — Все одно спати не дадуть.

— Чорт з ним, ходімо.

Знову прийшли до будинку Шкіді.

Передбачливий Мефтахудин замкнув ворота, довелося лізти крізь зламані ґрати, обплутані колючим дротом. Ніким не помічені, залізли під сходи й заснули.

Вранці за звичкою прокинулись о восьмій годині. Коли вийшли на подвір'я, у Шкіді дзвонили до чаю. Непекуче сонце відігрівало землю, роса на траві випаровувалася легким туманом.

По дрова з мотузком і сокирою в руках вийшов Мефтахудин. Витер долонями обличчя, подивився на схід і позіхнув.

Побачивши хлопців, підійшов.

— Що, у флігелі начівали!

— Ні, — злякався Сашко. — Ні. Ми не у флігелі...

Мефтахудин засміявся.

— Знаємо, я сам бачив, як лізли.

Потім глянув на небо й додав:

— А міні що — шкода хіба. Я свій діло зробив.

Льонька ляснув татарина по плечу.

— Знаю!

Коли Мефтахудин пішов, він запропонував:

— Ходімо в Шкіду...

Вони піднялись у школу й пройшли на кухню... Староста й черговий напоїли їх чаєм, покликали Янкеля і Япончика.

— Ну як? — співчутливо спитав Японець.

— Кепсько, — відповів Льонька. — Більше гопничати не можна. Холодно.

— У-мгу, — протягнув Янкель. — А ви все-таки поскигліть у Вікмиксора, — може, — розжалобиться.

Напившись чаю, сламники, за порадою товаришів, пішли до завідуючого.

— Увійдіть! — крикнув він, коли вони постукали до нього.

Хлопці ввійшли і зупинилися біля дверей.

— Вам чого?

— Вибачте, Вікторе Миколайовичу...

— Ні... Я сказав: з школи геть. Мені таких мерзотників не треба.

Вони повернулися, щоб піти.

— А втім... Якщо вставите шибки, то...

— То?

— То... Можете через місяць повернутися до школи.

— Спасибі, Вікторе Миколайовичу.

Вийшли... Стало зовсім сумно й важко.

— Що ж це означає? — промовив Льонька. — Якщо не вставимо шибки, то й зовсім можна не з'являтися? Так, чи що?

— Мабуть, так, — зітхнув Пильников.

— Треба думати, де дістати грошей. Шибки вставляти, як видно, доведеться.

Вони знову вийшли у двір.

— Ходімо на вулицю, — сказав Сашко.

Прекрасний весняний день не обрадував їх, як бувало раніше. Йшли повільно — світ за очі.

— Щось треба продати, — сказав Сашко.

— Так, — погодився Пантелєєв. — Треба щось продати... А що?

Обидва задумались. Ішли повз сад Юсупова.

— Зайдімо, — запропонував Льонька.

Зайшли, сіли на лаву...

В саду весна була відчутніша, ніж на вулиці. Набубнявіли бруньки, і на березі ставка, вже чистого від криги, пробивалася перша травичка.

Сламники сиділи й думали.

— У мене є одна штучка, — почервонівши, заявив Льонька.

— Яка штучка?

— Зуб.

Він зняв кепку і, відігнувши підкладку, витягнув звідти щось маленьке, загорнуте в папірець.

— Золотий зуб, — повторив він. — Я його восени в Катеринофі знайшов... Думаю, що можна продати.

Сашко всміхнувся.

— Нащо ж ти його стільки часу беріг?

Льонька почервонів ще більше.

— Нерозумно, звісно, — сказав він, — але кажуть, що зуб приносить щастя.

— Щастя, — посміхнувся Сашко. — Багато він тобі щастя приніс.

Льонька вирішив продати зуб.

— А я що продам? — сказав Пильников.

Він розв'язав пакуночок. Вийняв марксівський "Капітал".

— Дадуть щось?

Льонька глянув на назву.

— Думаю, що не дешевше від мого зуба коштує.

Сашко перегорнув сторінку. Потім поклав книгу назад у клунок.

— Ні, — сказав він, — Маркса продавати не можу... Я краще продам черевики.

Черевики у нього були новенькі, англійські. Брат взимку привіз, коли приїжджав

провідати.

— Продам, — вирішив Сашко.

Він тут же зняв черевики й загорнув їх у клуночок.

— Ходімо, — сказав.

Вони вийшли з саду. Сашко з минулого літа не ходив босий і тепер ішов невпевнено, підстрибуючи на гострому камінні.

Спершу зайшли у ювелірний магазин.

Товстий єврей-ювелір довго розглядав зуб, спочатку простим, потім озброєним оком, потім подивився на хлопців і спитав:

— Звідки це у вас?

— Знайшли, — відповів Льонька.

Ювелір хвилину роздумував, потім кинув зуб на шальку мініатюрних терезів і, не питаючи про ціну, вийняв і поклав перед товаришами банкноту на п'ять лимонів.

— Мало, — сказав Пантелєєв.

Ювелір узяв гроші, щоб сховати.

— Гаразд, давай, — промовив Льонька і, сховавши гроші в кишеню, разом із Сашком вийшов з магазину. — Чортів спекулянт! — буркнув він.

З магазину пішли на Олександрійський товчок і там за десять лимонів продали першому ж перекупникові Сашкові англійські черевики.

У Шкіду поїхали на трамваї: стомилися за добу й мали можливість дозволити собі таку розкіш.

До Вікмиксора в кабінет увійшли без ніякої боязкості.

— Знову? — спитав той. — У чому річ?

— Візьміть за свої шибки, — сказав Льонька й виклав перед завшколою п'ятнадцять мільйонів карбованців.

Вікмиксор подивився на гроші, сів до стола й написав розписку.

— Візьміть, — похмуро сказав він.

Потім пом'якшеним топом додав:

— Через місяць приходьте.

— Через місяць?!

Вікмиксор подумав і чомусь зітхнув.

— Через два тижні.

Сламники вийшли.

— Куди йти? — тихо спитав Сашко.

— Додому, — відповів Льонька, — більше йти нікуди.

Пішли в клас, попрощалися з товаришами і розійшлися — один на Міщанську, другий — на Василівський острів.

"ЮНКОМ"

Три тіні. — Череп у п'їтмі. — Засідання в підпіллі. — Мандрівний вогник. — Тривога Мефтахудина. — Облава. — "Юнком". — Нишпорки з осередку. — Хто кого. — "Зелене кільце".

— Тсс. Тихше.

— Ні звуку.

Три тіні, безшумно ковзаючи, вийшли на парадні сходи і хвилину прислухались. У Шкіді було тихо. Хлопці вже спали, і тільки зрідка тишу порушувало шарудіння щура, що вовтузився десь під підлогою.

— Ну, ходімо. Нас уже ждуть, — знову почувся шепіт, і три таємничі постаті почали спускатися по сходах, обережно тримаючись за поручні і намагаючись не робити шуму.

Майнув просвіт парадних дверей на вулицю, давно вже наглухо забитих, оскільки ними не користувалися.

Таємничі постаті хвилинку потупцяли на місці, ніби радились, і нарешті, наважившись, почали так само тихо прокрадатися під темне склепіння сходів. Непроникна німа імла поглинула загадкових прибульців. Вони йшли навпомацки, тримаючись за холодні виступи сходинок і відходячи все далі від світла. Тьмяний просвіт парадних дверей побляк удалині, дзеркальні вікна замутились і посіріли, ледь видніючи мертвими матовими плямами. Раптом передня тінь здригнулась і відсахнулася назад.

— Гляньте!

Просто з стіни на них дивилася страшна, квадратна пляма, яка блідо світилася, ніби фосфорична:

Пришельці прихилилися до протилежної стіни. Але нараз один з них, найхоробріший, засміявся і сказав:

— Та це ж трансформаторна будка. Чого ви здреїфили?

Майже тієї ж миті осторонь із темряви пролунав глухий голос:

— Пароль?

— Чотири збоку! — відповіла перша тінь.

— Вашим край! Проходьте, — долинуло з темряви, і перед таємничими незнайомцями розчинилися двері в слабо освітлене приміщення.

Це був дерев'яний сарай Мефтахудина, куди він складав дрова, перед тим як розподіляти їх по грубах.

І тепер ще в сараї було трохи дров, розкладених рядами біля стін. На одному з тих столів сиділи три темні згорблені постаті.

При появі нових пришельців ті, що сиділи, привітали їх голосними криками:

— Урра! Прийшли. Пильников! Кібчик!

— Гладун, і ти?!

— А що я — рижий, чи що? Я теж хочу працювати у вашій організації!

В сараї шість чоловік розсілися на дровах і, щільно зачинивши двері, завмерли.

Крім тих, що прийшли, там були Янкель, Японець і Пантелєєв, який зовсім недавно повернувся в Шкіду після скандального вигнання з школи за вибиті вікна.

Хлопці порадилися хвилину, потім Японець встав і, піднявши руку, почав:

— Увага. Сьогодні ми відкриваємо другі збори нашої підпільної організації РКСМ, але оскільки у нас є двоє нових членів — це Гладун і Кібчик, — я коротко викладу їм

нашу програму й причини, що примусили нас почати цю справу.

Японець відкашлявся.

— Отже, товариші, ви знаєте, що наша Шкіда вважається будинком для дефективних, тобто майже тюрмою, тому осередок комсомолу нам відкрити не можна. Але серед нас є бажаючі підготуватися до вступу в комсомол після виходу з Шкіди... Ось для цього, тобто щоб вивчити політграмоту і основи марксизму, ми й заснували цей підпільний гурток. На жаль, ми не маємо керівника, такого досвідченого й діяльного, як Кондуктор, котрий, як ви знаєте, поїхав од нас уже три, коли не чотири місяці тому працювати в село. Ви знаєте також, що ми багато разів просили Вікмискора виклопотати нам нового політграмника, але досі він, як відомо, і в ус не дме. Нам лишилось одне: вчитися самим. Ми не знаємо, як подивився б на це Вікмискор, а крім того, і не хотіли затягувати справу переговорами, тому й вирішили відкрити цей нелегальний гурток. Поки що у нас заняття вузько спеціальні, зараз ми вивчаємо історію революційного руху серед молоді, а далі буде видно.

Япончик змовк і обвів поглядом присутніх. Потім, витерши рукою піт з обличчя, він перейшов до лекції. Як найбільш поінформований і начитаний, він узяв на себе роль лектора й працював дуже сумлінно, ретельно готуючись до кожної лекції.

— Отже, підемо далі. Минулого разу ми з вами розбирали зародження Спілки молоді і дійшли аж до розколу буржуазної "Праці й світла". Тепер ми простежимо зародження і поступове зростання нашої Спілки робітничої молоді.

Аудиторія слухала. П'ятеро хлопців з голеними головами жадібно дивилися на лектора і затамувавши подих ловили слова. Лампочка, обліплена павутинням, немов усміхалася короткозорим оком, слабо освітлюючи "підпільну організацію" і облуплені стіни.

Наступний збір було призначено на дванадцяту годину ночі — улюблений час усіх змовників.

Літній день для Шкіди стомливий. Надто багато руху, надто багато уроків, а крім того, хочеться піти викупатись і пограти в городки або в футбол. Як наслідок, надвечір — страшенна втома. Спальні відразу поринули в сон, і не встиг черговий вихователь зачинити за собою двері, як по старому будинку знову забігали таємничі тіні.

Нічний черговий — Янкель. Він вільно випускає з будинку "змовників" і останній іде сам.

Цього разу збір відбувався в руїнах двоповерхового будинку на подвір'ї. Під сходами, в комірчині, де ще зовсім недавно ховалися Пантелєєв і Пильников, світлячками спалахнули вогники. Тіні збиралися знову.

— Пароль?

— Гроші ваші!

— Будуть наші! Проходь, — чути голос невидимого вартового.

Сьогодні прийшов повий член організації — Горобець. У гуртку вже сім чоловік.

— Коли б не засипатися! Надто багато порожніх ліжок, — висловлює побоювання

Янкель, але під обурені окрики він змушений замовкнути.

— Сьогодні, товариші, ми перейдемо до розгляду Третього з'їзду, який знаменує собою новий поворот до мирного будівництва.

Гурток затих і уважно слухав, збившись навколо мерехтливої свічки.

Ніч вішала м'яка, але з вітерцем.

Мефтахудин сидів у двірницькій, повторював напам'ять російську абетку, іноді збиваючись і зазираючи в буквар. Нарешті він підвівся, позіхнув, оглянув ліжку й стіни.

— Пора спати, — голосно сказав він і вийшов у двір, щоб зробити останній цього дня обхід. У підворітті тихо посвистував теплий вітер. Він ніби цілував, пестив огрубілі, вкриті жорсткою щетиною щоки Мефтахудина. Татарин розм'як, зворушився, захопився:

— От пагодка! Якші! Дуж-жа корошо.

Перебуваючи в такому піднесеному настрої, він тихо пішов по подвір'ю, оглядаючи двері й мугикаючи під ніс рідну пісню:

Ай джанай

Каласай.

Секта, секта

Менела-а-ай.

Раптом Мефтахудин замовк і насторожився, втупившись зляканими очима в руїни. Звідти глухо долинали голоси. Татарин підійшов ближче до напівзруйнованих дверей і нараз відскочив:

— Еге-ге! Бандити!

Голоси, які чути було з вогкого приміщення, видалися йому незнайомими, грубими і навіть страшними. На довершення всього з усіх щілин дверей сочилося бліде тремтливе світло. Мефтахудин хвилинку постояв, міркуючи, потім нечутно відійшов од дверей і хутенько побіг назад у школу. Так само похапцем він вбіг по чорних сходах нагору й помчав до Вікмиксора. За хвилину завідуючий і Олмикпоп, який тої ночі чергував, спускалися чорними сходами, і Мефтахудин, що супроводив їх, збуджено розповідав:

— Дивлюсь, — світло, чую — бал-бал-бал. Еге, думаю, субчики, бандити. Мефтахудина — ні, не обдуриш. І до вас біг, швидко-швидко.

Педагоги й двірник обережно підкралися до зруйнованого будинку. Вікмиксор увійшов перший, піднявся на кілька сходинок і, зазирнувши у вогкий коридор, завмер від подиву.

Насамперед він побачив збуджене обличчя Япончика, освітлене жовтим світлом свічки, потім уже розгледів інших.

— Одним з головних завдань Четвертого з'їзду Спілки молоді було поліпшення економічного становища робітників-підлітків. На заводах відбувалося масове скорочення молоді, як малокваліфікованої сили. Треба було забронювати підлітків, підвищити кваліфікацію. На це головним чином і звернув увагу Четвертий з'їзд РКСМ.

Раптом промову Япончика перебив знайомий басовитий голос:

— Дозвольте, що ви тут робите?

Сім голів повернулись, і сім пар очей втупилися в темряву, з якої виплило сердите обличчя Вікмиксора. Хтось одразу зрозумів, що запороли, і крикнув:

— Рятуйтеся!

Хтось з гуртківців кинувся до дірки в сходах, але одразу відсахнувся. Звідти, всміхаючись, визирало вилицювате обличчя Мефтахудина.

— Попалися, субчики!

Хлопці спинилися, розгублені, не знаючи, куди податися.

— Що ви тут робите? — так само сердито повторив Вікмиксор.

— Нічого... так... тепло... ну, ми й вийшли посидіти, — розгублено белькотів Япончик, перебираючи аркуші пошарпаного підручника політграмоти.

Вікмиксор помітив книгу і, взявши її з рук розгубленого лектора, задумливо перегорнув, потім коротко кинув:

— Ідіть спати!

Похнюпившись, "підпільники" один за одним пройшли повз Сашкеця, а той докірливо хитав головою і бурмотів:

— Ах, мудрагелі... Ах, мудрії...

На другий день Вікмиксор знав усе. Досяг він цього зовсім просто: прийшов у клас і почав м'яко розпитувати. Власне, хлопцям критися було нічого, і тільки переляк та надзвичайна обстановка збентежили їх уночі, але сьогодні вони спокійно все розповіли і навіть самі разом із завідуючим сміялися над своєю "підпільною роботою".

Потім Вікмиксор цілий день ходив задумливий і ввечері несподівано сказав класу:

— Я й не думаю протестувати. Навпаки, охоче йду вам назустріч. Ви не маєте права створити осередок РКСМ, але ви можете організувати свій гурток, свій осередок місцевого характеру, в якому, не будучи членами комсомолу, ви, проте, нарівні з усією Спілкою навчатиметесь і навіть більше — ви як передові поведете шляхом комуністичного виховання всю школу. Організуйтеся, придумайте гуртку назву і беріться до діла. Приміщення у вас буде. У ваше розпорядження я віддаю наш музей. До речі, ви можете заодно дбати й про сам музей — добирати експонати, охороняти їх і так далі...

Шкідський музей народився вже давно і якимсь непомітно, після шаленої журнальної гарячки, на яку перехворіла вся Шкіда. Журнали ці були першими експонатами музею. Потім туди почали надходити найвидатніші учнівські роботи, зберігався там і показовий обліковий матеріал. Незабаром матеріалу зібралося чимало.

Того ж вечора, коли вже Вікмиксор пішов, шкідці зібрали екстрені збори.

— Хлопці! — ораторствував Японець. — Завдання нашого колективу, нашого осередку, лишаються ті самі, що й у підпіллі, але тепер додаються нові: залучення інших і розгортання роботи в загальношкільному масштабі. Треба придумати назву гуртку:

— Червона зірка!

- Прапор!
- Комунар!
- Юний комунар!
- Правильно! Юний комунар! І скоротити в Юнком.
- Скоротити в Юнком! Правильно.

Голоси поділилися. Проголосували. Більшість були за Юнком. Тут же обрали редколегію для свого органу, до якої ввійшли Японець, Янкель і Пантелєєв.

А на другий ранок уже вийшов перший помор стінгазети "Юнком" з передовицею, яка повідомляла про відкриття нової організації. У цій довгій декларації йшлося багато про що, а наприкінці великим шрифтом оголосили заклик до вступу в Юнком. Але початок був важкий. Невдовзі юнкомцям, які ще по завоювали авторитету в школі, вже довелося проводити один з пунктів своєї програми. У цій програмі серед іншого вони заявили, що боротимуться з крадіжками в школі.

Дрібні крадіжки в Шкіді траплялися частенько. То рушник зникне, то наволочка пропаде.

І ось пропали чоботи. Коли вранці шкідці, як звичайно, схопилися по дзвонику з ліжок, другокласник Андронов зробив сумне відкриття.

— Хлопці, у мене чоботи сперли, — скорботно проскиглив він, махаючи босими ногами.

Спальня загула:

- Брешеш!
- Сам заначив!

За чаєм Вікмиксор погрожував і соромив хлопців, а потім раптом звернувся до старших:

— Ось перше бойове хрещення Юнкому. Юнкомці — це свідомі, передові учні. Тепер ви й повинні довести свою свідомість. Я не шукатиму злочинця. Ви самі знайдете його й самі засудите, а щоб я знав про те, що ви свій обов'язок викопали, покажіть мені вкрадені чоботи.

Юнкомці стривожились, але, обговоривши, погодилися з пропозицією Вікмиксора. Хочеш не хочеш, а з крадіжками треба було боротися.

Спершу спробували вплинути на маси свідомістю, але Шкіда дала Юнкому відсіч — не тому, що підтримувала злодіїв, а просто не злюбила юнкомців, вважаючи їх вискочками й підлизами. Тим більше що знайшлися підбурювачі в особі Цигана, якого юнкомці обійшли при створенні організації, і новачка — силача Долгорукого.

Обидва вони потоваришували і тепер спільно вирішили показати Юнкому свого силу. Циган ехидно стежив за марними стараннями юнкомців переконати хлопців шукати злодія і посміювався. Спроба організувати хлопців, залучити їх до організації юнкомцям не вдалася, однак вони вирішили домогтися свого.

— Що ж робити? — сумно бурмотів Янкель.

— Як що? Шукатимемо самі, — запалився Джапарідзе, який щойно вступив до Юнкому й тепер вирішив проявити себе.

Дзе підтримав і Горобець, якого відразу захопила ідея розшуку.

— Факт, самі шукатимемо. Всі груби обшукаємо, а знайдемо.

Робити більш нічого не лишалось, і хлопці, кинулися шукати.

Почали з верхнього поверху. Завзяті Горобець і Дзе особливо старалися.

— Подивись у душник, — діловито казав Горобчик.

Дзе залазив рукою, довго нишпорив і вигрібав замість чобіт купу сажі.

Тим часом ставлення школи до юнкомців дедалі гіршало. Хтось перелицював російське слово "ячейка" на "ищейка", і нещасних "свідомих", які лазили по грубах, дражнили нишпорками. А проте надвечір чоботи знайшли. Знайшли їх унизу в комині. Після вечері хлопці зібралися в приміщенні Юнкому й радилися.

— Кепські справи.

— Так, більшість проти.

— Треба, хлопці, знайти спосіб завоювати й перетягнути маси на свій бік.

Раптом у двері постукали. Японець, який передбачливо замкнув двері на ключ, підійшов і, взявшись за ручку, спитав:

— Хто там?

— Відчини! — пролунав голос Цигана.

Япончик нерішуче оглянувся до хлопців.

— Не відмикай! — розлютився Янкель.

— Він, паскуда, цькував нас сьогодні. Скажи йому, що ми не бажаємо з ним розмовляти.

— Правильно! — підтримали всі інші, але Циган грюкав і осатаніло кричав. Потім він пішов, а за хвилину повернувся з Долгоруким. Обидва почали щосили ломитися в двері.

— Відчиняйте, сволота, а то поб'ємо всіх! — кричав розлючений Циган, але Юнком твердо вирішив вистояти облогу. Весь осередок дружно вперся в двері і стійко вигримував натиск. Нарешті, бачачи марність боротьби, Цган відступив, а потім і зовсім пішов.

Джапарідзе перший полегло зійхнув.

— Ну й діла! Треба щось придумати.

— Є, — пожвавився Пильников.

— Що є?

— Придумав!..

— Що ти придумав?

— Створимо юнкомівську читальню для всіх вихованців.

— Ідея!

— Книжок назбираємо від усіх потроху.

Ідея запалила осередок, і всі працювали дуже старанно. Через тиждень, повернувшись із відпустки, Янкель притягнув близько пуда старих журналів, які він збирав ще з дошкільних часів. Пантелєєв приніс майже такої ваги паку книг найрізноманітнішого характеру, починаючи з дитячих казок і кінчаючи Плутархом та

іншими історичними працями. Все це ретельно розсортували і, додавши кілька особистих книг Фінкельштейна, Пильникова та Японця, розклали на великому столі. А за вечірнім чаєм Янкель підвівся і, звертаючись до хлопців, запросив бажаючих провести час за корисним читанням. Кімната Юнкому, як черево голодного, одного за одним ковтала вихованців. Незабаром усі місця були зайняті. Юнкомська читальня сподобалася багатьом. Тут стояли м'які меблі й відчувався не тільки затишок, а й комфорт, який так старалися створити організатори. То тут, то там чулися розмови:

— Непогано.

— Що непогано?

— Юнкомці, я кажу, влаштувалися.

— Справді. І почитати є що.

Журнали й книжки хлопці читали жваво, нарозхват, і скоро читальню полюбили. Правління Юнкому, що назвало себе Цека, вже подумувало про розширення роботи. Незабаром почав зростати й колектив осередку. Приходили записуватися не тільки з третього відділення, але й з другого і навіть з першого. Настав час починати серйозну роботу, і тоді скликали великі відкриті збори осередку, на яких були присутні сімнадцять членів і кандидатів "Юного комунара".

На цих зборах остаточно затвердили Центральний комітет, точніше президію, до якої ввійшли найстаріші члени й організатори — Япончик, Пантелєєв, Пильников, Кібчик і Янкель. Одразу всі члени були розбиті на дві групи слухачів політграмоти — молодшу і старшу. Керівником обох груп лишився Японець. Потім хтось вніс нову пропозицію: Юнком повинен узяти на себе й трудове виховання шкідців. Було вирішено організувати трудові суботники: переносити дрова, очищати панелі, прибирати сміття, пиляти дрова тощо. Пропозицію прийняли одноголосно і першої ж суботи її здійснили, причому до роботи залучили й безпартійних вихованців.

Працювали всі не за страх, а за совість, тільки опозиція, як і раніше, єхидно посміювалась. У зв'язку з великою популярністю Юнкому виступати відкрито вона по наважувалась, але все ж намагалася хоч чим-небудь дошкулити юнкомцям. Запеклих опозиціонерів було тільки троє: Циган, Долгорукий і Безсовістин, давно вже прозваний безсовісним, проте Юнком не боявся їх. Він зміцнів і якісно, і кількісно.

— Ану, братва, піддай! — покрикував Джапарідзе, що пихтів біля важкої колоди, і братва піддавала, і колоди зникали в сараї. Суботник пройшов з піднесенням, і це додало хлопцям ще більше охоти до роботи.

Сонячний липень котився барвистими днями, але юнкомцям ніколи було тішитися сонцем. Робота захопила глибоко й надовго. Юнком розрісся. Один за одним виростали нові гуртки. Виник гурток малювання, за ним літературний, політичний; крім того, щотижня читали усну газету. Але найяскравіше розцвів Юнком, коли до Шкіді прийшов новий педагог і вихователь Дмитро Петрович Тюленчук. Спершу хлопці не прийняли його, здалося, що він суворий і сухий. Крім того, він був кульгавий, а для жорстоких вихованців це давало ще більше приводів сміятися з нього.

На перших порах за танцюючу ходу його прозвали "Руб двадцять", але потім, коли

придивились і полюбили його, називали не інакше, як дядя Дима.

Тюленчук був українець, тихий і трохи сентиментальний. Він любив свою батьківщину і свій предмет — російську мову. В роботі Юнкому він узяв надзвичайно діяльну участь, і незабаром літгурток Юнкому став найсильнішим з усіх гуртків. Спочатку гуртківці вели роботу замкнуто, потай, а коли зміцніли і згуртувалися, винесли її напоказ усієї школи.

Літгурток почав улаштовувати регулярні збори, на яких гуртківці читали свої твори. Виходили літературні альманахи. За альманахами з'явилися літературні суди над героями класичних творів, а на довершення всього літгрупа Юнкому відкрила своє видавництво і дала гуртку назву "Зелене кільце".

"Зелене кільце" — це не просто гарні слова, це алегорія. Співдружність — кільце молодих, зелених літераторів.

І тепер здійснилася мрія Японця про хороший літературний журнал.

"Зелене кільце" заснувало видання товстого літературно-художнього щомісячника "Аргонавти". А через деякий час вийшов і перший випуск бібліотечки "Зелене кільце" з поемою Пантелеева про блокаду та голод.

"Лондон — Чікаго

Без передишки" -

Ясний і чіткий

Клич реклам...

Так починалася ця поема, що мала назву "Ми — їм". За цим випуском почали виходити і інші.

Юнком твердо став на рейки. Пожвавилася кімната Юнкому. Гуртки працювали одночасно в чотирьох кутках, а посередині, за столом, уткнувшись у книжки, сиділи аматори читання. І, як тоді, в темну ніч, у ніч народження підпільної комуністичної організації, чути було уривки мови, але вже не приглушені й тихі, а дзвінкі і вільні:

— Другий конгрес Комінтерну... Двадцятий рік... Тридцять сім країн...

І слухачі, затамувавши подих, уважно вслухалися в слова лектора.

— Добре, — казав Пантелееву лагідний у такі хвилини Янкель, що зовсім недавно став його сламником.

— Добре, — підтверджував Льонька, оглядаючи чистеньку веселу кілі матку.

— Комінтерн... Умови партіям, які вступають... Розкладу не повинно бути... Пропаганда...

Б'ються нові слова й глибоко западають у голови юнкомців. Усміхається червоний прапор школи, поставлений у куток, вкритий сохлом, і підморгує весело жовтенький соняшник з двома літерами "ШД" — герб республіки Шкід.

СОДОМ І ГОМОРРА

Безвладдя. — Сивер Долгорукий. — Ост-інд-кофе. — Перший наліт. — Гульня. — Босоніж на форді. — Два юнкомці і Пірль Уайт. Содом і Гоморра.

Вікмиксор поїхав до Москви на якийсь з'їзд працівників соцвиху. Управління республікою перейшло до Еланлюм. Хоча це й була людина з сильним характером, вона

все-таки була жінкою. Шкідці відразу ж це зрозуміли, і зрозуміли по-своєму. Вони забуянили. Жінка, на їхню думку, була істотою набагато безвільнішою, ніж чоловік, та ще такий чоловік, як Вікмиксор. І цього було досить, щоб Шкіда забешкетувала.

Спочатку особливих бешкетів не було, просто погіршала дисципліна: пізніше лягали спати, спізнювались у їдальню і на уроки, частіше говорили грубощі вихователям. Але незабаром знайшлися хлопці, які зрозуміли, що з такого становища можна мати користь. Ватажком став Сивер Долгорукий, що недавно прийшов у Шкіду.

Походження він був, за шкідськими масштабами, високого — сип артиста, а зовнішність мав дуже грубу, чому й дістав у Шкіді прізвисько Гужбан.

Гужбан народився в інтелігентній сім'ї — батько, матір і сестра його, як сказано вище, були артисти. Звикнувши до вільного життя богеми, батьки віддали сина змалечку у приют для дітей артистів. Там Сивер пробув до дев'яти років і вже встиг показати свою натуру. В "артистичному" приюті він крав, хуліганів. Його перевели в Царське Село, в приют класом нижче. Там він показав себе повністю, крав уже запоем: у начальства, обслуговуючого персоналу і навіть у товаришів. Вчився в Царськосельській гімназії, але вчитися не любив, ледарював і до того ж виявив злодійські здібності. З першого ж класу його вигнали. Незабаром вигнали і з приюту — перевели в інший приют, для дефективних...

Сталося це вже після революції. На той час Сивер Долгорукий встиг навіки втратити батька, матір і сестру. Батько вмер, а матір і сестра виїхали невідомо куди, забувши про нього, — може, в гарячці, а може, й навмисно. Долгорукий пішов по дефективних приютах, з кожного вилітав за крадіжки, в деяких ніби ставав серйознішим, але, не витримавши й прокравшись, ішов далі. Побував у лаврі і зрештою якось потрапив у Шкіду. Сюди він прийшов, маючи репутацію "безнадійного", але Вікмиксор прийняв його, бо не вважав, що можна говорити про безнадійність хлопця, якому щойно минуло п'ятнадцять років. А втім, вік Долгорукого завжди і для всіх лишався загадкою. Він казав, що йому п'ятнадцять років, а на вигляд здавалося — не менше вісімнадцяти. Перевірити ж було неможливо — метрику Долгорукого загубили, отож дуже ймовірно, що в роках він прибріхував, — можливо, для того, щоб відтягти строк підсудності. В усякому разі він прийшов з дуже недоброю славою, в Шкіді одразу ж почав бешкетувати, красти, а тут підвернулося "безвладдя", і він повністю показав свою натуру.

Гужбан був у сламі з Циганом. Циган, сам хлопець розвинений, любив дружити з хлопцями молодших класів, і притому дуже часто з страшеними бешкетниками. Може, розраховував уберегти їх од остаточного падіння, хоч і сам у моральному відношенні був не дуже стійкий. Гужбан був хитрий і водночас сильний. Тільки перед ним знічувався Циган. Долгорукий зумів підкорити його своїй волі.

Одного разу після уроків Гужбан зайшов у четверте відділення і покликав Цигана: — Ходімо, мені треба з тобою поговорити.

Циган встав і вийшов з класу. Вони пройшли у верхній зал і сіли на підвіконня.

— У чому справа? — спитав Циган.

Гужбан озирнувся навкруги і, прицмокнувши язиком, таємниче пробасив:

— Діло є... Заробити можна.

— На чому?

Гужбан ще раз передбачливо озирнувся.

— Кофе... — зашепотів він. — Голий пан бачив... Споживчого товариства кофе... у дворі. Там мішок стоїть. Голий з Козлом дірку проколупали, фунтів два у кишнях винесли й чухонці за двадцять лимонів вивалили... Чув?

— Чув... Ну й що?

Гужбан нахилився до самого вуха Громоносцева.

— Кофе ж дороге...

— Ну то й що? — повторив Циган.

— У мішку його, мабуть, на цілий мільярд...

Циган здригнувся, потім зблід.

— Розумію, — прошепотів він. — Але я не хочу, слово честі, Гужбан, я цього більше не хочу...

— Дурень. Щастя в рот лізе, а він — "не хочу".

— Ми ж засиплемося...

— Дзуськи. У тому ж і річ — обробимо все так, що й сліду не залишиться. Повір мені.

Циган стояв, спершись ліктем на підвіконня, кусаючи губи й бігаючи поглядом по підлозі.

— Коли? — спитав він.

— Уночі. Тут просто не можна взяти, треба з хитрістю.

Циган уже погодився, а погодившись, увійшов в азарт.

— Хто й хто? — промовив він. — Удвох незручно, треба ватагою. Голий і Козел уже в курсі, я думаю, треба взяти їх у сламу.

— Гаразд.

Сламники відшукали Старолинського і першокласника Козла. Пояснивши одверто суть справи, вони відразу ж дістали згоду.

Тільки Голий пан трошки опирався, як доти опирався Циган, але й він, через своє безвілля, вже за півхвилини увійшов до ватаги.

Товариші одразу розподілили ролі. Циган і Гужбан роблять діло, інші два — зекають.

План крадіжки кофе розробили докладно, над цим довго міркували в розваленому сараї на задньому дворі.

У великій шкільній спальні було тихо. Іноді поскрипували дверцята електричного вентилятора та хропіли вихованці, кожен по-своєму — хто з присвистом, хто хрипко, хто ніжно й рівно. Електрична лампочка, застигнувши, не миготіла...

За стіною, у квартирі Еланлюм, саксонські куранти пробили другу годину. Тієї ж

миті у різних кутках спальні чотири голови підвелися над подушками й прислухались. Усі інші хлопці лежали, не ворушились і хропіли, як і раніше. Тоді четверо, тихо стрибнувши на підлогу, крадькома пробралися до дверей і вийшли в коридор.

— Униз, — прошепотів Гужбан.

Зійшли парадними сходами вниз, до запасного виходу з швейцарської. Але двері, які звичайно замикалися тільки на засув, тепер були замкнені на ключ.

— Чортова бабка! — вилаявся Циган.

— Нічого, — відповів Гужбан. — Гайда нагору, через вихідні двері.

— А ключ?

Гужбан не задумувався:

— Гайда нагору. Підкупимо чергового, та й годі... Коли прийдемо, кажіть, що в убиральню йшли, завернули покурити.

Але хитрощі були непотрібні. На кухні горіло світло, таргани бігали по викладених кахлями стінах, розмірено цокав годинник. Черговий Горобець сидів біля стола, поклавши голову на руки. Гужбан сам пройшов на кухню і, підступивши навшпиньках до Горобця, зазирнув йому в обличчя... Горобець спав. Гужбан тихо висунув шухляду стола і, діставши великий, надітий на дротяне кільце ключ, так само обережно засунув шухляду і вийшов з кухні...

Лишилося відімкнути вихідні двері. Це було неважко. Чотири хлопці спустилися сходами на подвір'я.

Ніч була дуже тепла. Пахло гнилим деревом і землею. У шкідських вікнах було темно. Тільки нагорі в мансарді, де жив Олмикпоп, світила миготливим вогником гасова лампа. Деся на вулиці проїхала візницька прольотка, лунко процокали підкови по бруківці, і знову завмерла ніч.

— Тссс... — прошепотів Гужбан; видно було, як у темряві блиснули зціплені білі зуби.

Крадучись по стіні, пройшли до дверей, що вели в магазин ПЕСТ[8]. Біля залізних дверей стояв, як непотрібна річ, мішок. Циган нахилився і прочитав при світлі ліхтаря:

— "Брітш... ост-інд-кофе". Кофе! — мало не закричав він. — І правда — кофе, хай йому чорт!

— Тихше ти, циганська морда! — прошипів Долгорукий. — Хутко! Пан, Козел, на варту!.. Голий, на огорожу, Козел — до сходів!

Сам він схопив мішок з одного кіпця. Циган уп'явся пальцями в другий. З важкою п'ятипудовою ношею вони побігли до огорожі.

За огорожею був завод вогнегасників, відділений од вулиці напівзруйнованим одноповерховим будинком, який був колись заводським складом.

— Лізь на огорожу! — наказав Циганові Гужбан. — І ти, Голий.

Громоносцев і Старолипський вилізли на невисоку дерев'яну огорожу, утикану гострими цвяхами. Триматися на тих цвяхах було нелегко. Гужбан напружив м'язи і, піднявши мішок, подав його товаришам.

— Тримайте, — прохрипів він. — Обережно!..

Потім заліз сам на огорожу і, прислухавшись, скомандував:

— Кидайте!

Важкий мішок вдарився об купу дрібного вугілля. За мішком на землю стрибнуло три чоловіки. Вони хвилину сиділи мовчки, обмацуючи розірвані штани, потім схопили мішок і потягли його в руїни складу. Там закопали мішок, засипали щебенем і так само обережно рушили назад.

Горобець усе ще міцно спав, тому ключ миттю поклали в шухляду стола. Не помічені ніким, пройшли в спальню, роздяглись і заснули.

Продати кофе взявся Гужбан, який мав на волі зв'язок із скупниками краденого.

◆

— Пийте, товариші, пийте, розтики грішні!

Пили, танцювали, співали...

Тріщали мостини, тріщали голови, тріщало в вухах, шабашем кружляло в очах.

— Пийте! — кричав Гужбан. — Пийте, браточки!..

Сидів Гужбан на березовому поліні, сукуватому, з обтертою корою. Циган розвалився на підлозі в позі Степана Разіна, що загуляв у волзьких просторах. Тут же були Козел, Пан, Купець, Безсовісний, Кальмот, Курочка і два юнкомці — два юнкомці, що піддалися спокусі, підкуплені юнкомці — Пантелеев і Янкель.

Відзначали успіх справи.

Гужбан загнав кофе за вісімсот лимонів, а вісімсот лимонів у ті дні була немала сума, тим більше в Шкіді, яка сиділа на хлібі — фунтовому пайку, на пшоняному супі і тюленьчому жирі.

Гроші поділили не порівну. Гужбан узяв триста лимонів, Циган — двісті, а Голому й Козлу відміряли по півтора. А на честь успіху влаштували гульню, гульню, за шкідськими масштабами, незвичайну.

Справа не розкрилася зовсім. У школі про неї не дізналися. Торговці, мабуть, вирішили, що кофе вкрали нальотчики з волі, а зазирнути нагору не додумались.

А зграя, одержавши великі гроші, не знаючи, куди їх подіти, гуляла...

— Пийте, задриги!

Ящики пива на підлозі, чверть самогону на столі, зробленому з полін, ковбаса, цукерки, бісквіти, шоколад...

У кімнаті ламаного флігеля, в кімнаті, закладеній дровами, — бенкет...

— Пий!

Багато хто пив уперше...

Пили й блювали тут же, біля стосу дров, — поруч із шоколадом та бісквітами "Альберт"...

— Заспівай, голубчику, — обіймав Гужбан Безсовісного. — Володька, чорт, заспівай, прошу тебе... Пісень хочу!

Безсовісний співав м'яким і красивим голосом:

Позаростали стежки-доріжки,

Де ви ходили, милого ніжки,

Позаростали мохом-травою,
Де ми гуляли, милий, з тобою.

Янкель і Пантелеев — у кутку. Сиділи тихо, не ворушилися. Хміль розповзався по тілу, серце стукало від хмелю. Чи тільки від хмелю? Від сорому стукотіло і йшло серце.

"Юнком, комунари... Продалися... Ех, жисть-жестяика!.."

А коли випили самогону, повеселішали. Сором минув, а хміль не проходив... Співали, обнявшись, — робленим басом Пантелеев і природним тенором Янкель:

На п'ятнадцять лимонів влаштую дебош,
Ей, Гужбан, пива дайош!

Купець, налилавшись, валявся на підлозі, обнімав Старолинського, лоскотав.
— Голенький, дай лимончик.

Пан давав йому лимончики. Шкода, чи що, коли їх у кишені сто штук!..

Дзвеніли від танців рештки шибок у вікнах, і текло під березовий стос пиво, змішане з блювотиною.

Іде мій милий з міста п'яний,
Стук у віконце: "Я твій коханий".

Із ліжка встала і відчинила,
Поцілувала, спати вложила.

Безсовісний співав, Гужбан, — син артиста, — обнімав Безсовісного, сміявся і плакав.

— Володько... Співай! Співай, розтико! Талант спалюєш... Хо-хо-ааа!..

Потім обнімав Цигана, цілував, шепотів:

— Пика циганська, друже!.. У мене батько й мати сволота, тільки ти друг. А я з'їхав, скотився під три чорти...

Пили, співали, танцювали...

Потім усією компанією, босою, рваного і п'яною, пішли гуляти... По вулиці йшли — сміялися, кричали, лаялись, а Безсовісний ішов, похиливши голову, і на прохання Гужбана співав:

— Не ходи, милий, із міста п'яний,
Тебе зачалить кожен лягавий.

— Мила Дуся, я не боюся,
Якщо зачалить, я відкуплюся.

Біля Каликиного мосту стояв автомобіль, поганенький фордівський автомобіль, тонконогий, схожий на панського хлопчика в коротких штанцях, з голими колінами.

— Мотор! — закричав Гужбан. — Мотор! У житті не їздив на моторі.

— Скільки до Невського? — звернувся він до шофера.

Шофер — латиш або німець — подивився з подивом і жахом на босих, патлатих хлопців і крикнув:

— Іди геть, хулікан!..

— Скільки? — розлютившись, прокричав Гужбан, вихоплюючи з кишені пачку лимонів.

Шофер похапцем роззирнувся, відчинив дверцята автомобіля.

— Сітай... П'ятдесят лимоніф...

— Лізь, шпана! — закричав не задумуючись Гужбан.

Полізли, босі, в шкіряну коляску фордівського автомобіля. Вмостились. Їхали недовго, по Фоитанці. На Невському шофер одчинив дверцята:

— Филазь.

Вилізли, тинялися по Невському...

Їли морозиво з несмачними вафлями (на вафлях написи — "Коля", "Валя", "Дуня"), їли яблука, курили "Трьохсотий "Зефір" і лаялися з перехожими.

Потім пішли оравою в кіно. Фільм страшний — "Таємнича рука, або Криваве кільце" з Пірль Уайт у головній ролі.

Дивилися, лузали насіння, смоктали іриски й відригували випитим за день самогоном та пивом.

Додому в школу поверталися пізно, за північ... Заспаний Мефтахудин відчиняв ворота, лаявся.

— Сволота, секім башка... Діждетеса Віктир Миколаїча.

Нічний вихователь записав у "Літопис":

"Старолипський, Офенбах, Козлов, Безсовістин, Пантелеев, Черних і Курочкін пізно повернулися з прогулянки в школу, а вихованці Долгорукий і Громоносцев не прийшли зовсім".

Гужбан і Циган у школі не почували, вони почували на Ліговці...

Янкель і Пантелеев стояли опустивши голови, не дивилися в очі. Цекісти, скупчившись коло стола, дихали рівно й впивалися поглядами в обвинувачених...

Міркували:

— Самі призналися. Треба зважити.

— Факт. Догану винесемо, без розголосу.

І до тих двох:

— Дивіться!..

Янкель і Льонька глянули в очі Японцеві.

— Япончик!.. Слово честі... Сволота ми!..

У Гужбана гроші закінчилися швидко. Тільки здавалося, що важко витратити вісімсот мільйонів, а глянеш, за день прогуляв половину, там ще і ша! — сідай на колун. А сидіти на колуні — з махрою, з фунтяшником хліба — після шоколаду, кіно, шинки вестфальської і автомобіля — діло нелегке.

Гужбан задумався про нове. Нове скоро придумав і здійснив.

Темної ночі та сама компанія зламала склад ПЕСТ, що містився на шкідському ж дворі. Виламали в дверях фільонки, пролізли, винесли ящик цигарок "Осман", фільонки забили.

Знову гуляли.

На підлозі, в коридорах, у класах і спальнях школи — скрізь валялися недокурки з золотим обідком. "Осман" курила вся школа, і на колуні ніхто не сидів: щедрим себе показав Гужбан з мільярда.

Трапилося ще — пішли у відпустку найкращі халдеї — Костолмед і Олмикпоп. Еланлюм розгубилася зовсім, уже не могла керувати, стримувати дисципліною Содом і Гоморру...

Почалися нестримні крадіжки. Крали рушники, ковдри, черевики.

Юнком намагався боротись, але при першій же спробі підручні Гужбана побили Фінкельштейна і пригрозили. Пантелееву та Янкелю, що розкажуть усій Шкіді про кофе й Пірль Уайт.

Якось прийшов до Пантелеева Голий пан. Він дружньо ставився до Пантелеева, любив його і говорив по-людськи.

— Боюсь я, Льонько, — сказав він. — Наші напад на "Скороход" готують, треба сторожа вбити... Їй-бо... Я маю вбивати...

Зблідлий гімназистик Голенький розповідав:

— Я. Та я... Потім прийде в їдальню Вікмиксор та скаже: "Хто вбив?" — так я б не витерпів, істерика би зі мною сталася, закричав би...

Голий плакав брудними сльозами, морщився, як котеня...

— Ну нічого, — втішав Пантелеев, — ти ще не пропав... Вилізеши...

А колись сказав:

— Записуйся в Юнком.

Здивувався Голий, не повірив.

— А хіба приймуть?

— Спробуємо.

Повів Льонька Пана на юнкомські збори, сказав:

— Ось, Старолинський хоче записатися в Юнком. Правда, він тут накоїв усякого, але кається, і, крім того, у нас не комсомол; організація своя, дефективна, і вимоги свої.

Прийняли в кандидати. Стаж кандидатський призначили досить довгий і зобов'язали порвати з Гужбаном.

Але Гужбаи не охолов. Зробивши одне діло, він брався до іншого. Покінчивши з ПЕСТ, вивіз стекла з аптекарського магазину, зрізав у шкільних убиральнях фанові свинцеві труби. Одної ночі в Шкіді пропали всі електричні лампочки — осрамівські, світлановські і дивізорні — довгі, як снаряди тридюймової гармати.

Зараза ширилася по всій Шкіді. Покровський ринок, безпатентні вуличні торговки тремтіли від зухвалих хлопчачих нападів.

Це в ті дні співала обводненська шпана пісню:

З Достоевського рвонув

І по вулицях гайнув...

Ось підходить до Покровки,

А там баби, дві торговки,

Лають так, що просто сміх,
Достоевців геть усіх,
А найбільше їх сисця –
Ламца-дріца а-ця-ця...

Це в ті дні школа, здавалося, пройшовши величезний шлях, відступила назад.

ПЕРШИЙ ВИПУСК

У вітряну ніч. — Без плацкарти й сну. — В Пітері. — Еланлюм доповідає. — Біля прикритого абажура. — Остракізм. — Нерадісний випуск. — Знову стукотять колеса.

Вовком вила за вікном вітряна ніч, стукотіли на стиках колеса, над дверима тьмяно блимала в ліхтарі свічка. Поруч у сусідньому купе, за стіною, хтось без угаву співав:

Була хуга, вила, вила,
Вогника — піде,
Коли мати породила
Бідного мене...

Співав, не замовкаючи, довго й нудно; і тільки пізно, коли стояли в Твері — паровоз пити пішов, — замовк: мабуть, заснув... За вікном завивала на всі голоси вітряна ніч, а в купе хропіли — студент з обмотками на ногах, дама у зношеному траурі і уфімський татарин з дружиною. Хропіли всі, а татарин до того ще присвистував носом і зітхав у сні.

Вікмиксорові спати не хотілося. Вдень він трохи поспав, а тепер сидів нерухомо у кутку, в напівтемряві, і, прикрившись від світла ліхтарів, думав...

Думки повзли нерівні, незв'язні, тягнулися туди, в той бік, куди крутилися колеса вагонів, — до Пітера, до Шкіди.

За місяць з'їзду Вікмиксор ще дужче полюбив Шкіду, зрозумів, що Шкіда — його дитя, яке він хоче й любить доглядати. Що там? Чи все гаразд, чи не трапилося чого? Знає Вікмиксор, що все може трапитися: Шкіда — дитина-виродок, покластися на неї важко. А саме тепер і момент небезпечний: багато "необроблених", нових дефективників прийшло перед самим Вікмиксоровим від'їздом...

Що ж там?..

Думав Вікмиксор... А потім задрімав. Снилися — Мінін на Критій площі, "Літопис", Еланлюм, хлопці в шкільній їдальні за чаєм, вівіска на М'ясницькій — "Головчай", доповідач поголений, з вусами вниз, на з їзді соцвиху і знову Шкіда — Японець з гербом-соняшником у руках, Юнком...

Потім усе змішалось. Вівіска на М'ясницькій попала в "Літопис", "Літописом" розмахував голений доповідач соцвиху, до шкільної їдальні ввійшов кам'яний Мінін... Вікмиксор заснув.

Розбудив студент:

— Вставайте, товаришу... Пітер.

Вставати не хотілося. Позіхаючи, спустив ноги, підняв пальто, що впало на підлогу.

Коли вийшов на майдан, — радість забилася в грудях. Теплим, рідним видалося все — пітерські візники, газетярі, носії. І навіть Олександр III з "вінцем безсмертного

безслав'я" видався, красунем.

Над Петроградом вставав ранок.

Було не жарко. Вікмиксор хотів сісти в трамвай, але трамвая довго не було, і він вирішив іти пішки. Скинув пальто й пішов, по Ліговці, по Обвідному до школи. Дужче, ніж доти, непокоїло питання: що там?

На Обвідному, біля електричної станції, каталі возили по сходнях на баржу тачки з вугіллям. Вікмиксор постояв, подивився, як чорне вугілля, падаючи в залізне черево баржі, сяяло кришталеvими скалками, подивився на воду, що блищала накипом нафти, потім згадав — що там? — і пішов швидше.

Сонце вперто лізло вгору, було вже жарко, золота сковорідка стояла тепер біля Новодівочого монастиря.

Еланлюм сиділа, Вікмиксор стояв, хмурился, слухав. В його очах уже не було усмішки.

— Ах, Вікторе Миколайовичу, я з сил вибилася, я нічого не могла зробити, я стомилася...

Вікмиксор стояв, опираючись на шифоньєрку. Мовчав. Слухав. Еланлюм розповідала:

— Цей Долгорукий... Він невинуватий, він рецидивіст, він страшний...

Вікмиксор мовчав. У його очах усмішка ставала розгубленою, сумною, майже розпачливою.

Потім довго сидів у себе в кабінеті за масивним столом і, прикривши абажур, думав:

"... Долгорукий безнадійний?.. Не може бути, що в п'ятнадцять років хлопець безнадійний... Щось не використано, якийсь засіб забуто..."

Висунув шухляду стола, вийняв коричневу панку з написом: "Характеристики в-ців".

Знайшов і відклав одну.

... Сивер Долгорукий... Злодій. Крав у приюті для дітей артистів, крав у товаришів... Дитбудинок № 18... Крав... Царськосельська гімназія. Крав, вигнано... Вчився погано... Інститут для дефективних підлітків... Крадіжка, втеча... Лавра...

А все-таки щось іще не використано. Що ж?!

І ось знайшов, згадав забуте. Трудове виховання!

Праця, фізична праця... Вона в майстернях і фабричних цехах, біля домни, біля плуга, біля трактора "Фордзон". Праця — найкращий вихователь на землі, вона зможе зробити те, чого не змогли зробити люди з книгами...

До неї вирішив звернутися Вікмиксор по допомогу, коли справа здавалася вже безнадійною.

Того ж дня, стомлений, метався він з губвно у земвідділ, з земвідділу в профос. Доводив, переконував, а переконавши, повертався в Шкіду і, піднімаючися по сходах, наспівував:

Хоч нелегко нам іти –

Ми досягнемо мети:

Вийдемо у люди.

За вечірнім чаєм Вікмиксор, хмурачись, ввійшов у їдальню.

— Здрастуйте!

— Драсте, Вікторе Миколайовичу, — відповіли глухим хором.

Сиділи, чекали. Знали, що Вікмиксор щось таке скаже, а якщо скаже, то щось нерадісне.

Мовчали. Дмухали в кухлі гарячого чаю, жували хліб. Маркс — портрет над столом волинян — вдивлявся в похмурі зіниці Федора Достоевського. Хлопці дивилися на Вікмиксора. Вікмиксор мовчав. Пара туманом пливла над столами...

Нарешті Вікмиксор сказав:

— Сьогодні — загальні збори.

Хтось зітхнув, хтось запитав:

— Коли?

— Зараз же... Після чаю.

Кінчили чай, чергові відділень прибрали посуд, змели хлібні крихти з оббитих чорною клейонкою столів. Вікмиксор підвівся, постукав пальцем по скроні і заговорив, розтягуючи слова, часом підвищуючи голос, часом опускаючи його до шепоту:

— Хлопці! Ви знаєте, про що я казатиму, про що я повинен говорити, але чого не скажу. Ви знаєте: за мою відсутність у школі сталося таке, чого раніше ніколи не було... Все вчинене зафіксовано в "Літописі"... Школа перетворилася на кубло злодюжок, на збіговисько небезпечного в соціалістичному відношенні елементу... Це тільки здається, що це так, але це не так. Я вірю, що школа залишилась така ж, як була, переважна більшість вас змінилася на гірше лише остільки, оскільки відійшла від рівня... Але це дрібниці. Це можна виправити. Винна в усьому група...

Вікмиксор подивився на Долгорукого. За Вікмиксором усі погляди звернулися в той самий бік. Гужбан зіщулився і опустив очі.

— ... Група, — повторив Вікмиксор, — група негідників, рецидивістів, бандитів... Такими я вважаю...

Всі насторожилися. Запала тиша, похмура, важка тиша.

— ... Долгорукого, Громоносцева, Безсовістина. Їх я вважаю в умовах нашої школи невинуватими. Єдине, що я міг для них придумати, це трудове виховання. Їх переводять у Сільськогосподарський технікум, у Петергофський повіт. Сподіваюся, що там, у мирній обстановці сільського господарства, в постійній фізичній праці, вони виправляться. Я сподіваюся...

Слова Вікмиксора перервали дике грудне хлипання, крикливий стогін. Здалося, що вітер завив у трубі і, грюкаючи в'юшками, рветься назовні...

То ридав Циган. Ридав, уткнувшись обличчям у складені руки, смикав плечима. Ридав уперше в Шкіді. Потім закричав:

— Не хочу! Не хочу в сільський технікум... Вчитися хочу... на професора. На

математичний факультет хочу. А свиней пасти не бажаю...

І знову ридав, смикав плечима... Потім затих. Вікмиксор підождав трохи, пройшовся з кінця в кінець їдальні і вів далі:

— Громоносцев хоче вчитися, але він не може вчитися. Він — людина морально нестійка. З цього вийде негідник, а освічений негідник у сто разів гірший за неосвіченого. Якщо праця його виправить — він зможе повернутися до книжок. Тому, повторюю, кращого виходу я не бачу. Далі... Інші мають бути покарані, і до них ми візьмемося своїми силами. Ви повинні самі виявити в своєму середовищі злодіїв... З цією метою ми вдамося — до ostracizmu...

Загуділа їдальня, зашуміла, як ліс осінньої ночі... Хтось закричав:

— Геть!

Хтось зашикав і криком же відповів:

— Правильно! Дайош ostracizm!

Вікмиксор, який любив оригінальне, заліз у глибоку давнину, витягнув звідти ostracizm і сказав: "Шкідці, ось вам захід соціального захисту, ось засіб від злодіїв, патент на який я, на жаль, узяти не можу, бо його вже взято дві з половиною тисячі років тому в Афінах..."

Черговий вихователь Амебка нарізав шістдесят аркушів паперу й роздав їх по столах.

— Кожен повинен написати три прізвища, — сказав Вікмиксор, — прізвища тих, кого він вважає найнебезпечнішими. Той, хто матиме понад п'ять аркушів, переводиться з школи в інший заклад, більше трьох — дістає п'ятий розряд і літеру "З" (злодій), хто дістане більше, ніж один аркуш, — переводиться розрядом нижче від того, в якому перебуває тепер. Пишіть, але дивіться, будьте справедливі, не зводьте рахунків з недругами, не зганяйте злобу на невинних... Пишіть!..

Їдальня знову загула й одразу замовкла. Повільно заходили олівці по папері, заскрипів графіт... Сиділи, обдумували, ховали, затуляли рукою аркуші...

Написавши, кожен згортав аркушик у трубочку і віддавав черговому. Чергові відносили паперові "остракопи" до виховательського стола і складали у підготовлену для цієї мети скриньку. Нарешті, коли в скриньці зібралось рівно шістдесят аркушків, Вікмиксор підвівся і сказав:

— Визначатимемо наслідки. Оберіть контролерів.

Контролерами обрали Курочку, Японця, Кібчика й Мамочку. Японець приніс із класу аркуш писального паперу та чорнило і сів поруч із Вікмиксором підраховувати голоси. Тоді Вікмиксор вийняв із скриньки перший аркуш...

Знову тиша, страшна й важка. Вікмиксор розгорнув аркушик і прочитав:

— "Громоносцев, Долгорукий, Устинович". Розгорнули другий аркушик. "Долгорукий, Громоносцев, Федулов" Розгорнули третій.

— "Долгорукий, Козлов, Петров".

Четверту записку їдальня зустріла моторошним сміхом: "Боюся писати — поб'ють".

Майже двадцять аркушів були незаповнені — певно, з тієї ж причини.

Закінчивши читання записок, Вікмиксор разом з контролерами почав підраховувати голоси. Результати були такі: Долгорукий — тридцять шість, Громоносцев — тридцять, Козлов — двадцять шість, Устинович — тринадцять, Безсовістин — сім... Старолипський дістав три голоси, Купець — два. Янкель і Пантелеев — по одному.

Вікмиксор сказав:

— У Сільськогосподарський технікум переводяться не три чоловіки, а чотири. А саме — Долгорукий, Безсовістин, Громоносцев і Устинович. Козлов, як такий, що не підходить за знаннями до технікуму, переводиться у Тарасів або Митненку...

Козлов заплакав. "Тарасів" і "Митненка" були розподільники, звідки пряма дорога вела у лавру.

— Загальні збори закрито, — оголосив Вікмиксор.

Хлопці поплентались із їдальні.

Коли всі вийшли, за столом лишився тільки Циган. Він сидів, уткнувшись обличчям у складені руки, і схлипував.

Через кілька днів" відбувся "перший випуск". Він: пройшов без помпи. За обідом Вікмиксор пом'якшеним тоном виголосив перед "випускниками" напутню промову. Всі примирилися з тим, що йдуть із школи — Долгорукий — тому, що звик мандрувати з місця на місце, Устинович — через вроджену байдужість, а Безсовістин навіть трохи радів, що його переводять у Сільськогосподарський технікум, бо любив селянське життя. Тільки Громоносцев до кінця лишався похмурий, ні з ким не розмовляв, і часто чули, як уночі він плакав...

Після обіду випускники, розпрощавшись із товаришами і халдеями, вирушили на Балтійський вокзал, до п'ятигодинного поїзда на Нарву. Проводжали їх Янкель, Пантелеев, Японець і Дзе.

Йшли по Петергофському, потім повернули на Обвідний. Випускники, в одержаному з губвно "випускному" одязі — сукняних пальтах, штанях і гімнастерках, — несли на плечах мішки з білизною та іншим небагатим майном.

Громоносцев, оточений товаришами по класу, йшов позаду.

— Що, Колю, не хочеться їхати? — спитав Янкель.

Циган хвилину мовчав.

— Утечу! — вигукнув він раптом глухим голосом. — Слово честі, втечу... Не можу.

— Облиш, Циганок, — ласкаво промовив Японець. — Обживешся. Пиши частіше, і ми тобі писатимемо. Звичайно, їти звідси не хочеться, все-таки три роки пробули разом, але...

Далі Японець не міг говорити — щось застрягло в горлі.

Кожен намагався втішити Цигана, як міг.

На вокзалі випускників ждав Костолмед, який недавно повернувся з відпустки. Він посадив їх у вагон, вручив квитки і, попрощавшись, пішов у школу.

Проводжаючи лишилися до дзвінка у вагоні з випускниками. Коли на пероні продзвонив другий дзвінок, товариші переобнімалися і перецілювалися один з одним. Громоносцев знову заплакав. Заплакали і Японець, і Пантелеев.

— Щасливо! — крикнув Янкель, виходячи з вагона. — Пишіть!..

— Щастя вам! — повторили інші.

Поїзд рушив. Вигнанці сиділи мовчки. Говорити не було про що, згадувати про минуле було страшно й боляче, нового ще не було.

В купе було душно, пахло стеариновим нагаром і нафталіном. Стукотіли на стиках колеса, у вікні пливли берези, і здавалося, що не берези, а люди бігли, молоді жваві дівчата в білих мереживних сукнях.

РОЗКОЛ У ЦЕКА

Кіномрії. — Принципове питання. — Курильний конфлікт. — "День", — Бути чи не бути. — Розкол у Цека. — Боротьба за маси. — Перемир'я.

Вже година ночі. Шкідці, натомившись за день, сплять міцним і здоровим сном. У спальні тихо. Чути тільки рівне дихання тих, що сплять. У розчинені вікна вривається нічний вітерець і освіжає кімнату.

Всі сплять, тільки Льонька Пантелеев та Янкель, мрійливо дивлячись у вікно, пошепки розмовляють. Сламникам не спиться. Їхні ліжка стоять якраз біля вікна, і прохолодне повітря освіжає та бадьорить гарячі тіла.

— Ну й погода, — зітхає Янкель.

— Так, погода чудова, — відповідає Пантелеев.

Янкель хвилину мовчить і чухає голову, потім раптом несподівано каже:

— Ех, Льонько! Сказати тобі? Задумав я одну штуку!..

— Яку?

— Ти тільки не смійся, тобі скажу.

— Чого ж сміятися, — обурюється Пантелеев. — Хіба ми з тобою не сламники?

— Правда, — каже Гришко. — Ми з тобою наче брати.

— Звичайно, брати. Ну?

— Що ну?

— Яку штуку?

— Є в мене, розумієш, одна мрія, — тихо каже Янкель, розчулено дивлячись на шматочок неба, що видніється з-за віконної рами. — Хочу я, брат, кіноартистом стати.

Пантелеев здригається і швидко підводить голову над подушкою.

— І ти?

— Що — і ти?

— І ти про це мрієш?

— А хіба й ти? — здивувався Янкель, і Пантелеев ніяково признається:

— І я. Тільки я хочу режисером бути. Артиста з мене не вийде. Я в Меизелінському пробував... Дикція у мене не підходяща.

— А в мене яка? Підходяща? — цікавиться Гришко, який має досить неясне уявлення про те, що таке дикція і з чим її їдять.

— У тебе — добра, — каже Пантелеев. — Ти всі літери підряд вимовляєш. А я гаркавлю...

Навіть у темряві видно, як Льонька почервонів. Янкелеві стає шкода сламника.

— Нічого, — каже він, втішаючи друга, і, помовчавши, великодушно додає: — Зате я малювати не можу. Я — дальтонік.

Це важливіше за дикцію. Пантелеев приголомшений. Хвилину він мовчить і міркує, потім питає:

— Руки тремтять?

— Ні, руки не тремтять, а я кольори погано розбираю. Не відрізняю, де червоне, де зелене. А взагалі, ти знаєш, це здорово, у нас з тобою спільна мрія.

— Ще б пак, — згоджується Пантелеев. — Удвох легше буде. Адже я, ти знаєш, давно вже думав: як вийду з Шкіди, — так одразу в Одесу на кінофабрику. Попрошуся хоч в учні і вчитимусь на режисера.

— А мене візьмеш?

— Куди?

— В Одесу.

— Чудило. Я тебе не тільки в Одесу, я тебе на головну роль візьму.

— А які ти фільми ставитимеш?

— Ну, це ми ще подумаємо. Револьюційні, звісно...

— Як ото "Червоні дияволята"?

— Хе! Ще навіть кращі.

Янкель уже загорівся.

— А ти знаєш, це ж не так і складно все. Вийдемо з Шкіди, одержимо випускне і — гайда на південь. Ех, навіть подумати приємно! Сонце... пальми там усякі... виноград... Чорне море... Шикомо заживемо, Льонько, га?

У Янкеля, який за все життя не виїжджай з Пітера далі Лігова й Петергофа, уявлення про південь дуже райдужне. Навчений життєвим досвідом Льонька трохи охолоджує його запал.

— А гроші? — питає він, іронічно посміхаючись.

— Які гроші?

— Як які? А на що житимем? Та й на дорогу... Зайцями ж не поїдемо.

— А що? Хіба важко?

— Ні, з мене досить, — каже похмурим голосом Льонька.

Янкель задумується, вражений вагомими аргументами сламника. Він пильно дивиться у вікно, за яким синіє нічне пітерське небо, і раптом радісно скрикує:

— Еврика!

— Ну?

— Гроші треба зібрати.

— Спасибі! Дуже вам вдячний. Дуже дотепна ідея.

— А що? Звичайно, дотепна. Почнемо відкладати зараз же, з цієї хвилини. Диви, до виходу й назбираємо чималу суму.

Янкель трохи підіймається, стягує з табуретки свої штани і діловито длубається в кишенях. Потім витягує звідти два папірці й показує сламникові.

— Ось. Від слів переходжу до діла. Роблю перший внесок. У мене два лимони є. Якщо й у тебе є — давай у спільну касу.

Пантелєєв вносить у спільну касу три мільйони.

— Початок зроблено, — врочисто заявляє Янкель, засовуючи п'ять мільйонів карбованців у обшарпану сірникову коробочку.

Для більшої урочистості сламники скріплюють свій союз міцним рукостисканням.

І довго ще шелестять у тиші приглушені голоси, довго не можуть заснути сламники і все розмовляють, будують плани і мріють. Інколи в їхню розмову вривається гавкання собаки, свист міліціонера або несамовитий викрик п'яниці, якого хміль завів у неznані краї.

Дедалі частіше помічають шкідці, як відокремлюються і шепочуться між собою сламники Янкель та Пантелєєв. Сядуть у кутку осторонь від усіх і довго про щось говорять, палко сперечаються. Спершу не звертали уваги. Сламники ж усе-таки, мало які у людей спільні справи. Але далі стало гірше — обоє зовсім здичавіли, відокремилися від колективу, і дійшло до того, що ні той, ні другий не приходили на засідання Цека.

У Цека було всього п'ять чоловік, і відсутність майже половини цекістів, звичайно, помітили. Хлопці обурились і винесли сламникам догану, але ті й до цього поставилися зовсім байдуже.

Янкель і Пантелєєв більше й більше відходили від Юнкому. "Ідея" цілком захопила обох. Япончик уже не раз нагадував Янкелеві:

— Пора б і "Юнком" випускати. Два тижні газета не виходить. На зборах зададуть нам.

Але Янкель слухав його неухважно. Казав, дивлячись кудись убік:

— Гаразд, зробимо якось.

Обидва сламники стали дуже неухважні і сварливі. Давно вже вони перестали ходити на заняття Юнкому, голови у них, як і раніше, були зайняті тільки одним: зібрати грошей, поїхати на південь, на кінофабрику.

По вечорах вони сиділи в кутку і мріяли.

А в Юнкомі тим часом зростало невдоволення, глухе, але грізне.

— Що ж це? Чи довго так буде?

— Роботу підривають.

— Недисципліновані члени!

— А ще в Цека забрались!

Осередок хвилювався.

Одного разу на загальних зборах юнкомців обговорювалося питання про нових членів. Серед новачків, які щойно вступили, було багато недозрілих, їм треба було придивитися, перш ніж самим працювати в Юнкомі. Під час обговорення кандидатур

більшість Юнкому висловилося в цьому дусі. А друга сторона — Янкель, Пантелеев і Джапарідзе, що примкнув до них, — шалено відстоювала протилежну лінію.

— Ви помиляєтеся, товариші, — гарячкував Гришко. — Ви помиляєтеся. Наша організація сама по собі недосконала і не узаконена. Ми ще самі недозрілі.

— Як сказати. Може, Черних має на увазі себе, — уїдливо вставив Японець.

— Ні. Я кажу не тільки про себе, а про всіх. Ми недозрілі, однак розвиненіші від інших, і наше пряме завдання — залучати якнайбільше нових членів, хай навіть мало підготовлених, але таких, що хочуть працювати. І саме тут, у нас в організації, вони шліфуватимуться.

— Хто ж їх шліфуватиме? — пискнув Фінкельштейн єхидно.

Янкеля пересмикнуло.

— Звичайно, не Кібчик, соціальні погляди якого в первісному етапі, — відбив він. — Нових членів шліфуватиме середовище і спільне прагнення до єдиної мети. Приклад такого шліфування у нас вже є.

— Покажи! — крикнув хтось із тих, що сиділи.

— І покажу, — розпалився Янкель. Потім він повернувся до Пантелеева: — Льонько, розкажи про Старолипського.

Льонька підвівся, шморгнув носом і промовив:

— Факт. Старолипський відшліфувався. Від долгоруківських витівок до Юнкому шлях далекий. Однак ви всі знаєте, що цей шлях він пройшов добре. Подивіться тепер на Старолипського — ось він сидить. Хіба можна тепер подумати, що Старолипський таскав кофе? Не можна. Старолипський зараз у нас найкращий член. Про що ж говорити?

Вигляд зніяковілого Старолипського на хвилину переконав усіх у правоті меншості. Однак Єонін і Пильников, виступивши слідом за Льонькою, з тріском зруйнували всі доводи Янкеля і Пантелеева.

Збори одностайно ухвалили:

"Прийом членів обмежити. Кожен, хто вступає, повинен пройти місяць випробувального строку, потім місяць кандидатури з рекомендаціями трьох членів і, нарешті, місяць навчальної підготовки".

Засмучена провалом меншість голосувала проти, а потім, вилізши на підвіконня, витягла з кишень цигарки й відмовилась брати дальшу участь у зборах.

— Це неправильно. Це ж знесилювання осередку, насильствений затиск, — гарячкував, нервуючи, Янкель і злобно обкушував кінчик цигарки, спльовуючи просто, на вулицю. Дзе і Пантелеев підтакували йому. Після цього обговорювалося питання про Жовтневий спектакль. Коли всі висловились, Єонін зробив спробу примирити меншість.

— Гей ви, на вікні! Яка ваша думка щодо проведення вечора?

— Ми утримуємося від думок, — буркнув Пантелеев.

— І вважаєте за краще курити?

— Хоча б і так.

Японець розхвилювався, потім удавано байдуже сказав:

— Між іншим, мені здасться, треба обдумати питання про куріння в Юнкомі. І взагалі, чи варто членам нашої організації курити?

— От мудрій, — злісно хихикнув Янкель. — Сам не куриш, так під нас підкопуєшся. Номер не пройде. Вирішуйте не вирішуйте, а курити будемо.

— Як вирішимо, — протягнув Японець.

Далі Янкель не витримав і вийшов за дворі, за ним пішов і Пантелеев, а Дзе, нерішуче постоявши хвилину, погасив об підшву недокурка і сів за стіл. На порядок денний було поставлено питання про куріння. Більшість голосів постановили в приміщенні Юнкому не курити.

— Не курити, значить! Ну що ж, гаразд, у Юнкомі не куритимемо, — злобно шиїтів Пантелеев, читаючи протокол зборів, якого вивісили на стіні.

— Це навмисно. На зло нам. Японець свій вплив і силу показати хоче. Застерігає нас, — бурмотів Янкель.

Постанова розлютила обох. У сламників так розгорівся бойовий запал, що вони навіть забули про свого ідею.

— Треба боротися. Хай вони знають, що й ми маємо право боротися. Ми їм покажемо, що вони помиляються, — гарячкував Янкель.

— Правильно, — погодився Пантелеев. — Ми повинні говорити. А говорити вагомо і обдуманно можна тільки через друкований орган, отже...

— Ну?

— Отже...

Янкель насторожився.

— Ти хочеш сказати: отже, треба видавати орган, через який ми можемо говорити з Юнкомом?

— Так, друже мій, ти маєш слухність, — сказав Пантелеев, поблажливо посміхаючись.

Янкель задумався, завзято чухаючи нігтем перенісся, потім спробував протестувати:

— А "Юнком" як? Я ж і "Юнком" видаю. Отже...

— Так, знову отже... Отже, потрібно або його кинути, або поєднати з новим виданням. Та чого ти хвилюєшся? Поеднаєш. А новий орган нам конче потрібен.

— Це правда.

Увечері, в кутку, осторонь від класу, вони обидва сиділи і щось завзято строчили.

Ніхто не звертав уваги на притихлих сламників, але Японець, який добре знав характер обох, уже занепокоївся, відчуваючи, що готується щось недобре. Він кілька разів хотів пронюхати, що замишляють опозиціонери, проте нічого не зміг випитати і ждав, заздальгідь повідомивши своїх прихильників про то, що готується.

— Коли щось особливо — одразу по комуністичній тактиці! З корінням вирвемо елемент, який розкладається.

— Ясно, — пискнув Фінкельштейн.

— Правильно, — підтакнув Пильников, а потім, зморщившись, нерішуче додав: — Тільки шкода, Сончику, хлопці тямущі!

— Які б не були, але, якщо вони заважають нам, треба їх знешкодити, — суворо відрубав Сонін, і його маленька постать дихала такою рішучістю, що Пильников, при всій своїй симпатії до обох задирак, не міг протестувати.

А вранці вийшла в світ нова газета — "День". У передовиці повідомлялося про те, що газета виходитиме не регулярно, а в міру того, як збиратиметься матеріал, але лінія газети буде суворо витримана. Кожен може виступити в газеті з обговоренням і критикою всіх шкільних заходів.

"Усі можуть писати й вільно висловлюватися на сторінках нашої газети. "День" стежитиме за всім і все обговорюватиме", — гучно заявляла передовиця, а трохи нижче йшла стаття, яка своїм змістом сколихнула весь Юнком. Стаття містила ряд різних випадів проти керівництва Юнкому. Власно, Юнкомові було присвячено весь помер, за невеликим винятком, і навіть карикатура висміювала манію секретаря Юнкому писати протоколи. На малюнку було зображено Сашка Пильникова, який в одній руці тримав цигарку, а в другій — стос протоколів і запитував сам себе: "Що шкідливіше — курити чи писати протоколи?"

Такий різкий випад опозиції обурих Юнком і особливо Сашка — Бебе, який дуже образився. Найбільше обурило осередок те, що під газетою стояло: "Редактор: Пантелеев, видавець: Черних". Це був відкритий виклик.

Ще не було випадку, щоб члени Юнкому виступали проти свого колективу, і раптом така несподіванка. Вирішили скликати розширений пленум. З огляду на важливість питання довелося відмінити трудовий суботник. Мала відбутися гаряча сутичка.

— Дивіться, хлопці, не відступайте! — хвилювався Японець, коли зібрались усі делегати.

— Ми йдемо за комсомолом. Ми повинні вирішувати по-більшовицькому. Або за, або проти — і край.

Пленум уже зібрався. Прийшло сім чоловік. Не було тільки Янкеля та Льоньки. По них послали, і за хвилину обидва, насупившись, увійшли в кімнату й сіли. Я пончик відкрив засідання і взяв слово.

— Сьогодні товариші, ми змушені були несподівано для всіх скликати нараду, приводом до якої послужив вихід газети "День" — газети, яку раптом, без погодження з нами, почали видавати наші ж товариші з Цека. Газету "День" випущено з явною метою підірвати авторитет Юнкому. Становище створюється дуже небезпечне. Ми говоритимем прямо. "День", якщо не зовсім, то наполовину, може розкласти нашу організацію, бо, я ще раз кажу, проти Юнкому виступають самі юнкомці — члени Цека. Ми, звичайно, знаємо, що за члени Цека Черних і Пантелеев, ми пам'ятаємо їхні веселі оргії з Долгоруким, але маси цього не знають, і маси віритимуть їм, бо преса — найпереконливіший засіб боротьби, а Янкель і Пантелеев, ми повинні визнати, найталановитіші шкідські журналісти.

Япончик на хвилину спинився, спостерігаючи, який вплив справили його слова, але

одразу ж побачив безнадійність становища. Лестоці його не вплинули. Сламники, очевидно, навіть і не думали про каяття. Обидва сиділи, нахабно-зухвало оглядаючи противників.

Тоді Япончик перейшов до діла.

— Хлопці, треба ставити питання руба. Або Черних і Пантелєєв повинні негайно припинити видання своєї газети й випустити черговий номер "Юнкому", в якому публічно визнають свої помилки, або...

— Що — або? — із зловісною байдужістю запитав Янкель.

— Або ми будемо змушені обнародувати минуло членів Цека, зняти їх з постів і... якщо не зовсім... то хоч на місяці, виключити з Юнкому. Ми повинні підтримувати тверду дисципліну.

— Ну й підтримуйте собі, братики! — істерично викрикнув Янкель. — "День" ми не закриємо, навпаки, ми його зробимо щоденним. Прощайте.

Двері хряснули за сламниками. І Юнком негайно поставив питання про виключення Янкеля та Пантелєєва. Постанову провели, і сламників виключили. Одразу ж обрали нову редколегію, якій доручили екстрено випустити номер "Юнкому" із спростуванням. Горобця призначили видавцем, Пильникова — редактором. Тільки-но розійшовся пленум і Юнком опустів, нова редколегія взялася готувати номер, і на другий день з гріхом пополам "Юнком" вийшов.

Два тижні республіку Шкід лихоманило. Всі стежили за боротьбою двох течій. На стороні Юнкому був завойований раніше авторитет, на боці сламників — техніка, вміле спрямування газети й симпатії тих хлопців, яких Японець та його група не пускали в Юнком.

Янкель і Пантелєєв після виходу нового "Юнкому" розвинули шалені темпи. "День" став щоденного газетою, а згодом до нього додали ще й вечірній випуск.

Новий "Юнком" був занадто млявий і слабкий, щоб боротися з газетою, яка зразу стала така поширена і популярна. Справи в осередку йшли дедалі гірше. "День" повільно, але певно утовкмачував шкідцям, що лінія Юнкому неправильна, а сам Юнком міг тільки на мітингах відбивати удари опозиції, бо орган їх не міг встигнути за органом сламників. Маси відходили від Юнкому, стали недовірливі, і тільки читальня по вечорах допомагала Юнкомові боротися з Янкелем та Пантелєєвим, але й вона висіла на волосинці. Юнкомці добре знали, що три чверті всіх книг у читальні належить опозиції і що рано чи пізно читальню розорять.

І це сталося. Раз увечері до Юнкому ввійшов Янкель та Пантелєєв. Читальний вечір був саме в розпалі.

Десятки шкідців сиділи за столами, читали або розглядали картинки в журналах та книгах. Янкель зупинився біля дверей, а Пантелєєв підійшов до Японця і з вишуканою коректністю сказав:

— Дозвольте мені наші книжки?

Японець зблід.

Він ждав цього давно, але тепер раптом злякався. Розгром читальні відбирав

останню можливість залучити й утримати маси. Однак треба було віддати.

— Беріть, — байдуже кинув він, але Пильников, що стояв поруч, почув у голосі Соніна незвичне для нього тремтіння.

— Беріть, — повторив Японець.

Під хихикання і глузування над збанкрутілим керівництвом сламники забирали свої книжки, але тепер їх уже не цікавило падіння та загибель Юнкому і брали вони своє тільки тому, що для поповнення свого "південного фонду" вирішили загнати книжки на барахолці.

Воювати сламникам набридло. Вони знову згадали свою ідею і відвели в газеті цілу полосу під відділ "Кіно", де вміщували рецензії на фільми, портрети відомих кіноартистів.

Юнком дістав перепочинок, і справи його почали поправлятися.

"ШКІДКІНО"

Мікроб німецького вченого. — Мікроб залітає в Шкіду. — Трест "Шкідкіно". — Перший сеанс. — Комерційний розрахунок. — Сумна ліквідація фірми.

Якийсь, учений, не знаємо, жартома чи серйозно, заявив, що він відкрив новий мікроб сіно, який, потрапляючи в людський організм, примушує людину хворіти на манію кіноакторства.

Напевно, згаданий мікроб кіно залетів у Шкіду й заліз у піддатливі організми Янкеля та Пантелєєва. Манія кіно, яка відійшла було під час розладу в Цека, знову дала відчувти себе.

Одного понеділка два старші класи школи ходили в кінематограф — в "Олімпію", що на Міжнародному проспекті. Дивилися якийсь нікчемний американський бойовик з традиційними ковбоями, бійками, погонями та поцілунками. Янкель і Пантелєєв повернулися з кіно збуджені.

— Ех, матінко моя, — зітхнув Янкель, — так би й поскакав через прерію з баден-паулькою на потилиці і з маузером у руках.

— Авжеж, — відповів Пантелєєв, який останнім часом змінив бажання бути режисером на рішення стати кіноартистом. — Авжеж. А я б зараз... знаєш... я б хотів у павільйонній нічній зйомці пришивати з-за рогу якого-небудь маркіза.

— Надто вже довго ми не можемо здійснити свою ідею, — знову зітхнув Черних, — та й забули про неї зовсім.

— Ех, Одеса-мама... А знаєш що? Чи не краще нам у Баку поїхати? Там Перестіаіі...

— Ні, він не в Баку. Віл у Тифлісі. А втім, з'їздимо і в Баку. І в Тифліс змотаємося. Почекай, ось зберемо два червінці...

— А зараз що? Я не можу чекати, Янкелю... Слово честі.

— Дурень. Нервовий який! Що ж робити — без гамзи далеко не заїдеш. Тут нам, чи що, ставити фільми?

Льонька Пантелєєв раптом засяяв.

— Ідея! — закричав він. — Чому б нам не влаштувати своє кіно?

— Ти що, збожеволів? — співчутливо поцікавився Янкель.

— Ніскілечки. І тобі раджу не божеволіти, а послухати.

— Слухаю, — сказав Янкель.

В усіх класах висіли невеликі плакати, написані від руки акварельними фарбами: Шкідці дивувалися. Ніхто не знав, чия це вигадка, що це за "Шкідкіно", всі, нічого не розуміючи, перепитували:

— "Шкідкіно"? Що за чорт? Ти не знаєш?

— Не знаю. Вітя, напевно, апарат десь викопав.

— Чарівний ліхтар, мабуть.

— Ні... Це юнкомці туманні картини — анатомію всяку — показуватимуть.

— Анатомію! Дурень! При чому ж Пупкін і анатомія?

— Пупкін? Пупок...

— Ну й ще раз дурень!

— А я так думаю — усе це для бузи зроблено, глузує хтось, от і все...

— Побачимо.

До п'ятниці Шкіда була в невіданні. У п'ятницю ввечері ще з сьомої години до Білого залу потяглися шкідці. Зал було напівосвітлено. Сцену закривала темна завіса, і за неї поки що нікого не пускали. Коли хтось хотів трохи відкрити завісу і заглянути вглиб, Пантелєєв, який був десь за лаштунками, одразу кричав сердитим голосом:

— Куди лізеш? Терпіння немає почекаати, чи що? Киш!

Рівно о восьмій годині на авансцену за завісу вийшов Янкель.

— Товариші, — сказав він. — Прошу уваги. Зараз ви побачите фільму "Пупкіи у розбійників" — першу постановку об'єднаного тресту "Шкідкіно". Прохання додержувати тиші, бо Вікмиксора не поставлено до відома, а він, як ви знаєте, перебуває за двадцять ярдів звідси. Прошу піднятися на сцену, де тимчасово міститься наш кінотеатр.

Сказавши це, Янкель розкрив край завіси. Шкідці полізли на сцену. Там було зовсім темно. За кулісами чути було постукування молотка й лайка Пантелєєва.

— Що за буза? — прошепотів хтось. — Де ж тут кіптель?

Хтось висловив сумнів у реальності кіно, хтось заскиглив:

— Ну що ж, починайте!..

В цю мить на одній стіні сцени спалахнуло квадратне вічко розміром десь три на три дюйми. Шкідці радісно загомоніли.

— Диви-но! І справді... Засвітилося!

Кінематограф Пантелєєва і Янкеля відзначався своєрідною будовою. Екрана як такого не було. Через проекційне віконце проходила довга паперова стрічка з окремими "кадрами" — малюнками, яку освітлювала ззаду потужна електрична лампа. Дивитися доводилось, відходячи од вічка не далі як на три кроки...

Але шкідці не були вимогливі, а крім того, видовище, яке влаштували сламники, було тим конем, якому в зуби не дивляться. Тому шкідці зустріли стриманими, але однастайними оплесками перший титр:

Діждавшись, щоб усі прочитали цей напис, Пантелєєв пересмикнув стрічку далі. Наступний "кадр" зображав товсту фізіономію чоловіка, під якою красувалися вірші:

Найкращий у світі чоловік.

Смішний і кумедний — ось він, ось:

З брилем солом'яним на голові

Вилазить на сцену Пупкін Антось.

Далі було зображено Пупкіна, що сидів на садовій лаві і читав газету.

Раз улітку, десь надвечір,

Років п'ять тому назад,

Від нудьги взявши газету,

Наш Антось забрався в сад.

На Пупкіна, що захопився читанням, напали розбійники, які вилізли з кущів. Зв'язавши бідолаху вздовж і впоперек товстим канатом, вони затягнули його в своє лігво і, кинувши в підвал, пішли. Пупкін з допомогою різних хитрощів, які часто практикуються в детективних фільмах, вибрався на волю і —

Знову Антон Мнтрофанович Пупкін,

Доки надувши, стиснувши губки,

Вільний, здоровий навіки-віків.

Як двадцять корів і п'ятнадцять биків.

Кінець

Демонстрація "фільми" тривала не більше як три хвилини, але шкідці були захоплені. Висловивши свої почуття оплесками, вони вже зібралися розходитись, коли "екран" знову спалахнув, повідомляючи, що "зараз піде видова з життя школи Достоевського". "Видова" — це, виявилося, були вдало замальовані Янкелем сценки шкільного життя в різних його моментах — у класі, в їдальні, в спальні, за пилянням дров — і деякі типи халдеїв та шкідців.

Хлопці розходилися дуже задоволені сеансом.

— Оце я розумію, — казав Купець, — це тобі не Юнком!

Через два дні "Шкідкіно" поставило новий фільм — "Пупкін попадає в лавру", — в якому було дотепно показано пригоди Пупкіна серед злочинного світу Петрограда.

Програму міняли кожні два дні... Одного разу, коли режисер і сценарист перебували в "кінотеатрі", переглядаючи щойно виготовлений фільм "Антон Пупкін у преріях", Янкель сказав:

— А знаєш, ми могли б мати користь із свого кіно!

— Тобто як користь? — здивувався Пантелєєв.

— Та так... не вічно ж нам в "Шкідкіно" марудитись! Ідеал же наш Держкіно...

— Ну то й що ж?

— Давай влаштуємо платне кіно.

Пантелєєв задумався.

— Не підходить. Ще почнуть скиглити.

— Нічого. Дві копійки золотом призначимо — це недорого.

"Пупкін у преріях" йшов уже в умовах комерційною розрахунку. Платність помітно позначилася_ на відвідуванні. В перший день прийшло тільки десять чоловік, в другий ще менше — всього шість чи сім.

— Так, справді не підходить, — погодився Янкель. — Треба, знаєш, щось придумувати.

І сламники придумали.

Звичайно перед демонстрацією нового "фільму" давали анонси в афішах і плакатах, які розвішували по класах, а цього разу маленькі афішки роздавали на руки.

Уперше за довгий час Білий зал був переповнений. Явно непристойну стрічку шкідці дивилися смакуючи і ревучи.

На другий день після постановки "Дон-Жуана" в газеті "Юнком" з'явилася стаття:
ПРО ОДНУ КІНОФІЛЬМУ

Два товариші, колишні члени Юнкому і навіть його Центрального комітету, виключені за непідкорення дисципліні, тепер займаються справами, які не гідні навіть їх. Вони влаштували іграшковий кінематограф, у якому показують огидні картини, й притому за плату. Нео бачимо потреби говорити про розкладницький вплив цього "Шкідкіно" на вихованців молодших відділень, а просто заявляємо: адміністрація, прикрий лавочку.

Вікмиксор прочитав статтю, покликав до себе "кінематографістів" і сказав:

— Коли ще раз повториться така штука, вас обох буде переведено в лавру. А поки що маєте по п'ятому розряду на брата і — наліво кругом!..

ПАПЕРОВА ПАНАМА

Сара Соломонівна. — Папір і лимони. — По аркушику в фонд. — Закони Російської імперії. — Панама. — Караван невільників. — Червінці зроблено.

У Сари Соломонівни не рундук, а цілий кондитерський магазин. Цілий день Сара Соломонівна стоїть, обкладена банками з монпансьє, леденцями, пряниками й шоколадом...

— Мадам! — кричить Сара Соломонівна. — Мадамочко, ви не забули купити цукерок для вашого милого хлопчика?

Діло у Сари Соломонівни йде добре... Її брат Яша щодня привозить на маленькому візку повні байки солодоців, а ввечері везе їх майже порожні. Тому у Сари Соломонівни завжди задоволений вигляд. Цілий день, і зиму й літо, вона стоїть за своїм рундуком і кричить:

— Громадянине? Чому б вам не купити плитку шоколаду для вашої симпатичної дружини?

Пантелєєв і Янкель познайомилися з Сарою Соломонівною, купуючи у неї чвертку цукру-піску. Янкель раптом спитав:

— Ви що, рундук на ніч додому забираєте?

Сара Соломонівна інстинктивно здригнулася. Запитання видалося їй дивним — і навіть страшним.

"Це, певно, грабіжники, — подумала вона. — Чи не збираються вони пограбувати

мій рундук?"

— Ні, — сказала вона. — Рундук я здаю на зберігання одному дуже чесному й сильному чоловікові... Він же його й везе на своєму власному візку.

— А скільки ви йому платите? — поцікавився Пантелєєв.

Сара Соломонівна зітхнула.

— Ой, не кажіть, скільки я йому плачу... Я йому плачу п'ятдесят мільйонів на місяць...

— Здорово! — мимоволі вигукнув Янкель.

— Ну й сволота ж, — прошипів Пантелєєв.

— А навіщо вам це знати? — спитала Сара.

— Ми вам носитимемо рундук за двадцять мільйонів, — сказав Пантелєєв.

Сара Соломонівна недовіжливо глянула на хлопців, але все-таки погодилася.

— Добро, носіть, — сказала вона, — хоч це й дуже підозріло, але ви берете дешевше, і притому в моїй власній квартирі рундук буде ціліший... Цей рудий чоловік недавно зламав мені навіс.

З цього дня Черних і Пантелєєв щодня на сьому годину вечора приходили на базар і забирали за одним разом порівняно неважкі частини рундука Сари Соломонівни. Потім, увійшовши до неї в довір'я, вони допомагали її братові Яші перевозити й крам.

Одного разу Сара Соломонівна сказала:

— Ой, коли б ви знали, хлопчики, як важко тепер працювати торговцеві... Як усе дорого — патенти, податки... Обгортковий папір, і той дорогий. Ой, який дорогий папір, дорожчий ніж сам товар...

— По чому ж тепер папір? — з чемності поцікавився Янкель.

— Не кажіть, — зітхнула Сара Соломонівна. — Тридцять мільйонів пуд.

Коли товариші, перетягнувши рундук на квартиру Сари Соломонівни, на Катерининський канал, поверталися до школи, Пантелєєв сказав:

— Знаєш що, у мене виникла ідея. Давай збирати папір...

— Що-о? — закричав Янкель.

— Будемо збирати папір, — повторив Пантелєєв. — Пуд зібрати не так довго, якщо збирати навіть старі зошити й газети; а пуд коштує два карбованці золотом, це все-таки додасть до нашого фонду...

— Ай правда, — задумався Янкель. — Давай спробуємо, може, цим наблизимо здійснення нашої ідеї, — усміхнувся він...

— Баку... — мрійливо прошепотів Пантелєєв.

З того ж дня вони почали збирати папір... Найперше зібрали всі старі, списані зошити й газети. Виявилося не так багато — всього чверть фунта. За тиждень зібрали дванадцять фунтів.

— Е, це довге діло, — зітхав Янкель.

А проте не минуло й місяця, як вони зібрали пуд і шість фунтів паперу, який понесли до Сари Соломонівни й продали їй за двадцять п'ять лимонів. Крім того, вони одержали від Сари Соломонівни й місячну плату за перенесення рундука. В їхньому

"фонді" вже було близько п'яти карбованців золотом.

А тут іще трапився цей випадок...

Одного разу Янкель обмінював у бібліотеці книжки... Він лазив по запилених полицях, шукаючи "Голод" Кнута Гамсуна... Бібліотекарка Марія Федорівна сиділа за столом, приймала книжки від інших уліганів, обмінювала їх. Янкеля за шафами їй не було видно. Він заліз по драбині на найвищу полицю, сподіваючися хоч там знайти потрібну книжку. Але на верхній полиці, найбільше запиленій і навіть затягнутій павутинням, він наткнувся на книжки, непридатні до читання сучасній молоді...

Це були "Зведення законів Російської імперії" і "Урядовий вісник" за 1896 рік. Таких книг на полиці було понад сто штук.

Янкель витягнув один том "Зведення законів". Книжка була не дуже й товста, а важила фунтів десять... Янкель недовго думаючи озирнувся і сунув "Зведення" за пазуху, під пояс. Не помічений Марією Федорівною, він вийшов з бібліотеки і пройшов у клас.

— Доповнення до фонду, — сказав він Пантелєєву, який сидів за партою і старанно малював дуже поганого ковбоя.

Пантелєєв узяв книжку і, перегорнувши, спитав:

— Де ти викопав цей мотлох?

— Мотлох, а коштує грошей, і немалих, — відповів Черних. — Я поцупив її в бібліотеці. Таких книжок там сила-силенна, і потягти їх легко.

Пантелєєв задумався.

— Ось що, — сказав він. — Тягнути це треба. У мене виникла думка, завдяки якій ми зможемо цілком чесно стати багатіями.

— Чесно — багатіями? — здивувався Янкель.

— Так. Тобто чесно зовні. По суті, це буде афера, панама...

Янкель зацікавився:

— Ну, ну, давай далі.

Пантелєєв перегорнув сторінку.

— Бачиш, тут дуже багато чистих аркушів... Ти впіймай Вікмиксора і покажи йому книжку.

— Показати книжку? Ти що — здурів?

— Засохни... Покажи Вікмиксорові і попроси, щоб він дозволив узяти цей "непотрібний мотлох" для використання на журнали.

Янкель подумав хвилину і засяяв:

— Розумію!..

Трохи згодом до класу ввійшов Вікмиксор. Він розговорився з хлопцями, когось обіцяв записати, комусь велів здати в гардеробну пальто. Коли вже збирався йти з класу, до нього підійшов Черних.

— Вікторе Миколайовичу, — опутивши очі, сказав він. — У мене до вас прохання.

— Що таке?

Янкель витягнув книжку.

— Ось... У бібліотеці я знайшов старі книжки, "Зведення законів", вони тепер нікому не потрібні... Можна мені взяти для малювання? Там їх небагато...

— Гм... Малювати, кажеш? Що ж, візьми. І правда — нікому не потрібна старовина.

Тільки-но Вікмиксор вийшов з класу, Янкель і Пантелєєв кинулись у бібліотеку і, взявши з полиці десяток книжок, понесли їх до виходу.

— Хлопці, ви куди? — закричала Марія Федорівна.

— У клас, — недбало кинув Янкель. — Нам Віктор Миколайович дозволив.

Вихователька провела їх здивованим поглядом. Увечері вона спитала у Вікмиксора, той підтвердив слова Янкеля.

А Янкель і Пантелєєв за якийсь тиждень натягали з бібліотеки майже десять пудів паперу. Папір вони зносили на подвір'я і ховали під сходами флігеля.

Нарешті, вирішивши, що наносили вже достатньо, вони припинили "чесне розкрадання" і задумалися про те, як переправити вантаж на Покровський ринок.

— Треба найняти хлопців, — запропонував Пантелєєв.

Вони підшукали в молодших класах десять чоловік, які погодилися за невелику винагороду віднести папір на ринок.

Громадяни, які проходили того вечора по Старопетергофському проспекту, побачивши вервечку хлопчаків, що спокійно несли на поголених головах паперові паки, злякано шарахалися вбік.

— Господи! — вигукнув хтось. — Та що ж це, здається, негри йдуть, караван невільників з слоноюю кістю!

— Не турбуйтеся, — відповів Янкель сповненим гідності голосом. — Це не негри. У негрів фізіономії чорні, а в цих товаришів звичайнісінькі.

— Не створюйте паніки, — додав Пантелєєв.

Пантелєєв та Янкель ішли попереду "каравану", зрідка допомагаючи стомленому "невільникові" і беручи у нього вантаж.

"Караван" без особливих пригод дійшов до Покровки. Там вантажовласники розпорядилися, щоб напір склали на парпет церковної огорожі, наказали пильно зекати, а самі пішли шукати покупців.

Покупців знайшли дуже швидко. Три пуди купила Сара Соломонівна, решта сім миттю розійшлася по м'ясних рундуках рийку.

У сламників на руках появилася не бачена ними раніше сума — двісті шістдесят лимонів. Шістдесят лимонів вони великодушно віддали вантажникам і з тим відпустили їх...

Лишалось тільки купити червінці.

Пішли до валютників, які тоді буквально обліплювали всі входи й виходи ринку. Курс червінця становив вісімдесят мільйонів карбованців грошовими знаками; хлопці купили два червінці. Два заповітних білих папірці опинилися у їхніх руках.

Решту грошей вони того ж дня прогуляли — пішли в кіно, накупили цигарок, ковбаси й хліба.

А два червінці до пори до часу заначили міцно й надійно. "Ідею" можна було здійснити будь-якої хвилини.

СПЕКТАКЛЬ

Жовтень у Шкіді. — "Місто в кільці". — Десять американських ковдр. — Вінки з могил. — Остання репетиція. — Шпигунка в штанях. — Вечеря.

Їдальня ревіла, стогнала, надриваючись десятками молодих горлянок:

— Нагодуємо гостей!

— З пайка виділимо!

— Почастуємо!

Їдальня ревіла натхненно, азартно, одностайно. Нарешті Вікмиксор підняв руку, і запала тиша.

— Отже, хлопці, вирішено. Всіх гостей ми частуватимемо. Чим? Це обговорить спеціально призначена комісія. На частування доведеться виділити частину вашого пайка, але ми подбаємо про те, щоб зробити це безболісно. То всі згодні виділити продукти з пайка?

— Згодні!

— Виділимо!

— Почастуємо гостей!

Їдальня ревіла, стогнала, надрилася.

Це були передсвяткові дні Великої Жовтневої революції. Республіка Шкід вирішила з помпою провести торжество й поставити задля цього врочистого дня спектакль. Для гостей, батьків і знайомих, на відміну від інших шкіл, одностайно ухвалили влаштувати розкішну вечерю. Ось чому так азартно й ревіла республіка, зібравшись у їдальні, щоб обговорити це важливе питання.

— Виділимо! Виділимо! — кричали з усіх боків, і кричали так щиро й одностайно, що Вікмиксор погодився.

Шкіда перед святом наелектризована.

В їдальні ще не відшуміли збори, а в Білому залі, на саморобній сцені, вже зібрались учасники завтрашнього спектаклю.

Іде репетиція. Завтра свято, а п'єса, як на гріх, важка в усіх відношеннях. Ставлять "Місто в кільці". Річ постановочна, з великою кількістю учасників, з ефектами. Звісно, її вже урізали, скоротили, перелицювали. З семи актів лишили три, але й ці насилу влазять у відпущені Вікмиксором сорок хвилин.

— Чорт! Пильников, ти ж шпигунка, ти — жінка. На тобі ж сукня буде, а ти — руки в кишенях — як шпана, розгулюєш, — надривається Япончик, головреж спектаклю.

Пильников знову починає свою роль, пищить тоненьким жіночим голоском, розмахує ні в тип ні в ворота довгими червоними руками, і Япончик пересвідчується, що Сашко безнадійний.

— Дурень ти, Сашко. Ідіот, — шепоче він, безсило опускаючись на табуретку. Але Сашко ображається і, переставши пищати, грубо кричить:

— Іди ти к чортовій матері! Грай сам, якщо хочеш!

Япончикові нічого не лишається, як вибачитися, бо інакше Сашко відмовиться грати, а це зрив. Перервана репетиція продовжується.

— Гей, давай першу сцену! Змова у білих.

Виходять і сідають нові учасники. В кутку за кулісами вовтузиться Пантелеев. Він завтехчастиною. На його обов'язку світлові ефекти, а як їх зробити, коли на всі ефекти у тебе тільки три лампочки, — це питання. Пантелеев длубається з проводами, розтягуючи їх по сцені. Артисти. спотикаються і лаються.

— Якого біса проводи натягнули?

— Прибери!

— Що тут за дротяні загородження?!

Але Япончик заспокоює акторів.

— Треба ж, хлопці, влаштувати. Треба, без цього не можна. — І лагідно дивиться на Льоньку, який зігнувся над купою дроту. Япончик радіє за нього. Адже сламники — Льонька і Янкель — знову стали своїми, юнкомськими. Правда, в Цека їх ще не провели, але вони покаялися:

— Винні, хлопці, побуянили, погарячкували.

Япончик пам'ятає ці слова, сказані відверто на засіданні Цека. Не забув він і про те, що й йому теж довелося визнати свою помилку: питання про членство в Юнкомі вирішено компромісно — до організації "Юних комунарів" приймають тепер кожного, за кого поручиться хоча б один член Цека.

— Янкель, а в чому мені виходити? Ти мені костюм давай, і щоб неодмінно шаровари широкі, — гуде Купець, насідаючи на Янкеля. Він грає в п'єсі себе самого, тобто купця-жмикрута, і тому вважає, що має право вимагати до своєї особи належної уваги.

— Гаразд, Купочко, дістанемо, — ніжно тягне Янкель, болісно думаючи над нерозв'язаним питанням, з чого зробити декорації. Завтра вже спектакль, а в нього досі немає ні костюмів, ні декорацій.

Янкель — постановник, але де ж Янкелеві дістати такі рідкісні у шкідському вжитку речі, як телефон, гвинтівки, револьвер, капелюх? А треба дістати. Янкель одмахується від напосідливих акторів. Янкель мчить нагору — стукає до Еланлюм.

— Увійдіть.

— Елло Андріївно, вибачте, у вас немає жіночого капелюшка? А потім ще потрібен кортик для спектаклю, і що у вас, я бачив, здається, висів на стінці японський штик...

Еланлюм дає і штик, і кортик. Еланлюм любить хлопців і хоче допомогти їм. Вона все дає, навіть капелюшок знайшла, кругленький такий, з квіточками.

Від Еланлюм Янкель тим же алюром прямує до Вікмиксора.

— Вікторе Миколайовичу, декорацій, бутафорії немає. Вікторе Миколайовичу, ви знаєте, якби можна було взяти з комори штук десять американських ковдр! Га?

Вікмиксор мнеться, боїться: а що як украдуть ковдри, а потім вирішує:

— Можна. Але...

— Але?..

— Ти, Черних, відповідатимеш за пропажу.

Янкелеві зараз байдуже, аби свої обов'язки виконати, одержати.

— Добре, Вікторе Миколайовичу. Звичайно. Відповідаю.

Через десять хвилин під загальне радісне ревіння Янкель кречучи вносить на спині величезну паку з ковдрами. Тут і завіса, і куліси, й декорації.

— Браточки, а зал! Зал! Його ж треба прикрасити, — жалібно причитає Мамочка.

Всі зупиняються.

— Авжеж, треба.

Хлопці збентежені, морщать лоба — придумують.

— Ялинок би, і досить.

— Так, ялинок непогано було б.

— Ура, знайшов! — кричить Окраєць,

— Ну, кажи.

— Ялинки є.

— Де?

Весь акторський склад разом з режисером й постановниками вичікувально вступився в Окраєнцію.

— Де???

— Є, — переможно каже він, піднявши палець. — У нас є, на Волковому кладовищі.

— Дурень!

— Ідіот! — чуються збуджені голоси, але Окраєць стоїть на своєму:

— Чого ви лаєтесь. Їдьмо хто-небудь зі мною, ялинок привеземо до біса. Віночків усяких.

— З могил?

— А що такого? Байдуже. Небіжчики не образяться.

— А воно, мабуть, і справді можна.

— Непогано.

— Їдьмо! — раптом кричить Бобер.

— Їдьмо! — заражається настроєм Джапарідзе. Усі троє просять у вихователя дозволу і їдуть, як на подвиг, нанучувані всією школою. Ті, що лишилися, намагаються працювати, репетирувати, але репетиція не клеїться: всі думки там, на Волковому. Тільки б не запорилися хлопці.

Чекають довго. Кальмот деренчить на мандоліні. Він виступає в концертному відділі, і йому треба репетирувати свій помер за програмою, але з репетиції нічого не виходить. Тоді, кинувши мелодію, він переходить на акомпанемент і нудно тягне:

У кицьки чотири ноги-и-и,

Позад її довгий хвіст.

Чіпати її не моги-и-и

За її малий зріст, малий зріст.

А в цей час три відважних мандрівники блукали по тихому кладовищу й робили своє діло.

— Ех і віночок же! — захоплювався Дзе, дивлячись на величезний вінок з ялини, оповитий жерстяною стрічкою.

— Не треба, не чіпай. Це з написом. Шкода. Братимемо тільки пусті.

На кладовищі тихо. Сюди рідко хто заходить. Час не такий, щоб по кладовищах вештатися, поміж могил. У проходах навколо хрестів і склепів шарудить осінній вітер, листочки намоклі ледве підкидає, від землі відриває, ніби знову хоче опале листя до гілок кинути й літо повернути.

Хлопцям у тиші краще працювати. Вже один мішок набили зеленню, вінками, гілочками і другий стараються наповнити. Забралися в глушину. подалі і спокійно очищають хрестики від зелені.

— А нащо їм? — міркує Дзе. — Їм уже не треба цих вінків, а нам вони якраз дуже потрібні. Ось цей, наприклад, віночок. Вистачить усього Достоевського прибрати. І на Гоголя лишиться... Густий, свіжий, на весь зал вистачить.

Мішки набито вщерть.

— Ну, мабуть, досить.

— Так... Далі нікуди. Он іще отой прихопити треба було б, і зовсім добре.

Навантажені, вони вийшли десь стороною, оглянулися на похилені хрестики і пішли до трамвая. Приїхали вже надвечір, увійшли в зал і зупинилися, приголомшені незвичайним видовищем.

За роялем сидів вихователь і шкварив краков'як, а Шкіда, вишикувавшись парами, переступала з ноги на ногу й дивилася на Вікмиксора, який стояв посеред залу й показував на краков'яка.

— Спершу лівою, потім правою. Отак, отак!

Вікмиксор поплив по паркету, піднімаючи йоги:

— Отак. Отак. Тру-ля-ля. Ну, повторіть.

Шкіда незграбно затупала ногами, потім прилаштувалася до такту і на льоту схопила танець.

— Правильно. Правильно. Ну-ну, — заохочував Вікмиксор.

Хлопці ввійшли в смак, а Гладун старанно плів кренделі своїми неслухняними ногами, навіть заспівав:

Руський, німець і поляк

Танцювали краков'як.

У самому розпалі загального пожвавлення розчинилися двері залу й почувся голос Джапарідзе:

— А ми зелень принесли!

— Ого!

— Ура! Дайош!

Пари збились, і всі кинулися до прибулих. Розв'язуючи мішки, Дзе спитав:

— А чого це Вікмиксор стрибає?

— Дурень ти! Стрибає!.. Він нас танцювати до завтрашнього вечора вчить, — образився Мамочка.

Зелень при схвальному ревінні витягли й одразу ж почали прикрашати зал. Уже настав вечір, а хлопці все ще лазили з драбинкою по стінах, розвішували довгі гірлянди з ялини й оздоблювали портрети письменників та вождів зеленими колючими гілками.

— Ну, от, наче й усе.

— Так, тепер усе.

Білий зал став святковий і нарядний, з казенного приміщення, яке сяяло чистотою, він перетворився на дуже затишну велику кімнату.

— Пора спати, — нагадав вихователь, і через хвилину зал спорожнів.

Ранок особливо, по-святковому гучно розгулявся за вікном. Звуки оркестру, крики, гомін розбудили шкідців. Прокидалися самі і заражалися настроєм вулиці. За ранковим чаєм Вікмиксор сказав невелику промову про Жовтневу революцію, потім від Юнкому говорив Єонін, а далі всі встали і дружно заспівали спершу "Інтернаціонал", тоді шкідський гімн.

День почався метушнею. У залі йшла остання мінеральна репетиція, в кухні готували вечерю для гостей. У канцелярії виготовляли запрошувальні квитки й тут же роздавали їх вихованцям, а ті мчали до батьків, до родичів і знайомих.

Шкіда стала дибки.

Надійшов час обіду, але якось не обідалось. Їли неохоче, зайняті розмовами, — схвильовані. Старші, не дообідавши, пішли на репетицію, молодші, розсипавшись по школі, тягали до залу стільці й лави і розставляли їх рядами. Шкідці сяяли, і Вікмиксор був цілком задоволений.

Десь о четвертій годині актори закінчили репетицію.

— Досить пристойно, — критично зауважив Японець і скомандував:

— Година відпочинку. А потім — гримуватися!

Декорації теж були готові. Американські ковдри стали доброю підмогою. Трошки підфарбувавши їх кольоровою крейдою, створили цілковиту ілюзію кімнати. Поставили стіл і стільці, на стіну повісили карту.

О п'ятій годині почали збиратися гості. Спеціально виділений для цього загін шкідців відводив їх у кімнату чекання, де вони поки що сиділи з своїми родичами-учнями.

А на сцені тим часом закінчувались останні приготування. Принесли обід — суп і кілька булок з порцій, які призначалися для гостей. Усе це потрібно було в першій дії. Куркуль, хазяїн дому, повинен був пригощати на сцені учасників білої змови.

За лаштунками гримувалися, коли прийшов Вікмиксор і заклопотано кинув:

— Пора починати!

— Ми готові, — пролунало у відповідь. За п'ять хвилин задзвенів дзвінок, який закликав зайняти місця. Скупчившись біля завіси, хлопці дивилися в щілинку, як заповнювалось приміщення. Людей прийшло багато. Побачивши гостей, що сідали на

стілці і лави, Японець занепокоївся, скрипнув зубами й невиразно процідив:

— Ну, буде бій. Не підкачати б, хлоп'ята.

— Не підкачаємо, Япончик, — усміхнувся Купець, щось прожовуючи. — Не бійся, не підкачаємо...

Пролунав другий дзвінок. Зал зашумів, захвилювався й почав затихати. З третім дзвінком судорожно смикнулася завіса, але не відкрилася. Глядачі насторожились і вп'ялися очима в сцену. Завіса смикнулася ще двічі і знову не розсунулася. У залі запала тиша. Всі зацікавлено стежили за впертою завісою, а та хвилювалася, звивалася, підстрибувала, проте лишалася в тому самому замкнутому стані. Хтось у залі поспівчував:

— Бач, не відкривається.

Раптом із-за сцени почувся приглушений вигук:

— Смикай, сволото, з усієї сили. Смикай, задриго!

Щось тріснуло, завіса зіщулилася і розповзлася, відкриваючи сцену. Глядачі побачили кімнату і стіл посередині, навколо його шуміли змовники.

Спектакль почався.

На сцені зібралось досить незвичайне товариство.

За столом сидів Купець в якомусь старомодному сюртуку чи візитці і в широченних синіх шароварах. Біля нього важно сиділа якась чи то баба, чи дамочка. Визначити соціальну належність цієї особи було важко, бо вона була наче склеєна з двох різних половинок: верхня частина, яка цілком відповідала вимогам спектаклю, зображала інтелігентну особу в капелюшку з пером, а нижню вона ніби позичила у якоїсь рязанської селянки в яскравій святковій сукні з розводами. Однак до такого роздвоєння особи глядачі скоро звикли, бо й інші змовники виступали в не менш фантастичних костюмах, а головний натхненник білих, французький дипломат, на підтвердження своєї буржуазної суті мав тільки досить зім'ятий циліндр, яким він і жонглював, прикриваючи шкідські штани з чортової шкіри й полотняну сорочку.

Дія відбувалася мирно, і Японець уже заспокоювався, коли раптом на сцені сталося непорозуміння.

Куркулеві за ходом п'єси забажалося пригостити змовників, і він, запалившись, гукнув куховарку.

— Гей, Мотре! Неси на стіл! — густим басом заговорив Купець.

У відповідь — гробове мовчання.

— Мотре, подавай на стіл!..

Знову мовчання. Змовники збентежено засовалися, збентеження проникло і в зал для глядачів. Глядачі зацікавились упертою Мотрею, яка так затято не озивалася на оклик хазяїна, і затамувавши подих чекали.

Купець зблід, почервонів, потім утретє гаркнув, уже виходячи за межі тексту п'єси:

— Мотре! Ти що ж, дурень, принесеш жерти чи ні?

Раптом за лаштунками щось заговтузилося, потім тихий, але ясний голос виразно прошипів:

— Що ж я тобі винесу, дубина? Пожер усе до спектаклю, а тепер просиш.

У залі хихикнули. Япончик зблід і помчав на другий бік сцени. Там, біля лаштунків, стояла розгублена куховарка — Мамочка.

— Неси, сволото! Неси порожні тарілки, швидко! — накинувся на неї Японець.

Тим часом Купець, не маючи мужності відступити від ролі, усе так же сумно кликав:

— Мотре! Подавай на стіл, Мотре! Неси на стіл.

Усі глядачі в залі співчували Офеїбаху, який попав у таку халепу, і полегшене зітхання почулося в рядах, коли одноока Мотря, грюкаючи порожнім посудом, нарешті показала на сцені. Спектакль вирівнявся. Грали хлопці пристойно, і глядачі були задоволені.

У другій дії, проте знову сталася заминка.

До штабу червоних прийшла шпигунка. Сцена зображала сутінки, коли Сашко Пильников, одягнений у капелюшок з пером, таємниче з'явився перед глядачами. Він прошипів диявольським голосом про кінець володарювання червоних і підбіг до карти.

— Ага, план наступу, — хрипко пробурмотів він.

Глядачі завмерли, пильно стежачи за підступною лазутчицею з табору білих. Тут Сашкові треба було дістати коробку і, черкнувши сірником, при його світлі розглядати план. І ось у вирішальну мить він раптом згадав, що сірники у нього під спідницею, в кишені штанів.

Сашко похолов, але роздумувати було ніколи, і, в думці назвавши себе йолопом, він поліз у кишеню. Зал ахнув, злякавшись такої непристойної поведінки шпигунки. Але всі одразу ж заспокоїлися, побачивши під спідницею знайомі чорні штани.

Інцидент минув благополучно, але, граючи далі свою роль, Сашко раптом почув за лаштунками дуже виразний голос Япончика:

— Хіба я не казав, що Сашко — круглий ідіот?

Третя дія пройшла без будь-яких ускладнень, і п'єса закінчилася.

Концертний відділ відмінили, бо Кальмот рознервувався і порвав на мандоліні всі струни, а його номер був головний.

Після спектаклю гостей повели до стола, де на них чекали вечеря і чай з бутербродами та булками.

І тут шкідці показали свою стійкість. Вони зголодніли, але трималися бадьоро. Зворушливо було спостерігати, як напівголодний вихованець, ковтаючи слину, гордо пригощав свою матусю.

— Їж, їж. У нас щодо цього благополучно. Харчів вистачає.

— Любий, а чого ж ви не їсте? — співчутливо запитувала мати, але сип твердо й невимушено відповідав:

— Ми ситі. Ми вже поїли. О! По горло...

Бенкет закінчився. За час вечері із залу повиносили меблі, і під звуки рояля почалися танці.

Шкідці любили танцювати — і танцювали з смаком, а особливо добре танцювали

сьогодні, коли серед запрошених було десять чи дванадцять вихованок із сусіднього дитбудинку. Всі вони були нарозхват і танцювали без відпочинку.

Після вальсу пішов падепатинер, потім тустеп, а за тустепом знову вальс.

Кружляли, натирали підлогу підметками казенного взуття і піднімали цілі хмари куряви.

Минула вже друга година ночі, коли Вікмиксор нарешті замкнув на ключ кришку рояля.

Гості розходилися, молодші пішли спати, а старші, випросивши дозвіл, шумною, веселою юрбою пішли проводити вихованок.

Разом з ними вийшли Янкель і Пантелєєв. Вони взяли у Вікмиксора дозвіл піти у відпустку й були надзвичайно задоволені.

На вулиці було не по-осінньому тепло.

Біля воріт обоє відокремились од інших і не поспішаючи рушили проспектом. Під ногами хрускотіла підмерзла вода, підбори лунко стукали на щербатих плитах. О третій годині на вулиці тихо й порожньо, і сламникам особливо приємна ця тиша. Сламникам добре.

Все у них тепер іде так гарно, а найголовніше — у них є два червінці, з якими вони в будь-яку мить можуть вирушити в Одесу чи в Баку на кінофабрику.

Підмерзлі калюжі похрускують під ногами.

Подекуди ще спалахують непогашені ілюмінації Жовтневого свята.

Подекуди горять маленькі п'ятикутні зірки з серпами й молотами. Тихо...

ПТАШЕНЯТА ВКРИВАЮТЬСЯ ПІР'ЯМ

З відпустки. — Янкель у біді. — Їдьмо. — Розмова в кабінеті. — Останнє прости. — Пташенята відлетіли.

Курчатко смажене,

Курчатко парене

Пішло по Невському гулять.

Його піймали,

Арештували

І наказали розстрілять.

Янкель не йде, а танцює, посвистуючи в такт своїм крокам.

Щось йому сьогодні особливо весело й легко. Не лякав навіть і те, що сьогодні — математика, а він нічого не знав. Заряд радості, веселоців лишився від свята. Добре пройшло свято, і спектакль удався, і вдома весело відпускний час пролетів,

Я не совєцький,

Я не кадецький,

Мене неважко роздушить.

Ах, не стріляйте,

Не убивайте -

Курчатка тоже хочуть жити.

Підбори постукують, акомпануючи мотиву, і Янкель зовсім непомітно проходить

захолили від паморозі ранкові сонні вулиці. Минуло свято. На бруківці вже видно нові свіжі подряпини від важких коліс ломових возів, і люди знову біжать по тротуарах, заклопотані й буденно сірі. Янкель теж хоче настроїтися на буденний лад, починає думати про уроки, але з того нічого не виходить — губи все наспівують своє:

Курчатко дуте, у

В постоли взуте,

Пішло по Невському гулять...

Ось і Шкіда.

Бадьоро піднявся сходами, смикнув дзвінок.

Ах, не стріляйте,

Не убивайте...

— А-а-а! Янкель! Ну, брат, ти влип!

Курчатка тоже хочуть жить...

Янкель обірвав пісню. Щось нехороше, гірке підкотилося до гортані, коли він побачив злякане обличчя чергового.

— Що таке?

— Буза!

— Яка буза? Що? В чому річ?

Янкель занепокоєний, він хоче запитати, але черговий уже зник на кухні...

Побіг у клас. Відчинив двері і спинився, оглушений ревінням. Стривожений клас гудів, метався, обурювався. Побачивши Янкеля, кинулися до нього:

— Буза!

— Скандал!

— Ковдри поцупили.

— Вікмиксор лютує.

— Тебе жде.

— Ти відповідаєш!

Ще нічого не розуміючи, Янкель пройшов до своєї парти, сів на лаву... Тільки тут йому розказали все по порядку. Він пішов у відпустку, сцени не прибрали, ковдр ніхто кастелянші не здав, і вони лишилися висіти, а вчора Вікмиксор наказав зняти ковдри і віднести їх у гардероб. З десяти було тільки вісім. Дві зникли безслідно.

Новина приголомшила Янкеля. Як і не було веселого настрою, губи вже не співали "Курчатка". Роззирнувся навкруги. Побачив Пантелеєва і спитав безпорадно:

— Як же це?

Той мовчав.

Раптом клас розсипався по місцях і затих. До кімнати ввійшов Вікмиксор. Він був насуплений і нервово кусав губи. Побачивши Янкеля, Вікмиксор підійшов до нього і, розтягуючи слова, промовив:

— Зникли дві ковдри. За пропажу відповідаєш ти. Або до вечора ковдри буде знайдено, або я стягуватиму з тебе чи з батьків вартість украденого.

— Але, Вікторе Мик...

— Ніяких але... Крім того, за халатність тебе переведено в п'ятий розряд.

У класі стало тихо, і чутно було, як гнівно стукотіли підбори Вікмиксора за дверима.

— Ось тобі й "курчатко смажене", — буркнув Японець, але ніхто не підхопив його жарту. Всі мовчали. Янкель сидів, опустивши голову на руки, зігнувшись і торкаючися гарячим лобом верхньої дошки парти. Обличчя його не було видно.

Стояли в убиральні Янкель і Пантелеев. Янкель, затаючись цигаркою, гаряче й запально казав:

— Ти як собі хочеш, Льонько, а я йду. Проживу у матері тиждень, зберусь — і тоді на південь. Більше нічого ждати. Сидіти в п'ятому розряді не хочу — не маленький.

— А як же Вітя? Думаєш, одпустить? — сказав Пантелеев.

— А що Вітя? Піду до нього, поговорю. Він зрозуміє. Діло за тобою. Кажи прямо, залишишся чи теж... як домовилися?

На кілька секунд Пантелеев задумався.

Гришкові очі тривожно-запитливо вступились у вилицювате обличчя товариша.

— Ну як?

— Що "як"? Їдемо, звісно!..

Полегшене зітхання мимоволі вирвалося з грудей Янкеля.

— Давай руку!

— Гайда до Вікмиксора! — засміявся Пантелеев..

— Гайда! — сказав Янкель.

Ішли, не чули звичайного шуму, не бачили метушні, біганини, малечі, взагалі нічого навкруги не бачили. Зупинившись передихнути біля дверей Вікмиксорової квартири, вони мимоволі подивилися на сцену, знову голу, і Янкель скреготнув зубами.

— Сволота. Це новачки поцупили, не інакше. Наші хлопці тепер нездатні на це.

— Ну гаразд, ходімо.

Увійшли в знайомий кабінет, який за довге перебування в школі став звичний до найменших подробиць, і зупинилися перед завідуючим.

Вікмиксор сидів біля стола, насунувши на очі картонний козирок, і читав. Піднявши козирок, він подивився на хлопців.

— У чому річ?

Янкель виступив уперед і заговорив нетвердим, але рішучим голосом.

— Вікторе Миколайовичу, — сказав він, — ми хочемо піти з школи!.. Так, ми хочемо піти з школи, бо ми вже виросли.

Вікмиксор скинув козирок і, ледь помітно всміхнувшись, оглянув з ніг до голови хлопців, немов хотів пересвідчитися, чи справді вони виросли. Перед ним стояли ті самі хлопці, навіть на обличчях мелькало легке хвилювання, звичайне при розмові з вихователем, але в голосі Гришка Черних, вихованця четвертого відділення, Вікмиксорові почулися нові, незнані доти нотки.

Мужньо говорив Гришко Черних:

— Вікторе Миколайовичу, їй-бо, ми вирости. Коли я прийшов до школи, мені було тринадцять років. Я багато чого не розумів. Десять уроків на день я тлумачив як покарання. Тоді мені здавалося, що уроки й ізолятор — одно й те саме. Тоді я боявся ізолятора. Тепер мені шістнадцять років, і я не можу миритися з вузькими рамками шкільного режиму. Так, не можу... При всій моїй повазі до ізолятора, до п'ятого розряду й до вас, Вікторе Миколайовичу...

— Так, і до вас, Вікторе Миколайовичу, — підтакнув Пантелєєв, і Вікмиксор, глянувши на Льоньку, згадав, мабуть, як два з половиною роки тому він розмовляв з цим хлопцем — тут, у цьому кабінеті, біля цього ж стола.

— І до Елли Андріївни, — перелічував Янкель, — і до дяді Саші, і до "Літопису", і до уроків стародавньої історії. Ми дуже вдячні школі Достоевського. Вона багато чого навчила нас. Але ми вирости. Ми хочемо працювати. Ми відчуваємо сили...

І Янкель витягнувся, несвідомо розправляючи груди, а Пантелєєв стис кулаки і зігнув руку, ніби хотів показати Вікмиксорові свої м'язи.

Обидва застигли, вичікувально дивлячися на Вікмиксора.

Вікмиксор сидів задумавшись, а на обличчі його грала ледь помітна, розуміюча усмішка. Потім він підвівся, пройшовся по кімнаті і ще раз подивився на обох вихованців довгим, уважним поглядом.

— Ви маєте слухність, — сказав він.

Янкель і Пантелєєв здригнулися від радісного передчуття.

— Ви маєте слухність, — повторив Вікмиксор. — Зараз я почув те, що сам хотів через півроку сказати вам. Тепер бачу, що трошки помилився в часі. Ви виправилися на нівроку раніше. Ваша правда. Школа прийняла вас злодюжками, маленькими бродягами, тепер ви вирости, і я відчуваю, що час, проведений у школі, для вас не пропав марно. Вже давно я зробив висновок, що ви досить сильні і досить перероблені, щоб вступити в життя. Я знаю, що тепер ви не станете паразитами, покидьками суспільства, і тому спокійно кажу вам: я не держу вас. Я хотів через півроку зробити випуск, перший офіційний випуск, хотів улаштувати випускників на місця, але ви йдете раніше. Що ж, я кажу — щасливої дороги. Ідіть! Я не держу вас... Проте, якщо вам буде важко влаштуватися, приходьте до мене. І я постараюся допомогти вам знайти добру роботу. Ви варті цього. А американські ковдри забудьмо. Юнкомці приходили до мене, ручалися за вас і обіцяли знайти злодія.

Про те, що сламники залишили школу, Шкіда дізналася тільки через два дні, коли Янкель і Пантелєєв прийшли з складу губвно з випускною білизною, або з "приданим", як називали його шкідці. На складі вони одержали новенькі пальта, шапки, чоботи й костюми і тепер, узявши в канцелярії документи, зайшли попрощатися з товаришами.

У класі йшов урок історії.

Дядя Саша, як завжди, вдавано сердито покрикував на вихованців і читав чергову лекцію з повторного курсу історії з натиском на економіку. Сламники увійшли в клас і спинилися. Потім Янкель підійшов до Сашкеця і тихо промовив:

— До побачення, дядю Сашо. Ми йдемо з школи. Може, колись ще й зустрінемося...

— Ну що ж, хлоп'ята, — сказав, підводячись, Олмикпоп. — Звісно, зустрінемося. А вам і справді пора... пора починати жити. Он які повиростали.

Він усміхнувся і подав сламникам руку.

— Бажаю успіхів. Прямої вам і щасливої дороги!..

— Спасибі, дядю Сашо.

Урок було зірвано, але Сашкець не сердився, не кричав, коли хлопці всім класом вийшли проводити товаришів. І тим, хто йшов, і тим, хто лишався, шкода було розлучатись. Адже майже три роки провели під одним дахом, разом бешкетували й учились, і навіть сварки зараз було приємно згадувати.

Біля виходу зупинилися.

— Ну, до побачення, — буркнув Японець, ляпаючи по плечах сламників. — Топайте. Носик його почервонів.

— Топайте, чорти!..

— Всього доброго вам, хлопці!

— Згадуйте Шкіду!

— Приходьте. Не забувайте товаришів!

— І ви не забувайте!..

Уліганія збилася в безладну купу, всі штовхалися, протискувалися до хлопців, що йшли від них, і кожен хотів що-небудь сказати, чимось виявити свою дружбу.

Вийшов черговий і, брязкаючи ключем по щілині, почав відмикати двері.

— Ну, — сказав Янкель, беручись за дверну ручку, — не згадуйте лихом, братки!..

— Не згадаємо, не бійтеся.

— Пгощайте, юикомці! — крикнув Пантелеев, усміхаючись і сяючи вилицями. — Пгощайте, не забудьте знайти тих, хто ковдги пгибгав!..

— Знайдемо! — дружно гаркнули вслід.

— Знайдемо, можете не турбуватися.

Сламники вийшли. Грюкнули двері, дзвякнув, розгойдавшись, разів три ланцюжок, і, так само брязкаючи ключем по щілині, черговий замкнув двері.

— Пішли, — вголос подумав Японець і мимоволі згадав Цигана, який теж пішов не так давно, згадав Гужбана, Безсовісного — і вголос докінчив думку: — Пішли й вони, а невдовзі і я піду! Дядю Сашо, а сумно все-таки, — сказав він, вдивляючись у зморшкувате обличчя халдея. Той хвилину подумав, поблискуючи пенсне, потім тихо промовив:

— Що ж, сумно, звісно. Але нічого, ще побачитеся. Так треба. Вони пішли жити.

ОСТАННІ МОГІКАНИ

Марш днів. — Трійка фабзайців. — Приходить весна. — Іде з школи Дзе. — Купець у захисній шинелі. — Лист від Цигана. — Турне сламників. — Новий Цека і юні піонери. — Ще два. — Останній абориген. — Дайош сировину.

Бігли дні... Не бігли: дні вміють бігати, коли треба, тепер вони йшли виміреним маршем, сунули довгим, рівним рядом, не обганяючи один одного.

Як і минулого року, як і двісті років тому, настав грудень, вікна вкрилися візерунчастою марлею паморозі, у класах і спальнях почали топити груби, і вчитися стали по десять годин на день...

Потім прийшов січень. У ніч на перше січня за достатньо вже міцною традицією пили журавлиновий морс, що заміняв шампанське, їли пиріг з яблучним повидлом і проголошували тости. У перший день нового року влаштували облік: як і минулого року, приїжджала Ліліна та інші гості з губвно, Петропорту й соцвиху, виголошували промови й відзначали успіхи, досягнуті школою за рік. У четвертому відділенні змушнілі вже шкідці проходили курс останнього класу єдиної школи, готувалися до випуску. Верхи поріділи. Не було вже Янкеля, Пантелєєва і Цигана. В січні пішли ще троє — Воробйов, Тихіков і Окраєць. Їх, як таких, що не відзначалися особливими здібностями і потягом до розумових наук, Вікмиксор улаштував у фабзауч однієї з пітерських друкарень. Жили вони спочатку в Шкіді, потім перебралися в гуртожиток.

У лютому ніхто не пішов.

Ніхто не пішов і в березні.

На зміну березню, як завжди, прийшов квітень. У міських скверах зазеленіли бруньки, запахло тополею і вербою, на вулицях сніг ставав схожий на халву. В середині квітня з четвертого, відділення вибув ще один вихованець — Джапарідзе. Не діждавшись іспитів і випуску, Дзе пішов до матері — допомагати сім'ї. Вікмиксор відпустив його, вирішивши, що хлопець вирівнявся, жити і працювати, безперечно, може і суспільству шкоди не завдасть.

Вибували старі, приходили нові. Четвертий клас поповнювався слабо, молодші ж мало не щодня зустрічали новачків — з Митненки, з лаври, з "нормальних" дитбудинків і з вулиці — безпритульних. Могікани йшли, залишаючи традиції і даючи місце новому побутовому укладу.

У травні склав залік у військовий вуз Купець — Офенбах. Кар'єра військового, що приваблювала шкідського Голіафа ще в підготовчих класах кадетського корпусу, знову спокусила його. Він був щасливий, що зможе служити в Червоній Армії. Через два тижні Купа прийшов у Шкід у новенькій шинелі з блакитними обшлагами, в шоломі і, сяючи усмішкою, сказав:

— До комсомолу записався... Кандидатом.

Від бичачого обличчя його віяло радістю. І після цього він часто навідувався до школи...

У травні ж одержали листа від Громоносцева:

"Дорогі товариші — Японець, Янкель, Пантелєєв, Горобець, Кібчик та ін та ін.!

Нарешті зібрався вам написати. Я часто згадую вас і школу, але ви, чорти, помилитеся, якщо подумаєте, що я нещасливий. Я щасливий, товариші, кращого я не можу бажати і дурний був, коли плакав тоді на вокзалі й у вагоні. Вікмиксор добре зробив, що влаштував мене сюди. Передайте йому привіт і моє захоплення його талантом передбачати життя, знаходити шляхи для нас.

Напевно, ви здивовані, чого ж я щасливий, що доброго я знайшов тут? Довго

розповідати, та й боюся — ні дідька ви не зрозумієте, не зможу я розповісти про все. Справді, перші два місяці життя в технікумі завдавали мені страждань. Але страждати довго не дали... Завалили роботою. Чим ближче до весни, тим більше роботи. Я захопився і не помітив, як полюбив сільське господарство, селянське життя.

Дивуєтесь? Я сам, коли є час, дивуюся, що за такий строк мої погляди змінилися. Як раніше я ненавидів сільську працю, так тепер закоханий у сівалки, молотарки, в племінних корів і в нашу маленьку метеорологічну станцію. Зараз у нас іде сімба, засіваємо ярину. Я, як першокурсник, працюю не в полі, а в коморах — розбираємо і сортуємо зерно. Ця, здавалося б, невесела робота мене так захопила, що й сказати не можу. Я вже відчуваю, що люблю запах пшеничного пилу, угноєного поля, свіжого, щойно з-під корови, молока...

Нещодавно працював на олійні. Робота ця для мене відповідальна, і дали мені її вперше. Я не впорався, олія в мене вийшла кепська. Я всю ніч проплакав, — не подумайте, що мені перепало, ні, просто так, я відчував себе нещасним від того, що погано оволодів улюбленою справою.

І ще чим я щасливий — це навчання. Я не думав, коли їхав сюди, що тут, крім догляду за свиньми, займаються чимось іншим. Ні, тут, особливо взимку, я можу вивчати загальноосвітні науки, досхочу читати книжки.

Тепер — головне, про що я повинен вам сказати, не знаю, як би делікатніше висловитись. Словом, брати улігани, ваш друг і однокашник Миколка Циган розучився красти. Правда, останнім часом мене не тягло до цього і в Шкіді, але там випадок наштовхував, примушував робити незаконне. Тепер же ніщо не примусить мене вкрати, я це відчуваю і вірю в безпомилність цього почуття...

Я оглядаюся назад. Чотири роки тому я гопничав у Вяземській лаврі, був вартовим у хазушників. Тоді моєю мрією було стати вправним злодієм, шніфером або квартирником. Я не думав тоді, що ідеал мій може змінитись. А тепер я не вірю своєму минулому, не вірю, що колись я попав по підозрі в мокрому ділі до лаври, а потім і в Шкіду. Їй, Шкіді, я зобов'язаний своїм сучасним і майбутнім.

Я записався в комсомол, пройшов піврічний стаж кандидата і став дійсним членом. Уже висунувся — призначили інструктором гуртка фізичної культури. Отже, за майбутнє своє я не боюся — темного попереду нічого не видно...

Однак про себе, мабуть, досить. Безсовісний і Бик теж дуже змінилися внутрішньо і зовнішньо. Безсовісний погладшав — не впізнаєте, коли побачите, — і Бик теж погладшав, хоч здавалося, що при його комплекції це вже неможливо. Тут його, між іншим, звуть Безрогим биком.

А Гужбана в технікумі вже нема. Уявіть собі, виявилось, що у нього є здібності до механіки, і його перевели в Петроград, кудись на завод чи в профшколу — не знаю...

Я радий, що він пішов. Він — єдина людина на світі, яку я щиро ненавиджу.

У нас в технікумі вчаться не тільки хлопці, а й дівчата. Я закрутив з одною дуже гарненькою і дуже розумною. Думаю, що вибрав собі "товариша життя". Мріємо (не смійтеся, хлопці) служити на благо суспільства, а зокрема радянського села, рука в

руку.

Пишу вам і не знаю — чи всі, з ким заочно розмовляю, ще в Шкіді. Пишіть, як у вас? Що робите? Що нового?

Лишаюся давній шкідець, товариш, що пам'ятає вас,
Миколка Циган".

Тоді ж одержали листа від Янкеля і Пантелеева. Вони писали з Харкова, повідомляли, що їздять по південних губерніях як кореспонденти якогось кіножурналу. Їхній лист був короткий — всього листівка, — але від нього віяло молодого свіжістю і радістю.

У червні відбувся пленум Юнкому. В той час в Юнкомі уже було тридцять членів. На пленумі виступив Японець.

— Товариші, — сказав він, — я говоритиму від лица засновників нашої організації, від лица Центрального комітету. В комітеті вже не вистачає трьох, лишилися тільки я та Єльховський. Незабаром підемо й ми. Ставлю пропозицію — переобрати Цека.

Пропозицію прийняли і обрали новий Цека, перейменувавши його в Бюро. Головою Бюро обрали Старолипського — Голого пана.

На початку липня в Шкіді з дозволу губвно й губкому комсомолу було організовано ядро юних піонерів, до якого спочатку прийняли тільки шість чоловік — ті з малечі, які найбільше зміцніли.

В серпні з школи пішли Кальмот і Сашко Пильников. Кальмот поїхав до матері. Пильников склав іспити в Педагогічний інститут.

Останнім пішов Японець.

Він пробував разом з Сашком потрапити в Педагогічний, але його не прийняли через малий зріст, недостатньо солідний для звання халдея. Проте нарешті пішов і Японець. Знайшов місце завідуючого клубом в одному з відділень міліції.

Так розсипалося по різних містах і селах четверте відділення, що було при заснуванні Шкіді першим. Давні, справжні шкідці пішли, на їх місце прийшли нові.

Машина всмоктала наступну партію сировини.

ЕПІЛОГ, НАПИСАНИЙ 1926 РОКУ

З того дня, як пішов останній з перших, минуло три роки.

Не так давно ми, автори цієї книжки, Янкель і Пантелеев, були на вечорі в заводському клубі. Там ставили якусь сучасну п'єсу. Після останнього акту, коли глядачі збиралися вже розходитись, на авансцену вийшов невисокий чоловік із зачесаним назад волоссям, у чорній робочій блузі, з червоним значком на грудях.

— Товариші! — сказав він. — Прошу вас лишитися на місцях. Пропоную влаштувати диспут по спектаклю.

Спочатку ми не звернули уваги на людину в блузі, але, почувши голос і глянувши, впізнали Японця. Після диспуту пробралися за лаштунки, відшукали його. Він виріс за три роки не більш як на півдюйма, але змужнів і набув якоїсь артистичної осанки.

— Япончик! — покликали ми його. — Ти що тут робиш?

Радісно зустрівши нас, він довго не відповідав на запитання, шморгав носом,

плескав нас по плечах, потім сказав:

— Виступаю в ролі помічника режисера. Закінчую Інститут сценічних мистецтв. А це — практика...

Крім того, Японець — завклубом в одному з відділень ленінградської міліції, веде роботу в галузі культосвіти.

Від Японця ми дізнались і про долю Пильникова та Фінкельштейна. Сашко Пильников, який колись ненавидів халдеїв і все, що стосувалося халдеїв, тепер сам майже халдей. Кінчає Педагогічний інститут і вже практикується у викладацькій роботі.

Поет Фінкельштейн — Кібчик — навчається в Технікумі мови, теж на останньому курсі.

Купця ми зустріли на вулиці. Він налетів на нас, величезний, змужнілий до невпізнання, одягнений у довгу сіру шинель, в новенький синій шолом, у чоботях із шпорами. На лівому рукаві його красувались якісь геометричні фігури — чи то квадрати, чи ромби. Він — уже червоний командир, червоний офіцер.

Так само на вулиці зустріли ми й Горобця. Він біг маленьким горобчиком по бруківці, оббігаючи тротуар і перехожих, стискаючи під пахвою портфель.

— Горобець! — крикнули ми.

Він був радий бачити нас, але заявив, що дужо поспішає і, пообіцявши зайти, побіг. Через день він прийшов до нас і розповів про себе і про деяких інших шкідців.

Працює він у друкарні разом з Гладуном, Мамочкою, Окрайцем і Адміралом. Усі вони комсомольці і всі активісти, сам Горобець — секретар колективу. Від Горобця ми дізнались і про Голого пана й Гужбана. Голенький працює на "Червоному трикутнику", Гужбан — на "Більшовику".

І зовсім уже недавно, зовсім днями, у нашу кімнату ввалився величезний чоловік у непромокальному пальті й високих мисливських чоботях. Обличчя його, досить заросле щетиною вусів і бороди, видалося, проте, знайомим.

— Циган?! — закричали ми.

— Він самий, сволота, — відповів чоловік, і вже з будови цієї фрази ми впевнилися, що перед нами справді Циган.

Він — агроном, уже понад рік працює в радгоспі, тепер приїхав у Пітер у відрядження. Ночувати він залишився в нас.

Увечері, перед сном, ми сиділи біля відчиненого вікна, говорили впівголоса, згадували Шкідку. Осінні сутінки, сірі й бліді, лізли у вікно... У вікно було видно, як на задньому дворі маленький хлопчик ганяв залізний обруч, за огорожею чути було, як хтось співає "Будьонного", хтось сміється.

— А де тепер Безсовісний та Бик?

— Воші ще в технікумі. В останньому класі.

— Змінилися?

— Не впізнаєте!

Циган хвилину мовчав, дивлячись на нас, потім усміхнувся.

— І ви змінилися. Ой, як змінились! Особливо Янкель, На "Янкеля" вже зовсім і не схожий.

— А Льонька на Пантелєєва схожий?

Циган засміявся.

— Шкіда хоч кого змінить.

Потім прикурив погаслу цигарку з махри, пустив синю хмару за вікно в густі вже сутінки...

— Пам'ятаєте? — сказав він і, нахиливши голову, півголосом заспівав:

Хоч нелегко нам іти -

Ми досягнемо мети

Вийдемо у люди...

ПРО ЦЮ КНИГУ

Першій книзі молодого автора рідко щастить пробити собі шлях до широкої читацької аудиторії. Ще рідше витримує вона випробування часом.

Мало хто з письменників-початківців приходить у літературу з достатнім життєвим досвідом, із своїми спостереженнями та думками.

Одним із щасливих винятків у ряді перших письменницьких книг була "Республіка Шкід", яку написали два автори в 1926 році, коли старшому з них — Г. Белих — ішов тільки двадцятий рік, а молодшому — Л. Пантелєєву — не було ще й вісімнадцяти.

Вийшла в світ ця повість на самому початку 1927 року, на десятому році революції. Усе в нас тоді було нове й молоде. Молода Радянська республіка, молода її школа, література. Молоді й автори книги.

В цей час уперше заговорило про себе і про свою добу покоління, яке виросло в революційні роки.

Щойно виступив у пресі з дзвінкою і яскравою романтичною повістю, озаглавленою трьома загадковими літерами "Р. В. С", Аркадій Голиков, що обрав згодом псевдонім Аркадій Гайдар. Це була людина, яка пройшла сувору фронтову школу в тоді ще молодій Червоній Армії, де шістнадцятирічним юнаком він уже командував полком.

Автори "Республіки Шкід" увійшли в життя не таким прямим і відкритим шляхом, яким у нього ввійшов Гайдар. Тому й повість їхня сповнена складних життєвих і психологічних зламів та поворотів.

Цю повість написали колишні безпритульні, одні з тих, кого доля готувала стати бродягами, злодіями, грабіжниками. Осколки зруйнованих сімей, вони легко могли б докотитися до самого дна життя, стати "людським пилом", якби молода Радянська республіка з перших років свого існування не почала дбайливо збирати цих, здавалося б, назавжди втрачених для суспільства майбутніх громадян, що з дитинства стали "колишніми людьми".

Їх брали з "нормальних" дитбудинків, з тюрем, з розподільчих пунктів, від змучених батьків і з відділень міліції, куди приводили розмаїту безпритульщину просто з облати по всяких кишлах... Строката публіка розподілялася по нових будинках. Так виникла особлива мережа дитячих будинків-шкіл, в шеренгу яких стала й новоспечена "Школа

соціально-індивідуального виховання імені Достоевського", пізніше скорочена її дефективними мешканцями у звучне "Шкід".

Мабуть, ця скорочена назва, яка замінила собою більш довгу й урочисту, прищепилась і вкоренилася так швидко тому, що в новоутвореному слові "Шкід" (або "Шкіда") колишні безпритульники відчувала щось знайоме, своє, співзвучне слівцям з вуличного жаргону "шкет" і "шкода".

І ось в облупленому триповерховому будинку на Петергофському проспекті приступила до роботи нова школа-інтернат.

Нелегко було приборкати буйну ораву підлітків, що змалку звикла до вільного, кочового, відчайдушного життя. У кожного з них була своя, багата на пригоди біографія, свій, особливий, вироблений у запеклій боротьбі за життя характер.

Багато вихователів виявлялися, незважаючи на свій зрілий вік, наївними дітьми, опинившись віч-на-віч з цими бувалими хлопцями. Гострим, звиклим оком шкідці відразу ж знаходили у педагога слабкі сторони і зрештою виживали його або підкоряли своїй волі. На дітей не впливали ні грізні окрики, ні покарання. Ще ризикованішими були спроби загравати з ними. Сам того не помічаючи, педагог, який підстроювався до вихованців, ставав у них посміховиськом або мимовільним спільником і мав терпіти не тільки знущання, але часом і побої.

Лише кільком вихователям пощастило — та й то не відразу — знайти правильний тон у стосунках з вихованцями Шкіди.

Але, по суті, вперта боротьба двох таборів триває мало не до самого кінця повісті. Один табір — це "халдеї", досить строкатий колектив педагогів на чолі з невтомним винахідником нових тактичних прийомів і маневрів, завідуючим школою Вікмиксором. Другий табір — орда лукавих і непокірних, аж ніяк не менш винахідливих шкідців.

То одна, то друга сторона бере гору в цій боротьбі. Іноді здається, що вирішальну перемогу здобув Вікмиксор, який нарешті знайшов шлях до сердець дітей або приборкав їх новопридуманими суворими заходами. І раптом шкідці підносять вихователям новий сюрприз — таку нечувану "бузу", якої не було ще з перших днів школи. У класах і залах зводять барикади й учиняють дику розправу над "халдеями".

Шкіда бушує, мов розгнівана стихія, а потім так само несподівано затихає і знову входить у свої межі.

На перший погляд, герої Шкіди — бувалі хлопці, що пройшли огонь, поду й мідні труби, відчайдушні підлітки: їх злодійськими звичками та блатними прізвиськами — Гужбан, Кібчик, Турка, Голий пан (шкідці перейменували не тільки свою школу, а й один одного і всіх вихователів).

Але варто трохи пильніше придивитися до юних жителів Шкіди, як під лихими бандитськими прізвиськами ви побачите скалічених життям, зморених довгим недоїданням істеричних підлітків, по нервах яких усією своєю вагою прокотилися роки війни, блокади, розрухи.

Ось чому вони так легко збуджуються, так швидко переходять від гнітючого суму до нестямних веселощів, від мирних і навіть задушевних бесід з Вікмиксором — до

нового, ще відчайдушнішого повстання.

І все-таки звичаї в республіці Шкід з часом змінюються.

Правда, це відбувається куди менш помітно й послідовно, ніж у багатьох книгах, автори яких ставили собі за мету показати, як радянська школа, дитячий будинок або робітничка бригада "перековує" занепалих людей. Здавалося б, недосвідчені літератори, які взялися писати біографічну повість у вісімнадцяти-дев'ятнадцятирічному віці, легко могли збочити на цю уторовану стежку, швидко розмотати пружину сюжету й довести книгу до щасливого кінця, обминаючи всі життєві суперечності, зигзаги й петлі. Але ні, рушійна пружина повісті виявилась у молодих авторів тугою і непіддатливою. Вони не спокусилися спрощеннями, не стерли гострих кутів, не обминули труднощів.

Перед нами проходить химерна низка вихованців Шкіді різного віку и походження.

Навіть самих себе Л. Пантелєєв та Г. Бєлих змалювали з нещадною правдивістю, позбавленого будь-якого підфарбування і ретуші.

Син удови-пралі, здібний, спритний, меткий Гришко Черних, на прізвисько Янкель, рано проміняв школу на вулицю. Жадібно ковтає він сторінки "Ната Пінкертон" й "Боба Руланда" і водночас займається найрізноманітнішими промислами: "обробляє двома пальцями" карнавку з пожертвуваннями біля каплиці, а потім дістає санчата і стає "радянським коником" — жде біля вокзалу, коли приїдуть мішечники, щоб за буханець хліба або за кілька "лимонів" везти через усе місто їхній важкий багаж.

А ось інший шкідєць, одягнений у вузький рваний мундирчик з кількома уцілілими золотими гудзиками. До Шкіді він учився в кадетському корпусі.

"— Ого! — вигукує Янкель. — Отже, благородного походження?

— Так, — відповідає Купець, але без будь-якої гордості, — благородного... Мое повне прізвище — Вольф фон Офенбах.

— Барон?! — регоче Янкель. — Здорово!..

— Та тільки життя-то мое не краще ніж ваше... теж з дитинства дома не живу.

— Гаразд, — мовив Япончнк. — Барон то барон, нас це не стосується. У нас — рівноправність".

І справді, в Шкіді немає майнових і станових відмін. Усі рівні. Але й тут появляються серед хлопців свої хижаки.

У Шкіді, як і в голодному Петрограді часів блокади та розрухи, голод породжує спекуляцію.

Слайонов, підліток, "схожий на ситого й задоволеного павучка", який з'явився невідомо звідки, дає в борг своїм охлялим товаришам восьмушки хліба й одержує за них чвертки. Незабаром він стає справжнім багатцем — навіть не за шкідськими масштабами, — виділяє частку своїх хлібних запасів старшому відділенню, щоб з його допомогою владарювати над молодшими дітьми, які опиняються в рабстві. Усе це триває доти, поки республіка Шкід з усією властивою їй раптовою люттю і шаленством не обрушується на "павучка", що обплутав її своїми тенетами.

Рабство в Шкіді скасовується, борги анулюються: "Сьогодні вийшов маніфест. Хто що винен, тому хрест!"

Так потроху долає Шкіда хвороби, прищеплені вулицею, товкучкою, спілкуванням з кримінальним світом.

Той, хто уважно прочитає цю незвичну шкільну епопею, з інтересом помітить, який складини і химерний сплав поступово утворюється в Шкіді, де Вікмиксор, захоплюючись педагогічними шуканнями, намагається прищепити зборищу колишніх безпритульних мало не ліцейські традиції.

В одному й тому ж розділі книги шкідець Бобер наспівує на мотив "Яблучка" характерні для того часу зловісні вуличні частівки:

Ех, яблучко
На підвіконнячку,
В Петрограді появилися
Покійнички...

І тут же хор шкідців затуляє урочистий гімн на мотив старовинної студентської пісні "Gaudeamus", яку склали хлопці з ініціативи Вікмиксора. У цьому шкільному гімні, яким Вікмиксор розраховував збудити у хлопців почуття власної гідності й поваги до своєї школи, суворо витримано стиль і ритм віршованого латинського тексту, народженого в стінах університетів;

Ми із різних шкіл прийшли
Разом тут учитись.
Браття, дружно як один
Будемо ж труди-и-тись!..

А в найважчі для Шкіді дні, коли в ній вибухнула бурна епідемія злочинства, завідуючий школою знову, за висловом шкідців, "заліз у глибоку давнину" і витягнув звідти соціальний захід захисту від злочинців, який застосовували в Стародавній Греції, — остракізм.

Питання про те, кого піддати остракізму, поставили на закриті голосування.

Ще так недавно всі шкідці були зв'язані круговою порукою, непорушним блатним законом: "Своїх не видавати!"

Але, пропонуючи новий крутий захід, Вікмиксор відчував, що крига рушила: Шкіда вже не та, на неї можна покластися.

І справді, тільки меншість тих, що голосували, повернула аркуші незаповненими. Та й то з мотивів, які було чітко виражено в написі на одному з аркушів: "Боюся писати — поб'ють".

А більшість хлопців знайшла в собі мужність назвати імена коноводів, які лише за кілька днів до того задавали в Шкіді буйні й щедрі бенкети й катали босоного компанію по місту в легковому автомобілі.

Цей товариський суд був, по суті, найбільшою перемогою. Вікмиксора в боротьбі з шкідською анархією і злочинством. Завдано було рішучого удару круговій поруці, розвінчано бандитське молодечтво.

Нелегко було перемогти романтику кримінальщини.

Вікмиксор добре розумів натуру своїх вихованців, їхню схильність до всього

гострого, незвичного, яскравого. Тому він і намагався з усіх сил захопити їх новими й новими оригінальними й химерними вигадками. На перших порах хлопці ставилися до них досить глузливо, але потроху втягувались у винайдену Вікмиксором своєрідну педагогічну гру.

Так було придумано шкільну газету, потім герб і гімн школи, потім самоуправління — республіку (звідки згодом і виник заголовок повісті) і, нарешті, остракізм, перенесений з майданів стародавніх Афін у школу для дефективних на Петергофському проспекті.

Але у своїх безперервних шуканнях нових педагогічних прийомів Вікмиксор не завжди йшов "у глибину століть". Разом з пристрастю до деякої екзотики йому властиве було живе почуття реальності й сучасності.

Перебираючи характеристики й біографії найбезнадійніших шкідців з довгим переліком їхніх злочинів та покарань, він напружено думав:

"А все-таки щось ще не використано. Що ж?.."

І тут він зрозумів, що упущено найголовніше: трудове виховання.

Чотирьох найбільш злісних винуватців крадіжки, які дістали найбільшу кількість записок при голосуванні, Вікмиксор після тривалих роздумів вирішив перевести в Сільськогосподарський технікум.

З гірким почуттям покидала ця четвірка Шкіду. На вокзалі один з четвірки — Циган — рішуче заявив: "Утечу!" Але він не втік.

Через деякий час товариші одержали від нього з технікуму довгого листа.

"... Вікмиксор добре зробив, що влаштував мене сюди, — писав він. — Передайте йому привіт і моє захоплення його талантом передбачати життя, знаходити шляхи для нас... Закоханий у сівалки, молотарки, в племінних корів, у нашу маленьку метеорологічну станцію... Я оглядаюся назад. Чотири роки тому я гопничав у Вяземській лаврі, був вартовим у хазушииків. Тоді моєю мрією було стати вправним злодієм... Я не думав тоді, що ідеал мій може змінитись. А тепер я не вірю своєму минулому, не вірю, що колись я попав по підозрі в мокрому ділі до лаври, а потім і в Шкіду. Їй, Шкіді, я зобов'язаний своїм сучасним і майбутнім..."

У статті "Дитинство й література" (1937 р.) А. С. Макаренко, говорячи про повість Белих і Пантелеєва, відзивається про неї так?

"... Власне кажучи, ця книга є сумлінно намальована картина педагогічної невдачі".

І справді, невдач, зривів і метань у роботі педагогічного колективу республіки Шкід було чимало. Іноді він виявляв щодо своїх вихованців надмірний лібералізм, а часом вдавався до таких давно засуджених радянською педагогікою заходів, як щоденники, схожі на кондуїт, і карцер.

А проте вважати всю діяльність Шкіді суцільною педагогічною невдачею було б навряд чи справедливо, хоч у талановитого, але не завжди послідовного Вікмиксора не було тієї стрункої і ретельно розробленої системи, якої вимагав од вихователів А. С. Макаренко. Не вистачало йому інколи й витримки, потрібної для того, щоб справитися

з стихією, яка бушувала в Шкіді.

Автор "Педагогічної поеми" підходить до петроградської школи імені Достоевського як суворий критик-педагог, різко й рішучо засуджує поширено тоді в літературі милування романтикою безпритульщини.

Настороженість, з якою він читав повість колишніх безпритульників, цілком зрозуміла.

Але не треба забувати, що "Педагогічна поема" була підсумком тривалого досвіду виховної роботи, а "Республіку Шкід" написали юнаки, які щойно залишили шкільну парту.

І все-таки їм пощастило намалювати правдиву і об'єктивну — "сумлінну", за висловом А. С. Макаренка, — картину, яка виходить далеко за рамки шкільного побуту.

В цій повісті з усією чіткістю відбився час. Крізь хронічку "Республіки Шкід" з її маленькими заворушеннями та бурями проступає образ Петрограда тих суворих днів, коли в його ворота рвалися білі і в місті було чути, як "ухають зовсім близько гармати й у вікнах дзенькають стекла". І навіть після того, як було відбито останній натиск ворога, вулиці міських околиць що були обплутані колючим дротом і завалені мішками з піском. Місто, яке стійко витримало блокаду, тільки починало оживати, приводити до ладу зруйновані і наскрізь проморожені будівлі, підбудовувати заводи, боротися з голодом і спекуляцією. Але чорний ринок — товкучка — все ще кишив усяким набродом — приїжджими мішечниками, маклаками, продавцями й скупниками краденого. І серед цього натовпу, що кипів, "як червиве м'ясо", шастали бездомні або такі, що відбилися від дому, діти, які з малих років проходили тут школу злочинства.

В гарячковій метушні товкучки металось і судорожно дихало приречене на загибель минуле.

Працюючи над своєю книгою, молоді автори розуміли — або, точніше, відчували, — що без цього фону часу їхній шкільний літопис був би набагато менш серйозний і значимий.

Але, по суті, не тільки в повісті, а й у самій школі, про яку в ній мовиться, можна простежити виразні прикмети часу. У Шкіді, як і за її стінами, ще боровся відживаючий старий побут з першими паростками нового. І зрештою нове взяло гору.

Про це переконливо говорять самі ж вихованці Шкіді.

Згадаймо лист Цигана і його ж слова, сказані в той час, коли він був уже не шкідцем і не учнем технікуму, а дорослою людиною, агрономом радгоспу: "Шкіда хоч кого виправить!"

Зустрічі колишніх шкідців, шляхи яких після випуску з школи розійшлися, чимось нагадують "ліцейські річниці", хоч буйна, вбога й голодна Шкіда так мало схожа на Царськосельський ліцей.

Зустрічаючися після недовгої розлуки, молоді люди, які вже вступили в життя, з інтересом оглядають один одного, ніби визначаючи на око, наскільки вони змінилися і подорослішали, сердечно згадують відсутніх товаришів, свою незвичайну школу н її доброго, дивакуватого керівника, якого, зрештою, встигли узнати й по-справжньому

полюбити.

Якби діяльність цієї школи була й справді тільки "педагогічною невдачею", її навряд чи згадували б добром колишні вихованці.

Але, мабуть, ще більше може сказати про Шкіду саме доля вирощених нею людей.

Недарма співали вони в своєму шкільному гімні:

Хоч нелегко нам іти –

Ми досягнемо мети:

Вийдемо у люди.

Серед колишніх вихованців Шкіди — літератори, вчителі, журналісти, директор видавництва, агроном, офіцери Радянської Армії, військовий інженер, інженери цивільні, шофер, продавець магазину, складач у друкарні.

Хіба це педагогічна невдача?

Однак заслугу перевиховування колишніх безпритульних і малолітніх злочинців не можна приписати повністю ні Вікмиксорові (хоча він і вклав у це всю душу), ні найкращим із його співробітників. Ніякими зусиллями не справилися б вони з непокірною, різнохарактерного і в той же час згуртованою вольницею, коли б на неї одночасно не впливали інші — більш могутні — сили.

Про те, що саме відіграло вирішальну роль у долі шкідців, можна дізнатися, прочитавши одне з оповідань Л. Пантелєєва.

Це оповідання, що називається "Американська каша", написано у формі відкритого листа до колишнього президента Сполучених Штатів Гувера, засновника АРА — Асоціації допомоги голодуючим.

Звертаючися до президента, Л. Пантелєєв каже:

"... Я в той час не був письменником. Я був тим самим голодуючим, яким ви допомагали.

Я був безпритульним, бродягою і в тисяча дев'ятсот двадцять першому році попав у виправний заклад для малолітніх злочинців. Я висловлююся вашою мовою, бо боюся, що ви мене не зрозумієте. По-нашому, я був соціально-запущеним і попав у дефективний дитбудинок імені Достоевського..."

Певно, не сподіваючись на літературну обізнаність президента Гувера, Пантелєєв вважає за потрібне цілком серйозно пояснити:

"... Достоевський — це такий письменник. Він уже вмер".

А потім веде далі:

"У цьому будинку нас жило шістдесят чоловік. Гарний був час.

Для вас — тому, що тільки недавно закінчилася світова війна і ваша країна з апетитом поїдала і перетравлювала воєнні прибутки...

Для нас цей час був гарним тому, що вже закінчувалася громадянська війна і наша Червона Армія поверталася додому з переможними піснями, хоча й у рваних опорках. І ми теж бігали без чобіт, ми ледве прикривали свою наготу ганчірками і писали диктанти й задачі олівцями, які рвали напір і ламалися на кожній комі. Ми голодували так, як нс голодують, мабуть, ваші вуличні собаки. І все-таки ми завжди всміхалися. Бо

цілюще повітря революції замінювало нам і кисень, і калорії, і вітаміни..."

Далі, в "Листі до президента" розповідається, як у благодійній їдальні АРА хтось перекреслив хімічним олівцем навхрест обличчя Гувера, що самовдоволено дивився з портрета, і під портретом написав: "Old devil" ("Старий диявол").

Сталося це незабаром після того, як на американському пароплаві "Old devil", що стояв у петроградському порту, офіцер у кашкеті з золотими зірками жорстоко побив кухаря-негра, котрий кинув шкідцям з борту якийсь пакетик.

Хто саме перекреслив портрет Гувера чорнильним олівцем, ні автор "Листа до президента", ні його тодішні товариші не знали, але на грізне запитання: "Хто це зробив?" усі вони, не змовляючися, встали з-за стола і хором відповіли: "Я!"

За цю історію їх вигнали з їдальні АРА, позбавили американської шоколадної каші, маїсового супу, какао й білих булок, а заодно й відпустки на цілих два місяці.

"Знову ми сьорбали несмачний ріденький суп з мороженою картоплею. Знову жували ми хліб з кофейної гуші. І знову й знову ми набивали свої шлунки кашею, в якій було більше каміння, аніж цукру чи масла..."

Вихованці школи для дефективних, які так довго не визнавали ніяких законів і не були в злагоді з міліцією та карним розшуком, відчували себе, однак, радянськими громадянами, дітьми революції.

Часто вони запитували Вікмискора:

"— Вікторе Миколайовичу, чому у нас у школі не можна організувати комсомол?"

Вікмискор хмурих брови й відповідав, розтягуючи слова:

— Дуже просто... Наша школа дефективна, майже з тюремним режимом, а в тюрмах і дефективних дитбудинках осередки комсомолу організовувати не дозволяється... Вийдете з школи, рівноправними громадянами станете — можете і в комсомол, і в партію записатися".

Хлопці довго й настійливо просять Вікмискора дати їм учителя політграмоти, але після кількох невдалих гастролей дуже сумнівних викладачів самі вирішують організувати гурток, щоб вивчати політграмоту й марксизм. Збираються по ночах у дров'яному сараї або в коридорі вогкого напівзруйнованого будинку. В жовтому світлі недогарка Єонін, на прізвисько Японець, трохи більш обізнаний у галузі політики, ніж інші шкідці, читає їм доповіді про з'їзд комсомолу, про конгрес Комінтерну.

Збори ці оточені романтичною таємницею, і паролем для учасників стають приказки з жаргону картярів і кримінальників:

"— Чотири збоку! Вашим край".

Або:

"— Гроші ваші! Будуть наші!"

Про нічні зборища стало нарешті відомо всюдисущому Вікмискорові. Як і в багатьох інших випадках, він зумів вчасно підхопити й спрямувати в нове русло витівку шкідців. За його порадою, замість "підпільного комсомолу" було організовано в школі відкритий гурток, якому дали назву "Юний комунар", скорочено — Юнком.

На перших порах юнкомцям довелося витримати шалений опір шкідської орди, та й

самі вони неодноразово зривались. І все-таки юнком зрештою став силою, на яку вже не могли не зважати найзакореніліші призвідці бешкетів та крадіжок.

В задушливу й затхлу атмосферу школи для неповнолітніх злочинців проникло те "цілюще повітря революції", про яке так гарно говорить у своєму оповіданні Л. Пантелєєв.

Закінчивши повість, юні автори "Республіки Шкід" віднесли свій рукопис, на якому ще не висохло чорнило, у Відділ народної освіти, а звідти його було переслано в редакцію дитячої та юнацької літератури Держвидаву.

Це був час, коли наша нова книга для дітей тільки створювалася. Від старої, дореволюційної літератури в дитячій бібліотеці збереглося небагато книжок, які створили свого часу класики. Потрібні були нові теми й нові люди.

І ці люди прийшли. Один за одним з'явилися в ті роки письменники, інші відомі в нашій країні: Борис Житков, М. Ільїн, Аркадій Гайдар, В. Біанкі та інші. Майже всі вони були хрещениками ленінградської редакції і брали дуже активну участь у її роботі — обговорювали разом з редакторами рукописи та плани майбутніх видань. На шостому поверсі ленінградського Будинку книги завжди було людно. Сиділи на підвіконнях і на столах, до хрипоті сперечалися, весело жартували.

Але все це зовсім не перешкоджало напруженій роботі редакції. Я не помилюся, коли скажу, що майже кожна книга, випущена дитячим відділом Держвидаву, ставала подією. Досить згадати "Морські історії" Житкова, "Розповідь про великий план" і "Гори та люди" Ільїна, "Лісову газету" Біанкі, "Від моря й до моря" та "Військових коней" Миколи Тихонова, "Пригоди Буратіно" Олексія Толстого, "Штурм Зимового" Савельєва і багато іншого.

Такою подією стала й "Республіка Шкід".

Співробітники редакції та близькі до неї літератори (а серед них були відомі тепер письменники Борис Житков, Євген Шварц, Микола Олейников) читали разом зі мною цей товстий рукопис і про себе, і вголос. Читали й перечитували. Усім було ясно, що ця книга — явище значне й нове.

Слідом за рукописом до редакції прийшли і самі автори, перший час небалакучі і похмурі. Вони, звісно, раділи, що їх привітно зустріли, але не дуже охоче погоджувалися вносити будь-які зміни в свій текст.

Пам'ятаю, як нелегко було мені переконати Л. Пантелєєва переробити розділ, що різко виділявся за стилем, написаний чомусь ритмічною прозою. Мабуть, у цьому проявилася примха молодості, а може, й мимовільна данина недавній, хоч вона вже й відійшла в минуле, літературній моді.

Я вважав, що чіткий, майже віршований ритм одною з розділів найменше відповідає характерові документальної повісті. Зрештою автор погодився зі мною і переписав розділ "Льошка Пантелєєв" заново. У новому варіанті він став чи не найкращим розділом книги.

І ось нарешті "Республіка Шкід" вийшла в світ. Уся редакція з інтересом ждала відгуків преси та читачів.

Незабаром з бібліотек почали надходити відомості, що повість читають запоем, беруть нарозхват. Співчутливо зустріли її й письменники, і багато хто з педагогів. Як кажуть у таких випадках, успіх повісті перевершив усі сподівання.

Одним з перших відгукнувся на неї М. Горький.

Книга вийшла на початку 1927 року, а вже в березні того ж року він писав про неї вихованцям колонії його імені в Куряжі:

"... Я дуже ціную людей, яким доля з малих років надавала щиглів по лобі і по потилиці.

Ось недавно двоє з таких написали й надрукували надзвичайно цікаву книгу... Автори — молоді хлопці, одному 17, а другому, здається, 19 років, а книгу вони зробили талановито, набагато краще, ніж пише багато хто з письменників зрілого віку.

Для мене ця книга — свято, вона підтверджує мою віру в людину, найчудовіше, найвеличніше, що є на землі нашої".

У тому ж місяці Горький писав С. М. Сергєєву-Ценському про авторів повісті:

"... Це — не вундеркінди, а чудові хлопці, які змогли написати преоригінальну книгу, жваву, веселу, страшну. Постать завідуючого школою вони змалювали монументально. Не перебільшую".

Очевидно, повість схвилювала й обрадувала Горького, який так добре знав "дно" життя, своєю граничною правдивістю і оптимізмом, купленим дорогою ціною.

У "Замітках читача" він присвячує їй такі рядки:

"... Цими днями я прочитав чудову книгу "Республіка Шкід"... У цій книзі автори чудово, а часом блискуче розповідають про те, що пережили вони самі і товариші їх за час перебування в школі... Значення цієї книги не може бути перебільшене, і вона ще раз свідчить про те, що в Росії існують умови, які створюють справді нових людей..."

З дня виходу "Республіки Шкід" минуло понад тридцять років. Але книги, по-справжньому, а не тільки формально, сучасні, не старіють з часом. Втративши пряму злободенність, вони стають справжніми й незамінними документами доби.

Тепер "Республіка Шкід" виходить знову. Один з її авторів — Григорій Белих — передчасно загинув, ледве переступивши за тридцять. Другий — Л. Пантелєєв — давно вже став відомим письменником. Його повісті й оповідання — "Години", "Пакет", "Чесне слово", "На ялинку", "Льонька Пантелєєв", "Маринка", "Новенька", "Індіан чубатий", "Оповідання про Кірова" та інші — популярні у нас в країні й перекладені на багато зарубіжних мов.

Він і підготував до друку це видання — оглянув книгу, написану в юності, оком зрілого майстра, вніс у неї деякі зміни й поправки, намагаючись водночас зберегти недоторканим її молодий почерк.

Так і ми, кому довелося редагувати "Республіку Шкід" тридцять років тому, найбільше піклувалися про те, щоб вона не втратила життєвої істинності, молодого запалу, гостроти і свіжості юнацьких вражень.

1958 р.

С. МАРШАК.

Примітки

1

Докладно про Гришкове дитинство розказано в повісті Г. Белих "Будинок веселих жебраків". Л., "Детская литература", 1965.

2

Руже де Ліль — автор французького гімну "Марсельеза".

3

Переклад М. Рильського.

4

Докладніше про Льоньчине дитинство розповідається в автобіографічній повісті Л. Пантелєєва "Льонька Пантелєєв".

5

Старовинна латинська пісня студентів, яка починалася слоном — *gaudeamus* — веселитимемося.

6

Школою імені Достоевського.

7

Переклад Леоніда Первомайського.

8

Кооператив: Петроградське єдине споживче товариство.